

Izdavač: INTERNACIONALNI UNIVERZITET TRAVNIK

Godina: II

Broj: 003

Godina 2014

ISSN broj: 2303-5188

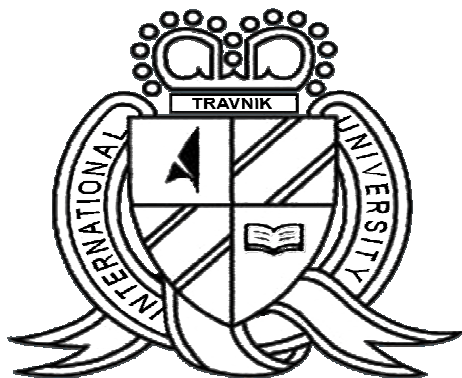

NAUKA I TEHNOLOGIJA

NAUČNI ČASOPIS INTERNACIONALNOG UNIVERZITETA
TRAVNIK

Nauka i tehnologija

- **Saobraćajni fakultet**
- **Ekonomski fakultet**
- **Fakultet politehničkih nauka**
- **Ekološki fakultet**
- **Pravni fakultet**
- **Fakultet za medije i komunikaciju**

INTERNACIONALNI UNIVERZITET TRAVNIK

INTERNATIONAL UNIVERSITY TRAVNIK

72270 Travnik

Bunar bb. - Dolac

Tel: + 387 30 540 597

Fax: + 387 30 540 587

Web: www.iut.edu.ba

www.iu-travnik.com

Izdavač:

Internacionalni Univerzitet Travnik u Travniku
72270 Travnik, Bunar bb, Dolac
Tel: 00387 30 540 597
Fax: 00387 30 540 587

Glavni i odgovorni urednik:

Akademik, prof.dr Ibrahim Jusufrić

Stručni urednik:

Lejla Skopljak, MA

Za izadavača:

Akademik, prof.dr Ibrahim Jusufrić

Redakcioni odbor:

Prof. dr Sinan Alispahić

Prof. dr Nikola Kuvačić

Prof. dr Dragan Golijan

Prof. dr Asib Alihodžić

Prof. dr Krsto Mijanović

Prof. dr Miloš Babić

Uređivački savjet:

Prof. dr Mladen Bodiroža

Prof. dr Cariša Bešić

Prof. dr Radomir Biočanin

Prof. dr Veselin Drašković

Prof. dr Slobodan Nešković

Doc. dr Enes Huseinagić

Doc. dr Danislav Drašković

Doc. dr Remzija Kadrić

Mr.sc. Sabahudin Hadžialić

Jasmin Jusufrić, MA

Mirsad Imamović, MA

Tehnički urednik:

Samed Ormanović, MA

Dževada Kahvedžić, BA

Sekretar redakcije:

Lejla Skopljak, MA

Registrovani ISSN 2303-5188

Štampa: IUT, Travnik

Tiraž: 200 primjeraka

SADRŽAJ

▪ SAVREMENI EKONOMSKI TRENDOVI U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU <i>Ibrahim Jusufrić</i>	5
▪ SAVREMENI KONCEPT EKONOMSKOG RAZVOJA ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE SA AKCENTOM NA IPA FONDOVE I BOSNU I HERCEGOVINU <i>Slobodan Nešković</i>	14
▪ ULOGA PREDUZETNIČKOG PONAŠANJA U PROCESU UNAPREĐENJA KONKURENTNOSTI DOMAĆIH PREDUZEĆA <i>Cariša Bešić, Dejan Đorđević, Snežana Bešić</i>	23
▪ ULOGA ŽELJEZNIČKOG SAOBRAĆAJA U ODRŽIVOM RAZVOJU <i>Tanja Milešević</i>	28
▪ LIBERALIZACIJA TRGOVINE USLUGA KAO KLJUČNI FAKTOR EKONOMSKOG RAZVOJA U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EUROPE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU, MAKEDONIJU I HRVATSKU <i>Angela Kuzmanova, Ante Aralica</i>	34
▪ INSTITUCIONALNE PROMJENE KAO PREDUSLOV ODRŽIVOG EKONOMSKOG RAZVOJA ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE <i>Dragan Radović</i>	43
▪ ZNAČAJ INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE I LIMITIRAJUĆI FAKTORI ZA VEĆU PRIMJENU U BiH EKONOMIJI <i>Ivica Merdžan</i>	48
▪ ISTRAŽIVAČKA I EDUKATIVNA INFRASTRUKTURA U FUNKCIJI PRIVREDNOG RASTA BOSNE I HERCEGOVINE <i>Enes Huseinagić, Lejla Skopljak, Mujo Fišo</i>	56
▪ KONKURENCIJA, KONKURENTNOST I KONKURENTSKE PREDNOSTI <i>Dalija Kuvačić, Jasmin Jusufrić</i>	61
▪ NOVA EKONOMIJA I DRUŠTVO ZNANJA <i>Nikola Kuvačić, Zenaida Varupa</i>	72
▪ PROMETNA POVEZANOST I ODRŽIVI RAZVOJ <i>Sinan Alispahić, Tihomir Đurić</i>	81
▪ TRENDOVI RAZVOJA VOJNE (NAMJENSKE) INDUSTRIJE BOSNE I HERCEGOVINE <i>Mehmed Konaković</i>	88
▪ UTJECAJ DEJTONSKOG SPORAZUMA NA IZGRADNJU PRAVNOG SISTEMA U BOSNI I HERCEGOVINI <i>Dragan Golijan, Alisa Salkić</i>	96
▪ MEĐUNARODNI POLOŽAJ I BEZBJEDNOSNI SISTEM BOSNE I HERCEGOVINE <i>Zoran Savić, Zoran Kovačević</i>	102
▪ PRAVNI OKVIRI REGULIRANJA LOKALNE SAMOUPRAVE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE <i>Selim Hasović</i>	108
▪ FUNKCIONISANJE DRŽAVE BiH U OKVIRIMA DEJTONSKOG MIROVNOG SPORAZUMA <i>Remzija Kadrić</i>	113
▪ POLITIČKI I PRAVNI SISTEM BOSNE I HERCEGOVINE – LJUDSKA PRAVA <i>Nevenko Rebić</i>	118
▪ RAZLOZI STEČAJNOG POSTUPKA <i>Mlađo Novaković</i>	125
▪ е-маркетинг као конкурен тска предност предузећа <i>Мр Немања Санаудић</i>	132
▪ DRŽAVA KAO NASLJEDNIK <i>Dragan Golijan, Radoslav Lavrić, Alisa Salkić</i>	139
▪ OSNOVNE KARAKTERISTIKE (I SPECIFIČNOSTI) EKONOMSKOG I POLITIČKOG SISTEMA EVROPSKE UNIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU <i>Mladen Bodiroža, Gordana Erić-Bodiroža, Stevan Petković</i>	142

SAVREMENI EKONOMSKI TRENDOVI U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EVROPE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Akademik prof. dr. Ibrahim Jusufrić
Internacionalni univerzitet Travnik
e-mail: rektor@iu-travnik.com

***Sažetak:** Bosna i Hercegovina i zemlje Jugoistočne Evrope u posljednjih deset godina nisu vodile racionalnu ekonomsku politiku. Glavni fokus ekonomske politike mora da bude domaća privreda i to prije svega realni sektor industrije jer ona stvara sredstva za rast i razvoj privrede i povećava BDP, a time stvara i materijalnu osnovu za otvaranje novih radnih mjesta. Sve je to dovelo do pada BDP-a, pojave velikih deficita u budžetima što se negativno odrazilo na velika zaduženja skoro svih država Jugoistočne Evrope.*

Razvoj preduzetništva i stvaranje uslova za brzi rast malih i srednjih preduzeća predstavlja prvi i najvažniji oslonac u stvaranju radnih mjesta. To mora biti sistemski uklopljeno u poboljšanje političke, poslovne i investicione klime, fizičke i socijalne infrastrukture i političkih institucija, transfera tehnologija i njihovu dogradnju kroz komercijalne inovacije proizvoda i proizvodnih procesa naročito unutar klusterskih inicijativa, diverzifikaciju finansijskih šema i instrumenata te specifično kroz ruralnu zaposlenost.

***Ključne riječi:** regionalna saradnja, makroekonomski izazovi, ekonomske aktivnosti, zapošljavanje, strategija, klasteri, održivi razvoj*

MODERN ECONOMIC TRENDS OF SOUTHEASTERN EUROPE COUNTRIES WITH SPECIAL REVIEW ON BOSNIA AND HERZEGOWINA

***Abstract:** Bosnia and Herzegovina and the countries of Southeastern Europe in the last decade have not led a rational economic policy. The main focus of economic policy must be the domestic economy and above all the real sector of the industry because it generates funds for the growth and development of the economy and increase GDP, and therefore creates the material basis for the creation of new jobs. All this led to a fall in GDP, the appearance of large deficits in the budgets that reflected negatively on the large debts of almost all countries of Southeastern Europe.*

Enterprise development and the creation of conditions for the rapid growth of small and medium enterprises is the first and most important support in creating jobs. It must be systematically incorporated in the improvement of political, business and investment climate, physical and social infrastructure and political institutions, technology transfer and its extension through commercial product innovation and manufacturing processes particularly within the cluster initiatives, diversified financial schemes and instruments, specifically through rural employment.

***Keywords:** regional cooperation, macroeconomic challenges, economic activity, employment, strategy, clusters and sustainable development*

1. UVOD

U savremenom svijetu međunarodni i međudržavni ekonomski odnosi postali su glavni faktor uobličavanja i ograničavanja aktivnosti pojedinaca i država. Privrede su sve manje nacionalne, a sve više globalne, autonomne politike su sve manje djelotvorne, suočene sa globalnim tokovima kapitala, ljudi, tehnologija, znanja.

Svijet koji je nekada bio sistem razmjene suverenih nacionalnih država danas postaje globalni i transnacionalni sistem proizvodnje utemeljen na međunarodnoj podjeli rada u uslovima neograničene mobilnosti kapitala i ljudi. Sve je dovelo do povećanja jaza između:

- a) države kao teritorijalne jedinice i
- b) države kao ekonomske jedinice.

U razvijenom svijetu prisutna je dvoličnost multinacionalnih kompanija koje su istovremeno okrenute ka međunarodnoj proizvodnji i ka nacionalnim interesima;

Domen u kome je globalizacija danas najdalje otišla i razotkrila opadajući i suženi domen državnog suvereniteta su međunarodne finansije.

Finansije su centralni mehanizam koji združuje ove diverzifikovane tržišne procese u jedinstvenu mrežu - strukturu u kojoj se ustanovljuju relativne cijene svih dobara, usluga i kapitala. Danas se ova mreža integriše ne na osnovama nacionalnih finansijskih sistema, već posredstvom međunarodnih finansijskih tržišta.

U takvim okolnostima nacionalna makroekonomska politika upravlja se kriterijumima globalnih finansijskih tržišta, u prvom redu, kriterijumom monetarne stabilnosti kamata i deviznog kursa, dok su performanse u realnom sektoru izvedene iz njih. Za malu zemlju kao što je Bosna i Hercegovina i većina zemalja Jugoistočne Evrope to znači traženje niše u međunarodnoj podjeli rada koja će joj osigurati prosperitet.

Ambijent u kome se odvijaju aktivnosti države utiču jedna na drugu i u ovim multifunkcionalnim procesima što ih danas karakteriše:

- a) tržište rada ostaje nacionalno;
- b) tržište roba i usluga postaje regionalno;
- c) tržište kapitala globalno.

Veliki obim trgovine i internacionalizacija proizvodnje mijenjaju:

- a) strukturu nacionalnih privreda;
- b) odnose međuzavisnosti tih struktura;
- c) vezanost nacionalnih privreda za korporativni menadžment.

Sve to utiče i na planiranje procesa razvoja zemalja Jugoistočne Evrope koje danas karakterišu višedimenzionalni izazovi:

- Proces razvoja se odvija u okolnostima povećane međunarodne ekonomske turbulencije, prouzrokovane globalnom ekonomskom krizom, koja zbog međunarodne ovisnosti nacionalnih ekonomija utiče i na povećanu nepredvidivost srednjoročnih makroekonomskih projekcija.
- Ekonomija zemalja Jugoistočne Evrope (Zapadnog Balkana) je u procesu jačanja integrativnih tokova roba, usluga, kapitala, informacija i mobilnosti radne snage na internom i eksternom tržištu, s čime jača izloženost uticaju i konkurenciji okruženja.
- Ekonomsko okruženje karakteriše turbulencije na svjetskim tržištima hrane, energenata i potražnje za metalima.

2. REGIONALNA SARADNJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA KAO PREDUSLOV NAPRETKA

Ključni zadaci država Zapadnog Balkana odnose se na razvijanje regionalne saradnje. Danas se to postiže preko CEFTA-e¹ ili odgovarajućih zajedničkih komisija u sklopu političkih, ekonomskih, trgovinskih, kulturnih i zdravstvenih područja u okviru CEFTA-e ili drugih oblika.

Među trgovinskim tokovima kao i u mnogim drugim društveno-privrednim parametrima, postoji mnoštvo sličnosti i razlika među zemljama Zapadnog Balkana. U prvom redu sličnosti su veoma mali robni izvoz – u apsolutnom u odnosu na BDP ili u relativnom odnosu prema uvozu. Primjerice, Crna Gora u prvih šest mjeseci ove godine imala je pet do šest puta veći izvoz od uvoza. Međutim, veliki su spoljnotrgovinski deficiti koji su finansirani iz raznih izvora: doznakama, zajmovima, ino-kreditima i

¹ CEFTA – Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini

donacijama. Svjetska ekonomska kriza također je znatno otežala mogućnost veće državne saradnje. U usporednom korelacijskom odnosu dvaju varijabili, vrijednost izvoza kod svih zemalja Zapadnog Balkana je relativno mala, dok je vrijednost uvoza značajno veća. No, nije sve konstantno. Deficit je usljed smanjenog priliva deviza za finansiranje smanjen sa 33,4 milijarde € u 2008. na 23,8 milijardi € u 2009. godini. U 2010. godini došlo je do daljeg blagog pada robnog deficita pri znatno većoj stopi rasta izvoza od rasta uvoza (procjenjuje se da će spoljnotrgovinski deficit iznositi oko 21,1 milijardu €). Udio sedam zemalja Zapadnog Balkana, iznosi uglavnom oko 0,16% globalnog izvoza u periodu 2005.-2010.

Imajući na umu osnovne pokazatelje vezano za BDP, na bazi podataka koje publiciraju mjerodavne međunarodne institucije, Svjetski ekonomski forum i Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD), proizlazi nedvosmislen zaključak kako je privredni rast (BDP-GDP) svih zemalja Zapadnog Balkana u posljednjem desetljeću prošlog i prvom desetljeću 21. stoljeća bio neuspješan. Jedino, relativno uspješna, bila je samo Albanija i to zbog niže osnove razvoja.

Najvažniji trgovinski pokazatelj predstavlja način kako destimirati uvoz i povećati izvoz zemalja Zapadnog Balkana, te to treba biti jedna od najvažnijih spoljno trgovinskih državnih mjera i politika ekonomija ovisnih o uvozu. Iako u zadnjem desetljeću izvoz ima veću progresiju rasta od uvoza, ipak kod pojedinih zemalja Zapadnog Balkana uvoz je 2-5 puta veći od izvoza. Kumulativni rast robnog izvoza iznosio je 57%, a uvoza 26% u drugoj polovini prvog desetljeća ovog stoljeća, dok je prosječna diskretna stopa rasta izvoza iznosila 9,5%, a stopa ukupnog uvoza iznosila 4,7%. Pokrivenost uvoza izvozom izuzetno je niska, u prosjeku samo 23,3%. Situacija je još lošija kod Kosova i iznosi oko 10%. Srbija u periodu 2005.-2010. godinu ima pokrivenost izvozom 50,7%, Hrvatska 49,7%, Makedonija 60,7%, BiH 43,4%, te Albanija 26,8%. Prosječna pokrivenost za svih 7 zemalja u promatranih 6 godina iznosi 45,9%, ali je blago rastuća od 2008. godine.

U odnosu na ostatak svijeta sve zemlje Zapadnog Balkana zbirno ili prosječno promatrano imaju velike trgovinske deficite. Izvoz u ostale zemlje Zapadnog Balkana čini uglavnom oko 26%-30% ukupnog izvoza, dok je relativna važnost zbirnog

ili prosječnog uvoza iz ostalih zemalja Zapadnog Balkana znatno skromnija (oko 15%). U razdoblju od 2005.-2010. godine prosječna diskretna stopa rasta ukupnog izvoza iznosila je 9,4% (kumulativno 56%), a ukupnog uvoza Zapadnog Balkana 5,9% (kumulativno 33%), što je nešto brže od rasta ukupnog robnog uvoza istih zemalja. Posmatrano u apsolutnim iznosima najveći izvoz ima Srbija te je prestigla Hrvatsku. Bosna i Hercegovina je na trećem mjestu, no pozitivno je što se približava hrvatskom izvozu i ima najbolju, odnosno drugu izvoznju progresiju iza Albanije. Međutim, Makedonija, Albanija, Crna Gora i Kosovo daleko zaostaju s obzirom na ostvareni izvozni obim.

Obzirom na blagi pad uvoza BiH iz zemalja Zapadnog Balkana u 2008. godini i u narednim godinama uvoz izvan zemalja Zapadnog Balkana jako je nizak ili 8 puta manji od uvoza iz zemalja Zapadnog Balkana. Prema statistici spoljne trgovine Kosova situacija je drukčija i podaci se ne slažu. U uvozu Kosova za 2010., uvoz iz EU i drugih Evropskih zemalja je preko 38% ili šire oko 45-50 %, što ukazuje da Kosovo nije na prvom mjestu, već BiH, a zatim Srbija, Hrvatska, dok je Kosovo na četvrtom mjestu. Zatim slijede Makedonija, Crna Gora i Albanija. Ukupni uvoz Kosova u 2010. godini po zemljama iznosi 38,3% od EU, te 37% od zemalja Zapadnog Balkana. Od svih zemalja Zapadnog Balkana, u uvozu Kosova za 2010. godinu Makedonija i Srbija učestvuju sa 27 %, BiH 3,8%, Albanija 3,2%, Hrvatska 2,7%, te Crna Gora 0,5%, što sveukupno iznosi 37%

Velike deficite tekućeg računa platnog bilansa zemlje Zapadnog Balkana su privremeno rješavale poznatim klasičnim metodom, prodajom imovine stranim osobama, ali, zatim novim modelima, takozvani *grinfild*², *braunfild*³ i *port folio*⁴ investicijama, koji su bili dosta primjenjivi i uspješni u zemljama Centralne Europe, a često i vrlo visokim novim zaduživanjima u inostranstvu, pa je većina njih postala visoko zadužena i veoma ovisna o stranom kapitalu. Ukoliko se uzme u obzir razmjena, odnosno izvoz usluga, prednost

² Jedna od vrsta investicija, za koju je značajno da se poslovi počinju posve od početka, bez prethodne investicije poslovnih prostora i radnika

³ Bivši industrijski kompleks, stare zapuštene fabrike, željezničke stanice, luke itd.

⁴ Kupovina hartija od vrijednosti od strane nerezidenta radi investiranja kapitala, bez namjere da se time utiče na poslovnu politiku preduzeća.

Hrvatske je daleko veća, budući da podaci ukazuju da je u 2010. godini ostvarila izvoz usluga od čak 8,4 milijardi eura (uvoz je iznosio 2,7 mlrd. eura). Relativni značaj znatno su poboljšavale i druge zemlje, tako je kod Crne Gore izvoz usluga iznosio 0,7 milijardi eura, a uvoz 0,3 mlrd eura. BiH ima izvoz usluga oko 1,9 milijardi, a uvoz je u 2010. godini iznosio gotovo 0,9 milijardi eura. Srbija, kao i preostale zemlje Zapadnog Balkana ima relativno skromnu razmjenu usluga, tako da su iznosi izvoza oko 2,6 milijardi i uvoza 2,6 milijardi eura u 2010. godini gotovo podjednaki.

3. TEKUĆE EKONOMSKE AKTIVNOSTI

U proteklih nekoliko godina industrijska proizvodnja u BiH bilježila je pozitivne rezultate s godišnjim stopama rasta i do 10%. No, globalna ekonomska kriza se negativno odrazila i na BiH privredu, što je rezultovalo godišnjim padom proizvodnje od 3,3% u 2009. u odnosu na 2008. te da je slabljenje prerađivačke industrije od 4,5% odredilo kretanje ukupne industrijske proizvodnje u BiH u 2009.

Negativna kretanja u BiH ekonomiji dovela su do toga da domaći proizvođači otpuste određen broj zaposlenih. U 2009. je po prvi put u posljednjih pet godina zabilježeno smanjenje broja zaposlenih BiH. Prema podacima Agencije za statistiku BiH, prosječan broj zvanično zaposlenih u BiH u 2009. je bio 691,8 hiljada, što je smanjenje za 0,4% nego godinu dana ranije.

Istovremeno se prosječan broj registrovanih nezaposlenih povećao za 1%, što predstavlja 497,6 hiljada lica. Stopa administrativne nezaposlenosti je izrazito visoka i iznosila je 41,8% u 2009, dok je po Anketi o radnoj snazi (ARS) realna stopa nezaposlenosti u BiH iznosila 24,1%.

Ima i pozitivnih primjera. Udruženje proizvođača namještaja u BiH uručilo je premijeru Federacije BiH dokument "akcione mjere" sa 10 glavnih mjera čije provođenje bi dovelo do otvaranja novih 10 000 radnih mjesta u drvnoindustriji.

Period 2012 – 2014. bi trebao obilježiti povratak bh. ekonomije na raniji trend realnog rasta sa stopama iznad 5%.

U periodu 2012 – 2014. može se očekivati snažan rast industrijske proizvodnje u BiH. Očekuje se intenziviranje radova na izgradnji i početak proizvodnje u nekim energetske postrojenjima (termoelektrane i hidroelektrane), koji će poboljšati ukupni elektro-energetski bilans BiH za 25%. Očekivati je da BiH postane regionalni lider u izvozu električne energije u navedenom periodu. Prema projekcijama DEP-a⁵, u periodu 2012 – 2014. očekuje se povećanje izvoza električne energije s godišnjim stopama rasta od preko 20%. Ako se ovome doda finalizacija integralne proizvodnje u metalnoj industriji, za očekivati je da bi se godišnja stopa rasta indeksa industrijske proizvodnje mogla kretati 107 – 109.

4. AKTUELNA SITUACIJA U BIH

S obzirom na relativno nizak nivo dohotka po glavi stanovnika, stopa ekonomskog rasta niža od 7% godišnje se za bh. ekonomiju može smatrati skromnom za cilj dostizanja barem najniže razvijenih EU članica u doglednoj budućnosti. No, sasvim suprotno, rast bh. industrije je počeo s naglim usporavanjem rasta u 2007. vukući na dolje stopu rasta cijele ekonomije.

Osnovna inflacija, koja iznosi oko 3 % godišnje, već je više godina pod čvrstom kontrolom.

Glavni makroekonomski izazovi koji u narednom srednjoročju stoje pred BiH su fiskalne i spoljnoekonomske prirode. Oni se svode na:

- visok nivo javne potrošnje
- visok deficit budžeta
- visok javni dug te
- visok deficit tekućeg bilansa.

BiH spada u skupinu tranzicijskih zemalja s relativno najvećim nivoom javne potrošnje (pored Mađarske, Bjelorusije, Hrvatske, Crna Gore, Ukrajine i Srbije). Uprkos relativno visokom učešću javne potrošnje u BDP-u, koji se kreće preko 40 % u Republici Srpskoj i preko 50 % u FBiH, bilježi se – i tokom globalne ekonomske krize, tj. u 2007. i 2008. – snažan rast javnih rashoda, prvenstveno u dijelu koji se odnosi na naknade zaposlenika i socijalne transfere.

⁵ DEP – Direkcija za ekonomsko planiranje vijeća ministara BiH

Deficit tekućeg budžeta se, u procentu BDP-a, kreće u rasponu od 15.5% (2004.) do 6.3 % (2009.). Zbog globalne ekonomske krize, koja je dovela do sužavanja trgovinskih i ostalih ekonomskih tokova, u narednom periodu očekuje se osciliranje deficita na nivou od 10% BDP-a ako se ne preduzmu snažne mjere ekonomske politike.

Deficit tekućeg bilansa je izazvan velikim trgovinskim deficitima. Trgovinske deficite ostvaruju i ostale evropske tranzicijske ekonomije, izuzev Češke Republike od 2005, no ono što predstavlja izazov u slučaju BiH je veličina deficita, koji se smanjio i to zbog globalne ekonomske krize.

Kao poseban strateški cilj ističe se zapošljavanje jer tržište rada i zapošljavanje u BiH se suočava s brojnim izazovima.

Sporo otvaranje radnih mjesta i uopšte niska tražnja radne snage ključni je problem nezaposlenosti u BiH. Ne postoji proces kreiranja radnih mjesta koji može apsorbovati priliv radne snage na tržište rada.

BiH u poređenju sa zemljama u okolini, posebno sa zemljama članicama EU, ima, uz Makedoniju, najnižu stopu zaposlenosti radne snage. Od ukupnog broja nezaposlenih 86.6 % su dugoročno nezaposleni, tj. oni nezaposleni preko godinu dana. Polovina nezaposlenih (50.3%) je nezaposlena preko pet godina. Aktivne mjere zapošljavanje se ne sprovode sistematski i u dovoljnom obimu.

Sektor poljoprivrede zauzima po tradiciji važno mjesto imajući u vidu geografski položaj zemlje i raspoloživost prirodnih resursa. BiH ima niz povoljnosti za razvoj poljoprivredne proizvodnje i ruralnih područja.

Razvoj poljoprivrede na bazi korištenja prirodnih kompetitivnih prednosti te modernizacija poljoprivredne proizvodnje radi povećanje njene efikasnosti, konkurentnosti i koncepta održivog razvoja ruralnog područja su pravci budućeg razvoja sektora, što je u skladu s EU politikama poljoprivrede.

Razvoj poljoprivrede u narednom periodu treba usmjeriti na: povećanje obima poljoprivredne proizvodnje i jediničnih prinosa uz viši stepen specijalizacije i modernizacije poljoprivredne proizvodnje te bolje i potpunije korištenje

raspoloživih prirodnih resursa za poljoprivrednu proizvodnju.

Za realizaciju svih ovih aktivnosti neophodno je razviti transport i komunikacije koji, pored opšte društvene funkcije, povezuje međusobno proizvođače, te njih zajedno s potrošačima proizvedenih roba i usluga.

Već sada se radi na koridor Vc čime se uz postepeno ukidanje granica olakšava komunikacija između zemalja u centralnoj Evropi sa Sredozemljem, a time će se olakšati razvoj trgovinskih odnosa između zemalja Jugoistočne Evrope.

Transportna infrastruktura je, uopšteno promatrano, važna za konkurentnost preduzeća i zemlje jer utiče na geografsku lokaciju ekonomskih aktivnosti i na smanjenje značaja udaljenosti pojedinih geografskih prostora.

5. KLJUČNI IZAZOVI U POBOLJŠANJU ZAPOSLENOSTI

BiH treba – prema kalkulacijama zasnovanim na anketama radne snage za 2009. – stvoriti preko 0.6 miliona radnih mjesta, pored postojećih 0.9 miliona, da bi sustigla Maltu, zemlju članicu EU s najnižom stopom ukupne zaposlenosti. Da bi BiH stigla stopu zaposlenosti Danske, zemlju članicu EU s najvišom stopom zaposlenosti, trebala povećati zaposlenost za 2.3 puta, a da bi imala zaposlenost barem kao Malta, treba potpuno eliminisati postojeću nezaposlenost – i pored toga znatno smanjiti broj neaktivnih lica (koji iznosi 1,5 miliona) njihovim uključivanjem u radnu snagu, prvenstveno u zaposlena lica.

Iskustva evropskih zemalja pokazuju da je nezamjenjiv put k modernom društvu put održivog razvoja i stvaranja novih radnih mjesta kojeg karakterišu:

- a) preduzetništvo koje se ogleda u stvaranju što većeg broja MSP-ova i u prestruktuisanju postojećih radi uključivanja što većeg broja ljudi kako bi mogli aktivno uticati na svoju sudbinu, i
- b) novi pristup regionalnom i lokalnom razvoju koji se prije svega oslanja na vlastite snage.

Kao prvi prioritet ističe se razvoj malih i srednjih preduzeća i otvaranje novih radnih mjesta uz

poboljšanje uslova za razvoj MSP-ova. Najveći broj MSP-ova poslovanje bazira na sopstvenim sredstvima preduzetnika, odnosno osnivača, koja najčešće nisu dovoljna da se osigura intenzivniji razvoj ovih preduzeća. Radi daljeg razvoja MSP-ova neophodni su povoljni finansijski podsticaji. Podsticaji su također neophodni za podršku posebnim programima: za mlade, žene, ruralno i socijalno preduzetništvo.

Održivi razvoj kao jedan od ciljeva Strategije razvoja BiH odnosi se na razvoj okoliša i okolinske infrastrukture, energije i obnovljivih izvora energije, transportnu infrastrukturu i telekomunikacije te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja s ciljem diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, a posebno povećanja samoopskrbe BiH zdravom hranom.

U okviru održivog razvoja aktualna situacija je u oblasti energije jer BiH ima kompetitivnu prednost u oblasti energetike, posebno u oblasti hidroenergije. Energetika može znatno doprinijeti njenom ekonomskom razvoju. Po svojim mogućnostima, BiH može biti regionalni lider u oblasti energije i značajan izvoznik energije.

Kao jedan od projekata za budućnost je izgradnja bloka 7 predviđenog za rad u kogeneraciji Elektroprivreda BiH će dobiti proizvodni kapacitet velike energetske efikasnosti i zamjenu za postojeće blokove u TE "Tuzla", koji izlaze iz pogona.

Blok 7 se projektuje u skladu sa savremenim tehnologijama (BAT) koje osiguravaju da emisija svih polutanata bude ispod dozvoljenih graničnih vrijednosti i zahtjeva legislative EU i BiH. Ukupna investicija će iznositi cca 1,7 mlrd KM

Od evropskih zemalja jedino Albanija i Moldavija troše manje električne energije po glavi stanovnika od BiH. Što se tiče energetske intenzivnosti bruto domaćeg proizvoda (količina energije za proizvodnju jedinica bruto domaćeg proizvoda) jedino Moldavija i Ukrajina troše više energije za proizvodnju jedinice bruto domaćeg proizvoda.

6. REFORME POSLOVNOG OKRUŽENJA SU NEOPHODNE

Svjetska banka nedavno je objavila rezultate izvještaja "Doing Business" za 2014., u kojem se

BiH nalazi na 131. mjestu od ukupno 189 zemalja – tek nešto iznad Ugande, a ispod Bangladeša.

Ono što još više obeshrabruje jeste to da je BiH rangirana na najnižem mjestu od svih zemalja regiona zapadnog Balkana.

Pozicija BiH u okviru izvještaja "Doing Business" veoma je loša, a mali broj reformi manjeg obima koje su provedene posljednjih nekoliko godina doveo je do toga da je poslovno okruženje u zemlji tek marginalno povoljnije nego što je bilo.

To je razočaravajuće. Nedostatak političke volje i postojeća politička pat-pozicija, u jednom ili drugom obliku, ono su od čega je BiH patila posljednjih nekoliko godina. Ta stanja koja se uporno ponavljaju ne mogu se više smatrati prihvatljivim izgovorima.

Budući da guši sposobnosti preduzeća da se razvijaju i da efikasno rade, tekuća politička pat-pozicija uzima svoj danak, između ostalog i od sektora preduzetništva – sektora koji predstavlja veoma važnu pokretačku snagu za rast i (još važnije) stvaranje radnih mjesta.

Bosna i Hercegovina ima određene snažne faktore koji rade u njenu korist: dobro obrazovanu radnu snagu, blizinu najveće svjetske ekonomske zone i povoljne makroekonomske uslove.

No, ako poslovno okruženje u zemlji nastavi stagnirati, mnoge druge, u većoj mjeri motivirane zemlje s južne i istočne hemisfere će preći BiH.

Srećom postoje znaci koji ulijevaju nadu. Ove godine obje entitetske vlade uložile su napore i uradile dobar posao pokušavajući unaprijediti investicijsko okruženje i smanjiti teret koji snose preduzeća kroz modernizaciju i pojednostavljivanje zakona o inspekcijama i zakona o preduzećima, kao i reformu registracije preduzeća.

Ove reforme kreiraju i vode i Federacija BiH i Republika Srpska. Iako trenutno u BiH u cjelini postoji problem premalog broja reformi, te reforme, ipak, predstavljaju važnu polazišnu tačku za olakšavanje poslovanja preduzećima.

Ovim reformama postiže se bolja koordinacija između entiteta i također se pomaže usklađivanju bh. propisa sa EU, što će omogućiti izvoznicima da se nadmeću na tržištu Evropske unije.

U ovoj godini za bh. ekonomiju prognozira se rast bruto domaćeg proizvoda (BDP) od 0,1%. Skoromne stope ekonomskog rasta kao i njihove prognoze za narednu godinu ukazuju na nedovoljno brz oporavak privrede BiH.

Prognoze EBRD-a⁶ za 2014. godinu kažu da će naša zemlja zabilježiti ekonomski rast od 1,8% te je vidljivo da BiH ostaje sa stabilnim, ali minimalnim rastom. Ipak, u izvještaju je navedeno da bh. vlasti pokazuju opredjeljenje za dogovorene ciljeve u okviru stand-by aranžmana sa MMF-om.

Ekonomski stručnjaci upozoravaju da možemo krenuti dalje tek kada se političke elite slože da politički stabiliziraju situaciju u BiH, što bi rezultiralo usaglašenom ekonomskom politikom na cijelom prostoru naše države.

Nije presudan međunarodni faktor već mi sami. Zašto niko ne postavi pitanje koliko je vagona ostalo neobranog voća i povrća koje se moglo koristiti za ishranu i proizvodne svrhe? Nikakav EBRD nam to nije branio niti svjetska zajednica. To je rezultat naše neorganiziranosti.

7. STRATEGIJA RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je na svom ekonomskom putu privrženica integrisanju u Evropsku uniju, koja svoju ekonomiju zasniva na znanju i koja se nastoji staviti u središte globalizovanog svijeta, ne ostajući izvan.

Strategija razvoja BiH se zasniva na neophodnosti ekonomski efikasnog, okolinski održivog i socijalno pravednog razvoja u interesu sadašnjih i budućih generacija. Održivi razvoj je ideja vodilja za 21. vijek. U središtu koncenzusa je uvažavanje triju dimenzija: okolinske, ekonomske i socijalne, koje se moraju posmatrati s jednakim uvažavanjem u sklopu lokalnih, regionalnih i nacionalnih strategija održivog razvoja kao i međunarodnih sporazuma postignutih u okviru globalnog upravljanja radi postizanja održivog razvoja.

Pri tome, politika ekonomskog razvoja BiH zasniva se i na *stvaranju konkurentne ekonomije usmjerene k većem zapošljavanju, prateći pri tome*

principe održivog i makroekonomski stabilnog razvoja uz veću socijalnu pravičnost.

BiH se na osnovu svojih čvrstih političkih opredjeljenja želi pridružiti Evropskoj uniji (EU). Stoga razvojnim politikama nastoji što više poboljšati konkurentnost svoje ekonomije. Time nastoji ispuniti ekonomske uslove za postajanje članom EU društva.

Kod osnaživanja makrostabilnosti ekonomije kao podciljevi su utvrđeni: poboljšanje funkcionisanja vanjskog sektora, unapređenje javnih finansija i finansijskih tržišta.

Kod cilja povećanja konkurentnosti kao podciljevi su utvrđeni: razvoj klusterskih inicijativa, poboljšanje kompetencija ljudskih resursa, razvoj naučno-tehnološke i poslovne infrastrukture te uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora.

Kod održivog razvoja podciljevi su: brži i efikasniji razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj, poboljšanje upravljanja okolišem, razvoj okolinske infrastrukture i energetske potencijali, posebno obnovljivih izvora energije te unapređenje transportne infrastrukture i komunikacija.

Kod zapošljavanja podciljevi su: brže stvaranje radnih mjesta kroz razvoj malih i srednjih preduzeća, bolje funkcionisanje tržišta rada i aktivne politike zapošljavanja te razvoj više adekvatnog strukovnog obrazovanja. Neophodno je takvim politikama doprinositi podvostručnju stope zaposlenosti i tako je dovesti do nivoa tolerantnog za EU društvo.

Uz to treba dodati da Socijalna uključenost predstavlja peti cilj strategije razvoja.

8. STRATEGIJA ZAPOŠLJAVANJA ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE DO 2020.

Strategijom se naglašava zajednička vizija zemalja JIE da se do 2020. godine otvori do jednog miliona novih radnih mjesta i to tako što će se povećati stopa zaposlenosti sa 39% na 44%, više nego udvostručiti ukupan regionalni trgovački promet, povećati BDP po glavni stanovnika u regionu sa sadašnjih 36% na 44% evropskog prosjeka te uvećati broj visokoobrazovanih ljudi.

⁶ EBRD – Evropska banka za obnovu i razvoj

Na skupu su se okupili ministri privrede iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Kosova, Moldavije, Crne Gore, Rumunije, Srbije i Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, predstavnici Evropske komisije kao i drugih regionalnih i međunarodnih partnera i inicijativa, međunarodnih organizacija te donatorske zajednice.

Cilj strategije JIE 2020 je poboljšanje uslova života u regionu i vraćanje konkurentnosti i razvoja u središte pažnje, pri čemu se približe prati vizija strategije Evropske unije Evropa 2020. Strategijom se naglašava zajednička vizija zemalja JIE da se do 2020. godine otvori do jednog miliona novih radnih mjesta i to tako što će se povećati stopa zaposlenosti sa 39% na 44%, više nego udvostručiti ukupan regionalni trgovački promet i to sa 94 na 210 milijardi eura, povećati BDP po glavni stanovnika u regionu sa sadašnjih 36% na 44% evropskog prosjeka te uvećati broj visokoobrazovanih ljudi za njih 300.000 u sklopu radne snage.

Uprkos negativnim ekonomskim trendovima u većini država moguće je uz prave politike i zajedničkim mjerama za povećanje zaposlenosti postići zaposlenost od pet (5) posto godišnje čime bi u regionu bio stvoren milion novih radnih mjesta za šest godina, odnosno do 2020. godine.

Ako se ima u vidu da je prosječan prihod u zemljama regiona trećina evropskog što jasno govori da, ako se BiH ili bilo koja druga država želi do kraja decenije priključiti Evropskoj uniji, mora poraditi na svom ekonomskom razvoju. Ciljna brojka od milion novozaposlenih zbir je planova sedam država članica RTC do kraja ove godine. BiH planira otvaranje 150 000 novih radnih mjesta do 2020. godine. U okviru ovih mjera, njih 16, posebno se ističe liberalizacija usluga u regionu osnivanjem jedinstvenog tržišta za javne nabavke. Uz to, u oblasti investicija predviđena je zajednička promocija prema stranim investitorima.

9. KLASTERI KAO MOGUĆNOST PRIVREDNOG RAZVOJA

Razvoj preduzetništva i stvaranje uslova za brzi rast MSP-ova predstavlja prvi i najvažniji oslonac u stvaranju radnih mjesta. To mora biti sistemski uklopljeno u poboljšanje političke, poslovne i investicione klime, fizičke i socijalne infrastrukture i političkih institucija, transfera

tehnologija i njihovu dogradnju kroz komercijalne inovacije proizvoda i proizvodnih procesa naročito unutar klusterskih inicijativa, diverzifikaciju finansijskih šema i instrumenata te specifično kroz ruralnu zaposlenost.

U današnjem poslovnom svijetu malo i srednje preduzetništvo svakodnevno se susreće s brojnim izazovima kao što su brze i stalne promjene, konkurentnost, globalizacija, globalne strateške krize i slično. Prilikom postavljanja strategije, na globalnom nivou, neizbježno je pitanje: Na koji način ostvariti i održati konkurentnost? Odgovor na navedeno pitanje od ključnog je značaja za rast i razvoj svakog poslovnog sistema. Koncept klastera jedno je od mogućih rješenja za opstanak malog i srednjeg preduzetništva, podsticanje inovacija i privrednog razvoja područja na kojem oni djeluju te ostvarivanje konkurentne prednosti poslovnih subjekata koji ulaze u takvu vrstu strateškog saveza.

Klaster je geografski koncentrisan skup međusobno povezanih kompanija koje međusobnim umrežavanjem poboljšavaju svoj nastup na tržištu i postižu kompetentne prednosti, tj. stvaraju višak vrijednosti – dobiti (profit). Danas je koncept klastera postala ideja u konkurentnosti u ekonomskom razvoju. Oni oponašaju velike multinacionalne kompanije u sferi MSP. Opšti zaključak je da je preduzeću bolje biti u klasteru nego vani.

Preduzeće koje u području svog djelovanja želi nadmašiti konkurente, mora pronalaziti mjere kojima će to ostvariti. Mjere mogu biti:

- kvalitet
- minimalni troškovi
- minimalno trajanje
- maksimalna ili dovoljna proizvodnja.

Ostvariti konkurentnost preduzeća, pa i privredni razvoj područja na kojima ona djeluju, moguće je projektima koji se temelje na novim znanjima, vještinama i inovacijama. To je moguće međusobnim povezivanjem preduzeća, njihovih dobavljača i potrošača u klastere.

Koncept klastera prihvaćen je kao jedno je od mogućih rješenja za opstanak malog i srednjeg preduzetništva, poticanje inovacija i privrednog razvoja područja na kojemu oni djeluju te za ostvarivanje konkurentne prednosti poslovnih subjekata koji ulaze u takvu vrstu strateškog saveza.

Da bi zemlja uopšte mogla razmišljati o svom razvoju i privlačenju stranih investicija, odnosno sa da bi se mogla upustiti u nadmetanje s konkurentima, potrebno je udovoljiti nekim kriterijima koji su osnovni preduslovi privlačenja stranih investicija:

- Politička stabilnost,
- Stabilnost nacionalne ekonomije
- Povoljno poslovno okruženje
- Infrastrukturalna izgrađenost
- Kredibilitet vladine politike

Uz to kao poseban strateški cilj zaslužuje socijalna uključenost. Socijalno uključivanje predstavlja i društvenu i ekonomsku kategoriju razvoja koja kroz socijalne investicije i razvojne transfere ulaže u znanje, obuku, zdravlje i druge vidove izjednačavanja mogućnosti za život i rad posebno ranjivih ciljnih grupa.

Ključni je cilj povećanje socijalne uključenosti, podizanje participacije neaktivnog, obeshrabrenog stanovništva i ponovna integracija u društveni život, tržište rada te izjednačavanje mogućnosti za isti. Na ovaj način, očekuje se postepeno znatno smanjenje opterećenja na socijalna davanja, te povećanje udjela onih koji doprinose ekonomskom razvoju i time se otvara prostor za održiv sistem socijalnog osiguranja naročito uslijed trenda starenja populacije.

Sve to nameće potrebu da su u sistemu socijalne zaštite potrebne korjenite promjene. Stručnjaci ukazuju da bi sveobuhvatna reforma morala biti bazirana na tri osnovna elementa: smanjenje opterećenja javnih resursa, većoj efikasnosti prvenstveno reindustrijalizacija zemlje, a treće promjena smjera u kojem trenutno ide trošenje socijalnih naknada, te promjene krajnjeg cilja, podjela prema onima kojima su ta sredstva najviše potrebna.

ZAKLJUČAK

Iz naprijed izloženog proizilazi da BiH i zemlje Jugoistočne Evrope u posljednjih deset godina nisu vodile racionalnu ekonomsku politiku, da ne kazem da su vodile promašenu ekonomsku politiku. U tom periodu desilo se niz negativnih kretanja kao što su:

- Sprovela se katastrofalna privatizacija umjesto generacijske prilike da se preporodi privreda, privatizacija se pretvorila u veliku pljačku,

- Novi vlasnici su uzeli velike kredite od banaka i umjesto da novac upotrijebe za razvoj preduzeća i rast osnovne djelatnosti, izvlačili su ga preko offshorova firmi i doveli firme na rub propasti,
- Političari su lagali govoreći da je spas u stranim investicijama i privatizaciji, ali nam se svima to često znalo obiti o glavu. Dovoljno je samo spomenuti kompanije poput zvojničkog Birča i sarajevskog Feroelektra. Prvi je opljačkao strani investitor, a drugi dotukao domaći kapitalista. I u jednom i u drugom slučaju novim vlasnicima je u prvom planu bilo izvlačenje kapitala iz privatizovanih firmi.

Sve to nameće potrebu da se u narednom periodu usmjerimo:

- Prema domaćim investitorima,
- Pravljenju ličnih karti za javna preduzeća,
- Postavljanju javnih preduzeća na zdrave noge,
- Nove okvire za privatizaciju
- Reformu sistema socijalne zaštite
- Smanjenje nameta za rad,
- Stimulisanje privrede, posebno malih i srednjih preduzeća
- Okretanje novog lista u ekonomskoj politici.

Strani investitori nisu spasioci BiH nego domaća privreda, a strani investitori su dobro došli.

Što se tiče javnih preduzeća potrebno je postavljati stručni menadžment i da se ide ka principu javno-privatno vlasništvo. Osim toga potrebno je da:

- Svaka ekonomija treba da počiva na domaćoj privredi
- Strani investitori su dobrodošli, ali treba napraviti sistem u kojem će domaći privrednici imati motiv za investiranje

Glavni fokus ekonomske politike mora da bude domaća privreda i to prije svega realni sektor industrije jer ona stvara sredstva za rast i razvoj privrede i povećava BDP, a time stvara i materijalnu osnovu za otvaranje novih radnih mjesta.

Razvoj preduzetništva i stvaranje uslova za brzi rast MSP-ova predstavlja prvi i najvažniji oslonac u stvaranju radnih mjesta. To mora biti sistemski uklopljeno u poboljšanje političke, poslovne i

investicione klime, fizičke i socijalne infrastrukture i političkih institucija, transfera tehnologija i njihovu dogradnju kroz komercijalne inovacije proizvoda i proizvodnih procesa naročito unutar klusterskih inicijativa, diverzifikaciju finansijskih šema i instrumenata te specifično kroz ruralnu zaposlenost.

Zbog situacije u kojoj se nalazi naša privreda jedini izlaz je u podršci za razvoj malih i srednjih preduzeća koja bi imala vlastitu proizvodnju i time direktno uticala na izvoz i rast budžeta, a ne da se budžet finansira iz kredita što može imati nesagledive posljedice za privredu i stanovništvo kako danas tako i u budućnosti.

Sve to treba da doprinese povećanju zaposlenosti kako bi se do 2020. godine značajno povećao broj zaposlenih, a broj nezaposlenih sveo na podnosljiv nivo.

To bi značilo da su BiH i zemlje regiona usmjerene ka ubrzanju razvoja i dostizanja takvog ekonomskog položaja koji bi garantovao normalno funkcionisanje BiH i ostalih zemalja u Jugoistočnoj Evropi i njihovoj značajnijoj ulozi u Evropi i u širim globalnim tokovima.

LITERATURA

1. Bilten Vijeća ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje "Strategija razvoja Bosne i Hercegovine", Sarajevo, maj 2010.
2. Bilten DEP, Bosna i Hercegovina, broj 3, juni 2011.
3. Markušić, Ž.: Međunarodna ekonomija-međunarodna trgovina, SA, Beograd, 1965.
4. Bodiroža, M.: Međunarodna ekonomija, VI izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Internacionalni univerzitet Travnik, Ekonomski fakultet, Travnik, 2012.
5. Antevski, M.: Efekti regionalne ekonomske integracije u Evropi "sever-sever, sever-jug", Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.

SAVREMENI KONCEPT EKONOMSKOG RAZVOJA ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE SA AKCENTOM NA IPA FONDOVE I BOSNU I HERCEGOVINU

Akademik prof. dr. Slobodan Nešković

Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment – FIMEK, Novi Sad

Srpska Kraljevska Akademija – SKAIN, Beograd

e-mail: slobneskovic@gmail.com

Sažetak: Region Jugoistočne Evrope predstavlja autentičnu ambijentalnu sredinu sa bogatim kulturno istorijskim nasleđem. Savremeni trendovi društveno ekonomskog razvoja pojedinih zemalja direktno su povezani sa procesima evopskih integracija. U kontekstu navedenog značajni su projekti IPA fondova Evropske unije kao podrška državama kandidatima za prijem. To su instrumenti za predpristupnu pomoć u finansijskom pogledu uz uslov da se ispune odgovarajući kriterijumi i standardi. Autor razmatra najvažnije aspekte funkcionisanja ovog projekta u zemljama regiona, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i razvoj institucija sistema. Akcenat je na korišćenju finansijskih sredstava u svrsi ekonomskog prosperiteta lokalnih zajednica i države u celini.

Ključne reči: Jugoistočna evropa, ekonomija, razvoj, IPA fondovi, Evropska unija, projekti, Bosna i Hercegovina

THE MODERN CONCEPT OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE SOUTH EAST EUROPE WITH EMPHASIS ON IPA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The SEE region is the authentic ambient environment with a rich cultural and historical heritage. Contemporary trends in socio-economic development of individual countries are directly related to the processes related to European integration. In the above context, significant projects IPA funds of the European Union in support of the candidate countries for receiving. These are instruments for pre-accession assistance in financial terms provided to meet the appropriate criteria and standards. The author discusses the most important aspects of the functioning of the project in the region, with special reference to Bosnia and Herzegovina and development institutions. The emphasis is on the use of funds to the purpose of the economic prosperity of local communities and the state as a whole.*

Key words: *Southeastern Europe, economy, development, IPA, European Union, projects, Bosnia and Herzegovina*

1. UVOD

Rad je nastao iz trogodišnjeg iskustva u radu sa IPA projektima, tokom perioda aplikacije za drugi poziv IPA u periodu 2007-2013.godine. Iskustva stečena putem aplikacije i upoznavanje sa funkcionisanjem sistema IPA Adriatica kroz ovaj rad će biti detaljno analizirane i biće opisana nova metodološka iskustva i saznanja koja su stečena radom na projektima.

Put za ulazak u Evropsku uniju svodi se na različita ispunjavanja uslova od država i usklađivanja državnih propisa sa akomutiranim pravom Evropske unije. Najveći problem za države koje su izrazile želju za pristupom Uniji je ispunjavanje zahteva socijalne, političke i ekonomske stabilizacije država. U Uniji su pravila jasna i rigorozna oko inflacija, stopa društvenog rasta i drugih ekonomskih pokazatelja. Ove zahteve, zemlje koje su podnele zahev za članstvo veoma sporo ispunjavaju jer su im privrede veoma slabo razvijene, a administracija i procedure neprilagođene Evropskom zakonodavstvu. Ovi problemi se prevazilaze i usklađuju godinama, a predstavnici evropskih komisija i tela prate napredak svake države ponaosob. Pored navedenih razloga zemlje Balkana, tačnije Jugoistočne Evrope su ostvarile veliki napredak prema Evropskoj uniji u poslednjoj deceniji i uspostavile političku i sigurnosnu stabilizaciju regiona. Najveći napredak za sve zemlje koje nisu članice Evropske unije jeste potpisivanje Šengenskog sporazuma, kojim se građanima ovih država dozvoljava da putuju u Evropsku uniju bez vađenja viza i komplikovanih administrativnih procedura ispunjavanja uslova.

Približavanje svake države Evropskoj uniji omogućava joj kretanje roba, usluga i građana bez carina i komplikovanih procedura prelaska granica, ali ipak Evropska unija je svakoj državi ostavila mogućnost da samostalno nadzire i vrši kontrolu svojih granica u skladu sa svojim bezbedonosnim procenama.⁷

Na putu prema Evropskoj uniji, Savet Evropske unije napravio je različite instrumente za pomoć državama u procesu pridruživanja. Tako su neki od instrumenata ostvareni putem potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BIH sa Evropskom unijom. Jedan od najznačajnijih instrumenata jeste IPA paket finansijske pomoći za zemlje zapadnog Balkana, kojem pristup imaju države potpisnice Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Glavni cilj fondova jeste podrška zemljama kandidatima u zadovoljavanju EU standarda i zajedničkih prava, kao i pripremanje ovih zemalja za delotvorno korišćenje fondova. IPA fondovi su kreirani za period 2007-2013. godine. Sveukupni cilj fondova jeste približavanje zakonodavstva zemalja članica zakonodavstvu EU, sve u svrhu pripremanja zemalja za članstvo u EU. IPA podrška pomaže zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima da zadovolje Pristupne kriterijume (ispune političke, ekonomske i Acquis kriterijume za članstvo, izgrađujući njihove administrativne i pravosudne kapacitete) i pripreme se za programiranje, upravljanje i

⁷ Nešković, S., Saobraćajni koridori u funkciji razvoja zemalja Jugoistočne Evrope, Travnik: Međunarodna konferencija "Mobilnost i sigurnost cestovnog prometa", Internacionalni univerzitet Travnik, 30-31.maj 2013., str. 11.

implementaciju Kohezionog, Strukturnog i Ruralnog razvojnog fonda nakon pristupanja.

2. JUGOISTOČNA EVROPA I SAVREMENI EKONOMSKI TRENDVI

Evropska unija je nastala na osnovu interesa povezivanja evropskih država u cilju smanjenja stoletnog sukoba Francuske i Nemačke. Tokom vremena, počev od potpisivanja Rimskog ugovora 1950. godine,⁸ osnovane su još mnoge asocijacije koje su značajnije povezale Evropske države. Na osnovu tog stoletnog koncepta nastala je i Evropska unija kakvu danas poznajemo. Jugoistočna Evropa je geografska celina na jugoistoku evropskog kontinenta koja se nalazi između Jadranskog, Egejskog i Crnog mora, a obuhvata skoro celo područje Balkanskog poluostrva, deo Panonske nizije, Vlašku niziju i delove Karpata i deo Male Azije. Jugoistočna Evropa je termin novijeg datuma i javlja se kao neutralna geopolitička odrednica, nakon Hladnog rata i rata u bivšoj Jugoslaviji, koji je danas zamenio naziv Balkan, zbog negativnog prizvuka. Takođe, područje Jugoistočne Evrope je kroz istoriju bila teritorija najvećih sporova i sukoba u Evropi. U poslednjih 40 godina prostor Balkana je jedini prostor u Evropi gde se vode ratni sukobi dok sve ostale zemlje svoje nesporazume rešavaju pregovorima. Razlog ovih sukoba su vekovna borba za teritorije, i raznolika nacionalna, etnička i verska pripadnost naroda. Dok su se u Evropi javile težnje za ujedinjenjem, na prostoru Jugoistočne Evrope došlo je do krvavog obračuna krajem XX veka. Taj rat se desio između zemalja bivše Jugoslavije koji je trajao punih 5 godina, a kasnije se nastavio i bombardovanjem Srbije i sukobima na Kosovu. Zbog ovakvih dešavanja Evropska unija posebnu pažnju posvećuje ovom prostoru sa stanovišta bezbednosti i finansijske pomoći. Iz gore navedenih razloga Evropska komisija imenuje i specijalne izaslanike za područje Balkana koji redovno prate sigurnosno stanje na ovom prostoru i izveštavaju organe unije. Evropa je uspela da tokom poslednje decenije smanji tendencije za rane događaje svojim stalnim prisustvom na području Balkana kao i putem finansijskih instrumenata pomoći i subvencija. Približavanjem

zemalja Balkana Evropskoj uniji, smanjuju se i bezbednosni rizici za ratne sukobe, a svi narodi, republike i entiteti sve više pribegavaju kompromisima i pregovorima na državnim nivoima. Ovakav pomak se vidi i unutar pojedinačnih pitanja svake države jer do danas nemamo jasno iscertane granice unutar pojedinačnih država na Balkanu gde i dalje postoji velika želja za otcepljenjem i autonomijama pojedinih regiona u kojima nacionalna pitanja do danas nisu rešena.

IPA - *Instrument for Pre-Accession Assistance* predstavlja Instrument za predpristupnu pomoć koji je usvojila Evropska unija u cilju pružanja finansijske podrške zemljama Jugoistočne Evrope u njihovom postepenom približavanju evropskoj politici i standardima, sve do ispunjavanja svih neophodnih kriterijuma za ulazak u Evropsku uniju.

Prekogranična saradnja u Evropskoj uniji ima početke u samom njenom osnivanju i jedna je od osnovnih principa. Taj princip su razvile Nemačka i Francuska kao osnovni princip pomirenja posle II Svetskog rata. Ovaj princip regionalne saradnje doveo je i do održanja Evropske unije ovoliki broj godina i jedan je od osnovnih ciljeva Evropske unije u budućnosti. Kroz razvoj programa prekogranične saradnje Evropa pokušava da miri svoje narode i da ih navikava na Evropsku uniju sa jakim regionima. Kroz mnoge godine razni programi su služili za zadovoljenje ovog cilja, a jedna od zadnjih je i CADAS program jačanja institucija država koje žele da pristupe Evropskoj uniji, putem institucionalnog jačanja administracije i saradnje sa susedima u okruženju i regionu. Ovaj program se najviše bazirao na regionalni i lokalni razvoj i reformu javne uprave, kroz ciljeve:

- Strane će nastojati jačati i razvijati regionalnu i lokalnu saradnju, s ciljem doprinošenja ekonomskom razvoju i smanjenju regionalnih neuravnoteženosti. Posebna pažnja biće posvećena prekograničnoj, transnacionalnoj i međuregionalnoj saradnji. U okviru saradnje posebno će se voditi računa o prioritetima pravne tekovine (acquis) Zajednice u oblasti regionalnog razvoja.
- Saradnja će imati za cilj unapređenje razvoja efikasne i odgovorne javne uprave u Bosni i Hercegovini, dopunjavajući

⁸ Nešković, S., Saobraćajni koridori u funkciji razvoja zemalja Jugoistočne Evrope, Travnik: Međunarodna konferencija "Mobilnost i sigurnost cestovnog prometa", Internacionalni univerzitet Travnik, 30-31. maj 2013., str. 11.

reformne napore preduzete do sada u ovoj oblasti.

- Saradnja u toj oblasti uglavnom će biti usmerena na izgradnju institucija, u skladu sa zahtevima Evropskog partnerstva, i uključivaće aspekte poput izrade i provođenja transparentnih i nepristrasnih procedura odabira zaposlenih, upravljanja ljudskim potencijalima i napredovanja u službi, stalne obuke, promovisanja etike u okviru javne uprave i jačanja procesa donošenja politika. Prilikom sprovođenja reformi pažnja će biti posvećena ciljevima fiskalne održivosti, uključujući i aspekte fiskalne strukture. Saradnjom će biti obuhvaćeni svi nivoi javne uprave u Bosni i Hercegovini.⁹ Pored gore navedenog BiH su dostupni i drugi instrumenti kao sistem CARDS programa. EU je promovisala program CARDS kao novi instrument finansijske i tehničke pomoći državama i regionu Zapadnog Balkana.

CARDAS(Community Assistance for Reconstruction Development and Stabilisation) program označava program Evropske unije za zajedničko asistiranje u rekonstrukciji, razvoju i stabilizaciji zemalja zapadnog Balkana. Od 2000-2006.godine, CARDS program je investirao 4,6 milijardi eura u cilju podrške u izgradnji institucija, i drugim merama koje su pomogle postizanju četiri glavna cilja: Rekonstrukciju, stabilizaciju demokratije, Pomirenje i povratak izbeglica, Institucionalni i zakonodavni razvoj, uključujući harmonizaciju sa normama i pristupima EU, u svrhu učvršćivanja demokratije i vladavine prava, ljudskih prava, građanskog društva i medija, kao i delovanje tržišne ekonomije, Održivi ekonomski i socijalni razvoj, uključujući strukturne reforme i Promovisanje bliskih odnosa i regionalne saradnje među zemljama, kao i između njih, EU i zemalja kandidata. Ciljevi i akcije oblasti Regionalnog CARDS programa se ogledaju u dugoročnim ciljevima i to: Demokratska stabilizacija koja kao akcije oblasti navodi oblast manjinskih prava i povratak izbeglih i raseljenih lica, Dobro upravljanje i institucionalna izgradnja koja kao akcije oblasti navodi reformu državne uprave, integrisano upravljanje granicom, pravosuđe i unutrašnje poslove i carinsku i poresku upravu i Ekonomski i socijalni razvoj i poboljšanje investicione klime, zaštitu životne sredine,

unapređenje infrastrukture, obrazovanje i stručno usavršavanje i zapošljavanje. Oktobra 2001. godine, Evropska unija je usvojila i Regionalni CARDS program čijim dodatkom su u vidu Višegodišnjeg indikativnog programa 2005-2006. godine u iznosu od 85 miliona evra kao prioriteta, odnosno oblasti delovanja formulisani: izgradnja institucija, pravosuđe i unutrašnji poslovi, prekogranična saradnja, razvoj privatnog sektora i razvoj infrastrukture.

Članstvo u Evropskoj Uniji jedan je od prioriteta i strateških ciljeva najvećeg broja zemalja. Od početnih 6, danas EU ima 28 članica, u međuvremenu, prošla je tzv. Šest proširenja od 1973. godine do danas. Postoji paradoks u pogledu politike proširenja Evropske unije. S jedne strane, široko je rasprostranjeno uverenje(kako na stručnom, tako i na političkom nivou) da se radi o jednoj od najuspešnijih i najefikasnijih politika Unije. Realizacija ove politike je imala ključni značaj za stabilizaciju evropskog kontinenta(ranije za zemlje juga- bivše desne diktature, a zatim za zemlje istočne i centralne Evrope- bivše socijalističke zemlje), kao i za jačanje međunarodnog uticaja EU i za pozitivne privredne trendove na kontinentu. S druge strane, peto proširenje EU, odnosno njeno gotovo udvostručavanje(prema broju članica), predstavlja jedan od važnih razloga negativnog stava javnosti pojedinih zemalja EU prema predlogu Ustava za Evropu. Naime, u javnosti zemalja EU(poput Francuske i Holandije) proširenje Unije(neosnovano) se smatra razlogom povećane imigracije i nezaposlenosti, kao i percepcije da evropski projekat slabi i postaje razvodnjen. Ovakva ocena je posebno pojačana perspektivom ulaska Turske u Uniju, o čemu ni do danas nije postignut iskreni i trajniji konsensus, ne samo na nivou šire javnosti u EU, nego i kada se radi o političkim elitama u pojedinim članicama Unije(bez obzira što su formalni pregovori o članstvu sa Turskom već otpočeli). Drugi problem je članstvo zemalja Zapadnog Balkana. Balkan je dugo predstavljao zonu drugostepenog interesa EU, iza zemalja Centralne Evrope i iza nekih mediteranskih zemalja. Ovaj pristup se promenio tek u poslednjim godinama dvadesetog veka iz dva razloga: zbog mogućnosti širenja EU na istok, čime su balkanske zemlje postale neposredni susedi, i zbog sukoba na Kosovu i njegovih efekata na bezbednost regiona.

Proces stabilizacije i pridruživanja (PSP) predstavlja posebnu vrstu regionalnog pristupa

⁹ BiH, EU, (16.06.2008.), Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju BiH i EU. Evropska unija, str 58.

Evropske unije državama zapadnog Balkana. Albanija, Bosna i Hercegovina, Republika Makedonija, Srbija i Crna Gora po prvi put su dobile priliku da na temelju njima prilagođenog pristupa, postanu punopravne članice Unije. Na taj način, sudbina uspešnijih država u tom procesu nije uslovljena pozicijom regiona kao celine. Otpočinjanje procesa stabilizacije i asocijacije prema zemljama Zapadnog Balkana 1999. godine u uslovima drastičnog zaostajanja ovih zemalja i u uslovima nesprenosti zemalja EU da se brže angažuju u ovom procesu, ukazuje na dugoročan period približavanja zemalja Zapadnog Balkana EU od deceniju ili dve. Regionalni pristup od 1996-1999.g nije dao adekvatne rezultate, jer mere EU nisu bile adekvatne u odnosu na veličinu ekonomskih, političkih i socijalnih problema u regionu Zapadnog Balkana. Ovo se drastično pokazalo u slučajevima BiH, Kosova, Albanije, itd. Glavni rezultat razvoja post-kriznog prostora na teritoriji bivše Jugoslavije je usitnjavanje nekada federativnog prostora na mini-države, u većini kojih ne postoji stabilnost političkih institucija vlasti. Savremena balkanska kriza je pokazala da je diplomatija većine zemalja vrlo često bila neprofesionalna, a međunarodne organizacije nemoćne i da se nije tražilo međunarodno pravo. Suštinsku, bitnu ulogu su igrali jedino interes i snaga, a do smirivanja situacije i rešavanja svih međunacionalnih pitanja nije ni došlo.

3. PROJEKAT IPA FONDOVA EVROPSKE UNIJE

Počevši od 2007. godine, IPA zamenjuje ranije predpristupne instrumente: PHARE, ISPA, SAPARDi CARDS. Glavni cilj pripremanja IPA-e bilo je pojednostavljivanje svih predpristupnih pomoći u jedinstven okvir zemlje kandidate i potencijalne kandidate, pospešujući time prenos iz jednog statusa u drugi. BiH, kao potencijalni kandidat, ima pravo na predpristupne fondove. IPA osigurava usmerenu predpristupnu finansijsku pomoć: Zemljama kandidatima-Turskoj i Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji i Zemljama potencijalnim kandidatima- Srbiji, Kosovu, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. IPA(2007-2013) sa ukupnim budžetom od 11.468 milijardi € ima za cilj progresivno prilagođavanje standardima i politikama Evropske unije, uključujući odgovarajuće Acquis Communautaire, sa ciljem postizanja članstva(Regulativa Veća (EC)

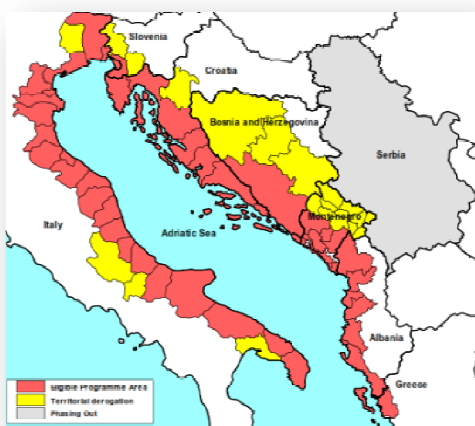
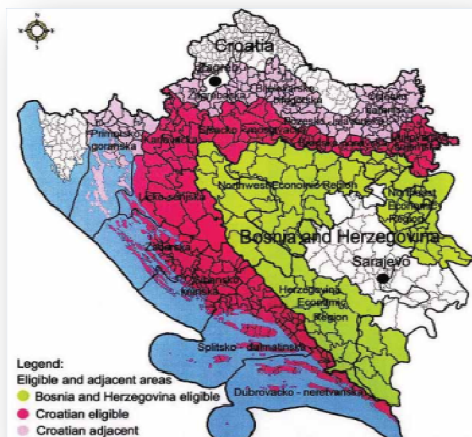
1085/2006, od 17. jula 2006.). Projekti se mogu finansirati u pet širokih kategorija: 1) Tranziciona podrška i izgradnja institucija 2) Regionalna/međudržavna saradnja 3) Regionalni razvoj 4) Razvoj ljudskih resursa 5) Ruralni razvoj BiH. Zemlja potencijalni kandidat ima pravo na prve dve komponente. Prva komponenta tiče se sledećih vrsta aktivnosti: Jačanje demokratskih institucija i vladavine prava, Reforma javne uprave, Ekonomska reforma, Promovisanje i zaštita ljudskih prava i poboljšano poštovanje prava manjina, Razvoj civilnog društva, Pomirenje, mere za izgradnju poverenja i rekonstrukcija.

Druga komponenta će podržavati aktivnosti koje uključuju granične regione između dve zemlje korisnika, kao i projekte koji se zajednički izvode od strane zemlje korisnika i zemlje članice. Projekti međudržavne saradnje pokrivaju kopnene i morske pogranične regione između susednih zemalja. Međudržavni programi sadrže "mere" koje se implementiraju putem poziva za ponude (šeme grantova). Ovi programi će finansirati zajedničke operacije koje su zajednički odabrane od strane zemalja učesnica putem jedinstvenog poziva za ponude koji pokrivaju celo područje kojem je dostupno finansiranje. Što se tiče predpristupne finansijske podrške- IPA, usvojen je Višegodišnji indikativni planski dokument(MIPD) 2008-2010. godine za Bosnu i Hercegovinu, koji je ključni planski dokument za pomoć BiH u okviru IPA. Međutim, od pripreme prethodnog strategijskog papira(MIPD 2007-2009), Bosna i Hercegovina je napravila samo ograničeni napredak u preostalim reformama koje zahteva Proces stabilizacije i pridruživanja(PSP). Stalni je i značajan izazov za Bosnu i Hercegovinu da se zadovolje politički uslovi PSP-a, kroz povećanje delotvornosti izvršnih i zakonodavnih tela, poboljšanje koordinacije između Države i Entiteta, kao i postizanje dogovora reformisane policijske strukture.

IPA komponenta II Prekogranična saradnja IPA CBC pruža podršku programima koji se odnose na prekograničnu saradnju BiH. BiH učestvuje u tri programa prekogranične saradnje: Prekogranični program BiH i Hrvatske, Prekogranični program BiH i Srbije i Prekogranični program BiH i Crne Gore. BiH, takođe, učestvuje u dva programa transnacionalne saradnje i to: IPA Adriatica- Jugoistočna Evropa i IPA Mediteran.

Slika 1. IPA Oblast prekogranične saradnje BiH i Hrvatske

Slika 2. Adriatic regija koja može da učestvuje u apliciranju sredstava

Lokalne vlasti takođe mogu imati koristi od IPA Finansiranja. Odgovarajući kanal za njih za saradnju sa IPA biće putem bosanskih organa vlasti i Direkcije za evropske integracije BiH. Državni organi vlasti pripremaju i predlažu finansijske programe, poštujući i doprinoseći ispunjavanju prioriteta Evropskog partnerstva, dok programiranje mora biti napravljeno u skladu sa smernicama IPA II.

4. BOSNA I HERCEGOVINA I IPA FONDOVI

BiH je 16.6.2008. godine u Luksemburgu potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Istovremeno sa potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju potpisan je i Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima, koji se primenjuje od 1.7.2008. godine do okončanja procedure ratifikacije SSP-a u svim zemljama potpisnicama. Potpisivanjem

Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju po prvi put je uspostavljen formalni ugovorni odnos između Bosne i Hercegovine i Evropske unije. **Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju**, predstavlja treću generaciju evropskih sporazuma o pridruživanju, namenjenih za države Zapadnog Balkana obuhvaćene Procesom stabilizacije i pridruživanja. SSP uspostavlja sveobuhvatni ugovorni okvir između BiH i EU i kao takav, predstavlja važan korak na putu BiH ka članstvu u EU. SSP je preferencijalni sporazum, koji treba da doprinese ekonomskoj i političkoj stabilizaciji BiH, i uspostavi bliskih i dugoročnih veza između ugovornih strana. Sporazum se sklapa na neodređeno vreme. Sporazum o stabilizaciji o pridruživanju BiH sastoji se od: Opštih principa, Političkog dijaloga, Regionalne saradnje, Slobodnog kretanja robe, Kretanja radnika i poslovnog nastanjivanja, pružanja usluga, kretanja kapitala, Usklađivanja zakona, provođenja zakona i pravila konkurencije, Pravde, slobode i sigurnosti, Politike saradnje, Finansijske saradnje, Institucionalne, opšte i završne odredbe. Ovaj Sporazum predstavlja pravni osnov kojim se regulišu različiti vidovi saradnje između Evropske unije i trećih država uopšte. Opšte odrednice koje sadrže uglavnom svi zaključeni sporazumi o pridruživanju su i uzajamna prava i obaveze ugovornica, zajedničke aktivnosti i posebne procedure po uslovu Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice.⁴ Pored navedenog, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju BiH sa Evropskom unijom ima i neke svoje specifičnosti u određenim članovima, kao što su: oblasti obrazovanja i obuka, oblasti transporta, regionalni i lokalni razvoj i reforma javne uprave. Pored gore navedenog BiH su dostupni i drugi instrumenti kao sistem CARDS programa. EU je promovisala program CARDS kao novi instrument finansijske i tehničke pomoći državama i regionu Zapadnog Balkana. CARDAS(Community Assistance for Reconstruction, Development, and Stabilisation) program označava program Evropske unije za zajedničko asistiranje u rekonstrukciji, razvoju i stabilizaciji zemalja Zapadnog Balkana. Između 2000. i 2006. godine, CARDS program je investirao 4,6 milijardi € u cilju podrške u izgradnji institucija i drugim merama koje su pomogle postizanje četiri glavna cilja:

⁴ Avramović, N., Pravo evropske unije, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, FIMEK, Novi Sad, 2011, str. 123-124.

Rekonstrukciju, stabilizaciju demokratije, Pomirenje i povratak izbeglica, Institucionalni i zakonodavni razvoj- uključujući harmonizaciju sa normama i pristupima EU u svrhu učvršćivanja demokratije i vladavine prava, ljudskih prava, građanskog društva i medija, kao i delovanje tržišne ekonomije, Održivi ekonomski i socijalni razvoj- uključujući strukturne reforme i Promovisanje bliskih odnosa i regionalne saradnje među zemljama, kao i između njih, EU i zemalja kandidata. Ciljevi i akcione oblasti Regionalnog CARDS programa, se ogledaju u dugoročnim ciljevima i to: Demokratska stabilizacija- koja kao akcione oblasti navodi oblast manjinskih prava i povratak izbeglih i raseljenih lica, Dobro upravljanje i institucionalna izgradnja- koja kao akcione oblasti navodi reformu državne uprave, integrisano upravljanje granicom, pravosuđe i unutrašnje poslove, carinsku i poresku upravu i Ekonomski i socijalni razvoj i poboljšanje investicione klime, zaštitu životne sredine, unapređenje infrastrukture, obrazovanje i stručno usavršavanje i zapošljavanje.

Oktobra 2001. godine, Evropska unija je usvojila i Regionalni CARDS program čijim su dodatkom u vidu Višegodišnjeg indikativnog programa 2005-2006. godine u iznosu od 85 miliona € kao prioriteta, odnosno oblasti delovanja formulisani: izgradnja institucija, pravosuđe i unutrašnji poslovi, prekogranična saradnja, razvoj privatnog sektora i razvoj infrastrukture. Potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju otvorilo je Bosni i Hercegovini put prema IPA fondovima i omogućilo apliciranje sa partnerima iz Evropskih zemalja. Pored ovoga, za BiH se otvara i novi značajan program IPA II za period 2014. do 2020. godine. U pripremi novog sedmogodišnjeg budžeta Evropske unije za period 2014 - 2020, a u okviru instrumenta spoljne pomoći, Evropska komisija planira određenu reviziju sadašnjeg instrumenta predpristupne pomoći IPA, odnosno novi instrument predpristupne pomoći IPA II za period 2014-2020. U okviru sadašnjeg instrumenta predpristupne pomoći IPA, koji se odnosi na aktuelni budžetski period Evropske unije(2007-2013), Bosna i Hercegovina, kao zemlja potencijalni kandidat za članstvo u EU, koristi sredstva u okviru prve dve IPA komponente: Komponenta I(Podrška u tranziciji i izgradnji institucija) i Komponenta II(prekogranična saradnja). Ostale tri komponente instrumenta IPA(Regionalni razvoj, Razvoj ljudskih kapaciteta i Poljoprivredni i ruralni razvoj) su bile dostupne isključivo zemljama sa

kandidatskim statusom, te izgrađenim i od strane Evropske komisije akreditovanim sistemom za decentralizovano upravljanje pomoći (DIS). Predlogom nove Uredbe o uspostavi instrumenta IPA II ukida se podela na predašnjih pet komponenti, a uvode se područja politika u okviru kojih će se provoditi različite intervencije. Finansijska pomoć će biti dostupna u svim područjima politika, bez obzira na to da li zemlja ima status kandidata ili potencijalnog kandidata. U novom predlogu za IPA II, posebno je naglašeno da će se napredak u postizanju pojedinih ciljeva procenjivati kroz indikatore i, u zavisnosti od ostvarenog napretka, vršiće se realokacija finansijske podrške između programa kao i između zemalja korisnica. Usvajanje Uredbe o uspostavi IPA II očekuje se tokom 2013. godine. U toku je priprema sprovođenja neregulativne za IPA II, a njena finalizacija se očekuje u drugoj polovini 2013. godine.

Direkcija za evropske integracije(DEI) je stalno, samostalno i stručno telo Veća ministara BiH. Direkcija obavlja poslove koji se odnose na usklađivanje aktivnosti organa vlasti u BiH i nadzor nad sprovođenjem odluka koje donose nadležne institucije u BiH, a koje se odnose na aktivnosti potrebne za evropske integracije. Direkcija ima ulogu glavnog koordinatora procesa evropskih integracija na nivou države(tzv. horizontalna koordinacija) i između državnih institucija i entiteta(tzv. vertikalna koordinacija). Oni izrađuju izveštaje, informacije i analize u vezi sa obavezama iz procesa evropskih integracija, koordinišu aktivnosti institucija u BiH na polju evropskih integracija, blisko saraduju sa institucijama EU, prate relizaciju obaveza BiH u procesu pridruživanja EU, koordinišu korišćenje finansijske pomoći EU, ali ne dodeljuju sredstva EU, proveravaju usaglašenost propisa na državnom nivou sa propisima EU, ali ne propisuju zakone i podzakonske akte, razvijaju i unapređuju terminologiju iz oblasti evropskih integracija, koordinišu prevođenje zakona BiH na jedan od službenih jezika EU, ali ne prevodi pravne odluke EU, obučavaju državne službenike o procesu evropskih integracija i usavršavanju njihove veštine, informišu o integracijama u EU, na razumljiv i lako dostupan način, organizuju promotivne kampanje i uklanjaju stereotipe o integraciji u EU. Direkcija za evropske integracije je formirana na nivou BiH, i pod direktnom je nadležnošću Saveta ministara BiH i Ministarstva spoljašnjih poslova BiH. Na putu evropskih integracija DEI je predlagач sporazuma i

koordinator kontrole projekata i realizacije sporazuma. Da bi DEI mogla da predloži potpisivanje određenog sporazuma potrebno je da svaki projektni predlog i sporazum dobije saglasnost entitetskih Vlada. Jer, ako entitetske vlade ne nadju saglasnost ili odluče da su njihovi interesi narušeni, sporazum neće biti potpisan i neće se ići u njegovu realizaciju. Ovakav proces odlučivanja predstavlja problem za BiH na putu evropskih integracija, jer entiteti na ovaj način štite svoje vitalne nacionalne interese. Trenutno Direkcija za Evropske integracije razvija i radi na pristupanju projektu koji je deo IPA II, DUNAV od 2014. do 2020. godine i koji je u decembru 2012. godine Evropska komisija predložila za uspostavljanje novog programa transnacionalne saradnje za period 2014-2020. godine. Programsko područje Dunavskog programa obuhvata Austriju, Bosnu i Hercegovinu, Bugarsku, Hrvatsku, Republiku Češku, Nemačku(Baden-Württemberg i Bavarska, a ne celu teritoriju), Mađarsku, Republiku Moldaviju, Crnu Goru, Rumuniju, Srbiju, Slovačku, Sloveniju i Ukrajinu(ne celu teritoriju). IPA sredstva se raspoređuju na osnovu alokacija navedenih u MIPD-u, gde su alokacije usklađene kroz proces konsultacija između NAC-a(Direkcije za evropske integracije) i Delegacije Evropske komisije. IPA sredstva se raspoređuju isključivo u skladu sa Višegodišnjim indikativnim planskim dokumentom- MIPD. Iz navedenog se vidi da IPA podržava BiH u zadovoljavanju Evropskih standarda, posebno u pogledu unutrašnjeg tržišta, pravde, slobode i sigurnosti, kao i sektorskih politika. Socio-ekonomska situacija u zemlji i među njenim stanovništvom zahteva finansijsku podršku u cilju borbe protiv visoke stope nezaposlenosti, reforme obrazovnog i sistema javnog zdravstva. IPA se takođe bavi razvojem infrastrukture, malim i srednjim preduzećima, trgovinskom politikom, poljoprivredom, energijom i transportom. IPA- u brojkama glasi: IPA je u periodu (2007-2013) obezbedila 11,486 milijardi € za zemlje Zapadnog Balkana, i to za BiH (2007-2013) oko 682 miliona €. Po godinama to iznosi: 2007- 62,1 miliona €, 2008- 74,8 miliona €, 2009- 89,1 miliona €, 2010- 106 miliona €, 2011- 108,1 miliona €, 2012- 111.81 miliona €, 2013- 109,47 miliona €. Preduslov za aplikaciju za IPA fondove jeste stabilan budžet grada i osiguravanje 15 % učešća. U toku pripreme aplikacije za IPA projekte veoma je važna saradnja između partnera na projektu, a za to je potrebna dobro organizovana lokalna

administracija, koja ima propisane procedure i usvojen standard kvaliteta ISO 9001. Takođe, veoma bitno za svaki grad je da se pozivi za sve projektne predloge mogu pronaći na sajtu: <http://www.adriaticipacbc.org/> za Jadranski poziv, dok se linkovi za sve druge mogu naći na internet stranici Direkcije za evropske integracije BiH. Veoma bitno je pronaći oblast u kojoj se želi aplicirati lokalni projekat. Komponente koje se finansiraju od strane IPA u BiH su I, II, III, IV, V od kojih se svaka sastoji od podmera u okviru kojih se apliciraju projektni predlozi. Bitno u procedurama IPA jeste to što su obrasci jednoobrazni za sve partnere u projektu, tako da nema olakšica u zavisnosti od stepena razvijenosti partnera i usklađenosti njegovog zakonodavstva sa EU.

ZAKLJUČAK

U ovom radu opisani su instrumenti predpristupne pomoći Evropskoj uniji i njihove procedure koje svaka zemlja aplikant mora da ispuni. Putem ovog rada objašnjeno je funkcionisanje tela u Evropskoj uniji koja kontrolišu korišćenje sredstava i prate finansijske i druge učinke utroška sredstava. U državama, za taj deo posla zadužene su Direkcija za evropske integracije i druge agencije koje su prvi nivo kontrole. Sva odobranja u okviru pojedinačnih projekata moraju dobiti njihovu saglasnost. IPA sistem pomoći zamišljen je tako da države budu garant projektnih aktivnosti koje se dešavaju na njihovim teritorijama. Raspodelu finansijskih sredstava nosi 85% Evropska unija i 15% projektni partner, što daje garanciju da je i pojedinačnom partneru iz svakog regiona stalo da ispuni projektne aktivnosti. Cilj IPA pomoći jeste da se određeni regioni koji su slabije razvijeni osnaže i dostignu nivo razvijenosti modernih evropskih regija, koje imaju savremenu infrastrukturu. Cilj projekata je, takođe, da se u vreme ekonomske krize smanji nivo siromaštva u regijama gde se projektne aktivnosti sprovode. Svaka država korisnica sredstava ima određenu količinu sredstava koju može da povuče u toku godine, sva sredstva koja ostanu neiskorišćena vraćaju se Evropskoj uniji. Pored ovoga, IPA instrumentima zaštite ostvareno je i finansijsko obezbeđenje korišćenja sredstava i smanjenje zloupotreba. Nenamensko korišćenje sredstava ostvareno je na način da se od strane Evropske unije uplati 20% avansa koja svaki korisnik projekta troši. Nakon ovoga sledi plaćanje faktura,

situacija i računa od kojih Evropska unija, tačnije IPA fond, vraća 85% iznosa svakog računa u kvartalnim periodima kako ide i praćenje projekta i monitoring. Na ovaj način obezbeđeno je da svaki pojedinačni korisnik mora da obezbedi oko 80% sredstava za implementaciju projekta koja mu se sukcesivno vraćaju u zavisnosti od utroška sredstava u skladu sa odobrenim budžetom. Pored ovog finansijskog metoda zaštite ostvarena je i zaštita uvođenjem PRAG procedura javnih nabavki koje svaki pojedinačni partner mora da sprovede. Tako je praktično Evropska unija omogućila da vi platite sav projekat, a oni imaju diskreciono pravo da uplate onoliko sredstava od 85% koliko oni smatraju da će relizovali u skladu s njihovim procedurama. Uz sve to određen je i prvi nivo kontrole koji se sastoji od merodavnog tela u okviru svake države koji mora da odobri vaše troškove pre upate 85% sredstava od strane IPA fonda.

Ovakav način je omogućio funkcionisanje uz minimalne mogućnosti zloupotrebe, samo što se još projektni promašaji dešavaju najviše u fazi odobrenja projekata, jer dešava se da se projektno odobre nerealne ideje pa za 5 do 10 godina nakon relizacije budu napuštene infrastrukturne objekte izgrađene iz IPA fondova.⁶

Zaljučak ovog rada jeste da je budućnost ekonomskog i društvenog razvoja našeg Jadranskog regiona u Evropskim projektima, uvezivanju i prekograničnoj saradnji sa susednim državama. Ovaj prekogranični odnos treba da se razvija na principima partnerstva i da se tako gradi bolja budućnost. Bitna napomena jeste, da IPA projektima ne smemo imati nameru da vršimo malverzacije i nenamensko trošenje sredstava, jer su sankcije Evropske unije prevelike i nisu vredne takvih rizika.

LITERATURA

1. ADRIATICA, I. (2013, 01 20). IPA ADRIATICA. Preuzeto 01 20, 2013 sa IPA ADRIATICA:
http://www.adriaticipacbc.org/download/SP_1_step_Formal_check_Priority_3.pdf
2. BIH, E.U. (2008, 6 16). Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju BIH i EU. Evropska unija.
3. D. U. (2009). Priručnik o finansijskoj saradnji i programima koje u Hrvatskoj podržava Evropska unija. Zagreb : Državni ured za razvojnu strategiju i kordinaciju fondova Evropske unije Hrvatske.DEI, I. (2013, 01 03).
www.dei.gov.ba. Preuzeto: 0103,2013sahttp://www.dei.gov.ba/dei/direkcija/sektor_koordinacija/IPA_programi/ip2/jadranski/?id=10019
4. Nešković, S., Evropske integracije i razvoj turizma u zemljama Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija "Savremeni trendovi u turizmu", Internacionalni univerzitet, Travnik, 28-29.mart. 2013,
5. Nešković, S., Saobraćajni koridori u funkciji razvoja zemalja Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija „Mobilnost i sigurnost cestovnog prometa“, Internacionalni univerzitet, Travnik, 30-31.maj 2013.

Internet izvori

- www.wikipedia.com.(2013,0103).
Preuzeto sa:
http://sr.wikipedia.org/sr/Sporazum_o_stabilizaciji_i_pridru%C5%BEivanju

⁶ Nešković, S., Evropske integracije i razvoj turizma u zemljama Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija "Savremeni trendovi u turizmu", Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 28-29.mart, 2013, str. 14.

ULOGA PREDUZETNIČKOG PONAŠANJA U PROCESU UNAPREĐENJA KONKURENTNOSTI DOMAĆIH PREDUZEĆA

Akademik prof. dr. Cariša Bešić
Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet tehničkih nauka u Čačku
Prof. dr. Dejan Đorđević
Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet “Mihajlo Pupin” Zrenjanin
M. Sc. Snežana Bešić
JP “Železnice Srbije”
e-mail: carisa.besic@sbb.rs

Sažetak: Autori u ovom radu analiziraju neophodnost primene savremenog koncepta preduzetništva u domaćim poslovnim organizacijama u funkciji ostvarivanja ciljeva poslovne izvrsnosti. Preduzetničko ponašanje jeste način razmišljanja, opredeljen kreativnim pristupom poslovanju. Suština je u inovativnom delovanju, koje stvara uslove za razvoj poslovnih subjekata i privrede u celini. Efekti svetske ekonomske krize još više naglašavaju potrebu za iznalaženjem novih načina za održavanjem i unapređenjem konkurentne sposobnosti poslovnih subjekata, što prevashodno podrazumeva primenu savremenog preduzetničkog ponašanja. Glavni faktor koji operedjeljuje novi model upravljanja organizacijom jeste znanje. Ključni faktor konkurentnosti u globalnim okvirima i osnovni imperativ savremene ekonomije jeste stalno unapređenje znanja i produktivnosti.

Ključne reči: preduzetničko ponašanje, konkurentnost, globalna ekonomija, znanje.

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP BEHAVIOR IN THE PROCESS OF IMPROVING COMPETITIVENESS OF DOMESTIC COMPANIES

Abstract: The authors of this work analyze the necessity of the exertion of the contemporary concept of the entrepreneurship in the domestic business organization in order to achieve goals within business excellence. The entrepreneurship behavior is a way of thinking, fixed on the creative business. The essence is in the innovative acting which enables the conditions for the development of the business subjects and economy in general. The effects of the world economy crisis emphasize the need for finding new ways for maintaining and improving competitive ability of business subjects which initially implies the exertion of competitive entrepreneurship. The main factor underlying the new model of organization management is knowledge. The basic imperative of modern economy and crucial global competitive factor lay in continuous improvement of knowledge and work productivity.

Key words: entrepreneurship behavior, competitiveness, global economy, knowledge

1. UVOD

Uslovi savremenog poslovanja zahtevaju uspostavljanje novog odnosa prema poslovanju i upravljanju poslovnim organizacijama. Promene na globalnom tržištu i ekonomiji, kao i efekti svetske ekonomske krize, direktno utiču na poslovnu filozofiju. Sa stanovišta poslovne organizacije, globalizacija podrazumeva zaoštavanje konkurentne borbe i fokusiranje globalnog tržišta.

Globano poslovanje podrazumeva strategijsku ulogu znanja i upravljanje koje se zasniva na stalnom unapređenju znanja. Broj konkurenata se svakim danom uvećava, a konkurentski odnosi se komplikuju – mala i srednja preduzeća konkurišu velikim preduzećima, visokotehnološka preduzeća konkurišu svim ostalim preduzećima, preduzeća iz regiona Pacifika konkurišu svim drugim regionima, itd. Takmičenje ekonomija SAD,

Japana i Nemačke je unapređeno ulaskom Kine i Indije, ali i drugih novoindustrijalizovanih zemalja.

Prema Hamelu, menadžment je zastario. Kao i motor s unutrašnjim sagorevanjem, on je tehnologija koja je u velikoj meri prestala da se razvija, a to nije nimalo dobro. Zašto? Kada je manje uspešan nego što bi to mogao biti, ili što bi trebao da bude, svi plaćamo cenu. Ono što na kraju ograničava radni učinak vaše organizacije nije njen operativni model, niti njen poslovni model, već njen menadžment, [4, str. 7].

Savremeno poslovanje može da se posmatra i kao preduzetnička ekonomija. Pojavu preduzetničke ekonomije omogućile su nove oblasti primene menadžmenta – u novim preduzećima, u malim preduzećima, u vanprivrednim delatnostima, u malim biznisima, u domenu sistemskih inovacija. U ekonomiji preduzetništva sve organizacije, bez obzira na karakter delatnosti, takođe treba da se preduzetnički ponašaju i implementiraju osnovne postulate preduzetništva u svoju organizacionu strukturu. Preduzeća, uključujući i veliki broj onih organizacija koje nisu preduzeća (univerziteti, instituti, itd), treba da počnu da eksperimentišu sa novim korporativnim formama i da sprovedu pilot studije, posebno u saradnji sa partnerima, ili savezima u definisanju zajedničkih poduhvata, novih struktura i zadataka, [2 str. 211].

Problemi sa kojima se susreću tranzicione privrede predstavljaju posledicu kako započetog procesa tranzicije, tako i nasleđenih nedorečenosti bivšeg ekonomskog sistema. *Primena preduzetničkog ponašanje jeste od vitalne važnosti za preduzeća iz zemalja u tranziciji zbog činjenice da je preduzetnička inicijativa osnova formiranja konkurentne sposobnosti preduzeća.* Nedovoljna konkurentna sposobnost domaćih preduzeća ponovo je došla do izražaja u okvirima delovanja svetske ekonomske krize.

2. ULOGA PREDUZETNIŠTVA U SAVREMENOJ EKONOMIJI

Preduzetništvo danas podrazumeva kontinualni kreativni proces, čiji je osnovni cilj implementiranje inovacija u organizaciju u funkciji uspešnog poslovanja i rešavanja problema potrošača i društva. Upravljanje preduzećem, odnosno poslovanjem preduzeća, u osnovi jeste preduzetnička aktivnost. Preduzetničko ponašanje se posmatra kao oportunističko ponašanje, koje je

vođeno vrednošću i uvećanjem vrednosti. Savremena organizacija mora da u svoju strukturu ugradi upravljanje promenama. To podrazumeva da svaka organizacija mora da primeni sledeće korake:

1. *neprestano da unapređuje celokupno poslovanje,*
2. *uči na sopstvenim, ali prevashodno tuđim poslovnim iskustvima,*
3. *nauči da primenjuje inovativno delovanje.*

Prema Drakeru [3 str. 41], preduzetništvo je posebna karakteristika bilo pojedinaca, bilo preduzeća. Inovacija predstavlja specifično oruđe preduzetnika, sredstvo pomoću kojeg oni koriste promenu kao mogućnost za izvršenje različitih poslovnih aktivnosti. Inovacija, u stvari, kreira resurs. Preduzetništvo nije ni nauka, ni umetnost. Ono je prvenstveno praksa. Ono zahteva određena znanja. Ali kao i kod svih praktičnih disciplina, na primer, kod medicine ili inženjerstva, poznavanje preduzetništva znači samo sredstvo za ostvarivanje cilja. Preduzetnik jeste svaki onaj pojedinac koji vidi promenu kao pravilo i koji na sebe preuzima rizik za obavljanje aktivnosti koje su u vezi sa promenama i inovacijama. Preduzetnička organizacija jeste organizacija koja uočava i otkriva nove mogućnosti i šanse u promenljivoj okolini, koja se brzo i uspešno prilagođava promenama i koristi promene kao osnov razvoja. Takvu organizaciju, kao i preduzetnike, u prvom redu obeležavaju inoviranje i korišćenje prilika, stalni rast i razvoj. Prema savremenim shvatanjima preduzetnik više ne mora da bude pojedinac, koji je vlasnik biznisa. Preduzetnik može biti i pojedinac koji je zaposlen kod poslodavca, ali da poseduje osobine koje su karakteristične za preduzetničko ponašanje. Preduzetničko ponašanje u savremenoj organizaciji se ne povezuje isključivo za jedno lice i njegove sposobnosti i iskustvo, već se sve više oslanja na timski rad. U tom smislu razvijen je model *korporativnog preduzetništva*, koji potencira timski rad, čiji su članovi motivisani da rade na postizanju uspeha i prihvatanju rizika.

Velika preduzeća moraju da podstiču preduzetništvo da bi prebrodila teškoće sa kojima se suočavaju dok uče kako da rade sa partnerima ili saveznicima [1]. Velika preduzeća u svojoj organizacionoj strukturi stvaraju jedinicu koja se ponaša potpuno drugačije od ostatka organizacije. Veliki sistem su tokom vremena razvili modele preduzetničkog ponašanja i razvoja preduzetničke klime, koji su omogućili da budu konkurentni sa preduzećima srednje veličine.

Preduzeća moraju *svesno i organizovano da primenjuju preduzetnički koncept i da se preduzetnički ponašaju*, što podrazumeva da preduzeće mora da se osposobi za proces sistemskog kreiranja inovacija, a to dalje zahteva *formiranje organizacione strukture koja zaposlenima omogućava da se preduzetnički ponašaju*. Preduzeće mora da uspostavi takav sistem veza i odnosa u preduzeću koji će omogućiti fokusiranje na preduzetničko ponašanje. Preduzeće koje želi da postigne upeh u turbulentnom i kompleksnom poslovnom okruženju mora da u *organizacionu strukturu ugradi preduzetnički menadžment*, kao i preduzetnički način rukovođenja.

3. PREDUZETNIČKO PONAŠANJA I RAZVOJ KONKURETNOSTI

Razvoj konkurentnosti jedne nacionalne ekonomije u globalnoj privredi nalazi se u direktnoj vezi sa efikasnim privređivanjem koje je bazirano na stalnom unapređenju produktivnosti poslovanja. Ekonomski razvoj i produktivnost su neraskidivo povezani. S druge strane posmatrano, rast produktivost je rezultat primene savremenih metoda i tehnika upravljanja i preduzetničkog ponašanja u poslovnim organizacijama. Najrazvijenije zemlje sveta razvijaju koncept preduzetničke kulture i preduzetničkog ponašanja. Preduzetnički pristup poslovanju karakteriše sve razvijene ekonomije. SAD su svakako zemlja gde su ostvareni najveći dometi u razvoju preduzetništva. Neke zemlje su danas prestige SAD u domenu razvoja preduzetničke kulture. SAD svakako imaju najveći broj novoosnovanih preduzeća i propalnih novoosnovanih preduzeća, ali da je to sve.

Prema Drakeru, najbolji stručnjaci za preduzetništvo u svetu bez sumnje dolaze iz Koreje [2, str. 73]. Za Korejom sledi Tajvan. Slično kao Koreja, ni Tajvan nije bio industrijalizovan pre pedeset godina. Danas je Tajvan vodeća zemlja u svetu u oblasti razvoja visoke tehnologije, uključujući i mikročipove. Japan i Nemačka su snažne preduzetničke ekonomije. Tu je i Kina, čiji preduzetnici neprestano pokreću nova preduzeća sa obe strane Pacifika. Kina je danas druga ekonomija sveta. Zemlje u razvoju i ekonomije u tranziciji u 2010. godini prvi put su privukle više stranih investicija nego razvijene zemlje, navedeno je u objavljenom izveštaju Konferencije Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) [8 str. 7], pri čemu je Kina prvi put premašila 100 milijardi USD, dok je Hong Kong privukao 62,6 milijardi USD.

Prikaz rangiranja prvih 10 zemalja u svetu prema konkurentnosti je dat u tabeli 1.

Tabela 1: Rangiranje prvih 10 zemalja u svetu prema konkurentnosti u 2013. godini

Zemlja	Mesto u 2013-2014	Mesto 2012-2013
Švajcarska	1	1
Singapur	2	2
Finska	3	3
Nemačka	4	6
SAD	5	7
Švedska	6	4
Hong Kong	7	9
Holandija	8	5
Japan	9	10
Velika Britanija	10	8

Izvor: The Global Competitiveness Report 2013-2014, World Economic Forum, 2013, str. 15.

Osnovne zahteve konkurentnosti zemlje, prema nalazima Svetskog ekonomskog foruma, čine sledeći indikatori: institucije, infrastruktura, makroekonomsko okruženje, zdravlje i osnovno obrazovanje, visoko obrazovanje i obučavanje, efikasnost tržišta roba, efikasnost tržišta rada, efikasnost tržišta kapitala, tehnološka sposobnost i veličina tržišta. Kao što se vidi na osnovu prezentovane tabele 1, zemlje gde postoji snažna preduzetnička klima ujedno su i najkonkurentnije zemlje na svetu. Prema ovoj listi, Tajvan se nalazi na 12., a Kina na 29. mestu. Proces koji se krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih odvijao između japanskih i američkih preduzeća – japanska preduzeća su odnela pobjedu u menadžmentu – danas se ponovo dešava, ali na relaciji kineska i korejska preduzeća i američka preduzeća, ali ovaj put u domenu primene preduzetničkog koncepta.

Kada se radi o zemljama u tranziciji i preduzećima koja dolaze iz njih, situacija nije povoljna. Preduzeća iz zemalja u tranziciji još uvek ne primenjuju sva inostrana poslovna iskustva, preduzetnički koncept, kao i savremene menadžment tehnike u cilju stalnog unapređenja svog poslovanja. Proces tranzicije podrazumeva *značajne promene kako u organizacionoj strukturi poslovnog subjekta, tako i u načinu razmišljanja rukovodstva i zaposlenih* u organizacijama. Ključna uloga u ovom procesu je na rukovodiocima, kao i vlasnicima kapitala, koji treba da uspostave organizacionu klimu koja je povoljna za inoviranje i rast produktivnosti poslovanja.

Prema novom izveštaju Svetskog ekonomskog foruma, koji je obuhvatio 148 zemalja u svetu, Srbija se našla na 101. mestu u svetu, što predstavlja pad u odnosu na prethodnu godinu, kada je Srbija bila na 95. mestu. Ove godine Srbija se našla u društvu sa Alžirom (100. mesto), Gvajanom (102. mesto), Libanom (103. mesto) i Argentinom (104. mesto). Od zemalja iz bližeg okruženja, Mađarska se nalazi na 63. mestu, Bugarska se nalazi na 57. mestu, Rumunija se nalazi na 76. mestu, Grčka se nalazi na 91. mestu i Albanija se nalazi na 95. mestu.

Tabela 2: Rangiranje zemalja zapadnog Balkana prema konkurentnosti u 2013. godini

Zemlja	Mesto u 2013. zbirno	Mesto prema osnovnim zahtevima	Rangiranje prema efikasnosti poslovanja	Rangiranje prema inovativnosti
Slovenija	62	37	62	49
Crna Gora	67	68	72	70
Makedonija	74	70	76	94
Hrvatska	75	61	68	80
BiH	87	87	89	89
Srbija	101	106	92	125

Izvor :The Global Competitiveness Report 2013-2014, World Economic Forum, 2013, str. 16-17.

Tabela 3: Rangiranje zemalja zapadnog Balkana prema konkurentnosti u periodu 2009-2013. godina

Zemlja	Mesto u 2009.	Mesto u 2010.	Mesto u 2011.	Mesto u 2012.	Mesto u 2013.
Slovenija	37	45	57	56	62
Crna Gora	62	48	60	72	67
Makedonija	84	79	79	80	74
Hrvatska	72	77	76	81	75
BiH	109	102	100	88	87
Srbija	93	96	95	95	101

Izvor : na osnovu The Global Competitiveness Report 2013-2014, The Global Competitiveness Report 2012-2013, The Global Competitiveness Report 2011-2012, The Global Competitiveness Report 2010-2011, The Global Competitiveness Report 2009-2010, World Economic Forum.

Kao što se može videti iz tabele 3, Slovenija je u petogodišnjem periodu zabeležila pad konkurentnosti, kao i Srbija, Crna Gora, Hrvatska i Makedonija uz blage oscilacije stagniraju, dok jedino BiH beleži konstantan rast konkurentnosti. Ekspert za pitanje konkurentnosti novoindustrijalizovanih zemalja, Indijac Mahajan, smatra da država ne stvara poslovne prilike. Preduzetnici stvaraju prilike. Šta god da država radi, mora da stimuliše preduzetništvo. Na ovom izuzetno konkurentnom tržištu, važno je koji preduzetnik ima bolju ideju, ko zna da je bolje realizuje. Preduzetništvo nije monopol Francuza, Nemaca, Amerikanaca, Kineza i Indijaca. Regija zapadnog Balkana je puna preduzetnika. Problem je u tome što su države zapadnog Balkana male države. Pred njima je izazov kako dalje rasti. Za dalji rast moraju da imaju globalnu viziju, moraju da se osvrnu na čitav ostali svet i da potraže prilike na globalnom nivou [9, str. 11].

4. SMERNICE ZA UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI DOMAĆIH PREDUZEĆA U GLOBALNOJ EKONOMIJI

Unapređivanje kvaliteta poslovanja preduzeća, pogotovu onih koja dolaze iz zemalja u tranziciji, mora da se zasniva na primeni menadžment tehnika koje podržavaju konkurentnost, inovativnost i fleksibilnost, kao i unapređivanju znanja zaposlenih, a posebno izvršnog rukovodstva. Prema nekim shvatanjima [6, str. 109], mi živimo u periodu tranzicije – tranzicija od poslednjih dana industrijske ekonomije ka prvim danima. Pomeramo se od automatizovanog pokreta ka automatizovanom znanju. Sektor usluga postaje glavna tačka na koju je usmerena naša pažnja. Zapošljavanje u toj oblasti raste, dok u svakoj drugoj opada. Ovo nas upućuje na činjenicu da su u globalnoj ekonomiji sva preduzeća u procesu tranzicije, što podrazumeva da preduzeća iz zemalja u tranziciji moraju mnogo više da se trude da bi ostvarila stalno unapređenje produktivnosti poslovanja i kvaliteta.

U uslovima globalne ekonomije, razvoj konkurentske sposobnosti preduzeća mora da otpočne na domaćem tržištu, gde je preduzeće izloženo napadima globalnih tržišnih lidera, koji više ne dolaze samo iz najrazvijenih zemalja sveta, veći i iz novoindustrijalizovanih zemalja, poput Kine, Indije, Brazila, itd. Problem loše konkurentske sposobnosti domaćih preduzeća kratkoročno može da se reši po osnovu primene određenih upravljačkih metoda i tehnika, kao što su sistem menadžmenta kvalitetom, integrisani menadžment sistemi, benčmarking itd, ali dugoročno samo po osnovu primene savremenog preduzetničkog ponašanja.

Domaća preduzeća moraju da *adekvatnije primenjuju preduzetnički menadžment*. Preduzetnički menadžment predstavlja menadžment usmeren na stalni razvoj i promene, stvaranje i korišćenje prilika za nove poslovne poduhvate, prihvatanje rizika u inoviranju poslovanja i poboljšavanju poslovne uspešnosti, kao i nalaženju novih poslovnih potencijala i mogućnosti. Primena koncepta korporativnog preduzetništva treba da omogući formiranje uslova za uspešniji tržišni nastup i za postizanje konkurentske sposobnosti preduzeća iz tranzicionih ekonomija. Osnovni pokretač ovih aktivnosti mora da bude unapređivanje produktivnosti znanja izvršnog rukovodstva, kao i unapređivanje znanja svih zaposlenih u organizaciji. Model za unapređenje kvaliteta poslovanja domaćih

preduzeća po osnovu primene koncepta korporativnog preduzetništva [5], podrazumeva sledeće elemente: *zadovoljenje zahteva korisnika, procesni pristup upravljanju organizacijom, stalno unapređenje poslovanja*.

Pitanje konkurentnosti je danas veoma bitno i kao što se može videti iz napred navedenih činjenica, konkurentska prednost se stiće i održava, čak i u uslovima svetske ekonomske krize. Primeri Kine i Indije jasno o tome svedoče. Najbitniji način za unapređivanje konkurentnosti domaćih preduzeća jeste učenje na tuđim iskustvima i to kako od globalnih lidera, tako i od onih uspešnih preduzeća koja dolaze iz novoindustrijalizovanih zemalja sveta. S druge strane, potrebno je kreirati poslovnu klimu koja potencira preduzetništvo i preduzetničko ponašanje, kao što je to slučaj u novoindustrijalizovanim zemljama sveta. Rast kineske ekonomije i uspon konkurentnosti kineskih preduzeća direktno je u vezi sa širenjem preduzetničkog ponašanja i preduzetničkog menadžmenta. Preduzetniško ponašanje je uvek postojalo u indijskoj ekonomiji kao i snažna preduzetnička praksa. Uspeh u budućnosti zavisice od optimizacije odnosa cene i kvaliteta proizvoda i stalnog unapređenja produktivnosti poslovanja. Generalno ekonomsko usmerenje za preduzeća koja dolaze iz zemalja u tranziciji jeste *izlazak na globalno tržište*, kao i usmeravanje srednjih preduzeća, koja su uglavnom opredeljena ka nacionalnim ili regionalnom tržištu, na globalno tržište.

ZAKLJUČAK

Glavni instrumenti konkurentske borbe na globalnom tržištu su inovativnost, fleksibilnost i produktivnost. Preduzetničko ponašanje jeste, dugoročno posmatrano, osnovni pravac razvoja konkurentske sposobnosti nacionalne ekonomije. Unapređenje produktivnosti i industrijske proizvodnje jesu osnovni postulati razvoja ekonomija koje se nalaze u procesu tranzicije, što važi i za domaću ekonomiju. S druge strane, da bi se omogućio dalji nesmetani ekonomski razvoj zemlje, neophodno je da se na *svim nivoima prihvati model preduzetničkog ponašanja*. Tejlor je shvatio da su za prodore menadžmenta potrebni intelektualni skokovi u dalj. Godine 1912., čitavih 50 godina pre Kunovog uticajanog dela, Tejlor se pojavio pred kongresmenim odborom tvrdeći da je menadžmentu potrebna ništa manje nego mentalna revolucija, [4, str. 228]. Polazeći od ovakvog fundamentalnog stava rodonačelnika menadžmenta, podrazumeva se da domaća preduzeća moraju da revidiraju postojeće

oblike poslovnog ponašanja i da se okrenu adekvatnijoj i bržoj primeni savremenih metoda i tehnika upravljanja u cilju unapređenja produktivnosti poslovanja, kao osnovnog preduslova uspostavljanja i održavanja konkurentne sposobnosti na globalnom tržištu.

LITERATURA

1. Bešić C., Đorđević D., Razvoj korporativnog preduzetništva kao preduslov za unapređenje konkurentnosti preduzeća, Tranzicija, Vol X No 21-22, Ekonomski institut Tuzla, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Faculty of Agrifood and Environment Economics Bucharest, Journal Central European Agriculture Croatia, crp. 101-110.
2. Drucker Peter, Upravljanje u novom društvu, Adižes, Novi Sad, 2005.
3. Drucker Peter, Inovacije i preduzetništvo, PS Grmeč-Privredni Pregled, Beograd, 1996.
4. Hamel Gari, Budućnost menadžmenta, Asee, Novi Sad, 2009.
5. Sajfert Z., Bešić C., Petrović N., Uloga korporativnog preduzetništva u procesu unapređenja kvaliteta poslovanja domaćih preduzeća, zbornik radova Međunarodne konvencije o kvalitetu „Kvalitetom ka evropskim i svetskim integracijama“, Beograd, 27-29. maj 2008., JUSK, Beograd.
6. Tisen R., Andrisen D., Depre F.L., Dividenda znanja, Adižes, Novi Sad, 2006.
7. The Global Competitiveness Report 2013-2014, 2013 World Economic Forum.
8. Zemlje u razvoju privukle najviše investicija, Novac, 22.01.2011., Ringier, Beograd, str. 7.
9. Zemlje u razvoju novi marketinški eldorado, Novac, 11. jul.2009., Ringier, Beograd, str. 8-9.

ULOGA ŽELJEZNIČKOG SAOBRAĆAJA U ODRŽIVOM RAZVOJU

Tanja Milešević, dipl. geograf
Internacionalni univerzitet Travnik
e-mail: tanjamilesevic@gmail.com

Sažetak - Željeznički saobraćaj je vezan za iste uslove života u kojima obitavaju i ljudske zajednice i s njegovim razvojem proporcionalno raste štetan uticaj na životnu sredinu. Mnogi od tih uticaja ostavljaju trajne posljedice i ugrožavaju zdravlje ljudi, biljnog i životinjskog svijeta. Glavni smijer politike održivog razvoja u saobraćaju jeste naglo usporavanje negativnih uticaja na životnu sredinu, stabilizaciju tih uticaja i smanjenje negativnih uticaja, kako bismo osigurali relativno pristojan život budućih generacija.

U radu je dat konkretan primjer analize buke nastale u željezničkom saobraćaju na predmetnoj lokaciji „ZRS čvor Doboj“. Dobiveni rezultati ukazuju da se radi o dozvoljenom nivou vanjske buke i da dobijene vrijednosti ne prelaze zakonom predviđene granične vrijednosti. Iako je željeznički saobraćaj u odnosu na drumski gotovo neznatan zagađivač, njegov udio u prevozu putnika u BiH u 2011. godini je samo 3%, i 36% u prevozu roba i usluga. Jedan od razloga za to je i stagnacija u izgradnji nove željezničke infrastrukture, stagnacija u modernizaciji postojeće infrastrukture i trenutno jako loše stanje voznog parka. Na svom putu prema EU, BiH bi trebala da u saobraćajnu politiku koja je sastavni dio ukupne ekonomske politike, ugradi principe održivog razvoja.

Ključne riječi: saobraćaj, željeznice, održivi razvoj, buka, životna sredina

ROLE OF RAIL TRANSPORT IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract- Railway transport is linked to the same conditions in which the human community live and is growing in proportion to its development detrimental impact on the environment. Many of these effects have permanent consequences and endanger human health, animal and plant life. The main direction of sustainable development in traffic is slowing sharply negative impact on the environment, the stabilization of these impacts and reduce negative impacts, in order to ensure a relatively decent life for future generations. The paper gives a concrete example of the analysis of noise caused by rail transport at the location "ZRS čvor Doboj." The results indicate that it is permissible level of external noise and the levels do not exceed the limits prescribed by law. Although rail transport compared to roadtraffic is almost negligible polluter, but its share in passenger transport in BiH in the 2011th, is only 3%, and only 36% in the transportation of goods and services. One of the reasons for this is the stagnation in the construction of new railway infrastructure, stagnation in the modernization of the existing infrastructure and currently very poor state of the fleet. On its way to the E, BiH would need to transport policy, as an integral part of overall economic policy, incorporate the principles of sustainable development.

Keywords: traffic, railway, sustainable development, noise, environment

1. UVOD

Saobraćaj predstavlja jedan od najznačajnijih sektora koji doprinosi privrednom razvoju i napretku ljudskog društva. Osnova je svih privrednih aktivnosti i osiguranja kvalitete životnog standarda. Saobraćajna politika je dio opšte ekonomske politike društva. Zahvaljujući saobraćaju ostvaruju se potrebe i očekivanja odgovarajuće mobilnosti u vezi ne samo sa prometom roba i usluga, već i u vezi sa obavljanjem posla, obrazovanjem, sportom i rekreacijom... Takođe, saobraćaj uveliko doprinosi uštedama u proizvodnji jer je doveo do lakše dostupnosti pojedinih tržišta i povećanja konkurentnosti na udaljenim tržištima.

Komunikacija među ljudima se odvija u nekom određenom prostoru i vezana je za elemente životne sredine. Konforme saobraćajnice koje obezbjeđuju brzo komuniciranje imaju izuzetno velike zahtjeve za prostorom, i kao direktna posljedica toga je njihov značajan uticaj na kvalitet životne sredine, estetiku prirodnih predjela i urbanih pejzaža.

Željeznički saobraćaj je vezan za iste uslove života u kojima obitavaju i ljudske zajednice i s njegovim razvojem proporcionalno raste štetan uticaj na životnu sredinu. Mnogi od tih uticaja ostavljaju trajne posljedice i ugrožavaju zdravlje ljudi, biljnog i životinjskog svijeta.

2. SAOBRAĆAJ I ODRŽIVI RAZVOJ

Energetska kriza sredinom XX vijeka je označila prekretnicu uočavanja negativnih posljedica saobraćaja po životnu sredinu, ali je tek 90-ih godina XX vijeka došlo do promocije modela održive saobraćajne politike. Postalo je jasno da trendovi porasta prometa i direktnog negativnog uticaja nisu trajno održivi, te da će bespovratno ugroziti kvalitet života i zdravlje ljudi. Činjenice ukazuju da moramo biti opravdano zabrinuti za sudbinu kvaliteta našeg života u budućnosti, ukoliko pod hitno ne učinimo bitne napore za smanjenje tog trenda uništenja okoline.

Ideja održivog razvoja označava „našu zajedničku budućnost i budućnost našeg potomstva“. „Agenda 21“ prihvata ovu ideju kao „razvoj usmjeren na budućnost ili razvoj trajno usmjeren prema životnoj sredini“. Polazište samog koncepta je izdržljivost ekosfere i promjena načina razmišljanja, djelovanja, trošenja... Tako da je postavljen koncept globalnog razvoja koji ima za

cilj „zadovoljavanje potreba sadašnjih generacija, bez ugrožavanja zadovoljavanja potreba budućih generacija.“¹⁰

Održivost je dvostruko obavezujuća: prema budućim generacijama i prema prirodi. U odnosu prema čovjeku, održivost znači kvalitet života sadašnjih generacija i održivost kvaliteta budućih generacija. Održivost u odnosu prema prirodi predstavlja operacionalizaciju smjernica i pravila koji se odnose prema prirodi i prirodnim resursima.

Održivi razvoj je multikulturalna dimenzija koja polazi iz različitih principa i dimenzija. Predstavlja proces koji mora biti otvoren i dinamičan, zasnovan na načelima pravednosti i odgovornosti. Razvoj koji ispunjava ovo načelo je trajni, održivi, razvoj sposoban za budućnost. Principe održivosti je neophodno ugraditi u sve segmente razvojne politike, političke ciljeve na lokalnom i globalnom nivou a posebno u saobraćajnu politiku kao sastavni dio opšte ekonomske politike.

„Saobraćaj, na to se uvijek ukazuje, predstavlja sredstvo za ostvarivanje određenog cilja. U eri savremene transportne tehnologije, saobraćaj i njegova tehnologija ponekad postaju sami sebi cilj i to na štetu drugih društvenih vrijednosti. Moramo opet da se podsjetimo da je svrha saobraćaja da služi i olakša ostvarenje širih društvenih ciljeva. Skoro da smo zaboravili da su potencijali saobraćaja za realizaciju ciljeva društva isto toliki kao i potencijal za razaranje društvene zajednice.“¹¹

Ekonomski savjet UN-a za Evropu je u Beču 1997. godine, donio deklaraciju o saobraćaju koja se temelji na konceptu održivosti i minimiziranju negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu. Bečka deklaracija obavezuje vlade zemalja članica EU da promovišu djelotvorne i održive saobraćajne sisteme, da prevoz putnika i tereta s drumskog i vazdušnog saobraćaja preusmjeruju na prevoz u kojemu je emisija štetnih gasova i potrošnja energije manja – prije svega na željeznički saobraćaj i na kombinovani saobraćaj. Glavni smijer politike održivog razvoja u saobraćaju jeste naglo usporavanje negativnih uticaja na životnu sredinu, stabilizaciju tih uticaja i smanjenje negativnih uticaja, kako bismo

¹⁰ Sustainable Development Education, Panel(1999)

¹¹ UN, II seminar o ulozi saobraćaja u urbanom planiranju, razvoju i zaštiti životne sredine, Vankuver 1974 godine.

osigurali relativno pristojan život budućih generacija.

Održivost u segmentu saobraćaja podrazumijeva: ispunjenje potreba za socijalnim kontaktima i komunikacijama, omogućavanje pristupa dobrima i uslugama i uvažavanje temeljnih principa održivoga razvoja.“¹²

Zaštita životne sredine se ne može odnositi samo na jedan parametar. Osnovni zadatak nam je da sve elemente; vodu, vazduh, zemljište, biljni i životinjski svijet, održimo u njihovom prirodnom obliku, jer to predstavlja osnovu i života svih ljudi.

3. UTICAJ ŽELJEZNIČKOG SAOBRAĆAJA NA ŽIVOTNU SREDINU

Od samih početaka ljudske civilizacije čovjek je imao potrebu za putovanjem. Jednako važan bio je transport ljudi i robe. Prvo se većina saobraćaja odvijala kopnom ili vodama. S razvojem ljudskog znanja i tehnologije došlo je do otkrića željeznice koja je polako počela preuzimati veliki udio u saobraćaju. Kasnije se razvio i vazdušni saobraćaj. Uticaj saobraćaja na savremeno društvo je nemjerljiv. Današnja pokretljivost ljudi, roba i usluga vodi savremeno društvo prema tzv. "mobilnom društvu.

Željeznički saobraćaj u odnosu na drumski saobraćaj je gotovo neznatan zagađivač životne sredine. Zagađenje zraka posljedica je ovdje emisija u zrak radi izgaranja fosilnih goriva kod proizvodnje električne energije za pogon električnih lokomotiva, te emisija u zrak od diesel goriva kod pogona diesel lokomotiva. Emisije se kao i kod drumskog saobraćaja sastoje iz tvari koje oštećuju ozonskih omotač, stakleničkih plinova i čestica. Ostaci emisija goriva i maziva, ali i herbicida kojima se tretira gravitacijsko područje pruge, utiče na zagađenost voda (promjene u hidrogeološkim sistemima), te na zagađivanje zemljišta. Kod otpada od željezničkog saobraćaja na prvom su mjestu toksični drveni pragovi (puni su ulja, maziva, herbicida i dr.), a zatim razni ostali dijelovi lokomotiva i vagona. Uticaj buke željezničkog saobraćaja u ukupnosti manji je od jedne desetine predmetnog utjecaja kod drumskog saobraćaja.

Tabela 1. Emisije štetnih gasova u zavisnosti od vrste saobraćaja¹³

Vrsta saobraćaja	Putnički prevoz		Teretni prevoz	
	Emisija štetnih gasova (g/putnik/km)		Emisija štetnih gasova (g/tona tereta/km)	
	CO2	NOx	CO2	Nox
Željeznički	3	0,01	2,8	0,004
Drumski	87	0,48	53,0	0,700
Vazdušni	243	1.63	-	-

Posljednjih je godina u BiH uočena tendencija značajnog porasta udjela drumskog saobraćaja na račun ostalih vidova saobraćanja, pa tako dolazi do smanjivanja obima željezničkog saobraćaja.

„U 2011. godini broj putničkih kilometara porastao je za 3,1 % u odnosu na 20001. godinu. Zabilježen je pad putničkih kilometara u 2009. i 2010. godini u odnosu na baznu 2001. godinu. U strukturi putničkih kilometara u prevozu putnika u 2011. godini drumski saobraćaj učestvuje sa 97% udjela, a željeznički saobraćaj sa 3%.“¹⁴ Zaključujemo da je drumski saobraćaj dominantan način putovanja u BiH. Jedan od razloga je i stagnacija u izgradnji nove željezničke infrastrukture, stagnacija u modernizaciji postojeće infrastrukture i lošeg stanja voznog parka.

„Prevoz teretne robe je rastao u skladu sa porastom BDP-a u periodu 2001. i 2010. godine, sa izuzetkom 2004. i 2010. godine. Tako je 2011. godine broj tonskih kilometara porastao za 10,3% u odnosu na 2001. godinu. U strukturi tonskih kilometara u prevozu tereta u 2011. godini drumski saobraćaj učestvovao sa 64% učešća, a željeznički saobraćaj sa 36%.“¹⁵

Zaključujemo da obim prevoza robe u drumskom saobraćaju pokazuje trend rasta, dok je u željezničkom saobraćaju u padu.

¹³ Brošura Hrvatskih željeznica, Ekološke prednosti željeznice, Željeznička tiskara d.o.o., Zagreb, 2003. str.15

¹⁴ Okoliš, energija, saobraćaj, TB 13, Tematski bilten, ISSN 1840 – 104X, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, mart 2013.

¹⁵ isto

¹² Promet, prostor i okoliš, Građevinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, 2010.

4. UTICAJ ŽELJEZNIČKOG SAOBRAĆAJA NA ŽIVOTNU SREDINU NA PRIMJERU ZRS ČVOR DOBOJ

Željeznički čvor Doboj sa pratećim objektima smješten je sa desne strane rijeke Bosne i obuhvata površinu od ssa 200 duluma. Stanica Doboj obuhvata sedam objekata i to: staničnu zgradu, robni magacin, teretnu stanicu, željezničko odmaralište, centralnu postavnicu, postrojenje za predgrijavanje i probu putničkih kola i blok kućica II. Lokacija predmetnog objekta ima cjelovitu mrežu saobraćajnica, mrežu odvodnje sanitarnih, oborinskih i otpadnih voda, visokonaponske i niskonaponske električne mreže, telefonske mreže i sisteme za grijanje sa vlastitim kotlovnica. U bližoj okolini ne nalaze se važniji objekti kao što su zdravstvene i vaspitno-obrazovne ustanove, sportsko-rekreativni centri, zaštićeni spomenici kulture, zaštićena prirodna dobra, na koje bi isti objekti mogli negativno da utiču. Na udaljenosti od ssa 500 m nalazi se stambeno naselje Lipac. Područje željezničkog kompleksa predmetnog čvora Doboj ne graniči sa vodozaštitnim zonama.

Utjecaji na životnu sredinu, koji se javljaju kao posljedica eksploatacije postrojenja, imaju trajni karakter i predstavljaju utjecaje posebno interesantne sa stanovišta odnosa postrojenje-životna sredina. Ono što posebno treba naglasiti je činjenica da aktivnosti, objekti i tehnološki postupak navedene proizvodnje u određenim okolnostima, može ugroziti životnu sredinu kako u redovnom radu, tako u slučaju incidenata.

ŽRS čvor Doboj u određenim situacijama može predstavljati izvor zagađenja životne sredine, za kvalitet vazduha, vodu i zemljište. Zbog toga se moraju preduzimati odgovarajuće i propisane mjere zaštite kako bi se zagađenja svelo u dozvoljene granice.

Na osnovu procjene ugroženosti zemljišta, vazduha i okolnih vodotokova, imajući prvenstveno u vidu lokaciju objekata, namjenu objekata, fizičko-hemijske osobine materijala sa kojima se manipuliše u objektima, te mogućnosti akcidentnih situacija, predviđamo maksimalno moguće mjere zaštite prirodne sredine u neposrednom okruženju.

Moguće štetnosti i opasnosti, koje bi bile posljedica rada predmetnog objekta, mogu se grupisati kao:

- Zauzimanju i degradaciji prostora
- Zagađivanju zraka, vode i zemljišta
- Utjecajima na floru i faunu
- Pojavi buke i vibracija
- Povećanojn opasnosti za zdravlje i sigurnost ljudi
- Nepovoljnom vizuelnom djelovanju na prirodu i urbana područja itd.

Tabela 2. Popis mjesta nastanka svih otpadnih tokova na Žrs čvor Doboj

Sredina	Utjecaj objekta
Vazduh	Emisija materija koje utiču na kvalitet vazduha (prašina,SO ₂ ,NO ₂ ,NH ₃ ,CO,) Buka koju proizvode uređaji i mašine, neispravna motorna vozila Prašina Nastanak elektromagnetnog zračenja
Zemljište	Neadekvatno rješavanje otpadnih i površinskih voda Neadekvatno održavanje površina
Otpad	Neadekvatno zbrinjavanje otpada

Napomena: na osnovu procjene ugroženosti osnovnih elemenata životne sredine (voda, vazduh, zemljište, buka) imajući prvenstveno u vidu lokacije objekata, njihovu namjenu, fizičko hemijske osobine materijala sa kojima se manipuliše, te mogućnost akcidentnih situacija predviđaju se maksimalno moguće mjere zaštite životne sredine u neposrednoj okolini predmetnih objekata.

4.1 Buka u ŽRS čvor Doboj

Željeznički saobraćaj stvara manje buke nego drumski ili vazdušni saobraćaj. Kod prevoza iste količine tereta i istoga broja putnika željeznički saobraćaj stvara od 25 do 50% manje buke. Jedan od glavnih ekološki aspekti održivog razvoja saobraćaja podrazumijeva smanjivanje negativnih utjecaja buke na životnu sredinu. Željeznička buka nastaje od motora i pojedinih

dijelova vozova i tereta, a u direktnoj je zavisnosti od: vrste vuče vozova, učestalosti i brzini vozova, vremenskim uslovima (smjer vijetra, snijeg), odbijanju i upijanju buke od drugih površina.

U prilogu je dato mjerenje intenziteta ukupne buke, kao jednog od uticaja željezničkog saobraćaja, na jednom od lokaliteta koji pripadaju ŽRS čvor Doboj. Sva mjerenja buke na lokalitetu se vrše u skladu sa Pravilnikom.¹⁶ Mjerenja su izvršena od strane „Energotehnika“ d.o.o. Doboj je dana 08.09. 2010. godine za potrebe Dokaza.¹⁷

Tabela 3. Uticaji različitih faktora na nivo buke željezničkog saobraćaja

Vrsta saobraćaja	Vrsta voza	Dužina voza (m)	Vozna brzina (km/h)	Srednja vrijednost nivoa buke za 10 voz (dB(A))
Putnički	Lokomotiva sa vagonima	300	80	71
		300	120	75
		3000	180	78
	Motorna kola	200	200	56
		200	300	70
S-bahn	Motorna kola	200	50	59
		200	120	60
Teretni	Teretni voz	400	100	75
		500	120	74

Napomena: Mjerenje i normiranje intenziteta ukupne buke izvršeno je na bazi ukupnog nivoa buke na analiziranom području. Prilikom mjerenja intenziteta buke korištena je aparatura integracioni fonometar tip TESTO 815.

Tabela 4. Rezultati mjerenja 15 – minutnog ekvivalentnog nivoa buke (db) u sekciji STD

Redni broj	Mjerno mjesto	Izmjereni nivo buke (dB)	Najveći dozvoljeni nivo vanjska buka (dB)			
			Ekvival. nivoi		Vršni nivoi	
			Dan	Noć	L1	L
1.	Ulaz u stanicu	49.8	70	70	80	85
2.	Peroni	51.2	70	70	80	85
3.	Manipulativni prostor	54.1	70	70	80	85

Tabela 5. Rezultati mjerenja 15–minutnog ekvivalentnog nivoa buke (db) u sekciji ZOP

Redni broj	Mjerno mjesto	Izmjereni nivo buke (dB)	Najveći dozvoljeni nivo vanjska buka (dB)			
			Ekvival. nivoi		Vršni nivoi	
			Dan	Noć	L1	L
1.	Manipulativni prostor	57.9	70	70	80	85

Rezultati mjerenja na predmetnim lokacijama na osnovu vrijednosti izmjerenog 15–minutnog ekvivalentnog nivoa buke (za dan) na lokaciji u spoljašnjoj sredini možemo zaključiti da se radi o VI zoni (području) dozvoljenog nivoa vanjske buke i da dobijene vrijednosti ne prelaze dopuštene normative definisane važećem Pravilniku o dozvoljenim granicama intenziteta zvuka i šuma („Službeni list SR BiH“ broj 46/89), gdje je dozvoljeni nivo buke za dan 70 dB a za noć 70dB.

1.2. Neke od mjera smanjenja buke i sprečavanje emisije u vazduh

Značajne mjere za smanjenje nivoa buke ŽRS preduzima:

- Korištenjem opreme koja proizvodi smanjenu buku.
- Redovnim pregledom sredstava i uređaja koji proizvode buku.
- Izgradnjom objekata sa adekvatnom zvučnom izolacijom.

¹⁶ Pravilnik o dozvoljenim granicama zvuka i šuma, Sl. List SR BiH, broj 46/89)

¹⁷ Dokaz uz izdavanje ekološke dozvole

- Upotrebom zaštitne opreme za rad tamo gdje nije moguće smanjiti buku (antifoni i slušalice)
- Redovnom tehničkom kontrolom mehanizacije i vozila (vozovi, lokomotive i reme).
- Brzinu kretanja vozila prilagoditi uslovima pruga.
- Vršiti redovno održavanje, pregled pruga i objekata gornjeg i donjeg stroja mostova, podvožnjaka, nadvožnjaka i propusta.
- Ugrađivati atestiranu elekto opremu od strane stručnih lica, konstruisanu ili izolovanu da u spoljnu sredinu ne emituju buku izvan dozvoljenog nivoa u skladu sa Pravilnikom o dozvoljenim granicama zvuka i šuma (Sl. list SR BiH 46/89)
- Izvršiti podizanje zelenog pojasa, uz pravilan odabir i dispoziciju drvoreda i drugog zelenila, u cilju formiranja zaštitnih barijera prema susjednim objektima i saobraćajnicama, na mjestima gdje emisije buke mogu imati uticaj na iste.
- Preusmjeravanjem prevoza masovnih tereta s cesta na željezničke pruge oslobađaju se ceste od zakrčenosti i uništavanja, i čuvaju se šume.
- Sigurnost željezničkog saobraćaja je mnogo veća i broj teških nesreća u željezničkome saobraćaju je nekoliko desetaka puta manji nego u drumskom.
- Željeznički saobraćaj štedi energiju na temelju velike mase vozova kao i na temelju izbjegavanja njihovog čestog zaustavljanja i pokretanja i to je najveći doprinos željezničkog saobraćaja održivom razvoju.

Iako je željeznički saobraćaj u odnosu na drumski saobraćaj gotovo neznatan zagađivač životne sredine, posljednjih je godina u BiH uočena tendencija značajnog porasta udjela drumskog saobraćaja na račun ostalih vidova saobraćanja, pa tako dolazi do smanjivanja obima željezničkog saobraćaja.

Zaključujemo da je drumski saobraćaj dominantan način putovanja u BiH. Jedan od razloga za to je i stagnacija u izgradnji nove željezničke infrastrukture, stagnacija u modernizaciji postojeće infrastrukture i trenutno jako lošeg stanja voznog parka.

Na svom putu prema EU, BiH bi trebala da u saobraćajnu politiku koja je sastavni dio ukupne ekonomske politike, ugradi principe održivog razvoja. Stvaranje održivog saobraćajnog sistema, praktično znači, da se prevoz putnika i tereta s drumskog i vazdušnog saobraćaja preusmjerava na prevoz u kojemu je emisija štetnih gasova i potrošnja energije manja, prije svega na željeznički saobraćaj i na kombinovani saobraćaj.

ZAKLJUČAK

Održivost treba da bude putokaz za napredak čovječanstva po kome bi ljudska vrsta upravljala svojim sistemima na način koji odgovara upravljanju u prirodi, umjesto da narušava te sisteme.

- Uticaj željezničkog saobraćaja na stanje životne sredine je invazivan i obuhvata manje prostora od drumskog saobraćaja.
- Prednost željezničkog saobraćaja vezane su uz manje emisije štetnih gasova u poređenju sa drugim saobraćajnim sredstvima.
- Jedna od rijeđe spominjanih prednosti željeznice je niska potrošnja prostora. Zemljište je osnova života na Zemlji, a odlika je željeznice da malo «troši» prostor.
- Željeznički prijevoz stvara manje buke nego drumski ili vazdušni saobraćaj. Kod prevoza iste količine tereta i istoga broja putnika željeznički saobraćaj u prosijeku stvara od 25 do 50% manje buke.
- Kod prevoza masovnih tereta željeznicom se troši četiri puta manje energije nego onda kada se ista količina tih tereta prevozi kamionima.

LITERATURA

1. Sustainable Development Education, Panel(1999).
2. UN, II seminar o ulozi saobraćaja u urbanom planiranju, razvoju i zaštiti životne sredine, Vankuver 1974 godine.
3. Promet, prostor i okoliš , Građevinski fakultet, Seučilište u Rijeci, 2010.
4. Brošura Hrvatskih željeznica, Ekološke prednosti željeznice, Željeznička tiskara d.o.o., Zagreb, 2003. str.15
5. Okoliš, energija, saobraćaj, TB 13, Tematski bilten, ISSN 1840 – 104X,

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, mart 2013.
6. Isto
 7. Pravilnik o dozvoljenim granicama zvuka i šuma, Sl. List SRBiH, broj 46/89.)
 8. Dokaz uz izdvanje ekološke dozvole.
 9. Guidelines for Environmentally Sustainable Transport, Futures, Strategies and Best Practices, OECD, Paris 2000.
 10. Environmental Principles and Concepts, OECD, Paris 1995.

LIBERALIZACIJA TRGOVINE USLUGA KAO KLJUČNI FAKTOR EKONOMSKOG RAZVOJA U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EUROPE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU, MAKEDONIJU I HRVATSKU

Angela Kuzmanova, MSc
 Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
 Faculty of economics-Skopje
 Ante Aralica, MSc
 Internacionalni univerzitet Travnik
 e- mail: ante.aralica@yahoo.com

Sažetak: *Uslužni sektor ima veliko značenje za domaću ekonomiju kao i za ekonomiju uopće. Efikasan uslužni sektor postaje kamen temeljac svakom razvojnom procesu u gospodarstvu. Zemlje sa liberalnim uslužnim sektorom imaju brži i snažniji gospodarski rast od zemalja gdje je uslužni sektor zatvoren i ograničen. U teoriji najčešće su navedene sljedeće karakteristike usluga: neopipljivost, nemogućnost skladištenja, kratkotrajnost, nevidljivost, heterogenost i zajednička proizvodnja. No, i pokraj ovih karakteristika svojstvenih za usluge, razlika između trgovine robom i uslugama je fluidna te se teško razgraničavaju ova dva pojma. "Liberalizacija" se najčešće objašnjava kao proces odstranjivanja pravnih i ostalih barijera prema konkurenciji i slobodnom pristupu tržištu. U posljednjih desetak godina postignuta je značajna liberalizacija na tržištima BiH, Hrvatske i Makedonije. Ove države potpisale su više međunarodnih ugovora i postale su članovima međunarodnih organizacija, koje se zalažu za slobodu kretanja roba, usluga, kapitala i radne snage. Liberalizacija se odvija postupno, kroz više razvojnih faza – zaključivanje Ugovora za stabilizaciju i asocijaciju, članstvo u WTO, status zemlje kandidata za članstvo i početak za eventualno članstvo u EU. Uslužni sektor je jedan od ključnih faktora za integraciju balkanskih zemalja u svjetski trgovinski sistem. Državne politike BiH, Hrvatske i Makedonije su prilično otvorene u više bitnih sektora, kao što su bankarstvo i financije, radne i profesionalne usluge te građevinarstvo. Razina liberalizacije ovih sektora ne odstupa od stupnja olakšanja u okviru razvijenih zemalja članica WTO. Postoje mogućnosti za preuzimanje budućih inicijativa za liberalizaciju unutar nekih uslužnih područja, jačanje efikasnosti regulatornih organa, povećanje konkurentnosti i povjerenja primatelja usluga, kao i smanjenje zatvorenosti vlada putem odstranjivanja barijera za ulaz stranih davatelja usluga.*

Ključne riječi: *usluge, trgovinauslugama, liberalizacija, WTO, EU*

SERVICES TRADE LIBERALIZATION AS KEY FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN SOUTHEAST EUROPEAN COUNTRIES WITH EMPHASES ON BOSNIA AND HERZEGOVINA, MACEDONIA AND CROATIA

Abstract: *Service sector has a great impact on the domestic economy as on the economy in general. Effective service sector is becoming a backbone of every development process in the economy. Countries with liberal service sector have faster and stronger economic growth than countries with closed and limited service sector. In theory most common service characteristics are: untouchable, no warehousing, short termed, invisibility, heterogeneity, united production. Besides these characteristics peculiar for the services, difference between goods and services is fluid and it is hard to separate these two terms. "Liberalization" is most commonly explained as a process of removing legal and other barriers towards competition and free market approach. In the last decade significant liberalization was accomplished in the markets of BiH, Croatia and Macedonia.*

These countries have signed many international treaties and became members of the international organizations that proclaim free movement of the goods, services, capital and labor force. Liberalization is taking place, gradually, through many development phases Stabilization and Association Agreement conclusion, WTO membership, candidate status and possible start of the negotiations for EU entering. Service sector is one of the key factors for Balkans countries integration in the world trade system. BiH, Croatia and Macedonia state politics are quite open in many relevant sectors such as banking and finance, commercial and professional services and construction. Liberalization level of these sectors does not differ much from the level of more developed WTO member countries. There are still possibilities for accepting future initiatives within some service sectors liberalization, regulation institutions strengthening, competition growth, service users' trust, and government barriers removal for foreign service providers entrance.

Key words: services, service trade, liberalization, WTO, EU

1. ZNAČENJE TRGOVINE USLUGAMA ZA DOMAĆU EKONOMIJU

Kada je riječ o trgovini uslugama, prvenstveno se imaju u vidu usluge u komunikacijskoj tehnologiji, transportu te bankarske i financijske usluge. No, ipak ovaj pojam je znatno složeniji. Unutar sebe sadrži širok spektar uslužnih industrija kao što su: inženjerstvo, građevinarstvo, pravo, zdravstvo, mediji, distribucija, računovodstvo itd. Ekspanzija informatičkih tehnologija povlači ekspanziju trgovine uslugama, koja sa druge strane ima utjecaj na ekonomsku blagodat zemalja u razvoju. Uloga koju imaju usluge u nacionalnim ekonomijama i njihov ekonomski razvoj je od prvoklasnog značenja. Uslužni sektor je ključ ekonomskog rasta, izvozne konkurentnosti i smanjenja siromaštva. Trgovina uslugama se brže povećava od trgovine robom. Na osnovi analize statističkih podataka ovakav trend je posebno izražen u posljednja tri desetljeća. Na makro nivou trenutno trgovina uslugama predstavlja dvije trećine ukupne ekonomije i to: sa 75% vrijednosti ukupnog BDP-a kod zemalja sa visokim prihodima, 58% BDP-a kod zemalja sa srednjim prihodima i 46% BDP-a kod zemalja sa niskim prihodima. Na mikro nivou, usluge sudjeluju u troškovima proizvodnje i imaju pozitivan utjecaj na proizvodni sektor (Arnold, Javorcik, andMattoo 2007).

Indirektni kanali imaju ulogu u uslužnom sektoru za povećanje efikasnosti u proizvodnji i zemljoradništvu, posebno imajući u vidu činjenicu da u prosjeku od 10 do 20% ukupnih proizvodnih troškova su trgovinske, komunikacijske, transportne, financijske i osiguravajuće usluge. Gledajući sa socijalnog i ekonomskog aspekta (npr. obrazovanje i zdravstvo) postaju vrlo važan faktor ekonomskog i socijalnog blagostanja u svakoj zemlji (HodgeandNordas 1999). Dio usluga ima posebno značenje za javni interes svake zemlje, tako da državni organi imaju detaljno definiranu regulativu u nekom uslužnom sektoru. Zbog toga države propisuju određene uvijete i kriterije, koje moraju ispuniti davatelji usluga. Također i za fizičke osobe koje daju usluge propisani su minimalni uvjeti. Postojanje ove regulative svakako utječe na uvijete pod kojim se trgovina odvija.

Tehnološka revolucija popraćena sa donošenjem Općeg ugovora o trgovini uslugama pod pokroviteljstvom Svjetske trgovinske organizacije (WTO) donijela je promjenu percepcije trgovine uslugama. Naime, do tada usluge su bile školski primjer za izuzetak mogućnosti trgovanja. Više teoretskih i empirijskih studija pokazalo je da produktivnost usluga potiče od njihovog liberaliziranja (B. Hoekman 2006). Liberalizacija trgovine uslugama može odigrati katalizatorsku ulogu u privlačenju direktnih stranih investicija i premošćivanju problema u platnom disbalansu. Empirijski podaci pokazuju da zemlje sa liberalnim uslužnim sektorom imaju veći i brži gospodarski rast od zemalja gdje je uslužni sektor zatvoren i ograničen (FinkandJansen 2007). Nadalje, takva veza između liberalizacije usluga i

rasta nije automatska, odnosno ne predstavlja jedinstveno ispunjenje nekoliko preduvjeta koji osiguravaju pozitivan rast i dopunske razvojne aspekte. Velik dio prednosti od liberalizacije usluga proizlazi ne samo omogućavanja davateljima usluga da dobiju bolji pristup svjetskim tržištima, nego i od povećanja efikasnosti i konkurentnosti kreirane od liberaliziranja na domaćem tržištu (NielsonandTaglioni 2004). Međunarodna trgovina povećava ekonomske mogućnosti za izvoz zemljama u razvoju i omogućava pristup stranom kapitalu i tehnologiji, koji preko povećane konkurentnosti i inovativnosti, mogu domaćim potrošačima ponuditi veći izbor usluga u pogledu kvalitete i cijene (Cattaneoetal. 2010, 5). Usluge su same po sebi heterogene i obuhvaćaju širok spektar aktivnosti. Konceptualno, ovakva diversifikacija može maskirati fundamentalnu ulogu koju imaju usluge u kontekstu sveukupnog ekonomskog rasta i razvoja, a to su inputi u proizvodnji. Jedna dimenzija ove "funkcije inputa" je to što usluge olakšavaju kretanje kroz prostor (transport, telekomunikacije) i vrijeme (financijske usluge)(Melvin 1989). Druga dimenzija je to što su usluge jako često inputi u ekonomske aktivnosti pa na taj način determiniraju produktivnost i osnovne faktore proizvodnje – rad i kapital – koji nadalje generiraju znanje, robe i druge usluge. Obrazovanje, istraživanje i razvoj i zdravstvene usluge su primjeri za ulaganje u ljudski kapital (Bhagwari 1987). Empirijske studije pokazuju značajan rast produktivnosti u više uslužnih industrija. Analizirajući multifaktorsku produktivnost, ustanovljeno je da se u SAD-u 1995-e godine rast produktivnosti uglavnom se temelji na rastu produktivnosti distribucije i financijskih usluga (TriplettandBosworth 2004, 8).

Produžujući sa istraživanjem provedenim u SAD-u, na primjerku sedam zemalja članica OECD-a, zaključeno je da razlike između agregatnih nivoa produktivnosti i stupnja rasta u značajnoj mjeri se mogu pripisati uslužnom sektoru (Inklaar, Timmer, and Ark 2008, 145). Visok rast produktivnosti uslužnog sektora djelomično se objašnjava razvojem informatičkih i komunikacijskih tehnologija. Isto tako, analizira se negativan utjecaj povećanja uvoza proizvodnih usluga bez dodane vrijednosti i izvoz radnointenzivnih proizvodnih industrija (J. FrancoisandWoerz 2007, 18). Pitanje za značaj usluga i pravnog režima trgovine uslugama, koji u krajnjoj liniji proizlazi iz ispravnih državnih strategija i politika, predstavlja obećavajuću osnovu za buduća istraživanja i analize, razumljivo uz dostupnost relevantnih kvalitativnih i empirijskih podataka.

1. DEFINIRANJE USLUGA, TRGOVINE USLUGAMA I RAZLIKE IZMEĐU TRGOVINE ROBOM I TRGOVINE USLUGAMA

Iako postoje više karakteristika koje se imaju u vidu pri pokušaju definiranja usluga, posebno je fascinantna njihova sveprisutnost. Njih susrećemo u svakodnevnom životu i komunikaciji, dok u novije vrijeme postaju integralni dio elektronskog sustava koji funkcionira na globalnom nivou. U ovom trenutku ne postoji prihvatljiv standard koji precizno definira usluge, ali jako je važno odrediti prirodu usluga, kao i njihove karakteristike koje ih razlikuju od robe, u svrhu da se dođe do utvrđivanja razlika u trgovinskom režimu za njih. U znanstvenoj teoriji postoji neiscrpna debata oko definiranja pojma usluga.

Usluge imaju posebne karakteristike po kojima se razlikuju od robe. Najčešće navedene u teoriji su sljedeće:

- **Neopipljivost** – usluge se ne mogu dodirnuti. Kada bi se parafrazirao vjesnik Ekonomist, usluge su roba koja ti ne može pasti na nogu. Nastavno na to usluge se teško mjere, carine i oporezuju.
- **Neuskladištivost** – jako često je nemoguće skladištiti uslugu. Usluge se najčešće proizvode i konzumiraju u isto vrijeme. To ukazuje da se teško trguje uslugama, ne samo kroz prostor nego i kroz vrijeme.
- **Kratkotrajnost** – usluge obično traju u kratkim vremenskim periodima.
- **Nevidljivost** – usluge se ne vide, nisu utjelovljene u neku materijalnu formu.
- **Heterogenost** – usluge su nestandardne i visoko prilagođene potrebama potrošača. Zato postoji predviđen stupanj varijacije u pogledu efikasnosti trgovanja uslugama u međunarodnim okvirima. Stupanj diferencijacije usluga je vrlo visok.
- **Zajednička proizvodnja** – usluge najčešće rezultiraju nekakvom aktivnosti korisnika usluge. Potrošači učestvuju u procesu proizvodnje, osiguravajući kritičke informacije i povratnu spregu sa davateljima usluga, što utječe na njihovu proizvodnju i efikasnost.

Ova debata počinje sa klasičnim ekonomistima, koji usluge karakteriziraju kao proizvod rada, koji prestaje postojati u trenutku kad završava rad. Ove karakteristike predstavljaju prepreku na koju nailaze neo-klasični ekonomisti, koji se trude osigurati unutrašnju konzistentnost njihovih teoretskih postulata pri definiranju usluga (Banga 2005, 4).

Trgovina uslugama razlikuje se od trgovine robom zbog toga što usluge imaju svoje specifične karakteristike (tablica 1.) (B. M. Hoekman and Kostecki 2009).

Najraniji pokušaj definiranja usluge napravio je Hill (Hill 1977, 317), koji imajući u vidu razlike između roba i usluga, smatra da "roba je fizički objekt koji se lagano prenosi između subjekata, dok je usluga promjena sastava na subjektu ili roba koja je vlasništvo subjekta, napravljena aktivnošću drugog subjekta uz njihovu prethodnu suglasnost". Prema njemu "robe i usluge spadaju u različite logičke kategorije". Hill se fokusira na to da se usluge ne mogu skladištiti, nego da se konzumiraju pri proizvodnji, dok se robe skladište od momenta njihove proizvodnje. Iz ovog proizlazi da su davatelj i korisnik usluge u međusobnoj interakciji.

Nadalje usluga kao svojevrsni tip aktivnosti utječe na položaj osoba ili položaj roba. Ovaj pristup definiranju usluga bio je kritiziran zbog toga što je prevelik naglasak stavljen na efekte uslužne aktivnosti. U znanstvenoj teoriji pojavljuje se više studija koje hillovo poimanje teorija smatraju restriktivnim (Hindley and Smith 1984) (Bhagwari 1987). Prema Melvinu (Melvin 1989), hillova definicija je jedinstveno u korelaciji sa takozvanim kontakt uslugama, a spektar usluga puno je širi i obuhvaća usluge koje dozvoljavaju odvajanje mjesta proizvodnje od mjesta konzumiranja usluge pa tako trgovina uslugama može biti na faktorijelnom i na proizvodnom nivou.

Jedan takav pristup u opredjeljivanju prema prirodi usluga je pristup koji je prikazao Nicolaidis (Nicolaidis 1989, 122). Nicolaidis tvrdi da se razlika sastoji u prirodi transakcije. Prema njemu usluga predstavlja ugovor ili preuzimanje obveze od strane davatelja usluge da u trenutku ili u budućnosti izvrši seriju zadataka, u određenom vremenskom periodu sa određenim ciljem. Ovaj pristup stavlja naglasak na sam proces uslužne djelatnosti, odnosno usluga je proces, a roba predmet. Još više se nameće

potreba razlikovanja "mekih i tvrdih proizvoda" (soft and hard products), kao i rješenje dileme da li je riječ o robama ili uslugama, kad se isti sadržaj nalazi na različitim medijima (Koevski 2006, 287).

U članu 1 Općeg ugovora o trgovini uslugama (GATS) definiran je pojam "usluga". Pod uslugama se podrazumijevaju bilo kakve usluge u bilo kojem sektoru osim usluge što ih pružaju vladini organi. Usluge što ih pružaju vladini organi se smatraju bilo koje usluge što se ne daju na komercijalnoj osnovi, niti na osnovi konkurencije, a osiguravaju ih jedan ili više davatelja usluga. Za bolje razumijevanje i praćenje usluga koji su pokriveni GATS-om, Sekretarijat Svjetske trgovinske organizacije (WTO) napravio je listu usluga koju koriste svi članovi WTO-a pri preuzimanju svojih obveza u uslužnim sektorima. Prema toj listi, postoje 12 kategorija usluga koje se dijele na više od 150 podsektora, a to su:

- 1) Poslovne usluge
- 2) Komunikacijske usluge
- 3) Građevinske i srodne inženjerske usluge
- 4) Distributivne usluge
- 5) Obrazovne usluge
- 6) Usluge u sferi životne sredine
- 7) Financijske usluge
- 8) Zdravstvene i socijalne usluge
- 9) Turističke usluge povezane sa putovanjima
- 10) Rekreativne, kulturne i sportske usluge
- 11) Transportne usluge
- 12) Ostale usluge koje nisu obuhvaćene na drugom mjestu.

Značajna studija (Sampson and Snape 1985) razvija tipologiju načina na koji se daju usluge, koja je kasnije modificirana i inkorporirana u okviru GATS-a. Naime prema GATS-u, trgovina uslugama je definirana prema četiri načina davanja usluga (ilustrirani u Tablici 2).

Tablica 2. Načini davanja usluga

Prisutnost davatelja usluga	Drugi kriteriji	Način davanja
Davatelj usluga nije prisutan na teritoriju druge članice	Usluga je izvršena na teritoriju jedne članice iz teritorija druge članice	PREKOGRAFIČNO DAVANJE (35% od ukupne međunarodne trgovine uslugama)
	Usluga je izvršena izvan teritorija jedne članice, na teritoriju druge članice, a korisnik je prva zemlja članica (turizam)	KORIŠTENJE U INOZEMSTVU (10-15% od ukupne međunarodne trgovine uslugama)
Davatelj usluga je prisutan na teritoriju druge članice	Usluga je izvršena na teritoriju članice preko komercijalne prisutnosti davatelja usluga	KOMERCIJALNO PRISUSTVO (50% od ukupne međunarodne trgovine uslugama)
	Usluga je izvršena na teritoriju članice sa prisutnosti davatelja usluge u svojstvu fizičke osobe	PRISUSTVO FIZIČKE OSOBE (1-2% od ukupne međunarodne trgovine uslugama)

Izvor: Guidelines For The Scheduling Of Specific Commitments Under The General Agreement On Trade in Services (GATS) (S/L/92)

Prema mnogo znanstvenih studija razlike između roba i usluga je neophodno preslikati u odnos sa trgovinom (Hindley and Smith 1984). U nedostatku razvijene teorije o trgovini uslugama, primjenjuje se teorija konkurentskih prednosti (Kostovska 2008, 84-85). Deardoff je pokazao da postoje određene razlike između trgovine robom i trgovine uslugama, koje mogu prouzročiti teškoće pri apliciranju teorije konkurentске prednosti (Deardoff, Brown, and Stern 1995). Na osnovi ograničenja literature u vezi teorije trgovine uslugama, može se zaključiti da teorija za trgovinu robom općenito vrijedi i za trgovinu uslugama, sa razlikom što unikatne karakteristike usluga (neopipljivost, nemogućnost skladištenja i transportiranja) nameću potrebu za novom teorijom koja će objasniti "međudržavne modele specijalizacije usluga".

3. LIBERALIZACIJA TRGOVINE USLUGAMA U REGIJI

U posljednjih desetak godina postignuta je značajna liberalizacija tržišta u balkanskim zemljama. Države su postale ugovorne strane u međunarodnim ugovorima i članice međunarodnih organizacija, koje zahtijevaju slobodu kretanja roba, usluga, kapitala i osoba. Takva liberalizacija se odvija postupno, kroz više razvojnih faza – zaključivanje Ugovora o stabilizaciji i pridruživanju, članstvo u STO, status zemlje kandidata, početak pregovora i eventualno punopravno članstvo u EU. Postupnost liberalizacije je od osobite važnosti, jer

liberalizacija podrazumijeva ograničenja regulatorne autonomije i kreiranje novih sistema za zaštitu vlastitih vrijednosti (Goldner Lang and Perišin 2011, 614).

1.1 Analiza aktualnog stanja uslužnog sektora u regiji

Značaj usluga za poticanje ekonomskog razvoja postojano se povećava. U zemljama Jugoistočne Europe, usluge u BDP-u su narasle sa 55% u 2000 na 58% u 2005, ali opet je nisko ako se uspoređi sa nivoom članica EU-a (78% u EU27 u 2006)(Kathuria 2008, 87). U 2012. u razvijenim zemljama udio uslužnog sektora u BDP-u je oko 2/3 ukupnog BDP-a. Pa tako, udio usluga u BDP-u u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu i Crnoj Gori je u intervalu od 71% do 77%. Ovdje jedino odstupa Srbija sa udjelom usluga u BDP-u od 60%. U većem broju zemalja stopa rasta uslužnog sektora veća je od stope rasta cjelokupne nacionalne ekonomije (Trajkov 2012, 252). Isto se može konstatirati i za odnos proizvodnje robe i trgovine sa njom. Tijekom vremena, uslužni sadržaj u robama se povećava s obzirom na to da su robe rezultat istraživanja i razvoja; financija; dizajna; marketinga; distribucije itd. Iz ovog se zaključuje da povećana efikasnost i produktivnost usluga daje vrijednost ekonomskom rastu, kao i direktno sudjelovanje u BDP-u, isto tako i indirektno preko poboljšanja efikasnosti na ostale segmente ekonomije (B. Hoekman 2006, 5).

U odnosu prema strukturi uslužnog sektora u Jugoistočnoj Europi, najveći dio otpada na trgovinu na veliko i malo i na trgovinu nekretninama. Pa tako, trgovina na veliko i malo sudjeluje sa 15% u BDP-u. Građevinarstvo sudjeluje sa 8%, uz izuzetak Albanije i Kosova gdje je postotak 10%, a profesionalne usluge sudjeluju sa beznačajnim udjelom. Može se reći da značenje uslužnih podsektora varira od zemlje do zemlje. U Albaniji najvažniji sektori su trgovina i građevinarstvo sa 37,5% BDP-a u periodu od 2007. do 2009. U Bosni i Hercegovini u istom periodu udio trgovine i nekretnina iznosi 25%, a u Hrvatskoj 35% BDP-a su financijske usluge i trgovina. U Makedoniji, oko 25% otpada na trgovinu i transport, slično kao i u Crnoj Gori gdje su ova dva sektora zastupljena sa 27% BDP-a. U Srbiji i Kosovu, najveći dio BDP-a sastoji se od trgovine na veliko i malo i nekretnina, i to sa 31,7% odnosno 26,6% (Handjiski 2011, 3-4).

Za ilustraciju važnosti trgovine uslugama za Bosnu i Hercegovinu i zemlje regije, bit će upotrijebljeni podaci za udjel usluga u ukupnoj vanjskotrgovinskoj razmjeni u periodu od 2000. – 2008. godine, uz konstataciju da se udjel konstantno povećava. U Albaniji, udjel usluga se povećao sa 23,7% u 2000. godini na 39,5% u 2008. godini. U Hrvatskoj sa 27% u 2000. na 28,4% u 2008. godini. U Srbiji i Makedoniji, sa 16,5% i 16,2% u 2000. na 21,6% u 2008. godini. Jedino je Bosna i Hercegovina zabilježila pad postotnog udjela usluga u ovom periodu sa 13% na 12,4%. U periodu od 2006. do 2009. godine, prosječno sudjelovanje izvoza usluga u regiji iznosi 36,15 od ukupnog izvoza, a ukupni udjel uvoza iznosi 15,29% od ukupnog uvoza (Handjiski 2011, 7).

Struktura izvoza usluga varira od zemlje do zemlje. Glavna razlika između zemalja je povezana sa ulogom turizma. Pa tako, turističke usluge imaju najveći udjel u ukupnom izvozu u zemljama koje imaju izlaz na Jadransko more (Hrvatska, Crna Gora i Albanija), gdje 70% ukupnog izvoza otpada na ovaj vid usluga. Hrvatska sudjeluje sa 2/3 ukupnog prihoda realiziranog od turizma u 2009. godini. Nakon turizma, na drugom mjestu po trgovanju su transportne usluge. Ukupan prosječan prihod od transporta u zemljama CEFTA-e iznosi 2,2 milijuna eura. U ovom prihodu Hrvatska i Srbija sudjeluju sa 44% i 31%. Na trećem mjestu kompjuterske i informatičke usluge koje nose prihod od 850 milijuna eura godišnje. Zatim slijedi građevinarstvo sa 500 milijuna eura. Bitno je napomenuti da ne postoji dovoljno informacija za sve uslužne sektore i podsektore pa se ne može ustanoviti do kraja njihov utjecaj na ukupne prihode po državama po osnovi uvoza i izvoza.

3.2 Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju

Postoji konsenzus između kreatora politika i stručnjaka da moguće rješenje dvadesetogodišnje krize na Balkanu možda leži u ekonomijama ovih zemalja. Svi oni se slažu da građenje institucija koje potiču konkurenciju preko integriranja tržišta u Europsku uniju je ključan faktor za ozdravljenje i regionalnu stabilnost. Isto tako, regionalna integracija, iako ne uživa političku podršku kao integracija u EU, može pomoći u tom smjeru. Neki predviđaju bržu liberalizaciju trgovine između pojedinih zemalja i EU, nego olakšanje trgovine u regiji (Bartlett and Samardzija 2000).

Još više regionalna suradnja je neophodna za rješavanje ne samo problema kao zaštita životne sredine, transportne infrastrukture, prekograničnog kretanja robe (carinske procedure), već i za cjelokupno iskorištavanje prednosti što ih nosi integriranje u EU. Neka od ovih pitanja nije moguće riješiti bez suradnje između vlada i suradnje na nižim administrativnim nivoima (Kaminski 2003). Pet zemalja Jugoistočne Europe koje su uključene u proces stabilizacije i priključenja (nadalje JIE-5) još uvijek imaju slabe političke institucije i prekogranični animozitet (Kaminski 2003, 3).

Proces stabilizacije i priključenja ima za cilj ojačati institucije i ekonomske sisteme u zemljama Jugoistočne Europe, pomoću iskustva razvijenih europskih ekonomija. Asistencija razvijenih zemalja članica je nužna zato što JIE-5 inicijalno su odbile provođenje radikalnih ekonomskih reformi. U nekima od njih su napravljeni detaljni programi i strategije za privatizaciju, koji su na kraju rezultirali monopolima u ključnim sektorima gospodarstva, što u krajnjoj liniji ima negativan efekt na gospodarski rast.

3.3 Stupanj liberalizacije usluga u zemljama regije

Razina liberalizacije u trgovini uslugama u pojedinoj zemlji može se odrediti pomoću vertikalnih obveza u pojedinim sektorima i podsektorima za sva četiri načina davanja usluga, preuzetih prilikom procesa pregovora vezanih uz odredbe GATS-a.

Ako se imaju u vidu podaci prezentirani u Tablici 3 (Specifične obveze zemalja i grupacije), može se konstatirati da su balkanske zemlje koje su preuzele obveze relativno liberalne u odnosu sa zemljama sličnog ekonomskog razvoja. Podaci su prezentirani metodologijom koju su razvili Francis i Hoekman (2009), pomoću koje se mjeri frekventnost, pokretnost i stupanj obveze u svim sektorima u kojim se mogu preuzeti obveze prema GATS-u.

Zdravstvo, rekreativne i transportne usluge najmanje su liberalizirani sektori, dok najliberalniji sektori su građevinarstvo, distribucija, turističke usluge, financijske, komercijalne i komunikacijske usluge. Obveze na sektorskom nivou sumirani su u Tablici 4 (Specifične obveze po uslužnim sektorima i zemljama), a njihova analiza slijedi:

- Komercijalne i profesionalne usluge, uključuju širok spektar usluga kao što su

pravne, računovodstvene, inženjerske, marketing itd. Najveći dio davatelja ovih usluga su strana trgovačka društva koji svoju djelatnost obavljaju preko podružnica ili filijala.

- Komunikacijske usluge su sektor u kojem najveći dio država ograničava davanje usluga u oblasti poštanskih usluga.
- Građevinske i inženjerske usluge je sektor koji su balkanske zemlje poprilično liberalizirale.
- Distributivni sektor. U ovom sektoru Hrvatska je relativno najotvorenija, za razliku od Bugarske i Makedonije.
- Obrazovne usluge. Ovaj sektor uključuju osnovno, srednje i visoko obrazovanje kao i obrazovanje odraslih osoba. Razvijene zemlje preuzele su mali broj obveza u sektoru obrazovanja, sa ciljem ograničenja pristupu nacionalnom obrazovnom sistemu.
- Ekološke usluge. Ovaj sektor se odnosi na usluge koje uobičajeno daju lokalne vlasti.
- Financijske usluge. Daleko najzastupljeniji način davanja financijskih usluga je kroz komercijalnu prisutnost. Pa stoga, stupanj liberalizacije ovisi o ograničenjima aktivnosti financijskih institucija na domaćem tržištu.
- Zdravstvene i socijalne usluge. U ovom sektoru, koji se odnosi na bolničke i usluge zaštite čovjekova zdravlja, kao i socijalne usluge, malo koja zemlja članica se obvezala.
- Turizam i usluge povezane sa putovanjima. S obzirom na važnost ovog sektora, otvorenost balkanskih zemalja je na zadovoljavajućem nivou.

- Rekreativne, kulturne i sportske usluge. U ovom raznolikom sektoru uključene se zabavne usluge, otvaranje novinskih agencija, biblioteka, muzeja i sportske usluge. Stupanj obvezivanja je raznolik u različitim zemljama.
- Transportne usluge. Ovaj sektor je jako značajan za sve zemlje u regiji. Za neke je značajan, jer kroz njih prolaze glavne maršrute (Hrvatska i Makedonija), a za druge, jer imaju razvijenu brodogradnju (Hrvatska i Bugarska).

Bosna i Hercegovina konstantno radi na liberalizaciji svog uslužnog sektora. Usluge se mogu slobodno pružati na teritoriji države, a bosanskohercegovački pravni i fizički subjekti mogu kupovati i koristiti strane usluge bez ikakvih ograničenja. Postojeća državna regulativa zabranjuje diskriminatorne mjere i ograničenja pristupa tržištu te predviđa nacionalni tretman za sve vrste usluga. Što više, vanjskotrgovinska politika zabranjuje monopole ili monopolne subjekte. No, *de facto* državni monopoli postoje u više uslužnih djelatnosti, kako na primjer željeznički transport, energetski sektor, osiguranje itd (Mesovic et al, 2002).

Istodobno, ne postoje ograničenja koja se primjenjuju za međunarodni transfer plaćanja i promet robe. Strane investicije se potiču omogućavanjem ravnopravnog položaja u odnosu na mogućnosti za stjecanja privatnog vlasništva za domaće i strane subjekte. Jedino postoje ograničenja u pogledu pravne forme. Naime, strana firma može pružati usluge na teritoriju BiH putem osnivanja podružnice i filijale.

Najveći izazov za Bosnu i Hercegovinu je odabir odgovarajućeg modela upravljanja, koji uključuje visoku razinu političke i administrativne decentralizacije, te zahtijeva ujednačenje centralnih i lokalnih interesa i regulative.

Tablica br.3 Specifične obveze po zemljama i grupacijama
(broj obveza i % od maksimalno mogućih)

Broj uslužnih sektora	H4 načini	Albanija	Bugarska	Hrvatska	Makedonija	Rumunjska	EU	SAD	Kanada	Japan
155	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.	Br.
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
	620	345.5	208	354.5	319	176	392	384	352	408
	100	56	34	57	52	28	63	62	57	66

Izvor: Vlastiti izračuni prema bazi rasporeda specifičnih oveza prema modelu predloženom od strane Francisa i Hoekmana (J. F. Francois and Hoekman 2009)

Tablica br 4 .Specifične obveze po uslužnim sektorima i zemljama (broj obveza i % od maksimalno mogućih)

	Broj sektora	H4 načini		Albanija		Bugarska		Hrvatska		Makedonija		Rumunjska	
		br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%
1. Komercijalne usluge	46	184	100	105	57	80.5	44	12.5	67	112.5	61	37	20
2. Komunikacijske usluge	25	100	100	63	63	42.5	43	56	56	56	56	59.5	60
3. Građevinske usluge	5	20	100	17.5	88	8.5	43	12.5	63	12.0	60	10.0	63
4. Distribucijske usluge	5	20	100	12.0	60	8.5	43	14.0	70	10.0	50	10.5	53
5. Obrazovne usluge	5	20	100	12.5	63	8.5	43	12.5	63	9.5	48	0.0	0
6. Ekološke usluge	4	26	100	14.0	88	10.0	63	9.0	57	6.0	38	3.5	22
7. Financijske usluge	17	68	100	47.5	70	21	31	42.5	63	34.0	50	33	49
8. Zdravstvene usluge	4	16	100	5.5	34	2.5	16	7.5	47	1.5	9	0.0	0
9. Turističke usluge	4	16	100	10.5	66	4.0	25	13.0	81	6.5	41	9.5	60
10. Rekreacijske usluge	5	20	100	13.0	65	2.5	63	8.5	43	6.0	30	0.0	0
11. Transportne usluge	35	140	100	45	32	19.5	14	56.4	40	65	46	13	9
Ukupno:	155	620	100	345.5	56	208	34	354	57	319	52	176	28

Izvor: Vlastiti izračuni prema bazi rasporeda specifičnih obveza prema modelupredloženom od strane Francisa i Hoekmana (J. F. Francois and Hoekman 2009)

ZAKLJUČAK

U odnosu na stupanj liberalizacije usluge u pet balkanskih zemalja, sa naglaskom na BiH, Makedoniju i Hrvatsku, mogu se izvući određeni zaključci. Prva preporuka se odnosi na nužnost dubljih istraživanja na državnom nivou, koja bi obuhvatila razvojne trendove u pojedinim uslužnim sektorima i podsektorima. Nadalje, potrebne su analize usluga u cjelini, kao i analiza trendova u okviru četiri načina pružanja usluga. Na kraju, ono što je najbitnije, neophodno je proučavanje vladinih politika koje utječu na trgovinu uslugama. Ono što se može reći za usluge u okviru balkanskih država, odnosi se na povećano značenje ovog sektora u gospodarskom razvoju. Isto tako zamjetan je porast vanjskotrgovinske razmjene usluga u odnosu prema trgovanju robom pa tako uslužni sektor je postao jedan od ključnih faktora integracije balkanskih zemalja u svjetski trgovinski sistem. Prema mom mišljenju, važno je istaknuti da je uključivanje zemalja regije u proces stabilizacije i asocijacije ohrabrujući za izradu državnih strategija koje će pridonijeti liberalizaciji uslužnog sektora. Koliko je poznato, državne politike BiH, Makedonije i Hrvatske su prilično otvorene u više bitnih sektora, kao što su bankarstvo, financije, dijelovi profesionalnih usluga, građevinarstvo. Njihov nivo liberalizacije ne odstupa od nivoa liberalizacije razvijenih članica WTO-a.

Postoje mogućnosti preuzimanja budućih inicijativa liberalizacije nekih uslužnih sektora (na primjer transportnih usluga), jačanje efikasnosti regulatornih organa, povećanje konkurentnosti i povećanje povjerenja korisnika usluga, kao i smanjenje zatvorenosti te vladino odstranjivanje barijera za ulaz stranih davatelja usluga. Na kraju, na putu prema većoj liberalizaciji usluga, važna usputna točka je regionalna integracija kao preduvjet za integraciju na tržište WTO-a.

LITERATURA

1. Arnold, Jens, Beata S Javorcik, and Aaditya Mattoo. 2007. "Does Services Liberalization Benefit Manufacturing Firms? Evidence from the Czech Republic". Policy Research Working Paper Series 4109. The World Bank. <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/4109.html>.
2. Banga, Rashmi. 2005. "Trade in Services: A Review." Global Economy Journal 5 (2). <http://ideas.repec.org/a/bpj/glecon/v5y2005i2n3.html>.
3. Bartlett, Will, and Visnja Samardzija. 2000. "The Reconstruction of South East Europe, The Stability Pact and the Role of the EU: An Overview." Mect-Most 02: 245–263.
4. Bhagwari, Jagdish N. 1987. "Trade in Services and the Multilateral Trade Negotiations." The World Bank Economic

- Review 1 (4) (September 1): 549–569. doi:10.1093/wber/1.4.549.
5. Cattaneo, Olivier, Michael Engman, Sebastian Saez, and Robert Stern, ed. 2010. *International Trade in Services: New Trends and Opportunities for Developing Countries*. World Bank Publications.
 6. Clark, Terry, and Daniel Rajaratnam. 1999. "International Services: Perspectives at Century's End." *Journal of Services Marketing* 13 (4/5) (August 1): 298–310. doi:10.1108/08876049910282556.
 7. Clark, Terry, Daniel Rajaratnam, and Timothy Smith. 1996. "Toward a Theory of International Services: Marketing Intangibles in a World of Nations." *American Marketing Association Vol. 4, No. 2*: 9–28.
 8. Deardoff, A. V., D. K Brown, and R. M Stern. 1995. "Modelling Multilateral Trade Liberalization in Services". Working Paper 378. Research Seminar in International Economics, University of Michigan. <http://ideas.repec.org/p/mie/wpaper/378.html>.
 9. Fink, and Jansen. 2007. "Services Provisions in Regional Trade Agreements: Stumbling or Building Blocks for Multilateral Liberalization?" *Services Provisions in Regional Trade Agreements: Stumbling or Building Blocks for Multilateral Liberalization?* (September 10).
 10. Francois, Joseph F., and Bernard Hoekman. 2009. "Services Trade and Policy". Economics working paper 2009-03. Department of Economics, Johannes Kepler University Linz, Austria. http://ideas.repec.org/p/jku/econwp/2009_03.html.
 11. Francois, Joseph, and Julia Woerz. 2007. "Producer Services, Manufacturing Linkages, and Trade". Tinbergen Institute Discussion Paper 07-045/2. Tinbergen Institute. <http://ideas.repec.org/p/dgr/uvatin/20070045.html>.
 12. Goldner Lang, Iris, and Tamara Perišin. 2011. "Postupna liberalizacija kretanja roba i ljudi u Hrvatskoj i Makedoniji – prije i nakon članstva u EU." *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 61 (2) (March 20): 613–642.
 13. Grimwade, N. 2000. *International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment*. Taylor & Francis.
 14. Handjiski, Borko. 2011. *Barriers to Trade in Services in the CEFTA Region*. World Bank Study. Washington, D.C: World Bank.
 15. Hill, T. P. 1977. "On goods and services." *Review of Income and Wealth* 23 (4) (December 1): 315–338. doi:10.1111/j.1475-4991.1977.tb00021.x.
 16. Hindley, Brian. 1990. *The Benefits and Costs of Liberalizing Services Trade: Implications for the Uruguay Round and Viewpoints for the Republic of Korea*. Korea Development Institute.
 17. Hindley, Brian, and Alasdair Smith. 1984. "Comparative Advantage and Trade in Services." *The World Economy* 7 (4) (December 1): 369–390. doi:10.1111/j.1467-9701.1984.tb00071.x.
 18. Hodge, and Nordas. 1999. "Trade in Services: The Impact on Developing Countries." *Southern African Journal of Economics* 69 (1): 93–122.
 19. Hoekman, Bernard. 2006. "Trade in Services, Trade Agreements and Economic Development: A Survey of the Literature." SSRN eLibrary (July). http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=925022.
 20. Hoekman, Bernard M., and Michel M. Kostecki. 2009. *The Political Economy of the World Trading System*. 3rd ed. OUP Oxford.
 21. Inklaar, Robert, Marcel P. Timmer, and Bart van Ark. 2008. "Market Services Productivity Across Europe and the US." *Economic Policy* 23: 139–194.
 22. Kaminski, Bartłomiej. 2003. "Stabilization and Association Process in the Balkans: Integration Options and Their Assessment". SSRN Scholarly Paper ID 636472. Rochester, NY: Social Science Research Network. <http://papers.ssrn.com/abstract=636472>.
 23. Koevski, Goran. 2006. "Evropska Pravna Ramka Za Elektronskata Trgovija." *Delovno Pravo* 56ra Sredba Na Pravnicite: 235–290.
 24. Kostovska, Ljubica. 2008. *Teorija Na Nadvorišnata Trgovija*. Skopje: Ekonomskifakultet.

25. Melvin, James R. 1989. "Trade in Producer Services: A Heckscher-Ohlin Approach." *Journal of Political Economy* 97 (5): 1180–96.
26. Nicolaides, Phedon. 1989. *Liberalizing Trade in Services: Strategies for Success*. Council on Foreign Relations.
27. Nielson, Julia, and Daria Taglioni. 2004. "Services Trade Liberalisation: Identifying Opportunities and Gains". OECD Trade Policy Working Paper 1. OECD Publishing.
<http://ideas.repec.org/p/oec/traaab/1-en.html>.
28. Sampson, Gary P, and Richard H Snape. 1985. "Identifying the Issues in Trade in Services." *The World Economy* 8 (2) (June 1): 171–182. doi:10.1111/j.1467-9701.1985.tb00421.x.
29. Trajkov, Aleksandar. 2012. "Svetskata Trgovskaa Organizacija i Trgovijata So Logističkite Uslugi". Skopje: Sv. Kiril i Metodij.
30. Triplett, Jack E., and Barry P. Bosworth. 2004. *Productivity in the U.S. Services Sector: New Sources of Economic Growth*. BrookingsInstPr.

INSTITUCIONALNE PROMJENE KAO PREDUSLOV ODRŽIVOG EKONOMSKOG RAZVOJA ZEMALJA JUGISTOČNE EVROPE

Mr. Dragan Radović

Fakultet za pomorstvo Kotor, Univerzitet Crne Gore

e-mail: limov@t-com.me

Sažetak: U ekonomskoj literaturi je dokazano da je uloga institucija uopšte i ekonomskih institucija posebno, izuzetno značajna za privredni rast i održiv ekonomski razvoj. U većini tranzicijskih država je ravnomjerna primjena ekonomskih i opštih instituta znatno redukovana, pod uticajem ideja ekonomista-reformatora o neoinstitucionalnom monizmu tržišnog oblika (tipa neoliberalizma). Polazeći od činjenice da ekonomski rast i ekonomski razvoj ne karakterišu sve zemlje, Nobelovac D. North i R. Thomas su njihovo odsustvo objasnili neefikasnošću ili nepostojanjem većine institucionalnih struktura, prvenstveno prava svojine, "dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih igrača" (J. Buchanan). Za razliku od nosioca ekonomske politike u našem regionu, u svim razvijenim privredama donosioci odluka, značajno mjesto pridaju teorijskoj koncepciji institucionalnog pluralizma. Svjedoci smo da je pluralizam institucija, a ne nikako monizam, glavno obilježje institucionalne strukture pomoću koje se postiže maksimizacija dohodka i visok stepen sloboda. Ako se osvrnemo, u širem regionu Jugoistočne Evrope nigdje nema takve pluralističke institucionalne strukture i iz tog razloga nema ni društveno-ekonomskog blagostanja, ni značajnijeg nivoa sloboda, ni značajnijeg i dugotrajnijeg ekonomskog rasta i razvoja.

Ključne riječi: ekonomske institucije, neoliberalizam, održivi razvoj, ekonomski rast, Jugoistočna Evropa.

INSTITUTIONAL CHANGES AS A PREREQUISITE FOR SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF THE SOUTH EASTERN EUROPE

Abstract: The economic literature has shown that the role of institutions in general and economic institutions in particular, are extremely important for economic growth and sustainable economic development. In most transition countries is uniform application of economic and general institutes significantly reduced, influenced by the ideas of economist - reformers neoinstitutional monism market forms (like neoliberalism). Starting from the fact that economic growth and economic development is not characterized by any country, Nobel laureate D. North and R. Thomas as their absence explained inefficiency or lack of most institutional structures, especially property rights, "good game depends more on the good than the rules of good players" (J. Buchanan). In contrast to the policy makers in our region, in all developed economies, decision makers, an important place attach the theoretical concept of institutional pluralism. We have witnessed a plurality of institutions and not by monism, the main feature of the institutional structure through which achieves maximization of income and a high degree of freedom. If we look back, in the wider region of Southeast Europe (SEE) nowhere such a pluralistic institutional structure and for this reason there is no socio-economic well-being, or significant levels of freedom, even more significant and long-term economic growth and development.

Keywords: Economic Institutions, Neoliberalism, Sustainable Development, Economic Growth, South

1. UVOD

Polazeći od činjenice da ekonomski rast i ekonomski razvoj ne karakterišu sve zemlje, Nobelovac D. North i R. Thomas su njihovo odsustvo objasnili neefikasnošću ili nepostojanjem većine institucionalnih struktura, prvenstveno prava svojine. Poznata je i izreka Nobelovca J. Buchanana da *“dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih igrača”*. Pretpostavka za ostvarivanje stratezijskih razvojnih ciljeva privrede i društva u cjelini, predstavlja realna, moderna, razvijena i konzistentna institucionalna infrastruktura, u prvom redu struktura prava svojine, koja predstavlja vrlo bitan faktor maksimiziranja društvenog blagostanja. Uspješne privredne sisteme karakteriše skladan, dinamičan i nekonfliktan odnos između svih institucija. Njihova interakcija, koja se u literaturi naziva institucionalna sinergija ili institucionalni pluralizam u literaturi nije sporna. Ali postavlja se pitanje granica oblasti i metoda njihovog djelovanja, kao i primjena u praksi.

Za razliku od razvijenih tržišnih privreda, koje su dugotrajnom evolucijom unapređivale i usložnjavale svoje ekonomske sisteme, njihove elemente i institucije, sve države postsocijalističke tranzicije, a u konkretnom slučaju države Jugoistočne Evrope su naslijedile institucionalnu nerazvijenost i institucionalni monizam (dominaciju državnog regulisanja). Umjesto razvijanja institucionalnog pluralizma kao razvojno dokazane civilizacijske kategorije, krenule su u razne institucionalno-monističke improvizacije tipa neoliberalizam, koje su (navodno) maksimalno forsirale instituciju tržišnog regulisanja. Na žalost, u pomenutim državama i odgovarajućim privredama nije razvijena ni opšta, ni ekonomska institucionalna struktura, pa čak ni propagirana monistička (neoliberalna) institucionalizacija: privatno preduzetništvo, efikasni vlasnici privatne svojine, konkurencija, tržišni i svojinski odnosi, tržišna infrastruktura i tržišne strukture.

U praksi se sve to pretvorilo u specifičnu anti-razvojnu fenomenologiju, čiji su nosioci bile povlašćene i privilegovane nomenklature, koje u literaturi (D. Rodrik, D. Acemoglu, V. Polterovič, M. Mesarić, V. Drašković, B. Yerzncyk, D. Stojanov, M. Drašković i mnogi drugi autori često označavaju sa prefiksom kvazi. Jasno je da su zbog toga, pored ostalog, izostali privredni rast i razvoj, kao i efikasnost privređivanja. Deficit ekonomskih i drugih društvenih i ekonomskih institucija i/ili

njihovo redukovano egzistiranje su uslovlili brojni kočioni faktori uticaja (posebno politički) i neformalni institucionalni supstituti.

2. TEORIJSKI PRISTUP

Pored osnovne teorijske i praktične dileme, koja postoji u pogledu odnosa između institucionalnog pluralizma i institucionalnog monizma, odnosno između logične institucionalne komplementarnosti i neproduktivne institucionalne jednostranosti, u ekonomskoj literaturi postoji još jedna izražena teorijska i praktična dilema, koja se odnosi na dualizam između teorijske retorike o institucionalnom monizmu i njegove praktične vulgarizacije, odnosno praktičnog pretvaranja i manifestovanja propagiranog institucionalnog monizma (tržišnog regulisanja) u njegove pseudo (kvazi) oblike.

Bez obzira na ideološko-apologetsku pozadinu bilo kojeg institucionalnog i/ili kvazi-institucionalnog monizma, suština problema je mnogo dublja i složenija, pa kao takva zahtijeva temeljna naučna istraživanja i objašnjenja.

Nedostatak i/ili redukcija institucionalne konkurencije je objektivno predstavljao ozbiljnu prepreku za institucionalni i opšti privredni razvoj, pa čak i za ekonomski rast (ako zanemarimo pojedine kratkoročne periode u kojima su djelovali specifični faktori uticaja, kaomšto su npr. Strane direktne investicije, inostrane pomoći i sl.). U kriznom periodu traženja optimalne kombinacije institucionalnih aranžmana, primjena bilo kojeg tipa institucionalnog monizma (dirizizma ili tzv. »tržišnog fundamentalizma«) pokazala se anti-produktivnom. Naučno je dokazano (Nobelovac D. North i dr.) da su razvijene institucije preduslov ekonomskog rasta i razvoja. U relevantnoj i veoma obimnoj ekonomskoj literaturi o institucijama, koju sam konsultovao, našao sam veliki broj shvatanja, koja su na liniji primjene institucionalnog pluralizma. Međutim, postoji određeni broj suprotnih shvatanja, koja podržavaju primjenu institucionalnog monizma neoliberalnog tipa. Bez obzira na različitu uspješnost primjene prvih (u razvijenim), a drugih recepata (u većini tranzicijskih država), teorijska dilema je već decenijama prisutna. Evidentna je na našim regionalnim prostorima (u državama SEE) nedovoljna istraženost predmetne teme. Zbog toga je njeno istraživanje, koja spada u oblast institucionalne ekonomske analize, ne samo aktuelno, nego i izuzetno značajno, kako s aspekta

teorijsko-istraživačkih izazova, tako i pružanja određenih naučno zasnovanih predloga i zaključaka za buduće praktične institucionalne reforme.

Dosadašnja istraživanja u inostranoj i domaćoj naučnoj literaturi potvrdila su raznoglasje shvatanja o institucionalnom načinu privrednog regulisanja. Većina respektivnih svjetskih ekonomista zalaže se za primjenu institucionalnog pluralizma. Ali, nije mali broj ekonomista koji zastupa shvatanje o dovoljnosti monističke (tržišne – uglavnom neoliberalne) regulacije. Teorijska dilema o prednjem dugo traje i stalno se reprodukuje.

Globalna ekonomska i finansijska kriza je ubjedljivo afirmisala dominantna shvatanja o potrebi primjene institucionalnog pluralizma. Pa ipak, bez obzira na teške posledice i »gašenje požara« preko direktne pomoći od strane države, ona nije neutralisala suprotna shvatanja pojedinih (neo)liberalno opredijeljenih autora. Navedena shvatanja su aktualna upravo i najviše u praksi većine tranzicijskih država, u kojima se kriza reprodukuje još od socijalizma, kao i poslije njegovog sloma. Za ta teorijski suprotna shvatanja je karakteristična retorička monistička isključivost, koja je, na žalost, u dijelu praktične primjene u pojedinim trajnzicijskim privredama praćena sasvim suprotnom fenomenologijom, koja u značajnom dijelu može s pravom nositi epitet »kvazi«. Zašto? Zato što umjesto konkurencije caruju monopoli, umjesto masovnosti efikasnih vlasnika rijetki i povlašćeni svojinski titulari, umjesto integralnog tržišta skućene i pseudo-tržišne strukture a umjesto masovnih ekonomskih sloboda značajna nezaposlenost i redukovani izbor.

Navedena teorijska dilema i evidentan raskorak između teorijskog monizma i njegove praktične vulgarizacije u značajnoj mjeri su opredijelili nivo i kvalitet institucionalnih aranžmana i ambijentalnih uslova u kojima su se formirale i razvijale klice institucionalnih promjena u tranzicijskim postsocijalističkim državama, kojima pripadaju države SEE. Pri tome je karakteristično ignorisanje postojećih teorijskih koncepata (posebno neoinstitucionalnih ekonomskih teorija), kao i praktičnih pozitivnih primjera održivih institucionalnih okvira u razvijenim državama.

Prednje je dovelo do toga da privrede država SEE regiona nijesu ni približno na nivou vodećih zemalja po konkurentnosti, niti po drugim relevantnim ekonomskim pokazateljima. Svjetski

ekonomski forum je u Izvještaju o konkurentnosti za 2013. godinu (Indeks globalne konkurentnosti) objavio da se Slovenija nalazi na 62. mjestu od 142 zemlje, dok je Srbija tek na 101. mjestu. Crna Gora je zabilježila blagi skok sa 72. na 67. mjesto, mada treba istaći da je 2011. godine bila na 60. mjestu, odnosno 2010. na 49. mjestu. Primijetnan je veliki napredak Bosne i Hercegovine za 20 mjesta (sa 107 na 87), kao i nazadovanje Slovenije (za šest mjesta) i Srbije (za 16 mjesta).

Tabela 1: Pozicija zemalja regiona na listi globalne konkurentnosti

Država/godina	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Slovenija	42	37	45	57	56	62
Crna Gora	65	62	49	60	72	67
Hrvatska	61	72	77	76	81	75
B.R.Makedonija	89	84	79	79	80	73
Srbija	85	93	96	95	95	101
B i H	107	109	102	100	88	87

Izvor: Svjetski ekonomski forum, Izvještaj o konkurentnosti, 2013.

3. KONTRADIKTORNOST PRINCIPA »SLOBODNE TRGOVINE«

U Crnoj Gori je neoliberalizam praktično ugrađen u Ustav: u članu 139, dio IV, koji se naziva Ekonomsko uređenje, piše da se „*ekonomsko uređenje zasniva na slobodnom i otvorenom tržištu, slobodi preduzetništva i konkurencije*“... Izgleda kao da je crnogorskom Ustavu potrebno pomirenje principa tržišta i preduzetništva na jednoj strani i socijalnih ciljeva i državne intervencije na drugoj, koje u postojećem tekstu jednostavno ne postoji, već su ove odredbe duboko kontradiktorne.

Sjetimo se da je pokušaj da se principi „slobodnog tržišta“ uključe u Ustav Evropske unije neslavno se završio – predlog Ustava je odbijen na referendumu od strane Francuske i Holandije 2005, poslije čega su obustavljene procedure za njegovu ratifikaciju u drugim zemljama članicama. U predloženom tekstu ustava EU, termin „tržište“ se pominje na više od 80 mjesta, ali su kreatori ustava pazili da ne pomenu „slobodno tržište“ – termin koji simoblizuje kapitalizam američkog (da ne kažemo neoliberalnog) tipa, prema kome zapadno-

evropski radnici i lijeve partije (ne bez razloga) imaju veliki otpor. Ali, i bez „slobodnog tržišta“, predloženi tekst Ustava je imao jaku neoliberalnu agendu, koju su birači jasno prepoznali. Jedna od formulacija u uvodnom dijelu ustava se odnosila na „slobodnu konkurenciju bez distorzija“.

Poslije odbijanja predloga Ustava, politička elita EU je pribjegli Lisabonskom sporazumu. U uvodnom dijelu sporazuma (tačka 3) pominje se „unutrašnje tržište“ (EU), dok je „slobodna konkurencija bez distorzija“ brisana. Ova odredba je unesena u aneks 27 o „unutrašnjem tržištu i konkurenciji“. Za razliku od Lisabonskog sporazuma, Ustavi zemalja Zapadne Evrope u principu ne sadrže odredbe koje upućuju na tržišnu privredu ili „slobodno tržište“, ali zato se država blagostanja (eng. „welfare state“) ili socijalna država (njem. „Sozialstaat“) visoko kotira na listi osnovnih vrijednosti. Ovo je slučaj i u crnogorskom Ustavu, gdje se već u članu 1 kaže da je Crna Gora „država socijalne pravde“.

„Slobodno tržište“ se ne pominje čak ni u Ustavu SAD- uporištu deklarativnog ekonomskog liberalizma. U principu, „slobodno tržište“ je veoma kontroverzan koncept. Dok na jednoj strani zagovornici „slobodnog tržišta“ smatraju da ono vrši najefikasniju alokaciju resursa, obezbjeđuje konkurenciju i napredak, pa mu zbog toga treba omogućiti da slobodno djeluje, kritičari ovog koncepta tvrde da „slobodno tržište“ ima sasvim suprotan efekat: jaka konkurencija dovodi do prirodne selekcije i propadanja malih i slabih, uz istovremeno formiranje velikih kompanija, koje dobijaju oligopolističke i monopolističke karakteristike. Na taj način se konkurencija ne održava, već sužava (koncentriše). Poseban aspekt navedenog problema predstavlja uloga nomenklatura (partijskih, administrativnih, lobističkih i drugih) u procesu monopolizacije tržišta i resursa.

Dok zagovornici „slobodnog tržišta“ smatraju da državnu intervenciju treba izbjegavati, jer su njeni efekti navodno štetniji od negativnih efekata djelovanja „slobodnog tržišta“, zagovornici intervencionizma smatraju da je intervencija države neophodna da bi tržište uopšte funkcionisalo. Državna intervencija se može vršiti na razne načine, a jedan od njih je diskreciono subvencionisanje učesnika na tržištu. Umjesto komentara, navešćemo neutralan stav, koji ne kao parola napisan na Univerzitetu Harvard: „tržište

počinje tamo gdje se država završava“. Ta poruka je previše indikativna, jednostavna i razumljiva.

Prema doktrini o „slobodnom tržištu“, država bi trebalo da pusti neuspješna preduzeća da propadnu, kako bi se tržište „očistilo“ od neuspješnih i nesposobnih i otvorio prostor za sposobne i inovativne. Da li je to možda imao na umu pisac odredbi crnogorskog Ustava o „slobodnom tržištu“, preduzetništvu i konkurenciji. U praksi sve to izgleda drugačije. Država se često stavlja u ulogu spasioca posrnulih državnih i privatnih preduzeća (odabranih), čime se narušavaju principi postavljeni navedenim ustavnim odredbama. Za prednje je Evropska Komisija u Izvještaju o napretku Crne Gore, koji je prezentovan 16.10.2013. iznijela kritike zbog davanja učestalih i neplanskih subvencija (npr. za električnu energiju Kombinat aluminijuma Podgorica). Naglasila je da ako se Kombinat aluminijuma Podgorica proda, to mora da bude isključivo bez državne pomoći.

Efekti kvazi-institucionalnog monizma, koji se primjenjuje manje ili više u svim državama SEE regiona su da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. Pored navedenih opštih karakteristika, SEE „razvojni“ model ima i svoja obilježja: akumulaciju kapitala od strane izuzetno malog broja lica (ove persone su kao po pravilu kumovi, prijatelji i članovi porodice političkog rukovodstva zemlje) i opšta socijalna nesigurnost (nezaposlenost, enormno visoki troškovi življenja, neefikasna socijalna i zdravstvena zaštita, skupo i neprimjereno obrazovanje, nesuzbijanje svih vidova nasilja i dr).

Nerazvijene zemlje, u koje spadaju Crna Gora i njeni susjedi, često su izložene pritiscima od strane međunarodnih institucija poput MMF-a, Svjetske banke i Svjetske trgovinske organizacije, koje imaju za cilj da se ove zemlje povinuju „slobodnoj trgovini“ i prihvate je kao jednu vrstu cilja za sebe. U stručnoj javnosti se više ne postavlja pitanje svrhe slobodne trgovine i njenih efekata na domaću ekonomiju, već se praktično uvodi neka vrsta trke kako da što bolje i više otvorimo ekonomiju za robu iz inostranstva.

Na domaće proizvođače u Crnoj Gori npr. ne moramo ni da mislimo, jer ih gotovo i nema. Zašto ih nema? Da li njihovo nepostojanje ima veze sa „slobodnom trgovinom“? Da li je „slobodna trgovina“ dobra za nerazvijene zemlje?

Da li se insistiranje na slobodnoj trgovini zasniva na empirijskim dokazima o korisnosti slobodne trgovine ili na vjeri u slobodnu trgovinu?

Slobodna trgovina je navodno korisna za oba partnera i pomoći će nerazvijenoj zemlji da se razvije, pošto će moći da plasira svoje proizvode na velikom tržištu! U smislu Teorije igara, radi se, navodno, o „non-zero-sum game“ ili igri u kojoj dobitak jednog igrača ne znači gubitak za drugog, već oba igrača mogu i treba da budu na dobitku. Fundamentalna greška u liberalnoj teoriji slobodne trgovine leži u tretmanu međunarodne konkurencije. Kad (neo)liberalni ekonomisti diskutuju o konkurenciji u okviru nacionalnog tržišta, uočavaju da kompanije s niskim troškovima kroz cjenovnu konkurenciju poražavaju one s visokim troškovima. Dolazi do tzv. „prirodne“ selekcije – konkurencija radi za jake. U razmjerama međunarodne trgovine, međutim, isti teoretičari odjednom tvrde da slobodno tržište i konkurencija rade za slabe odnosno za nerazvijene zemlje! Pokazalo se da to nije tačno.

4. POTREBNE MJERE ZA OBEZBJEĐENJE EKONOMSKOG RASTA

Veliki raskorak, između teorijskih opservacija, izvedenih iz prakse upravljanja poslovnim investicionim poduhvatima u razvijenim tržišnim privredama i naše stvarnosti otvara pitanje: zašto u našoj poslovnoj praksi, ima malo primjera koji liče onima u razvijenim tržišnim privredama? Smatramo da osnovni razlog leži u institucionalnoj (ne)uređenosti, koja je uvijek u funkciji razvoja i/ili anti-razvoja. U tom kontekstu bi trebalo preduzeti određene reformske zahvate, i to:

- Prvo, decentralizaciju i dekoncentraciju vlasti i javne uprave u cilju približavanja korisnicima i povećanja fleksibilnosti u radu. Osnovni izazov je obezbjeđenje efikasne centralne koordinacije i kontrole bez narušavanja slobode rada nižih nivoa organizacije vlasti.
- Drugo, razdvajanje funkcija kreiranja politika od funkcija njihove realizacije i eliminisanje posredničkih birokratskih struktura.
- Treće, uvođenje sistema kvaliteta usluga javne uprave (administracije) u cilju potpunog zadovoljenja potreba

građana, radnika i preduzetnika, orijentacijom na očekivanja pojedinačnog korisnika i

- Četvrto, unapređenje regulativnih mehanizama, smanjenje kvantiteta i poboljšanje kvaliteta zakonske regulative, sniženje troškova njihove implementacije i unapređenja sistema kontrole njihovog izvršavanja.

Razvoj kulture održivog razvoja u cilju podsticanja promjena u pristupu i stavovima preduzeća, menadžera i radnika prema problemima zaštite i unapređenja životne sredine u skladu sa standardima Evropske unije, takođe je bitna komponenta. Da bi se podstakle promjene u stavovima, potrebno je u svim sferama obrazovanja, informisanja i promocije isticati značaj elemenata kao što su ekološka etika, preventivni ekološki menadžment, i razrada posebnih programa za osiguranje održivog razvoja po izvoznim klasterima.

ZAKLJUČAK

Savremeni nivo razvijenosti, mogućnosti održivog privrednog razvoja i izlaska iz ekonomske krize u tranzicijskim državama SEE značajno zavise od izbora pluralističkog ili monističkog načina institucionalnog regulisanja. Kvalitetni institucionalni aranžmani podrazumijevaju komplementarno djelovanje svih institucija koje predstavljaju i ograničenja za oportunističko vođenje makroekonomske politike.

Pluralistički institucionalni ambijent mora biti razvojni prioritet SEE država u tranziciji, kako s aspekta stvaranja privlačnog poslovnog ambijenta za strana ulaganja, tako i aspekta prevazilaženje brojnih negativnosti i kriznih faktora uticaja. Pluralistički institucionalni okvir predstavljaju jednu od ključne kompetencija savremenih privrednih sistema, jer omogućuje primjenu naprednih znanja i tehnologija, preko kojih se stvaraju konkurentne prednosti i stvara pretpostavke za eliminaciju sociopatoloških pojava kao generatora kočionog mehanizma tranzicije.

Uslov za prevazilaženje postojećeg stanja i stvaranje ambijenta za dinamičan ekonomski rast i razvoj je uspješno analiziranje, donošenje konzistentne razvojne politike pa tek onda rješavanje kompleksnih pitanja institucionalizacije privrede i društva. Istovremeno, za kvalitetno

funkcionisanje privrede neophodan je dobro koncipiran finansijski sistem, čija je uloga da slobodna novčana sredstva usmjerava u najproduktivnije oblasti, kao i da alocira rizik prema onim subjektima, koji na najbolji način mogu da upravljaju njime.

Na bazi iskustava duge i još aktuelne krize, potrebno je precizno definisati i obezbijediti sprovođenje odgovarajuće institucionalne regulative u svim društvenim podsistemima, u cilju minimiziranja potresa kako bi se stvorili uslovi za ekonomsku stabilizaciju, ekonomski rast i održivi ekonomski razvoj u državama regiona Jugoistočne Evrope.

LITERATURA

1. Drašković, M. & Radović, D., (2012), »The economy of Conventions Originality and Similarities with Neoinstitutionalism«, Montenegrin Journal of Economics, Vol. 8, No 1, 207-222.
2. Drašković, V. (2009), »Globalna finansijska kriza i neoliberalna dogma«, Ekonomija-Economics Vol.16, No. 1, 127-148.
3. Drašković, V. i dr. (2010) Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija, ELIT, Podgorica.

4. Drašković, V. & Drašković, M. (2009), »Priority of the anti-crisis economic policy based on innovative-institutional changes«, Montenegrin Journal of Economics, Vol.5, No. 10, 47-52.
5. Drašković, V. i Drašković, M. (2013), Institucije, poredak i tranzicija, Rifin-Zagreb i ELIT -Podgorica,
6. Madžar, Lj. (2001) Makroekonomsko planiranje i tržišna privreda, Savezni sekretarijat za razvoj i nauku, Beograd.
7. North, D. (1987), »Institutions, transaction cost and economic growth«, Economic Inquiry, Vol.25, No. 3, 418-432.

Internet izvori

- <http://ec.europa.eu/eu220/pdf>
- <http://databank.worldbank.org>
- <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>

ZNAČAJ INFORMACIJSKO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE I LIMITIRAJUĆI FAKTORI ZA VEĆU PRIMJENU U BIH EKONOMIJI

Ivica Merdžan, dipl.ecc
Agram d.d., Zvonimirova 40, Ljubuški
e-mail: ivica.merdzan@agram.ba

Sažetak: Cilj ovog rada je ukazati na značaj ICT sektora (informacijsko komunikacijska tehnologija) i primjene novih tehnologija u ekonomiji. U radu je ukazano na značaj koji suvremena ekonomska teorija „Nova teorija rasta“ daje primjeni novih informacijsko komunikacijskih tehnologija. Značaj ICT sektora se prezentira kroz analizu njegovog doprinosa na rast ukupnog bosanskohercegovačkog gospodarstva kroz rast samog sektora te kroz rast produktivnosti ostalih sektora. Rad analizira utjecaj primjene novih IC tehnologija na mikroekonomskoj razini (razini gospodarskih društava) i unutar državnih institucija s ciljem da ukaže na sve prednosti primjene novih IC tehnologija i doprinos istih za povećanje konkurentnosti bosanskohercegovačkog gospodarstva. U radu se detektiraju i limitirajući faktori za veću primjenu IC tehnologija u administraciji, a to su: nedostatna i nepotpuna zakonska regulativa, nizak nivo obrazovanja i nesklonost ka prihvaćanju i primjeni novih tehnologija.

Ključne riječi: ICT sektor, konkurentnost gospodarstva, gospodarski rast, limitirajući faktori.

IMPORTANCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY AND LIMITING FACTORS FOR INCREASED USE IN B&H ECONOMY

Abstract: The aim of this paper is to highlight the importance of the ICT sector (information and communication technologies) and the application of the new technologies in the Economy. The paper points out the importance of modern economic theory "new growth theory" provides to the application of new information and communication technologies.

The importance of the ICT sector is presented through the analysis of its contribution to the overall growth of the Bosnian Herzegovinian economy through the growth of the sector as well as the productivity growth of other sectors. This paper analyzes the impact of the implementation of new IC technologies at the micro level (the level of companies) and within state institutions with the aim to show the advantages of applying new IC technology and the same contribution to increasing the competitiveness of Bosnian Herzegovinian economy . The paper detecting limiting factors for greater use of ICTs in the administration, namely: inadequate and incomplete legislation , low levels of education and reluctance to acceptance and use of the new technologies.

Keywords: *ICT sector , competitiveness , economic growth , limiting factors .*

1. UVOD

Suvremeni trendovi u ekonomiji, se ogledaju kroz globalizaciju, dinamičnost, značajnije korištenje inovacija, primjenu novih tehnologija posebno ICT tehnologije (informacijsko – komunikacijske tehnologije), te učestale i nepredvidive globalne ekonomske krize, neminovno nameću potrebu redefiniranja postojećih ekonomskih teorija i uvođenja novih suvremenih ekonomskih promišljanja.

Ekonomске teorije prošlog stoljeća, Keynesijanski model i ekonomika ponude, su doživjeli značajne korekcije ili potpuno napuštanje svojih postavki nakon što je primjena istih u prošlosti dovela do ekonomskih kriza, a koje se tim teorijama nisu mogle predvidjeti, odnosno za koju te teorije nisu nudile rješenje. Tako je Keynesov model¹⁸, koji je i sam rezultat reakcije na veliku ekonomsku krizu 30-tih godina prošlog stoljeća, uspješno primjenjivan u ekonomiji nakon drugog svjetskog rata. Ostvarivane su dosta značajne stope rasta uz visoke stope zaposlenosti i nisku inflaciju, upravljanjem na strani agregatne potražnje. Kad se 70-tih godina prošlog stoljeća pojavila visoka nezaposlenost uz visoke stope inflacije, ekonomska teorija napušta Keynesov model i okreće se ka teoriji ekonomike ponude. Ekonomika ponude je u suštini predstavljala reakciju na pogreške Keynesova modela, odnosno ista se nije bazirala na definiranje potreba novog razvojnog modela te kao takva nije mogla polučiti očekivane rezultate. Ekonomika ponude model razvitka bazira na kapitalu i na ponudi rada. Ona zanemaruje ili nedovoljno vrednuje, tehnološke inovacije, pojavu i brizi razvoj ICT sektora, sposobnost učenja i primjene novih tehnologija, kao bitne faktore povećanja proizvodnosti i generiranja ekonomskog rasta.

Nova teorija rasta¹⁹ (New Growth Theory) je teorija koja je usko povezana sa globalizacijskim trendovima i sve većom primjenom i korištenjem novih mogućnosti koje nudi informatička tehnologija. Po ovoj teoriji, ljudi će neprestano težiti ka rastu realnog BDP-a po osobi, jer teže ka ostvarivanju osobnog profita. Konkurencija u ekonomiji smanjuje profit u jednom području, zbog čega ljudi moraju stalno tražiti bolje načine, kako poboljšati postojeće proizvode i usluge, te posebno kako osmisliti nove proizvode, usluge i koristiti nove tehnologije. Time se otkriva novi prostor za rast i razvoj. Po novoj teoriji rasta inovacije i nove tehnologije se ne javljaju samo kao slučajnost, nego njihova kvaliteta i učestalost u velikoj mjeri ovise o broju ljudi angažiranim na pronalaženju inovacija ili novih tehnologija (ulaganje u razvoj). Po toj teoriji ljudi žele imati kontrolu nad svojim znanjem. Oni će biti posebno motivirani usvajati i razvijati nova znanja i nove tehnologije ako je veće vrednovanje istih, odnosno ako će kao satisfakciju dobiti veći profit ili bolji životni standard.

Ukratko, Nova teorija rasta potencira uključivanje informatičke i komunikacijske tehnologije u sve pore ekonomije i društva, što ima utjecaj i na strani ponude i na strani potražnje. Nova ekonomija jest ekonomija zasnovana na znanju i na idejama o tome gdje je ključ poboljšanja životnog standarda i stvaranja novih radnih mjesta u mjeri u kojoj se inovativne ideje i tehnološke promjene uključuju u proizvode, usluge i proizvodne procese. [Atkinson, 2000.godine].

Ekonomiju u Bosni i Hercegovini obilježavaju: velika disproporcija između snage ekonomije i

¹⁸ Keynes je razvio ideje na kojima počiva model agregatne potrošnje (aggregate expenditure model).

¹⁹ Uz pojam Nova teorija rasta, u literaturi se susreću i pojmovi „Informatičko društvo“ i „Društvo zasnovano na znanju“.

veličine administracije, korupcija, rascjepkanost tržišta, nedovoljna jasna, nedostatna i često kontradiktorna pravna regulativa zbog preklapanja nadležnosti različitih nivoa administracije. Sve navedeno za posljedicu ima, loš poslovni i pravni ambijent, te rezultira manjkom domaćih i stranih investicija, nedovoljnu zaposlenost, napuštanje države od strane visokoobrazovanih mladih ljudi... Ukratko dovodi do loše konkurentnosti bosanskohercegovačke ekonomije.

Uvažavajući s jedne strane složenost društveno-političke situacije, ozbiljnost i snagu negativnog utjecaja navedenih faktora okružja na konkurentnost bosanskohercegovačke ekonomije, te s druge strane uvažavajući značaj kojeg Nova ekonomska teorija rasta pridaje ulaganju i korištenju prednost IC tehnologije, ovaj rad će pokušati dati odgovor na pitanja:

- Koliko rast IT sektora utiče na rast ukupnog gospodarstva?
- Koji su efekti ulaganja u ICT sektor na mikroekonomskoj razini?
- Značaj primjene novih tehnologija u državnim institucijama i administraciji.
- U radu je poseban akcent dan ka detektiranju ograničavajućih faktora za još veću primjenu novih IC tehnologija kao značajnog segmenta ukupnih aktivnosti neophodnih za povećanje konkurentnosti bosanskohercegovačkog gospodarstva i rasta životnog standarda građana.

Otežavajuću okolnost za ovaj rad leži u činjenici da, zbog brzog rasta i razvoja ICT sektora u proteklom razdoblju nije usvojena općeprihvaćena metodologija za praćenje pokazatelja sektora, zbog čega u praksi nisu dostupni podaci isključivo vezani za pokazatelje ICT sektora.

2. ICT SEKTOR

2.1.Značaj ICT sektora

ICT sektor ima značajan utjecaj na rast i razvoj bosanskohercegovačkog gospodarstva, posebno na povećanje njegove konkurentnosti.

Navedena tvrdnja predstavlja osnovnu hipotezu ovog rada. Dokazivanje osnovne hipoteze će u ovom radu biti napravljeno kroz analizu slijedećih pomoćnih hipoteza :

1. Značaj ICT sektora u Novoj teoriji rasta.
2. Rast ICT sektora u BiH doprinosi rastu gospodarstva u BiH.

3. Primjena ICT-a u gospodarskim društvima dovodi do povećanja proizvodnosti.
4. ICT u administraciji doprinosi smanjenju troškova administracije i povećanju proizvodnosti gospodarskih društava.

2.2.Značaj ICT sektora u Novoj teoriji rasta

Nova teorija rasta, za razliku od postavki prethodnih ekonomskih teorija različito definira osnovni model rasta i izvore ekonomskog rasta. Sirovine, materijal, energija, novac, ekonomija obujma zamjenjuju se znanjem i tehnološkim promjenama. Kao preduvjet za rast na mikro razini, ili razini poduzeća, Nova teorija rasta predviđa potrebu restrukturiranja poduzeća, ulaganje u informatičko tehnološku komponentu poduzeća. Na makro razini preduvjeti su fleksibilno i razvijeno tržište rada i kapitala. Ulaganje i razvoj navedenih područja ujedno predstavlja i ulaganja u izvore rasta gospodarstva. Nova teorija rasta u većoj mjeri ističe značaj razvoja uslužnog sektora. Nova teorija rasta predviđa da će primjena suvremenih informatičko-komunikacijskih tehnologija na tradicionalne sektore dovesti do smanjivanja cijena robe i usluga zbog jeftinijih, bržih i cjelovitijih informacija i zbog smanjivanja cijena i rasta konkurencije. Razvoj ICT sektora, posebno u dijelu komunikacija i interneta, u najvećoj mogućoj mjeri mijenja tehniku odvijanja međunarodne trgovine novih, ali i klasičnih proizvoda i usluga.

Kao primjer potpunog definiranja Nove teorije rasta možemo navesti, da je to ekonomski model zasnovan na međusobno povezanim politikama kojih je cilj dostići održiv dugoročni rast, pri čemu povezane informatičke tehnologije dramatično povećavaju količinu i vrijednost informacija dostupnih pojedincima, poduzećima, tržištima i vladama, omogućujući im da vrše efikasniji izbor i ostvaruju superiornije performanse [Mann, L. C. i Rosen, D.H.,2001].

2.3.Utjecaj rasta ICT sektora na rast gospodarstva u BiH

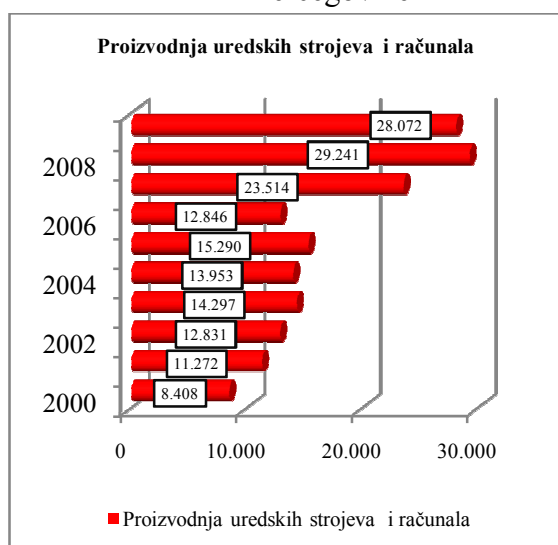
Za analizu utjecaja rasta ICT sektora na rast ukupnog rasta BDP-a bit će korišteni podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, publikacija bruto domaći proizvod prema proizvodnom pristupu od 2000-2009. godine.

Tablica i grafički prikaz za djelatnost proizvodnje uredskih strojeva i računala.

Tablica 1. Proizvodnja uredskih strojeva i računala, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

Proizvodnja uredskih strojeva i računala			
Godina	Iznos u 000 KM	Indeks u odnosu na 2000. godinu	Indeks u odnosu na prethodnu godinu
2000	8.408		
2001	11.272	134,06	134,06
2002	12.831	152,60	113,83
2003	14.297	170,04	111,43
2004	13.953	165,95	97,59
2005	15.290	181,85	109,58
2006	12.846	152,78	84,02
2007	23.514	279,66	183,05
2008	29.241	347,78	124,36
2009	28.072	333,87	96,00

Graf 1. Proizvodnja uredskih strojeva i računala, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

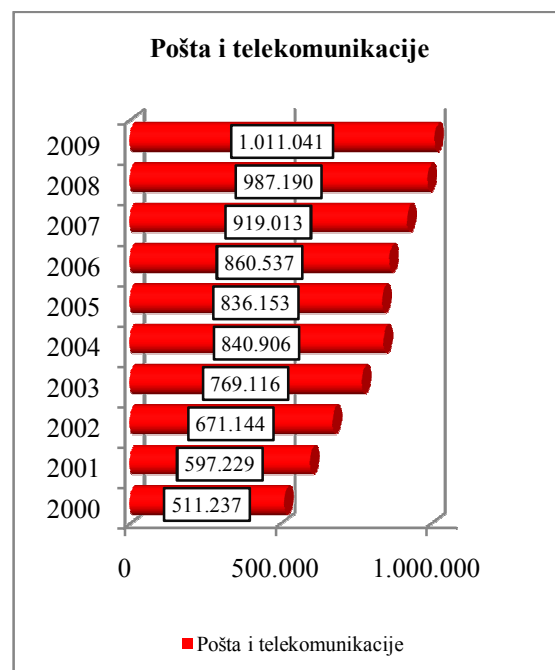

Tablica i grafički prikaz za djelatnost pošte i telekomunikacija.

Tablica 2. Podaci za djelatnost pošte i telekomunikacija, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

Pošta i telekomunikacije			
Godina	Iznos u 000 KM	Indeks / 2000. godinu	Indeks /prethodnu godinu
2000	511.237		
2001	597.229	116,82	116,82
2002	671.144	131,28	112,38
2003	769.116	150,44	114,60
2004	840.906	164,48	109,33
2005	836.153	163,55	99,43
2006	860.537	168,32	102,92
2007	919.013	179,76	106,80
2008	987.190	193,10	107,42
2009	1.011.041	197,76	102,42

Graf 2. Podaci za djelatnost pošte i telekomunikacija, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

Podaci za realizaciju iz djelatnosti poštanskih usluga ne daju doprinos dokazivanju pomoćne hipoteze, ali se isti koriste zbog ograničenja ne postojanja izdvojenih podataka samo za telekomunikacije te činjenice da je udio

poštanskih usluga u ukupnim pokazateljima minoran.

Tablica sa podacima ukupne realizacije djelatnost pošte, telekomunikacija, proizvodnje uredskih strojeva i računala te njihova usporedba s rastom BDP-a (Bruto domaći proizvod).

Tablica 3. Podaci o ukupnoj realizaciji za djelatnosti pošte, telekomunikacija, proizvodnje uredskih strojeva i računala, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

Usporedba sa rastom BDP - a			
Godina	Uredski strojevi, računala, PTT i telekomunikacije	BDP u tržišnim cijenama	Indeks u odnosu na prethodnu godinu
2000	519.645	11.789.977	4,41%
2001	608.501	12.641.200	4,81%
2002	683.975	13.946.394	4,90%
2003	783.413	14.689.593	5,33%
2004	854.859	15.945.735	5,36%
2005	851.443	17.156.728	4,96%
2006	873.383	19.271.903	4,53%
2007	942.527	21.778.384	4,33%
2008	1.016.431	24.717.581	4,11%
2009	1.039.113	24.003.713	4,33%

Podaci za 2011. i 2012. godinu su prikazani u posebnim tablicama zbog činjenice da Statistički zavod Bosne i Hercegovine za navedene godine mijenja metodološki pristup i daje sintetičke

podatke o realizaciji za djelatnost „Informacije i komunikacije“.

Tablica 4. Podaci o realizaciji za djelatnosti informacija i komunikacija, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

Informacije i komunikacije			
Godina	Iznos u 000 KM	Nominalni indeks	Realni indeks
2011	1.216.661		4,74
2012	1.228.545	100,98	4,79

Tablica 5. Djelatnost „Informacije i komunikacije“ - udio u BDP-u, prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine

Informacije i komunikacije i BDP			
Godina	Inf. i kom- u 000 KM	BDP - U 000 KM	Udio u BDP-u
2011	1.216.661	25.680.123	4,74
2012	1.228.545	25.654.344	4,79

Prezentirani podaci nedvojbeno pokazuju značajan rast promatranih veličina u razdoblju od 2000. do 2009. godine. Također, prema prezentiranim podacima se može tvrditi, da promatrane veličine imaju značajan udjel u ukupnom BDP-u, te prate i značajno utječu na njegov rast, i pored činjenice da ne postoje izdvojeni podaci koji u potpunosti prezentiraju realizaciju ICT sektora. Ovu tvrdnju dodatno potkrepljuju podaci prezentirani za 2011. i 2012. godinu, kada i metodološki pristup²⁰ prikupljanja, obrade i klasifikacije podataka Statističkog zavoda Bosne i Hercegovine više odgovara potrebama ove analize.

2.4. ICT sektor i povećanje proizvodnosti gospodarskih društava.

Analiza utjecaja primjene novih informacijsko komunikacijskih tehnologija na mikroekonomskoj razini dana je na primjeru tvrtke Agram d.d.. Agram d.d. je tvrtka čija je osnovna djelatnost pružanje usluga tehničkog pregleda vozila. U

²⁰ Više o metodologiji prikupljanja, obrade i klasifikaciji prezentiranih podataka na web stranici Statističkog zavoda Bosne i Hercegovine (www.bhas.ba), u dijelu Ekonomske statistike, Metodološki dokumenti.

sastavu tvrtke posluju 22 stanice za tehnički pregled na teritoriju Bosne i Hercegovine. Navedena djelatnost je od općeg društvenog značaja te je kao takva regulirana posebnom zakonskom regulativom. Za potrebe rada stanica i zakonski definiranog nadzora nad radom istih tvrtka A-net je razvila informacijski sustav A-test. Ovaj informacijski sustav osigurava centraliziran unos podataka o realiziranim tehničkim pregledima korištenjem naprednih serverskih tehnologija pohrane podataka, odnosno svaki tehnički pregled ima pristup za centralnu pohranu podataka korištenjem širokopojsnog pristupa internetu (ADSL pristup sa kriptiranom VPN komunikacijom, od engleskog izraza Virtual Private Network ili virtualna tajna mreža). Ovaj sistem je posebnim komunikacijskim linijama sa velikim kapacitetom protočnosti povezan sa informacijskim sustavom IDDEE-e (Agencija za identifikacijske isprave, evidenciju i razmjenu podataka Bosne i Hercegovine). Korištenje novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija osigurava da svaka usluga tehničkog pregleda realizirana na nekoj od stanica unutar F BiH (Federacija Bosne i Hercegovine) u realnom vremenu bude vidljiva ovlaštenim osobama, kako u IDDEE-i, tako i u MUP-u (Ministarstvu unutarnjih poslova), gdje se po važećim zakonskim propisima završava proces registracije vozila na osnovu uspješno napravljenog tehničkog pregleda. Ovakva rješenja, osigurana primjenom novih ICT, osiguravaju da na osnovu unesenih podataka o uspješnom tehničkom pregledu na nekoj od stanica tehničkog pregleda vozila te iste podatke u realnom vremenu osigura svim institucijama uključenim u proces registracije vozila. Sistem A-test je uveo još jednu novost vezanu za primjenu novih IC tehnologija, a to je elektronski dokument ili u ovom slučaju ETP potvrda (elektronski tehnički pregled). Umjesto do tad korištenih TP potvrda, koje su tiskane na posebno numeriranim i hologramom zaštićenim obrascima i distribuirani prema stanicama od strane FMPIK uveden je digitalni dokument koji putem opisanog informacijskog sustava distribuirao do svih uključenih strana (isto rješenje je primijenjeno u Republici Srpskoj).

U prethodnom dijelu opisan je samo dio prednosti koje sa sobom nosi primjena novih IC tehnologija, a to su : sigurnost pohrane podataka, brzina i jednostavnost realizacije usluge, manji troškovi tiskanja, distribucije i pohrane obrazaca o realiziranom tehničkom pregledu, nema

višestrukog unosa podataka. Sve navedeno samo po sebi iziskuje mnogo manje troškove, od smanjenja administracije uključene u proces registracije vozila do smanjenja materijalnih troškova vezanih za poslovni proces.

Agram d.d. koristi slijedeće prednosti informacijskog sustava A-test:

- centraliziran pristup podacima o realiziranim tehničkim pregledima na svojim stanicama za tehničke preglede,
- preuzimanje putem web sučelja svih potrebnih podataka za rad internog informacijskog sustava u nekom od digitalnih formata,
- automatski uvoz dobivenih podataka u svoj informacijski sustav.

Ovakva organizacija u praksi Agramu d.d. osigurava:

- kontrolu nad radom svih stanica u realnom vremenu,
- preuzimanje financijskog zaduženja svih stanica,
- uvoz u interni informacijski sustav,
- automatsku kontrolu, obradu i daljnju distribuciju podataka,
- kreiranje izvješća o realizaciji za različite razine menadžmenta tvrtke,
- automatsko knjiženje preuzetih podataka o ispostavljenim fakturama,
- povezivanje zaduženja po fakturama sa virtumanskim uplatama koji se dobiju od banke u obliku digitalnog izvoda te tako kontrolira naplata potraživanja.

Navedeni primjer korištenja naprednih informacijsko komunikacijskih tehnologija pokazuje kako dobro organiziran i osmišljen informacijski sustav, uz korištenje resursa koje nude suvremene informacijske i komunikacijske tehnologije za prijenos pohranu, obradu i distribuciju podataka osigurava da jednom uneseni skup podataka o realiziranom tehničkom pregledu vozila bude u realnom vremenu dostupan :

- institucijama zaduženim za nadzor rada stanica za tehničke preglede vozila, prema Pravilniku o tehničkim pregledima vozila,
- instituciji zaduženoj za završetak procesa registracije vozila (MUP),
- Agenciji za identifikacijske isprave, evidenciju i razmjenu podataka Bosne i Hercegovine,

- Menadžmentu tvrtki u sklopu kojih posluju stanice za tehnički pregled vozila.

Ovako organiziran informacijski sustav tvrtke Agram d.d., koji je naprednim informacijskim i komunikacijskim tehnologijama povezan sa informacijskim sustavom za rad stanica za tehničke preglede vozila, višestruko smanjuje materijalne troškove i angažirani rad na poslovnim procesima. Time se povećava proizvodnost, poboljšava kontrola poslovnih procesa, osiguravaju kvalitetne i pravovremene informacije za praćenje kretanja ekonomskih pokazatelja. Ukratko, povećava se profitabilnost i konkurentnost tvrtke.

2.5. ICT sektor u administraciji,

Administracija u Bosni i Hercegovini, ovisno od razina vlasti, u većoj ili manjoj mjeri primjenjuje napredne informacijske tehnologije s ciljem ubrzanja i povećanja kvaliteta svojih usluga u funkciji servisa svojim građanima i gospodarstvu. U praksi postoji dosta dobrih primjera digitalizacije i informatizacije poslovnih procesa, te korištenje digitalnih evidencija. Kao jedan od najkvalitetnijih primjera ističe se informacijski sustav porezne uprave F BiH, Npis. Ovaj informacijski sustav osigurava dobar servis za gospodarstvo. Korištenjem naprednih IC tehnologija sustav osigurava znatne uštede u gospodarskim subjektima. Shodno zakonskim propisima (Zakon o porezu na dohodak F BiH, Zakon o doprinosima F BiH ...) gospodarski subjekti su dužni nadležnim institucijama (Porezna uprava, Zavod za mirovinsko i invalidsko osiguranje ...) dostaviti značajan broj evidencija o svojoj poslovnoj aktivnosti. Zadovoljenje navedenih zakonskih regulativa nameće gospodarskim društvima vezivanje značajnih radnih resursa na navedenim poslovima. Npis, informacijski sustav za gospodarske subjekte osigurava direktan unos evidencija u isti korištenjem web sučelja za pristup. Pristup sustavu je zaštićen digitalnim certifikatom, a sustav također osigurava i korištenje digitalnog potpisa i digitalnih evidencija. Na primjeru samo jedne propisane obveze gospodarskog subjekta, unosa Mjesečnog izvješća o isplaćenim plaćama, ostvarenim koristima i drugim oporezivim prihodima uposlenika od nesamostalne djelatnosti, plaćenim doprinosima i akontaciji poreza na dohodak – MIP 1023, mogu se analizirati uštede koje spomenuti informacijski sustav donosi administraciji i gospodarskom subjektu uz

preduvjet da gospodarski subjekt također posjeduje kvalitetan informacijski sustav. Tvrtka Agram d.d. upošljava 92 djelatnika u F BiH. Za ispunjavanje obveze unosa svih podataka u sistem Porezne uprave vezanih za obrazac MIP 1023 (za jednu isplaćenu plaću) za Agram bi značilo unos 2.394 podatka u isti. Osim značajnog radnog angažmana na unosu navedenih podataka to bi impliciralo i veliku mogućnost pogreške kod unosa, a svi ti podaci su već jednom uneseni i provjereni u internom sustav tvrtke. Npis ima mogućnost prihvata i uvoza, i logičke provjere podataka u digitalnom formatu, konkretno u XML –formatu (*Extensible Markup Language*). To u praksi znači da osigurava da gospodarski subjekt može automatskim procesom izvesti podatke iz svog informacijskog sustava uz poštivanje zadanih pravila XML formata i iste te podatke uvesti u informacijski sustav porezne uprave. Za Agram d.d. to u praksi znači petominutni radni angažman jednog djelatnika zajedno sa provjerom i digitalnim potpisivanjem kreiranog obrasca. Osim značajnih ušteda na strani gospodarstva sustav osigurava velike uštede na strani administracije, kroz bolju kontrolu ispunjavanja poreznih obveza, manji broj djelatnika u administraciji, uvezivanje sa fondovima i dostavljanje evidencija direktno u fondove i mnoge druge uštede.

2.6. Limitirajući faktori za širu primjenu IC tehnologija

Kao ograničenja značajnijoj primjeni i korištenju naprednih informacijsko komunikacijskih tehnologija u administraciji i gospodarstvu F BiH se ističu :

- Nepostojanje provedbenih akata za Zakon o elektronskom potpisu i Zakon o elektronskom dokumentu,
- Matične evidencija građana u velikom postotku nisu digitalizirane,
- Nepostojanje volje kod državnih institucija za značajnijom primjenom novih IC tehnologija.

MPIK BiH je još 2006. godine donijelo zakon o elektronskom potpisu. U Zakonu se definira i propisuje kategorija kvalificirani ovjerioci. Međutim, podzakonski akti na razini BiH kojima bi se reguliralo tko izdaje kvalificirane potpise (kvalificirani ovjerioci) nikad nisu usvojeni. Cijeli ovaj posao je trebala voditi Agencija za razvoj informacijskog društva BiH, ali ona na državnoj razini nikad nije niti formirana.

Zakon o elektronskom dokumentu je donesen na razini Federacije BiH. On daje mogućnost organizacijama i tijelima državne uprave da koriste elektronske dokumente kao pravno valjane u svome poslovanju i u komunikaciji sa korisnicima svojih usluga, uz ograničenje da nekim drugim pravnim aktom nije propisano drukčije. Zakon o elektronskom dokumentu i Zakon o elektronskom potpisu se u velikoj mjeri uvjetuju. Primjena elektronskog dokumenta može biti pravno valjana, uz određeni uvjet, a to je da dokument mora biti potpisan kvalificiranim elektronskim potpisom.

Zbog svega navedenog, za sada je moguće koristiti kvalificirane potvrde koje su izdali ovjerioci sa sjedištem u državama članicama Europske unije ili državama koje su članice europskog ekonomskog prostora, a čiju validnost BiH može provjeriti. Navedenu mogućnost osigurava Zakon o elektronskim potpisima BiH, kojim se definira da se navedene potvrde trebaju tretirati kao i domaće potvrde.

Za funkcionalnost većine informacijskih sustava je neophodno osigurati određene preduvjete. Tako sustav za izdavanje osobnih dokumenata u BiH u mnogome ovisi od postojanja digitalno potpisanih matičnih evidencija, kod nepostojanja iste, probijaju se definirani rokovi za izdavanje osobnih dokumenata.

Tvrđnju, o nepostojanju volje kod državnih institucija za značajnijom primjenom novih IC tehnologija, potkrepljuje navedeni primjer informacijskog sustava porezne uprave F BiH. Ovaj informacijski sustav primjenjuje nove IC tehnologije u velikoj mjeri, jer je to u interesu administracije (prikupljanje državnih prihoda kroz punjenje budžeta), dok tamo gdje država treba predstavljati servis gospodarstvu i građanima primjena IC tehnologija je na dosta nižoj razini.

2.7. Metodologija i podaci

Metodologija korištena u ovom radu je u velikoj mjeri uvjetovana dinamičnim razvojem promatranog područja, zbog čega ne postoje općeprihvaćena definicija mjerenja ICT sektora, te tako niti pokazatelji koji bi točno prezentirali rast i razvoj sektora i usporedbu istog sa pokazateljima u okružju. Za dokazivanje osnovne hipoteze u radu je korištena induktivna metoda. Primjenom ove metode se na temelju pojedinačnih ili posebnih činjenica dolazi do zaključka o općem sudu, od zapažanja konkretnih pojedinačnih

slučajeva i fakata dolazi se do općih zaključaka, od poznatih pojedinačnih slučajeva polazi se nepoznatom općem. Tako je u ovom radu, analizom pojedinačnih slučajeva i posebnih tvrdnji donesen opći sud.

ZAKLJUČAK

Uz određenu rezervu zbog ograničenja nepostojanja općeprihvaćene metodologije za formiranje evidencija za praćenje pokazatelja ICT sektora, zbog čega u dostupnim podacima ne postoje analitički pokazatelji isključivo vezani za ICT sektor, prezentirani podaci s dosta visokim postotkom sigurnosti potvrđuju značajan utjecaj rasta ICT sektora na rast ukupnog gospodarstva u BiH. Promatrani podaci za razdoblje od 2000. do 2009. godine pokazuje zadržavanje približnog udjela promatrane veličine u BDP-u sa manjim varijacijama. Kod vrednovanja pokazatelja udjela, mora se uzeti u obzir činjenica da je u promatranom razdoblju realni rast BDP-a vjerojatno bio niži od prikazanog. U tom razdoblju su državne institucije aktivno uvodile veću fiskalnu disciplinu pa je prikazani rast dijelom rezultat prelaska značajnog dijela ekonomske aktivnosti iz crne ili sive zone u legalne okvire. Pojedinačni primjeri kvalitetne primjene novih IC tehnologija na mikroekonomskoj razini, razini gospodarskog društva te u državnoj administraciji nedvosmisleno pokazuju značajan utjecaj primjene novih IC tehnologija na:

- smanjenje troškova angažiranog rada u poslovnim procesima,
- smanjenje materijalnih troškova promatranih poslovnih procesa,
- značajno ubravanje poslovnih procesa i pruženih usluga,
- podizanje kvaliteta kontrole poslovnih procesa kroz pravovremen pristup podacima o poslovnim procesima.

Prvenstveni cilj ovog rada je prikazati značaj koji primjena novih IC tehnologija ima na funkcioniranje svih razina gospodarskog i društvenog života na svim razinama, a posebno se ovim radom željelo ukazati na ograničenja i limitirajuće faktore koji stoje na putu za njenom značajnijom primjenom. Navedenim primjerima u radu se jasno pokazalo da su državne institucije na svim razinama vlasti „glavni krivac“ za postojanje limitirajućih faktora za značajniju primjenu novih IC tehnologija. One (za F BiH) nisu usvojile provedbene akte za Zakon o elektronskom potpisu i Zakon o elektronskom dokumentu, bez kojih se razina komunikacije u gospodarstvu i

administraciji ne može podići na veći nivo korištenjem suvremenih IC tehnologija.

LITERATURA

1. R.D. Atkinson, Making the New Economy Grow. Washington, PPI, 2000

2. L. Škuflić, N. Vlahinić-Dizdarević, Koncept nove ekonomije i značaj informacijsko-komunikacijske tehnologije u Republici Hrvatskoj, Ekonomski pregled, 54 (5-6) 460-479, 2003

3. C.L. Mann, i D.H. Rosen, APEC and the New Economy, Institute for International Economics, 2001

ISTRAŽIVAČKA I EDUKATIVNA INFRASTRUKTURA U FUNKCIJI PRIVREDNOG RASTA BOSNE I HERCEGOVINE

Doc. dr. Enes Huseinagić

Lejla Skopljak, MA

Doc. dr. Mujo Fišo

Intrenacionalni univerzitet Travnik u Travniku

e-mail: huseinagic_e@hotmail.com

Sažetak: *Ovim radom se želi artikulirati potreba za uspostavljanjem nacionalne strategije za istraživačku i edukativnu infrastrukturu u Bosni i Hercegovini. Savremena naučna istraživanja i obrazovanje u području kompleksnih problema u svim segmentima nauke, oslanjaju se na naprednu i složenu naučno istraživačku infrastrukturu. Na području EU već odavno egzistira Europski istraživački prostor (ERA) koji je jedan od ključnih ciljeva europske strukturne i kohezije politike. Temeljni dokument strateškog razvoja EU je Inovacijska unija (Europe 2020 Flagship Initiative – Innovation Union). U tom strateškom dokumentu se predviđa da u razdoblju proračunskih ograničenja, velikih privrednih i ekonomskih promjena kao i globalne konkurencije, europska kompetitivnost i sposobnost revitalizacije, stvaranje novih radnih mjesta, odnosno povećanje životnog standarda zavise od inovativnih procesa koji će dovesti do inovativnih proizvoda i usluga te poslovnih i društvenih, odnosno životnih modela. U Bosni i Hercegovini je danas potrebno znanje u vezi navedenog i s njim povezana inovacija koja se može stvoriti samo u interakciji sa primjerenom istraživačkom i edukativnom infrastrukturom. Primjeri istraživačke infrastrukture u zemljama EU obuhvaćaju namjenske istraživačke instalacije, razne mjerno - eksperimentalne stanice, namjenske biblioteke i arhive, laboratorije, naučno- istraživačke brodove i zrakoplove, te mrežno - informatičku opremu koja se zove e - infrastruktura. E - infrastrukturom koju omogućava e - Science tehnologija, kreiraju se alati za efikasni naučni rad. Razvoj e - infrastrukture i e - Science tehnologije bi trebao biti proveden preko državnog tehnološkog projekta čime bi se uspostavila GRID - infrastruktura na cijelom području Bosne i Hercegovine. GRID - infrastrukturu bi trebali sačinjavati grozdovi u naučnim i akademskim centrima u skladu sa potrebama privrede, istraživanja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Grozdovi bi trebali činiti BiH mrežu koja bi bila na raspolaganju svim zainteresiranim. Slijedeći korak bi bio, povezivanje sa sličnim međunarodnim, a posebno europskim inicijativama povezanim s Europskom GRID - infrastrukturom (EGI).*

Ključne riječi: *istraživanje, nauka, razvoj, privredni rast*

RESEARCH AND EDUCATIONAL INFRASTRUCTURE IN FUNCTION OF ECONOMIC GROWTH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *This paper aims to articulate the need for establishing a national strategy for research and educational infrastructure in Bosnia and Herzegovina. Modern scientific research and education in the field of complex problems in all areas of science rely on advanced and complex scientific research infrastructure. In the EU already exists the European Research Area (ERA), which is one of the key objectives of the European structural and cohesion policy. The basic document of the strategic development of the EU is Innovation Union (Europe 2020 Flagship Initiative - Innovation Union). In this strategic document it is projected that in the period of budget constraints, major industrial and economic change and global competition, Europe's competitiveness and ability to revitalize, create new jobs and raising living standards depend on the innovative process that will lead to innovative products and services and business and social and life models.*

Today, in Bosnia and Herzegovina it is necessary knowledge about this and related innovations that can be created only by interacting with appropriate research and educational infrastructure. Examples of research infrastructure in the EU includes a earmarked research installations, various measuring - experimental stations, earmarked libraries and archives, laboratories, scientific research ships and aircraft, as well as a network - computer equipment, which is called e - infrastructure. E - Infrastructure that enables e - Science technology, is developing tools for effective scientific work. The development of e- infrastructure and e - Science technology should be implemented through national technological project to create a GRID - infrastructure throughout Bosnia and Herzegovina. GRID - infrastructure should consist of clusters in scientific and academic centers in accordance with the needs of industry, research and education in Bosnia and Herzegovina. Clusters should make B&H a network that would be available to all interested parties. The next step would be, connecting with similar international and particularly European initiatives associated with the GRID - Infrastructure (EGI).

Keywords: research, teaching, development, economic growth

1. UVOD

Ovim radom želi se inicirati potreba za uspostavljanjem nacionalne strategije za istraživačku i edukativnu infrastrukturu u Bosni i Hercegovini.

Savremena naučna istraživanja i obrazovanje u području kompleksnih problema u svim segmentima nauke, oslanjaju se na naprednu i složenu naučno istraživačku infrastrukturu. Svrha „Istraživačke i edukativne infrastrukture“, kao specifične kategorije, jeste optimizacija upotrebe i razvoja istraživačkih infrastrukture u jednoj zemlji. Sticanje znanja i uvođenje inovacija u direktnoj su vezi sa kvalitetom i dostupnosti istraživačke infrastrukture koja uključuje baze podataka, postojanje laboratorija, komunikacionih mreža, opservatorija, opreme itd. Inovacije su opće prihvaćene kao ključni faktor konkurentnosti nacija i organizacija. Njihova važnost još je izraženija zahvaljujući savremenim procesima kao što su: povećana globalna konkurentnost, skraćivanje životnog ciklusa proizvoda, povećanje tehnološke sposobnosti te sve brže mijenjajući zahtjevi konzumenata.

2. ISTRAŽIVAČKA I EDUKATIVNA INFRASTRUKTURA U FUNKCIJI PRIVREDNOG RASTA

Na području članica EU odavno egzistira Europski istraživački prostor (ERA) kao jedan od ključnih ciljeva europske strukturne i kohezione politike. Temeljni dokument strateškog razvoja EU je Inovacijska unija (*Europe 2020 Flagship Initiative – Innovation Union*).

U tom strateškom dokumentu se predviđa da u razdoblju proračunskih ograničenja, velikih privrednih i društvenih promjena i globalne konkurencije, europska kompetitivnost i sposobnost revitalizacije, stvaranje novih radnih mjesta, odnosno povećanje životnog standarda zavise od inovativnih procesa koji će dovesti do novih proizvoda i usluga, te poslovnih i društvenih, odnosno životnih modela.

Danas, u Bosni i Hercegovini, potrebno je znanje i s njim povezana inovacija koja se može stvoriti samo u interakciji sa primjerenom istraživačkom i edukativnom infrastrukturom. Istraživačke i edukativne infrastrukture se mogu vezivati za jedno mjesto, mogu biti raspodjeljene, virtualne, ili u današnje vrijeme mobilne i mogu poprimati razne oblike ovisno o projektima koji se podržavaju. U interakciji sa naučno-razvojnim djelovanjem, istraživačka i edukativna infrastruktura, omogućava procese sveukupnog napretka društva u cjelini. Primjeri istraživačke infrastrukture u zemljama EU obuhvaćaju namjenske istraživačke instalacije, razne mjerno-eksperimentalne stanice, namjenske biblioteke i arhive, laboratorije, naučno- istraživačke brodove i zrakoplove, mrežno-računarsku opremu koja se zove e-infrastruktura. E-infrastrukturom koju omogućava e-Science tehnologija, kreiraju se alati za efikasni naučni rad. Razvoj e-infrastrukture i e-Science tehnologije bi trebali biti provedeni preko državnog tehnološkog projekta čime bi se uspostavila grid-infrastruktura na cijelom području Bosne i Hercegovine. Grid-infrastrukturu sačinjavaju grozdovi u naučnim i akademskim centrima u skladu sa potrebama

privrede, istraživanja, obrazovanja, itd. Grozdovi bi trebali činiti nacionalnu mrežu koja bi bila na raspolaganju svim zainteresiranim. Slijedeći korak je povezivanje sa sličnim međunarodnim, a posebno europskim inicijativama koje bi bile povezano s Europskom grid-infrastrukturom (EGI).

3. PREPORUKE EU ZA AKTIVNOSTI U NACIONALNIM PROGRAMIMA ZA ISTRAŽIVAČKU I EDUKATIVNU INFRASTRUKTURU

Programske EU – projekcije su definirane u okviru slijedećih trinaest preporuka, usmjerenih kroz aktivnosti u nacionalnim programima istraživačke i edukativne infrastrukture:

1. Pametna specijalizacija;
2. Digitalna agenda;
3. Klasteri za regionalni razvoj i rast;
4. Inovacijsko poslovno okruženje;
5. Društvene inovacije;
6. Fokus na finansijski inženjering;
7. Cjeloživotno obrazovanje;
8. Sistemski potencijal za uvođenje strukturnih promjena;
9. Razvoj i unaprjeđenje istraživačke infrastrukture;
10. Kreativnost i industrija kulture;
11. Javne nabavke za unaprjeđenje i poticanje tržišta;
12. Spajanje EU projekata FP6, FP7 i H2020 u simbiozi i sinergiji sa strukturnim investicijama;
13. Integriranje svih privrednih, obrazovnih i drugih učesnika.

Pametna specijalizacija podrazumijeva identifikaciju jedinstvenih obilježja i potencijala svake zemlje i regije, uz promoviranje, odnosno isticanje konkurentskih prednosti uz okupljanje regionalnih aktera i sredstava oko vizije budućnosti utemeljene na izvrsnosti. Uključivanje i unaprjeđenje regionalnih inovacijskih sistema, povećanje razmjene znanja kao i širenje prednosti inovacija kroz cijeli regionalni privredni sistem „pametnoj specijalizaciji“ daje još veći značaj. Pametna specijalizacija predstavlja jedan o preduvjeta za dobivanje pomoći iz Europskog fonda za regionalni razvoj (ERDF). Zbog svega navedenog neophodno je u Bosni i Hercegovini kreirati strategiju pametne specijalizacije kao jednog od potencijala neophodnog za privredni i društveni razvoj regije.

Digitalna agenda predstavlja digitalni plan za Europu (Digital Agenda for Europe) koji ima za cilj ostvarenje održive ekonomske i socijalne koristi od jedinstvenog digitalnog tržišta zasnovanog na širokopojasnom internetu i interoperabilnim aplikacijama. To će se realizirati sa širokopojasnim pristupom internetu za sve građane Europe do 2013. godine i pristupom internetu brzine 30 Mb/s i više za sve građane Europe do 2020. godine, a za najmanje 50% europskih domaćinstava biće omogućena internet veza iznad 100 Mb/s.

Ekonomska situacija u Europi pokazuje da je IKT sektor direktno odgovoran za 5% europskog GDP, sa vrijednošću tržišta preko 650 milijardi eura godišnje.

U Digitalnoj agendi Europska komisija je identificirala sedam najvažnijih prepreka koje mogu da ugroze realizaciju zacrtanih ciljeva Strategije Europe 2020 i Digitalne Agende Europe. Te prepreke su: fragmentirano digitalno tržište, nedostatak interoperabilnosti, rast cyber kriminala i rizik od nepovjerenja u mreže, nedostatak investicija u mreže, nedovoljni naporu u istraživanju i inovacijama, nedostatak digitalne pismenosti i znanja i propuštanje mogućnosti za adresiranje društvenih izazova.

Zbog ovakvih prepreka, u Bosni i Hercegovini je neophodno osnovati odgovarajuću instituciju za koordinaciju informatizacije javnog sektora koja će osigurati stabilan pravni okvir koji bi stimulirao ulaganje u otvorenu i konkurentnu brzu internetsku infrastrukturu i pripadajuće usluge. Obzirom da je „Digitalna agenda Europe“ jedna od sedam vodećih inicijativa ekonomskog razvoja EU, potrebno je njenom uzoru kreirati strategiju razvoja informacionih tehnologija, telekomunikacija i informacionog društva, kao i privrednih aktivnosti koje se zasnivaju na korištenju interneta. Fokus digitalne agende u BiH trebao bi se zasnivati na razvoju u oblasti širokopojasnosti, korištenju interneta, smanjivanju digitalnog jaza, e-komercu i online javnim servisima.

Klasteri (Clusteri) su geografski koncentriran skup međusobno povezanih kompanija, specijaliziranih snabdjevača, davalaca usluga i institucija povezanih unutar određene oblasti, prisutne unutar nacionalnog tržišta ili regije. Također, klaster može biti i određen broj ili grupa preduzeća ili organizacija koja međusobnim umrežavanjem i kontaktima unaprjeđuju svoj nastup na tržištu i postižu konkurentsku prednost i

time stvaraju profit. Skupovi istraživačkih instituta i industrije („klasteri“) mogu predstavljati temelj za plodnu međusobnu interakciju pri stvaranju novih proizvoda, usluga i industrija.

Krajem prošlog vijeka koncept *klastera za regionalni razvoj i rast*, kao konkurentna dimenzija, prihvaćen je i u tranzicijskim zemljama. Pa tako i u Bosni i Hercegovini klasteri su zaživili u smislu unaprjeđenja konkurentnosti BiH proizvođača, podrške privredi BiH u smislu promoviranja njenih interesa, podrške inovativnosti, ostvarenju pozitivnog uticaja na kreiranje zakonske legislative, implementaciji novih tehnologija, postupaka i novih materijala u cilju dobivanja proizvoda po EU standardima itd.

Inovacijsko poslovno okruženje se stvara s ciljem podržavajućeg okruženja za poticanje privrednog rasta, konkurentnosti i tehnoloških inovacija u privredi i naučnim ustanovama kako bi se pokrenuo privredni rast jedne regije, države,... kroz tehnološki razvoj za jačanje nacionalne globalne konkurentnosti i društvenih vrijednosti. Nosilac ovakvih aktivnosti na nacionalnom nivou je centar/centri koji imaju za cilj pružanje finansijske, naučne, istraživačke i dr. podrške inovativnim i tehnološki usmjerenim preduzećima. Sa ovakvim aktivnostima povećala bi se ukupna produktivnost istraživačkih, edukativnih, savjetodavnih i inovacijskih aktivnosti.

Pojam *inovacija* često se koristi u poslovnom svijetu i kolokvijalnom govoru, i to u smislu osnovnog preduvjeta za izlazak privrede ili organizacije iz krize. Iako se općenito smatra kako je on svima jasan, činjenica je kako nauka i praksa nisu posve saglasni o tome što taj pojam tačno znači.

Zbog preovladavajućeg mehanicističkog pogleda koji veliča materijalno, spominjanje *inovacija* često podrazumijeva *tehnološke inovacije*, obično zaštićene patentima. No, postoje i druge, tzv. *društvene inovacije*, koje su još značajnije obzirom da obično prethode tehnološkim, a odnose se na novine u načinu razmišljanja, dizajnu, odnosima s učesnicima, vođenju, poslovnim modelima i slično. Zato, najbolja generička definicija inovacija polazi od ideje *stvaralaštva* te na taj fenomen gleda kao na *svrhovite, smislene promjene*.

Stručnjaci iz ove oblasti smatraju da se prednosti od društvenih inovacija mogu postići isključivo *kvalitetnim vođenjem*. Lideri i menadžeri uvijek

pokušavaju odgovoriti na pitanje: "Po čemu smo drukčiji od konkurenata?" kako bi osigurali dugoročnu održivost sistema koje vode. Radi toga svoje napore usmjeravaju na kreiranje "posebnosti" kako bi se na tržištu razlikovali od drugih i od njih bili "kvalitetniji", "uslužniji", "zanimljiviji", "zabavniji", "ljepši" i slično. Do takvih vrijednosti može ih dovesti isključivo *ljudsko stvaralaštvo*.

Finansijski inženjering (engl. financial engineering services) obuhvata usluge sastavljanja finansijske konstrukcije posla (najčešće investicije) i eventualno kasnije i provedbe, pronalaženja mogućih izvora finansiranja, izbor optimalnih izvora, pomoć u pripremi i sklapanju ugovora.

Kod velikih investicijskih poslova na međunarodnom tržištu, finansijski elementi predstavljaju u ponudi važan faktor konkurentnosti ponuđača (vrsta i dužina kredita, kamatna stopa i mirovanje otplate), što daje važnost finansijskim stručnjacima u izradi projekta. Usluge finansijskog inženjeringa su neophodne za kvalitetnu pripremu ponuda i izvedbi ugovorenih projekta.

Cjeloživotno obrazovanje obuhvata cjeloživotno učenje i usavršavanje. Program za cjeloživotno učenje (Lifelong Learning Programme) je program Europske zajednice (2007. do 2013. godine) usmjeren na sve nivoe obrazovanja i stručnog usavršavanja. Pod pojmom cjeloživotnog učenja podrazumijevaju se sve aktivnosti vezane za učenje tokom cijelog života, a s ciljem unaprjeđenja znanja, vještina i sposobnosti. Cilj Programa je doprinijeti razvoju Europe kao naprednog društva znanja s održivim privrednim razvojem, jačom društvenom kohezijom, te povećati broj kvalitetnih radnih mjesta za svoje građane. U okviru programskih aktivnosti su inkorporirane saradnja između obrazovnih institucija, individualna mobilnost učenika, studenata i obrazovnih radnika, kao i usavršavanje u stručnim područjima, što je istovremeno i priprema učesnika za uspješno učestvovanje na europskom tržištu rada. Program za cjeloživotno učenje se sastoji od četiri sektorska podprograma. To su *Comenius* (predškolski odgoj i školsko obrazovanje), *Erasmus* (visokoškolsko obrazovanje), *Leonardo da Vinci* (stručno obrazovanje i osposobljavanje) i *Grundtvig* (obrazovanje odraslih), te dva komplementarna programa, *Transverzalni program* (saradnja i

inovacije u području cjeloživotnog učenja unutar EU, učenje stranih jezika, razvoj inovativnih informatičkih i komunikacijskih tehnologija, širenje rezultata programa) i *Jean Monnet* (potpora institucijama koje se bave europskim integracijama).

„Ključ omogućuje tehnologija“ (*Key Enabling Technologies – KETs*) je programska odrednica Europske unije koja promovira sistemski potencijal inovacija. Inovativna, održiva Europa ovisi o rastu i razvoju ključnih tehnologija koje omogućuju:

- Mikro-i Nanoelektronski sistemi,
- Napredni materijali,
- Industrijske biotehnologije,
- Photonics,
- Nanotehnologija,
- Napredni proizvodni sistemi.

Implementacija ovih tehnologija, s jakom integracijskom tendencijom, može pomoći Europi da održava i stiče konkurentsku prednost u budućnosti.

Razvoj i unaprjeđenje istraživačke infrastrukture ima za cilj da se osigura što bolje upravljanje značajnim resursima na način da institucije kompetencija i dalje budu zasnovani na vrhunskim istraživanjima. Cilj je da se intenzivira primjena naučnih dostignuća, da se promovira naučno istraživačka aktivnost, transfer tehnologije i moguća komercijalizacija sveukupne obrazovne, naučne i istraživačke aktivnosti. Sve nabrojane aktivnosti bi se trebale realizirati uz podršku ESFRI i ERIC, sa širokom i intenzivnom difuzijom kvalitetnih rezultata istraživanja u EU.

Kreativnost i industrija kulture je takva aktivnost koja obuhvata inovativnost izvan tehnologije i izvan proizvodnje. Zamišljena je kao inovacija za unaprjeđenje kvalitete života.

Ulaganje u kulturu i kulturne industrije treba da ima značajan prostor u planiranju i provođenju ekonomskog razvoja u jednoj državi, jer kultura sigurno ima funkcionalnu i normativnu ulogu. Ulaganje u kulturu artikulira nova radna mjesta, smanjuje siromaštvo, učestvuje u trgovinskom balansu, potiče razvoj novih tehnologija i utiče na poboljšanje opće kvalitete života. Zbog svega navedenog, neophodno je da javne politike koje reguliraju regionalni i lokalni ekonomski razvoj imaju za cilj stimuliranje razvoja kulture i kulturnih industrija, razvoj kulturnog turizma,

subvencioniranje firmi koje proizvode kulturna dobra i usluge itd.

Razvoj kulture i kulturnih industrija u Bosni Hercegovini mora biti podržan od strane vlasti i međunarodnih donatorskih agencija zbog njihovog značajnog i pozitivnog uticaja na sveukupni ekonomski razvoj.

Aktivnosti oko provedbe javne nabavke za unaprjeđenje i poticanje tržišta zahtijevaju pravednu konkurentnost i otvaranje novih inovativnih tržišnih niša. I Europa treba bolje koordiniranu uporabu alata poput bespovratnih sredstava, pretkomercijalne javne nabavke i poduzetničkog kapitala te integriranog pristupa od istraživanja i inovacija do uvođenja na tržište. Naročito pažnju treba posvetiti ulozi javnog sektora u omogućavanju sistemskih inovacija, posebno u sektorima čiste tehnologije i biotehnologije.

Središnja inicijativa iz 2010. godine, „Unija inovacija“, nudi brojne korisne instrumente koji, su u kombinaciji s programima financiranja kao što su Konkurentnost poduzeća i MSP-ova (COSME),... Ove aktivnosti potrebno je provoditi i na nivou Bosne i Hercegovine.

Programska vodilja, *spajanje EU projekata FP7 i H2020* u simbiozi i sinergiji sa strukturnim investicijama, podržavanje RI povezivajući ih sa potrebama nauke, industrije i društva u cjelini, unaprijedit će upošljavanje, konkurentnost i kvalitetu života građana.

FP7 je skraćeni naziv Sedmog okvirnog programa za istraživanje i tehnološki razvoj. Pokriva gotovo sve naučne discipline. Ovo je glavni instrument EU za financiranje istraživanja u Europi u periodu 2007-2013 godine. FP7 je dizajniran da odgovori europskim potrebama upošljavanja, konkurentnosti i kvalitete života. Ciljevi FP7 su podijeljeni u četiri kategorije: **saradnju, ideje, ljude i kapacitete**. Za svaku vrstu cilja, kreiran je specifičan program koji odgovara glavnim područjima politike Europskog istraživanja. Svi posebni programi sinergijski podupiru stvaranje europskih dimenzija (naučni) izvrsnosti.

Horizon 2020 je novi program Europske unije za istraživanje i inovacije i odnosi se na razdoblje 2014.-2020. godine, a predstavlja jednu od akcija za razvoj i stvaranje novih radnih mjesta sa ukupnim budžetom od 80 milijardi eura. H2020 predstavlja veliko pojednostavljenje istraživačke i inovacijske metodologije putem jedinstvenog

skupa pravila, a objedinjavat će sve trenutačne programe za financiranje istraživanja i inovacija.

Integriranje svih privrednih, obrazovnih i drugih učesnika u smislu realizacije održive istraživačke infrastrukture bit će poželjno i sa aspekta vlasničke strukture a i sa korisničke..

UMJESTO ZAKLJUČKA

U današnje doba brzih promjena i evolucije, poticanje inovativnosti pretvorilo se u osnovni izazov lidera namećući im potrebu kontinuiranog razvijanja sposobnosti organizacije za mijenjanjem i učestalim prilagođavanjem, uz istovremeno očuvanje identiteta i vrijednosti. Lideri u Bosni i Hercegovini moraju prepoznati urođenu sposobnost kompetentnih za prilagođavanjem i stvaranjem - inoviranjem.

Savremena naučna istraživanja i obrazovanje se u području rješavanja kompleksnih problema u svim poljima nauke, oslanjaju na naprednu i složenu naučno istraživačku infrastrukturu.

U Europskom istraživačkom prostoru (ERA) se preko raznih strateških programa odvija sistemska integracija i izgradnja istraživačke infrastrukture. U tom pogledu se prepoznaje važnost nacionalnih strateških odrednica razvoja kako bi se osigurali optimalni uvjeti za kvalitetan i globalizirani naučni rad. Bosna i Hercegovina se nalazi u izuzetno važnom trenutku organiziranja istraživačke i edukativne infrastrukture, te u budućnosti povezivanja s ERA-om i re-izgradnje naučne i edukativne infrastrukture iz strukturnih fondova.

Ovim radom se želi iskazati stanje i potreba sistemskog djelovanja relevantnih institucija na EU programske odrednice u razvoju strategije za istraživačku infrastrukturu. Njima se želi potaknuti rasprava o akcijskim planovima, ponajviše o EU programima te projektima koji će se u budućnosti financirati iz strukturnih i kohezijskih fondova.

Internet izvori

- www.mipro.hr/_Events_/tabid/110/language/hr-HR/Default.aspx
- www.carnegieeurope.eu/StrategicEurope-carnegieeurope.eu
- www.futura-sciences.com/.../recherche-genomique
- en.wikipedia.org/wiki/Green_growth
- ec.europa.eu/enterprise/sectors/ict/key_technologies
- www.era.gv.at/space/11442/directory/14556.htm
- *Program Europske unije – Kultura (2007.-2013.) >Europska strategija za kulturu u globaliziranom svijetu >Kulturne i kreativne industrije u EU-u*

KONKURENCIJA, KONKURENTNOST I KONKURENTSKE PREDNOSTI

Doc. dr. Dalija Kuvačić

Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel za stručne studije, Nastavni centar Zagreb

Jasmin Jusufrić, MA dipl.ing.

Internacionalni univerzitet Travnik

e-mail: nikola.kuvacic@gmail.com

Sažetak: *Tvrtke danas posluju u osobito nesigurnom i promjenjivom okruženju te se sučeljavaju s naglim, neočekivanim i nepredvidivim promjenama. Svakodnevno se pojavljuju nove potrebe, potražnja se širi i mijenja, tržišta postaju zahtjevnija, nastaju nove industrije i industrijski grozdovi (klasteri), konkurencija jača u svim djelatnostima, ubrzavaju se istraživački i razvojni ciklusi, tehnologije se poboljšavaju i mijenjaju, proizvodi brzo zastarijevaju, a novi se još brže rađaju. Konkurencija je sinonim za tržišnu utakmicu koja se može voditi različitim strategijama tržišne prilagodbe te inovacijskim poduzetničkim strategijama. Konkurentnost, odnosno pitanje kako biti bolji od drugih u tržišnoj utakmici postaje ključno te da bi opstale na tržištu i ostvarivale razvojne ciljeve tvrtke moraju biti fleksibilne, inovativne, djelotvorne, produktivne te kontinuirano usavršavati svoje poslovanje. Da bi bile konkurentne, tvrtke moraju stvarati konkurentske prednosti, kao splet odrednica njihove ponude koje im omogućavaju veću konkurentnost, odnosno povoljniji tržišni položaj u odnosu na druge konkurente na ciljnom tržištu te veće mogućnosti prigodom osvajanja novih tržišta.*

Konkurentske se prednosti najčešće ostvaruju putem inoviranja, modificiranja i diferenciranja proizvoda ili usluga, putem prilagodbe njihovih obilježja, asortimana i (poslije)prodajnih usluga, putem prilagodbe i diferenciranja cijena, putem tržišne segmentacije, distribucije, promocije i slično. Kvalitativna obilježja koja pojedini proizvod ili uslugu razlikuju od konkurentskih temelj su za razvoj konkurentske prednosti, što se očituje iskazanim povjerenjem kupaca. Ocjena konkurentskih prednosti tvrtke moguće je pomoću analize prednosti unutar pojedinih tržišnih segmenata i potrošača radi utvrđivanja potrebnih akcija za poboljšanje plasmana (CORE metoda), ili pak pomoću ocjene i analize potencijala tvrtke u usporedbi s odabranim konkurentima (benchmarking), dok se SWOT analiza može primjenjivati kod oba pristupa analize i mjerenja. Dakle, u ovom članku govori se o konkurenciji, konkurentnosti, konkurentskim prednostima (sposobnostima), analizi konkurencije i konkurentskih sposobnosti te o benchmarkingu kao metodi analize konkurentnosti.

Ključne riječi: konkurencija, konkurentnost, konkurentske prednosti (sposobnosti), analiza konkurencije, benchmarking.

COMPETITION, COMPETITIVENESS AND COMPETITIVE ADVANTAGE

Abstract: *Businesses today operate in a particularly uncertain and changing environment and are confronted with sudden, unexpected and unpredictable changes. Every day there are new needs, demand is expanding and changing, markets are becoming more demanding, the creation of new industries and industrial clusters, competition increases in all sectors, to accelerate research and development cycles, technology is improving and changing, products quickly become obsolete and new ones yet quickly born. Competition is synonym for market race, which may lead to different strategies of market adjustments and innovative entrepreneurial strategies. Competitiveness, and how to be better than others in the market race becomes crucial and in order to survive in the market and achieve the development goals of the company must be flexible, innovative, efficient, productive and continuously improve their business. To be competitive, companies need to create a competitive advantage, as the combination of determinants of their offers that they allow for greater competitiveness, and a competitive advantage over other competitors in the target market and greater opportunities during the conquest of new markets. Competitive advantage is most commonly achieved through innovation, modification and differentiation of products or services, by adapting their characteristics, range and (after) sales service, through customization and differentiation of prices through market segmentation, distribution, promotion and the like. Qualitative characteristics that particular product or service different from your competitors are the basis for developing a competitive advantage, as evidenced by the expressed confidence of customers. Rating competitive advantage of the company is possible by analysis of the benefits within specific market segments and consumers in order to determine the necessary actions to improve the placement (CORE method), or by using the evaluation and analysis of potential firms compared to selected competitors (benchmarking), while SWOT analysis can be applied in both approaches, analysis and measurement. Therefore, this article talks about competition, competition, competitive advantages (skills), analysis of competition and competitive capacities and on benchmarking as a method of analysis of competitiveness.*

Keyword: competition, competitiveness, competitive advantage (ability), competition analysis, benchmarking

1. UVOD

Svjedoci smo nastajanja nove gospodarske paradigme društva temeljenog na informaciji kao najvažnijem dobru. Akcent je pomaknut prema djelatnostima koje se temelje na znanju, informacijama, visokim tehnologijama i uslugama, dočim tradicionalne djelatnosti postaju samo prateće, bez znatnog udjela u globalnom prosperitetu. Trendovi globalizacije i koncentracije svakodnevno mijenjaju konkurentsku pozornicu i pravila tržišne borbe: najbolje svjetske tvrtke postaju sve veće, udružuju se s dojučerašnjim konkurentima i potpuno mijenjaju industrijske odnose. Takva horizontalna integracija stvara goleme poslovne sustave, sa stotinama tisuća zaposlenih i s financijskom snagom jačom od većine zemalja. U uvjetima sve veće otvorenosti i globaliziranosti svjetskog gospodarstva, konkurentnost zauzima središnje mjesto u ekonomskim razmišljanjima razvijenih, tranzicijskih i zemalja u razvoju.

Na makro razini nacionalna se konkurentnost ili konkurentnost zemalja definira kao njezina sposobnost ostvarivanja gospodarskog rast i povećanja blagostanje brže od ostalih zemalja te mijenjanja njezine gospodarske strukture i učinkovitijeg prilagođavanja kretanju međunarodne razmjene.²¹ Prema definiciji OECD-a²², također promatrano na makro razini, konkurentnost je mjera sposobnosti zemlje da u slobodnim i ravnopravnim tržišnim uvjetima proizvede robe i usluge koje prolaze test međunarodnog tržišta, uz istodobno zadržavanje i dugoročno povećanje realnog dohotka stanovništva. U literaturi se često pojam konkurentnosti označava kao splet čimbenika koji određuju stupanj konkurencijskih sposobnosti nekog nacionalnog gospodarstva ili pojedinačnih tržišnih sudionika u odnosu na izravne konkurente na domaćem ili inozemnim tržištima, što bitno određuje nacionalne strategije povećanja konkurentnosti gospodarstva te pojedinačne poduzetničke strategije, odnosno strategije tržišne utakmice na potencijalnim i ciljnim tržištima.²³

Napredak ostvaruju poduzetnici koji svoje tvrtke brže i djelotvornije prilagođuju novim okolnostima na tržištu. Na njihov uspjeh, osim uspjeha kod kupaca, utječu i dobavljači, distributeri, konkurenti i promjene u makro okruženju. Biti konkurentan danas nije pitanje uspjeha, nego pitanje opstanka na tržištu. Izgradnja i stalno podizanje konkurentnosti postaje ključna poduzetnička zadaća, pri čemu moraju biti fleksibilni, inovativni i kontinuirano usavršavati svoje poslovanje, a da bi to uspjeli, moraju razviti strategiju kojom ostvaruju bolju tržišnu poziciju od konkurenata. Zato, tvrtku valja učiniti različitom od konkurencije i prepoznatljivom potrošačima s ciljem postizanje konkurentne prednosti na tržištu. Analiza okruženja i izgradnja konkurentne prednosti složen je i odgovoran zadatak u vođenju tvrtke. Tvrtka mora imati učinkoviti program stalnog i sustavnog praćenja i nadzora ključnih čimbenika uspješnosti u svakom dijelu poslovanja te stalno provjeravati svoj tržišni položaj.²⁴

Benchmarking uključuje postupak postavljanja ciljeva, definiranja programa i politika radi postizanja boljih rezultata od ostalih tvrtki u sektoru i/ili od izravnih konkurenata. Dakle, valja identificirati poziciju tvrtke, utvrditi poslovne rezultate tvrtke s kojom se uspoređujemo (standarde s kojim se mjerimo) i pronaći najbolji put za osvajanje tržišta i dostizanja rezultata tvrtke usporedbe. Benchmarking pruža odgovor na pitanja tko je i zašto je netko bolji te kako osigurati instrumente za poboljšanje vlastitih performansi. Ne valja mu pristupiti samo onda kada je tvrtka zapala u probleme ili se oni naslućuju, to mora biti kontinuirani proces spoznaje o poželjnom smjeru djelovanja, u jednome ili u više područja, u trajno promjenljivom okruženju.

2. KONKURENTNOST

U posljednjih tridesetak godina konkurentnost postaje jedan od najčešće analiziranih ekonomskih pojmova. Promatrano globalno, temeljna je značajka sve veća povezanost pojedinih nacionalnih gospodarstava, ne samo u razmjeni dobara i usluga, već i na području kretanja kapitala. Liberalizacija međunarodne razmjene i financijskih tijekova, jednako kao i suvremeniji i cjenovno pristupačniji kanali distribucije dobara,

²¹ Lovrinčević, Ž. i Mikulić, D. i Rajh, E.: Usporedba metodologija mjerenja konkurentnosti nacionalnog gospodarstva i položaj Hrvatske, Ekonomski pregled, 2008. br. 59(11), str. 603.-645.

²² Službene stranice Nacionalnog vijeća za konkurentnost. Više vidjeti na <http://www.nvk.hr>

²³ Kuvačić, N.: Poduzetnička biblija, Beretin, Split, 2005. str. 332.

²⁴ Skupina autora (ur. D. Tipurić): Konkurentna sposobnost poduzeća, Sinergija, Zagreb, 1999. str. 2.

usluga i informacija, značajno mijenjaju definiciju konkurentnosti koja sve više zahtijeva primjenu globalnog svjetonazora, a to proizlazi iz potrebe za nadmetanjem s konkurentima iz bilo kojeg područja svijeta. Na mikro razini uglavnom je usuglašena metodologija mjerenja konkurentnosti, putem analize određenih pokazatelja vezanih uz pojedini tržišni segment na kojem je tvrtka aktivna i na njezinu tržišnu poziciju. Najčešće su to pokazatelji koji se odnose na tržišni udjel i njegovu promjenu te pokazatelji profitabilnosti, kretanje prodaje na domaćem i međunarodnom tržištu i sposobnosti tvrtke da se dugoročno održi i razvija u uvjetima rastuće konkurencije.²⁵

Uz konkurentnost se veže velik broj čimbenika makro i mikro okruženja, pa se drži da je nacionalno gospodarstvo konkurentski sposobno ako istražuje i promišlja budućnost u kontekstu većeg stupnja izvjesnosti događanja pojedinih opcija, ako ima razvijenu kulturu inovativnosti temeljenu na procesu stalnog učenja iz vlastitog, kao i iz iskustva najboljih u određenoj grani ili sektoru djelatnosti, ako ima fleksibilan i maštoviti marketinški pristup koji traži znanje i umijeće dobrog portretiranja sadašnjih i budućih potrošača, a još više nepotrošača te ako je sposobno surađivati na temelju povjerenja i pouzdanosti svih važnijih sudionika u procesu stvaranja i/ili dodavanja vrijednosti.²⁶

U suvremenim kompetitivnim i globaliziranim uvjetima, pri čemu njihov prosperitet sve manje ovisi o prirodnim bogatstvima, temeljni je problem odrediti o čemu ovisi međunarodna konkurentnost tvrtki. U tom smislu razvijaju se modeli, odnosno teorije kojima se drukčije objašnjava važnost nacionalnog i međunarodnog okruženja za konkurentnost tvrtke. M.E. Porter²⁷ uveo je novi pristup u razvoju teorije konkurentskih prednosti na globalnom tržištu, pri čemu tvrtke mogu koristiti sastavnice nacionalne prednosti u međunarodnoj ekonomiji. Porter razvija poznati model dijamanta, u kojem ističe četiri obilježja bliske okoline tvrtke koja imaju najveći utjecaj na sposobnost inoviranja i poboljšanja te pridonose i dobrobiti nacija, i to:

činitelji proizvodnje, uvjeti potražnje, srodne i podržavajuće industrije te strategija i struktura tvrtke te razina konkurencije.

Strukturu konkurentnosti, dakle, čine sve četiri stranice dijamanta, a njihova je povezanost organizirana hijerarhijski²⁸, pa samo kombinacija sva četiri činitelja dovodi do jačanja konkurentskih sposobnosti tvrtke na globalnom tržištu. Model dijamanta osobito apostrofira ulogu države u izgradnji nacionalnih konkurentskih prednosti koja oblikuje pritiske, poticaje i sposobnosti nacionalnih tvrtki. Dakle, država ne može stvoriti konkurentske prednosti, ali može utjecati na četiri činitelja dijamanta. Prava uloga države zapravo je uloga katalizatora i izazivača, a ne izravnog sudionika u procesu stvaranja i održavanja konkurentnosti tvrtki. Javni i privatni sektor međusobno su povezani u stvaranju produktivnog i konkurentnog gospodarstva. Za uspješno gospodarstvo nužni su dobra fiskalna i monetarna politika, efikasan pravni sustav te stabilne demokratske institucije, ali to nije i dostatno, jer bogatstvo nastaje na mikroekonomskoj razini gospodarstva koje je utemeljeno na kvaliteti poslovnog okruženja te operativnim praksama i strategijama na razini tvrtki. No, paleta odgovora na pitanje što determinira konkurentnost zemlje i dalje ostaje široka i heterogena. Očigledno, konkurentnost je višedimenzionalni fenomen (na razini tvrtke, sektora i nacionalnog gospodarstva u cjelini).

3. KONKURENTSKE PREDNOSTI (SPOSOBNOSTI)

Ne živimo više u svijetu tržišnog nego u svijetu organizacijskog gospodarstva.²⁹ Konkurentska sposobnost (*competitive advantage*) ne gradi se samo na konkurentskoj prednosti u postojećim djelatnostima i na sadašnjim tržištima, nego i izgradnjom kompetencija za odgovore na izazove budućih djelatnosti i tržišta. Dakle, strategiju ne valja temeljiti na postojećim resursima, nego stalno razmišljati kako prevladati jaz između ambicija i postojećih resursa: Da bi se to postiglo valja promijeniti pravila uključivanja u dugoročno

²⁵ Lovrinčević, Ž. i Mikulić, D. i Rajh, E.: Usporedba metodologija mjerenja konkurentnosti nacionalnog gospodarstva i položaj Hrvatske, Ekonomski pregled, 2008. br. 59(11), str. 603.-645.

²⁶ Previšić, J. i Ozretić Došen, Đ.: Međunarodni marketing, Masmedia, Zagreb, 1999. str. 94.

²⁷ Porter, M.E.: The Competitive Advantage of Nations, The Free Press, New York, 1990. str. 126.-128.

²⁸ Škegro, Z.: Konkurentna sposobnost Republike Hrvatske i strategija izvozne ekspanzije, Doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka, 2000. str. 55.-56.

²⁹ Više vidjeti u Tipurić, D.: Konkurentna sposobnost poduzeća; u skupina autora: Konkurentna sposobnost poduzeća, Sinergija, Zagreb, 1999. str. 1.-38.

održive industrije, i/ili preoblikovati granice između industrija, i/ili stvoriti posve nove industrije. Sposobnost stvaranja novih i preoblikovanja starih industrija preduvjet je za vodstvo u budućim tržišnim uvjetima.

*Konkurentna prednost označava skup čimbenika koji neku tvrtku izdvajaju od ostalih i daju joj superiornu tržišnu poziciju. Ostvaruje se posjedovanjem ili kreiranjem posebnosti koju kupci traže i prihvaćaju, a po čemu se tvrtka razlikuje od konkurenata. Tvrtka koja dobro obavljanja poslovne aktivnosti, ne znači i da ima prednost, jer valja stvoriti više vrijednosti za kupca. Dakle, potrošačima valja ponuditi bolji proizvod uz istu cijenu, ili zamjenski proizvod jednake kvalitete po nižoj cijeni. Poduzetnik ima prednost kad radi kvalitetnije i uspješnije od konkurenata, s time da ta prednost bude održiva i branjiva, tako da je konkurenti ne mogu brzo kopirati, imitirati ili neutralizirati. Strateški je cilj poduzetnika izgradnja jedinstvene i obranjive prednosti. Konkurentne prednosti proizvoda mogu biti izražene u cjenovnom ili u funkcionalnom obliku (kvaliteta, sigurnost, pouzdanost, marka, ambalaža i slično). Mnogo je izvora za razvoj konkurentne prednosti proizvoda ili usluge, ali su najvažniji:*³⁰

- **Inovacije:** Konkurentnu prednost poduzetnici stječu razvojem novog proizvoda ili usluge, pa strategija inovacije može postati trajan izvor prednosti tvrtki;
- **Diferencijacija:** Poduzetnici koji se usmjere na strategiju diferenciranja i proširenja postojećeg proizvodnog asortimana, zbog smanjenja rizika, imaju veću mogućnost uspjeha od tvrtki koje dugoročno provode strategiju kontinuiteta; te
- **Brzina:** U suvremenim ekonomskim uvjetima životni ciklus proizvoda postaje sve kraći, pa brzina razvoja novog proizvoda postaje iznimno važna, jer će najveću dobit ostvariti onaj tko prvi uspije lansirati novi proizvod ili uslugu na tržište.

Za stvaranje konkurentnih proizvoda postavljaju se vrlo visoki zahtjevi glede odgovarajućeg menadžmenta, specifičnih znanja i vještina, kao i primjene visokih tehnologija. Ipak, dotadašnji razvoj i primjena tehnologije kod najrazvijenijih zemalja stvorili su nove mogućnosti za brzi gospodarski razvoj tranzicijskih zemalja. To se prije svega odnosi na fragmentaciju europskih,

odnosno svjetskih proizvodnih procesa. Veliki industrijski konglomerati pristupaju organizaciji proizvodnog procesa na način da pojedine faze odnosno dijelove proizvodnje obavljaju zasebne, autonomne tvrtke. Takav način proizvodnje omogućio je pojedinim tvrtkama u tranzicijskim zemljama da se od lokalnih tržišta, restrukturiraju i okrenu ka integraciji u proizvodne lance velikih multinacionalnih korporacija. Istraživanja u području međunarodne razmjene pokazuju da je intraindustrijska razmjena najbrže rastući segment međunarodne razmjene (prema grubim procjenama oko 30% ukupne međunarodne razmjene).³¹

Tvrtke koje imaju konkurentnu prednost ostvaruje iznadprosječne poslovne rezultate te su sposobne kreirati i nadzirati svoju sudbinu i budućnost, to su tvrtke koje na bolji način od suparnika stvaraju vrijednost za kupce. Konkurentna je prednost pretpostavka sustavnog strateškog djelovanja, a ostvaruje se posjedovanjem ili izgradnjom određene posebnosti. Dakle, riječ je o posebnom obilježju prema kojem se tvrtka razlikuje od svojih konkurenata, a koje potrošači posebno vrednuju.³² Dovodeći u vezu konkurentnost tvrtke i države (cijelog gospodarstva), naglasak se stavlja upravo na konkurentne sposobnosti tvrtke, jer se o konkurentnosti države može govoriti samo ako su tvrtke koja u njoj funkcioniraju konkurentno sposobne.³³

Za konkurentnu prednost važna je njezina održivost, jer ona nema smisla, ako je konkurenti mogu brzo neutralizirati, pa je korisna samo ona prednost koju nije lako imitirati ili prevladati i koju je tvrtka u stanju zadržati. Načelno, konkurentne prednosti mogu se imitirati na dva načina: repozicioniranjem tvrtke prema tvrtki koja ima prednost, ili iskorištavanjem tako dosegnutog i zadržavanje postojećeg položaja. Tvrtka je održivo uspješna ako pronađe način sučeljavanja s konkurentskom okolinom te ako svoje uspjehe vezuje za vlastite unutarne potencijale i snage, a ne na puko iskorištavanje prilika u postojećim djelatnostima i na sadašnjim tržištima. Dakle,

³¹ Buturac, G.: Komparativne prednosti i izvozna konkurentnost hrvatske prerađivačke industrije, Ekonomska istraživanja, 2008. vol. 21. br. 2. str. 47.-59.

³² Renko, N.: Strategije marketinga, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005. str. 47.

³³ Matić, B., Konkurentna sposobnost poduzeća nije plod slučaja, ona se stvara, Mašinstvo 1(3), 37-51, Sarajevo, 1999. str. 40.

³⁰ Više vidjeti u Kolaković, M.: Poduzetništvo u ekonomiji znanja, Sinergija, Zagreb, 2006. str. 112.-116.

tvrtka mora posjedovati ključne kompetencije (*Core Competencies*), kao temeljnu pretpostavku dugoročnog uspjeha.³⁴ Sukladno tomu, D. Tipurić potanko raspravlja o pet aspekata konkurentske prednosti tvrtke.³⁵

1. Konkurentska prednost na sadašnjim tržištima: Riječ je relativnom položaju tvrtke u odnosu na njezinu industriju, odnosno je li ona iznad ili ispod prosječne profitabilnosti industrije. Povoljniji se položaj postiže konkurentskim pozicioniranjem koje omogućuje iznadprosječne industrijske profite u dugom roku.

2. Niski troškovi kao konkurentska prednost: Najniži troškovi u industriji daju povlašten status tvrtki: omogućuju joj niže cijene od suparnika i postizanje većeg udjela, ili većeg profita po prosječnoj industrijskoj cijeni. Prednost temeljena na niskim troškovima postiže se usmjeravanjem na relativno standardizirane proizvode ili usluge sa znatnom potražnjom, osobito ako je ona relativno elastična.

3. Diferencijacija kao konkurentska prednost: Temelji se na pozicioniranju koje tvrtki omogućuje stvaranje i iskorištavanje jedinstvenog položaja u industriji. Diferenciranje se svodi na oblikovanje ili prilagodbu poslovnih aktivnosti i asortimana kojima se tvrtka može razlikovati od konkurencije. Kupcima valja nuditi nešto jedinstveno i osobito vrijedno, što im drugi ponuđači ne mogu ponuditi. Svrha je diferencijacije stvoriti preferencije i odanost kupaca, kako bi se smanjila njihova osjetljivost na cjenovne razlike.

4. Fokusiranje kao konkurentska prednost: Riječ je o stvaranju konkurentske prednosti u uskom konkurentnom području, a ne u cijeloj industriji. Fokusiranje je jedan od načina na koji tvrtka pokušava ostvariti iznadprosječne profite u zaštićenim segmentima te bira segment ili skupinu segmenata u industriji i prilagođava svoju strategiju na njihovo ekskluzivno usluživanje, odnosno razvija jedinstvene sposobnosti kako bi bolje uslužila potrebe ciljanog segmenta.

5. Ključne sposobnosti kao konkurentska prednost: To je splet kompetencija (primjerice, vrhunska kvaliteta, inovacije, organizacija poslovanja, timski rad, fleksibilnost, izvrstan servis, odgovornost, etička i ekološka svijest,

društvena odgovornost i slično) koje neka tvrtka posjeduje ili razvija i koje joj omogućuju opsluživanje potrošača bolje od konkurenata. Primjena ključnih sposobnosti za rast i razvoj omogućuje zemljopisnu diversifikaciju, primjenu novih tehnologija, izbor alternativnih pravaca rasta i smanjenje nesigurnosti.³⁶

Strateško je poduzetništvo integracija poduzetničkih akcija traženja poslovnih prilika i strateških akcija iznalaženja i razvoja konkurentskih prednosti, to je splet poduzetničkih akcija koje se poduzimaju radi strateške perspektive. Iako su poduzetnici često previše zaokupljeni tekućim problemima, povezivanje poduzetničkih i strateških aktivnosti nužno je kako bi tvrtke istodobno ostvarivala profit i dalje se razvijale i rasle, odnosno povećale dugoročnu i održivu efektivnost. Međutim, poduzetnici najprije trebaju dobro razumjeti svoje sposobnosti i tržišne mogućnosti. Uspješna je tvrtke danas izrazito inovativna, tehnološki napredna i prilagodljiva u svakom pogledu; lideri su u razvoju potpuno novih i inačica postojećih proizvoda; potiču i održavaju izvrsnost u proizvodnji; izvrsno razumiju postojeće i sposobne su stvoriti nove potrošačke potrebe i ukuse.

Strategija zapravo predstavlja odgovor na pitanje kako se uspješno natjecati. U tom smislu, polazeći od konkurentskog položaja tvrtke na tržištu, J. Barney³⁷ razlikuje tri vrste natjecanja: 1. vrlo uspješno natjecanje (ostvariti konkurentsku prednost – *competitive advantage*: tvrtka na tržištu ostvaruje dodanu vrijednost, a nekolicinu konkurentskih tvrtki privlače slične poslovne aktivnosti); 2. uspješno natjecanje (ostvariti konkurentsku jednakost – *competitive parity*: tvrtka na tržištu ostvaruje dodanu vrijednost, ali više konkurentskih tvrtki upušta se u slične aktivnosti); te 3. neuspješno natjecanje (ostvariti konkurentski nedostatak – *competitive disadvantage*: svojim aktivnostima tvrtka nije u stanju stvoriti dodanu vrijednost za potrošača).

Tvrtke koja implementiraju strategiju tržišnog natjecanja i izgrađuju konkurencijske prednosti, uspješnija su od onih koje rezultiraju konkurentskom jednakošću. Također, tvrtke koja

³⁴ Hamel G. i Prahalad C.K.: *Competing for Future*, Harvard Business School Press, Boston, 1994. str. 30.

³⁵ Više vidjeti u Tipurić, D.: *Konkurentska sposobnost poduzeća*. U Skupina autora: *Konkurentska sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb, 1999. str. 1.-38.

³⁶ Više vidjeti u Kolaković, M.: *Poduzetništvo u ekonomiji znanja*, Sinergija, Zagreb, 2006. str. 118.-119.

³⁷ Barney, J.: *Gaining and Sustaining Competitive Advantage*, Prentice Hall, New Jersey, 2002. str. 8.-10.

implementiraju strategije koje će ih dovesti do konkurentske jednakosti, uspješnija su od onih koja ostvaruju strategije konkurentskih nedostataka. Zato, tvrtka mora osmisliti i implementirati strategiju što uspješnijeg natjecanja koja ima potencijal izgraditi konkurentsku prednost. Ako strategija nema za cilj izgradnju i održavanje konkurentske prednosti, nije vjerojatno da će tvrtka uspješno poslovati. Međutim, valja izgraditi one prednosti kojima će tvrtka nadvladati snage konkurencije i omogućiti iskorištavanje povoljnih tržišnih prilika.³⁸

Snažnija konkurentska prednost vodi do većeg profita, za kojeg M.E. Porter³⁹ drži kako mora biti iznad prosjeka industrije da bi se osigurao rast i razvoj tvrtke. Ipak, tvrtka je dugoročno uspješna ako je uspjela pronaći način sučeljavanja s konkurentskom okolinom te ako svoje uspjehe ponajprije vezuje za vlastite unutarnje potencijale i snage, a ne na puko iskorištavanje prilika u postojećim djelatnostima i na sadašnjim tržištima. Zato, valja posjedovati ključne kompetencije ili sposobnosti (*core competencies*), kao splet prednosti povezanih s jedinstvenim i osobitim resursima, potencijalom i sposobnostima tvrtke za stvaranja dodanih vrijednosti, pa je prednost vezana uz posjedovanje posebno vrijednih resursa i osobitih sposobnosti koje omogućuju bolje ili jeftinije obavljanje poslovnih aktivnosti od suparnika.⁴⁰

4. ANALIZE KONKURENCIJE I KONKURENTSKIH SPOSOBNOSTI

Analiza okruženja i izgradnja konkurentske prednosti odgovoran je zadatak u vođenju tvrtke, pa ona mora imati učinkoviti program stalnog i sustavnog praćenja i nadzora ključnih čimbenika uspješnosti u svakom dijelu poslovanja te stalno provjeravati svoj tržišni položaj. Ph. Kotler ističe šest koraka u procesu analize konkurencije:⁴¹

1. Identificiranje konkurenata tvrtke:

Načelno, konkurenti su tvrtke koje nude slične proizvode i usluge istim kupcima po sličnim cijenama, ali to mogu biti i tvrtke koje

izrađuju isti proizvod ili klasu proizvoda, tvrtke koja izrađuju proizvode koji pružaju istu vrtu usluge potrošačima te koje se natječu za isti novac kupca. Konkurencija se može identificirati i sa stajališta industrije ili tržišta, pri čemu potonje tvrtki daje uvid u rasponu stvarnih i potencijalnih konkurenata;

2. **Određivanje ciljeva konkurenata:** Svaki konkurent ima splet ciljeva čija se važnost razlikuje, pa tvrtka mora saznati relativnu važnost koju konkurenti pridaju profitabilnosti, rastu tržišnog udjela, tijeku novca, vodstvu i drugim ciljevima. Poznavanje ciljeva konkurenta otkriva je li on zadovoljan trenutačnom situacijom i kako bi mogao reagirati na naše konkurentne aktivnosti;
3. **Identificiranje strategija konkurenata:** Što su strategije sličnije, tvrtke će se više i natjecati. U većini industrija konkurenti su svrstani u skupine koje ustraju na različitim strategijama, pa valja prepoznati i stratešku skupine tvrtki koje slijede istu ili sličnu strategiju na ciljnom tržištu. Iako je konkurencija naj snažnija unutar iste strateške skupine, postoji i rivalstvo među skupinama, no, tvrtka mora sagledati sve dimenzije koje identificiraju strateške skupine unutar industrije;
4. **Vrednovanje prednosti i slabosti konkurenata:** Marketinški stručnjaci trebaju točno identificirati prednosti i slabosti svakog konkurenta, bilo putem analize sekundarnih podataka ili provođenjem primarnih istraživanja, ili pak putem *benchmarkinga* koji je u posljednje vrijeme postao snažno oružje za analizu i mjerenje konkurentnosti tvrtke;
5. **Procjenjivanje reakcija konkurenata:** Ciljevi, strategije te prednosti i slabosti konkurenata zrcale njihove vjerojatne reakcije na poteze drugih konkurenata, a svaki konkurent ima i filozofiju poslovanja, internu kulturu i uvjerenja koja ga pri tome vode, pa menadžeri marketinga trebaju potpuno shvaćati razmišljanja nekog konkurenta, ukoliko žele predvidjeti njegove akcije i reakcije; te
6. **Izbor konkurenata koje valja napasti i izbjegavati:** Analiza konkurenata omogućuje tvrtki odgovore na pitanja o tome koje konkurente valja napadati, a koje izbjegavati. Sukladno tomu, svoj napad tvrtka može

³⁸ Renko, N.: Strategije marketinga, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005. str. 47.

³⁹ Porter, M.E.: Competitive Advantage – Creating and Sustaining Superior Performance, The Free Press, New York, 1998. str. 11.

⁴⁰ Tipurić, D.: Ključne kompetencije poduzeća, Poslovna analiza i upravljanje, 1999. br. 1-2. str. 4.-5.

⁴¹ Više vidjeti u Kotler, Ph. et al.: Osnove marketinga, Mate, Zagreb, 2006. str. 494.-501.

usredotočiti na jake ili slabe te bliske ili udaljene konkurente.

Inače, u praksi postoje dva različita pristupa analizi konkurencije i ocjenjivanju konkurentske prednosti tvrtke. Prvi se pristup odnosi na tržište i usmjeren je na potrošače, a postupak ocjenjivanja započinje temeljitom analizom prednosti tvrtke unutar pojedinih segmenata krajnje potrošnje, a nastavlja analizom potrošača, radi utvrđivanja potrebnih akcija za poboljšanje mogućnosti plasmana. Drugi je pristup usmjeren na konkurenciju i temelji se na izravnom ocjenjivanju i analizi potencijala tvrtke u usporedbi s odabranim konkurentima. Prvi se pristup koristi CORE metodom, a drugi Benchmarkingom,⁴² dok se SWOT analiza može primjenjivati kod oba pristupa analize i mjerenja.⁴³

- **CORE metoda:** (*Company Readiness for Export*) Služi za grubu ocjenu vlastitih sposobnosti i spremnosti za izvoz. Ocjenjuju se neke sastavnice uspješnosti poslovanja (primjerice, važnost tvrtke, motivacija za uključivanje u međunarodno poslovanje, odlučnost i spremnost uprave za internacionalizaciju poslovanja, prednosti proizvoda i usluga te njihova prilagodljivost potrebama potrošača u inozemstvu i slično). Završna prosudba nije konačna ocjena sposobnosti tvrtke za izvoz zbog relativno ograničenih informacija primijenjenih u analizi.
- **Benchmarking metoda:** Relativno nova metoda analize konkurentnosti koja se pojavila sredinom 80-ih godina u SAD-u kojom se ocjenjuju prednosti i slabosti poslovanja vodećih tvrtki (lidera) u istoj grani u cilju spoznaje vlastite pozicije unutar grane i ciljnog tržišta. Na temelju analize uspješnih konkurenata, tvrtka može na tuđem iskustvu uvoditi poboljšanja i izbjegavati pogreške koje su načinili konkurenti. Vrijednost je metode u sistematičnoj analizi i usporedbi s konkurentima što tvrtki omogućuje stjecanje iskustava i brže razvijanje odgovarajuće strategije. Proces se analize odvija prema sljedećim fazama: određivanje područja

analize, izbor konkurenata za analizu, prikupljanje relevantnih podataka o konkurentima, analiza i priprema osoblja za suradnju i provedba akcija te nadzor i kontrola.

- **SWOT analiza:** To je analiza snaga i slabosti tvrtke pri iskorištavanju ukazanih prilika na tržištu i izbjegavanju uočenih prijetnji u okruženju. Snage (*Strengths*) uključuju ono što tvrtka radi osobito dobro i u čemu je bolja, ili može postati bolja od konkurenata; slabosti (*Weaknesses*) uključuju sve što smanjuje uspješnost poslovanja i prilike u konkurentske utakmici; prilike (*Opportunities*) uključuju sve sadašnje i buduće promjene u okruženju koje tvrtka može iskoristiti za povećanje konkurentnosti; te prijetnje (*Threats*) uključuju sadašnje i buduće uvjete okruženja koji imaju ili mogu imati negativan utjecaj na konkurentnost tvrtke. Analiza se ne temelji samo na analizi snaga i slabosti tvrtke, nego u nju valja uključiti prednosti i slabosti konkurenata, za stjecanje potpunije slike tržišnih mogućnosti tvrtke.

Osmišljavanje i primjena konkurentske strategije i ostvarivanje planiranih ciljeva određena je procesom istraživanja, kako bi se dobile pouzdane informacije o poslovnoj orijentaciji konkurencije. Realna vrijednost budućih djelovanja konkurenata zadnji je korak u analizi konkurencije. Budući ciljevi, pretpostavke i konkurentska strategija djelovat će kao buduća prilika. Snage i slabosti bit će određene kao mogućnost brze reakcije na određene strateške poteze i djelovanja na postojeće događaje na tržištu i tržišnom okruženju. Poznavanje snaga i slabosti konkurencije omogućuje lakše odlučivanje za određenu marketinšku strategiju. Naime, snage i slabosti mogu se pronaći u svim aktivnostima koje konkurent obavlja, kao što su, primjerice:⁴⁴,

- **Područje inovacija** (tvrtke koje više inoviraju imaju veću konkurentske prednost pred ostalima na tržištu, jer osiguravaju veću prodaju);
- **Proizvodnja** (ukoliko tržište raste, rast proizvodnje predstavlja prednost u odnosu na konkurente koji to nisu u stanju postići);
- **Financije** (mogućnost generiranja financijskih sredstava na kratki ili dugi rok daje snažnu konkurencijsku prednost);

⁴² Izvedeno iz pojma Benchmark koji izvorno znači nivelacijsku spravu za određivanje referentnih veličina različitih točaka zemaljske površine. Pojam još nije preveden na hrvatski, iako bi mu najbliži pojam mogao biti usporedna (komparativna) analiza.

⁴³ Više vidjeti u Previšić, J. i Ozretić Došen, Đ.: Međunarodni marketing, Masmedia, Zagreb, 1999. str. 103.-106.

⁴⁴ Aarker, D.: Strategic Market management, John Wiley & Sons, Indianapolis, 1995. str. 79.-80.

- **Menadžment** (kvaliteta, sposobnost i lojalnost vodstva mogu osigurati važnu prednost i snagu tvrtke); te
- **Marketing** (osiguravanje reputacije visoke kvalitete proizvoda i diferenciranja od konkurenata, može pružiti jednu od najodrživijih konkurentskih prednosti).

5. BENCHMARKING KAO METODA ANALIZE KONKURENTNOSTI

U uvjetima žestoke konkurencije većina se tvrtki susreće s problemom stagnacije i nazadovanja, a rješenje se, najčešće, nalazi upravo u tzv. benchmarkingu. To je moćno sredstvo koje tvrtki daje smjernice kako bi se njezini procesi, tehnička rješenja i funkcije mogli unaprijediti. Pokazuje nužnost prekida s dotadašnjim načinom poslovanja i orijentaciju k novim ili modificiranim postupcima. On pokazuje više stupnjeve na kojima posluju druge tvrtke te tvrtku usmjerava prema agresivnijim ciljevima. Benchmarking ne daje gotova rješenja, ali ukazuje na neiskorištene potencijale tvrtke i putove za poboljšanje njegove konkurentne pozicije.

U ekonomskom vokabularu benchmarking se počeo koristiti poslije Drugog svjetskog rata,⁴⁵ a u suvremenom kontekstu 1979. godine u Xeroxu.⁴⁶ Inače, postao je popularan 80-ih godina 20. stoljeća, kada su Japanci svoje menadžere slali u posjete tvrtkama diljem svijeta s ciljem poboljšanja njihovih poslovnih operacija i jačanja vlastite konkurentne pozicije. Njegovim brojnim definicijama zajedničko je to što je riječ o efikasnom oruđu u identificiranju performansi tvrtke u odnosu na konkurenciju i druge te predstavlja implementaciju promijenjenih procesa koji vode tvrtku k boljim rezultatima. Ova se metoda danas koristi u velikom broju gospodarskih i društvenih područja.⁴⁷ To je menadžerski alat u identificiranju najboljih i u utvrđivanju što ih čini takvima. U literaturi

nalazimo brojne definicije benchmarking, primjerice (kronološki):⁴⁸

- Sastoji se od dviju komponenti jednako važnih za uspjeh: specifičnih standarda ili mjera kojima je svrha utvrđivati razlike u performansama i procesa kojemu je cilj poboljšanje znanja i utvrđivanje poboljšane prakse. (Camp, 1989.);
- Vanjski pogled na unutarnje aktivnosti, funkcije ili operacije s ciljem ostvarivanja kontinuiranog poboljšanja. (McNair i Leibfreid, 1992.);
- Kontinuiran, sistematičan proces evaluacije proizvoda, usluga ili poslovanja tvrtke koje su prepoznate kao najbolje prakse s ciljem organizacijskog poboljšanja. (Spendolini, 1992);
- Kontinuirana potraga za signifikantno boljim procedurama koje vode superiornijim konkurentnim performansama i njihova primjena. (Watson, 1993.);
- Umijeće utvrđivanja kako i zašto neki pojedinci ili tvrtke posluju bolje. (Kotler, 1994.);
- Tehnika ili oruđe za poboljšanje performansi i za uspostavu kvalitetnog procesa usmjerenog prema najboljima. (Fong, Cheng, Ho, 1995.);
- Efikasno sredstvo u planiranju i implementaciji promjena poslovnog procesa koje vodi poboljšanju organizacijskog ponašanja, gdje se znanje pretvara u plan akcije za poboljšanje konkurentnih prednosti. (Voss, Ahlstrom, Blackmon, 1997);
- Mjerenje svojih rezultata prema drugima i učenje od drugih, najčešće izravnih konkurenata. Započinje usporedbom vlastite strategije sa strategijom konkurenata, nastavlja se komparacijom najrazličitijih poslovnih procesa, proizvoda, tehničkih rješenja i funkcija konkurenata s vlastitim rješenjima i funkcijama, i to zato da bi se spoznali aktualni nedostaci i da bi se procijenile mogućnosti kako postati bolji od konkurenata. (Ferišak, 1998.);
- Više od pukog analiziranja prikupljenih podataka i utvrđivanja dobrih performansi tvrtke u odnosu na ostale, to je istodobno i put identificiranja novih ideja i novih putova poboljšanja procesa. (Elmuti, 1998.);
- Proces kojim poduzetnici identificiraju lidere u industriji, uspoređuju svoje proizvode,

⁴⁵ Renko, N. i Delić, N. i Škrtić, M.: Benchmarking u strategiji marketinga, Mate, Zagreb, 1999. te Ferišak, V.: Benchmarking u nabavi, Računovodstvo, revizija i financije, 1998. br. 3.

⁴⁶ Veću pozornost za benchmarking pobudila je knjiga Roberta Campa, menadžera Xeroxa iz 1989 godine, gdje se benchmarking shvaća kao metoda menadžmenta za poboljšanje postojećeg stanja.

⁴⁷ Štoković, I.: Benchmarking u turizmu, Ekonomski pregled, 2004. br. 55(1-2), str. 66.-84.

⁴⁸ Štoković, I.: Benchmarking u turizmu, Ekonomski pregled, 2004. br. 55(1-2), str. 66.-84.

usluge i praksu i implementiraju procedure za poboljšanje njihovih performansi da bi postali jednaki ili bolji od konkurencije. (Jafari, Jafar, 2000.);

- Učenje o tome kako unaprijediti poslovne aktivnosti, procese i upravljanje... Sustavna procedura komparativnog mjerenja s ciljem ostvarivanja kontinuiranog poboljšanja. (Wöber, 2001. i 2002.).

Iako imaju dosta dodirnih točaka, benchmarking se često pogrešno uzima kao sinonim za analizu konkurentnosti. Naime, benchmarking predstavlja proces kontinuiranog unapređivanja tvrtke s najboljima, a konkurentnost znači biti sposoban prodati proizvod i usluge uz postizanje boljih financijskih efekta od ostalih tvrtki. Dakle, da bi se utvrdilo koliko je neka tvrtka bolja od ostalih, u oba je slučaja nužno učiniti analizu, ali benchmarking pretpostavlja utvrđivanje razloga postojanja razlika u performansama. Identificiranje, mjerenje i usporedba poslovnih rezultata tvrtke prema ostalima, samo je prva stepenica benchmarkinga. Analiza konkurentnosti govori o postignutim rezultatima tvrtke, odnosno o njezinoj poziciji u odnosu na konkurenciju, a benchmarking pruža informacije o tome kako postići te rezultate.

ZAKLJUČAK

Uspješna tvrtka ima sposobnosti izvedbe jednog ili više važnih poslovnih procesa na svjetskoj razini. Superiorna djelotvornost temelji se na razvoju kompetitivnog i distinktivnog skupa resursa i osobitih sposobnosti te njihovoj uporabi u osmišljenoj i provedenoj strategiji. Upravljanja kompetencijama te izvrsna koordinacija i angažman svih poslovnih resursa obilježavaju pobjednike na globalnim tržištima. Konkurentska je prednost vezana uz osobito vrijedne resurse i osobite sposobnosti koje omogućuju bolje ili jeftinije obavljanje poslovnih aktivnosti od suparnika. Ključne kompetencije rezultiraju održivom konkurentskom prednosti. Koncept ključnih kompetencija istražuje kako je konkurentska prednost povezana s jedinstvenim resursima, potencijalima i sposobnostima uključenih u stvaranje vrijednosti.

Od poduzetnika se očekuje sposobnost kreiranja, imaginacije, vizije i identifikacije onoga što njegovu tvrtku čini najboljom ili barem boljom od većine ostalih konkurenata i u čemu potrošači prepoznaju vrijednost. Malim je poduzetnicima na raspolaganju neograničen broj načina za kreiranje konkurentske prednosti. Ključ uspjeha je u

specijalizaciji na ključne sposobnosti, odnosno identifikaciji i iskorištenju onih koje mala tvrtka već posjeduje, ili pak izgradnji i razvoju novih prednosti. Kao što rekosmo, Porterov se model temelji na tezi da dugoročna profitabilnost industrije i pripadajućih tvrtki ovisi o utjecaju pet konkurentskih sila (jačina suparništva tvrtki unutar industrije, postojanje tvrtki koje su spremne ući na tržište ako profitabilnost industrije bude dostatno velika, prelazak kupaca na supstitucijske proizvode ako oni zadobiju njihovu preferenciju, pregovaračka moć kupaca te pregovaračka moć dobavljača).

Niski troškovi glavni su sadržaj strategije i svih poslovnih odluka tvrtke, a da bi ona to postigla, mora imati (ili težiti imati) veće proizvodne kapacitete i outpute u odnosu na konkurenciju, iskoristiti postojeće potencijale ekonomije iskustva, ostvariti pristup jeftinijim inputima i resursima, težiti izbjegavanju marginalnih zahtjeva potrošača te smanjivati troškove svih klasa. Zapravo, nužno je razvijati tzv. kulturu niskih troškova. Za ostvarivanje konkurentskih prednosti, s druge strane, bitna je i diferencijacija koju valja graditi na mnoštvu kriterija (proizvod, sustav isporuke, marketinški pristup i drugi činitelji lanca vrijednosti) te ih aplicirati u svim poslovnim aktivnostima kojim se stvara vrijednost (primjerice, kvaliteta i obilježja proizvoda i usluga, reputacija tvrtke i asortimana, prodajno-promidžbene aktivnosti, prestižnost proizvoda i njihove marke te lokacija tvrtke).

Tržišni udjel tvrtke unutar industrije i profitabilnost, najbolji su pokazatelji učinkovitosti konkurentskih prednosti. *Veličina tržišnog udjela pruža sliku o položaju neke tvrtke na tržištu, kao i o snazi i veličini njezinih konkurenata. Tržišni je udjel danas jako podložan promjenama, pa konkurentsku prednost od tržišnog udjela mogu očekivati samo tvrtke koje su taj udjel u stanju i obraniti od napada konkurencije. Profitabilnost je (uspješan) poslovni rezultat poslovanja utemeljen na konkurentskim prednostima. Profitabilnost nije rezultat trenutanih aktivnosti tvrtke, već zbirni rezultat svih aktivnosti u proteklom razdoblju, pa poduzetnici moraju stalno pratiti i analizirati svoje konkurentske prednosti i na tome temeljiti poslovne strategije, kako bi ostvarili dugoročnu profitabilnost.*

Kako bi tvrtka mogla razvijati i implementirati odgovarajuće marketinške strategije, jasno je da mora saznati sve što može o svojoj konkurenciji, uspoređujući svoje proizvode, usluge, cijene,

distribucijske kanale i promidžbu s onima koje ima izravna konkurencija. Ako tvrtka nije izgradila svoju konkurentsku prednost, odnosno svoju poziciju u svijesti potrošača, mora saznati i analizirati što i kako radi konkurencija, zašto potrošači kupuju od konkurencije i zašto kupuju proizvode tvrtke. Analiza konkurencije i ocjena konkurentne prednosti tvrtke u praksi se obično provode temeljitom analizom prednosti tvrtke unutar pojedinih segmenata krajnje potrošnje te analizom potrošača, radi utvrđivanja potrebnih akcija za poboljšanje mogućnosti plasmana, a moguće je i izravno ocjenjivanje i analiza potencijala tvrtke u usporedbi s odabranim konkurentima. Prvi se pristup koristi CORE metodom, a drugi benchmarkingom.⁴⁹

Benchmarking predstavlja noviju metodu u rukama menadžmenta, o kojoj se intenzivnije piše koncem 20. stoljeća, a koja stavlja naglasak na prepoznavanje unutarnjih snaga i slabosti i na spoznaju konkurentnih prednosti tržišnih lidera. On uči kako poboljšati poslovne aktivnosti, procese i upravljanje tvrtkom. Budući da je usporedba s najboljima u svom naraštaju, profesiji i drugim područjima života i rada normalna životna pojava, pojam benchmarking oduvijek se koristio, ali u različitim kontekstima. Benchmarking pomaže u postizanju najboljeg poslovnog procesa glede finalnog proizvoda, usluge ili prakse, bez obzira na gospodarsko područje te nacionalne ili poslovne granice. Postoji interni i eksterni benchmarking, pri čemu je za uspjeh značajan izbor standarda. Primjerice, ako se odlučimo za konkurencijski benchmarking i izaberemo partnera čije su performanse lošije od naših, rezultati će sigurno izostati. Benchmarking je osobito raširen u TQM-u, ali i u području marketinga, financija, industrije i u nekim uslužnim djelatnostima.

LITERATURA

1. Aarker, D.: *Strategic Market management*, John Wiley & Sons, Indianapolis, 1995.
2. Barney, J.: *Gaining and Sustaining Competitive Advantage*, Prentice Hall, New Jersey, 2002.
3. Buturac, G.: *Komparativne prednosti i izvozna konkurentnost hrvatske prerađivačke industrije*, Ekonomska istraživanja, 2008. vol. 21. br. 2. str. 47.-59.
4. Ferišak, V.: *Benchmarking u nabavi, Računovodstvo, revizija i financije*, 1998. br. 3.
5. Hamel G. & Prahalad C.K.: *Competing for Future*, Harvard Business School Press, Boston, 1994.
6. Kolaković, M.: *Poduzetništvo u ekonomiji znanja*, Sinergija, Zagreb, 2006.
7. Kotler, Ph. et all.: *Osnove marketinga*, Mate, Zagreb, 2006.
8. Kuvačić, N.: *Poduzetnička biblija*, Beretin, Split, 2005.
9. Lovrinčević, Ž. i Mikulić, D. i Rajh, E.: *Usporedba metodologija mjerenja konkurentnosti nacionalnog gospodarstva i položaj Hrvatske*, Ekonomski pregled, 2008. br. 59(11), str. 603.-645.
10. Matić, B., *Konkurentna sposobnost poduzeća nije plod slučaja, ona se stvara*, Mašinstvo 1(3), 37-51, Sarajevo, 1999.
11. Porter, M.E.: *Competitive Advantage – Creating and Sustaining Superior Performance*, The Free Press, New York, 1998.
12. Porter, M.E.: *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990.
13. Previšić, J. i Ozretić Došen, Đ.: *Međunarodni marketing*, Masmedia, Zagreb, 1999.
14. Renko, N. i Delić, N. i Škrtić, M.: *Benchmarking u strategiji marketinga*, Mate, Zagreb, 1999.
15. Renko, N.: *Strategije marketinga*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
16. Skupina autora (ur. D. Tipurić): *Konkurentna sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb, 1999.
17. Škegro, Z.: *Konkurentna sposobnost Republike Hrvatske i strategija izvozne ekspanzije*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka, 2000.
18. Štoković, I.: *Benchmarking u turizmu*, Ekonomski pregled, 2004. br. 55(1-2), str. 66.-84.
19. Tipurić, D.: *Ključne kompetencije poduzeća*, Poslovna analiza i upravljanje, 1999. br. 1-2

⁴⁹ Više vidjeti u Previšić, J. i Ozretić Došen, Đ.: *Međunarodni marketing*, Masmedia, Zagreb, 1999. str. 103.-106.

NOVA EKONOMIJA I DRUŠTVO ZNANJA

Prof. dr. Nikola Kuvačić

Zenaida Varupa, dipl. ecc.

Internacionalni univerzitet Travnik, e-mail: nikola.kuvacic@gmail.com

Sažetak: Iako se još od vremena industrijske revolucije znanje drži jednim od čimbenika razvoja, danas se nameće kao bitan poduzetnički resurs i temeljni generator ekonomskog rasta. Pod utjecajem razvoja ICT-a¹ i kvalitativno različitih društvenih odnosa, multiplikacijski efekt primjene novih znanja ubrzava transformaciju modernih društava. Ekonomski se tokovi sve više temelje na korištenju novih ideja i informacija te stjecanju novih znanja i vještina, a manje na materijalnim resursima, pa tako proizvodnja utemeljena na znanju postaje konkurentnom na globalnom tržištu.

Globalizacija je započela negdje u 19. stoljeću, a sve njezine prijašnje faze bile su izraz dosegnute razine znanja, primijenjenih tehnologija i djelovanja konkurencije. Nova se ekonomija¹ temelji na šansama nastalim povećanjem količine znanja i intenziviranjem primjene ICT-a, što bitno mijenja poslovanje tvrtki u 21. stoljeću. Poduzetništvo se više ne povezuje samo s većim kapitalnim pothvatima, već postaje generator razvoja i samozapošljavanja korištenjem inovativnih potencijala širih slojeva stanovništva. Znanje je ono što stvara vrijednost i nova znanja, pa znanje dostiže sve veću vrijednost, jer se povećava, proširuje, produbljuje i pretvara u intelektualni kapital.

Sukladno tomu, društvo znanja¹ suvremeni je globalizacijski trend, zapravo izraz četvrte tehnološke, odnosno informatičke revolucije i nastanka informatičke epohe koja je nametnula nove društvene odnose. Promjene se osobito odnose na slabljenje pozicije fizičkog rada i jačanje intelektualnog kapitala. Dolazi do povećanja fleksibilnosti tržišta rada, što je uzrok mnogim društvenim turbulencijama, osobito u zemljama koje imaju dugu tradiciju društva blagostanja. Znanje je tako postalo primarna roba koju proizvodimo, kupujemo i prodajemo. U ovom članku govori se o pojmu i značenju nove ekonomije i društva znanja te o ulozi ICT-a.

Ključne riječi: nova ekonomija, znanje, obrazovanje, globalizacija, društvo znanja, informacijsko-komunikacijske tehnologije, tranzicijske zemlje

THE NEW ECONOMY AND KNOWLEDGE SOCIETY

Abstract: Although since the industrial revolution knowledge holds a key to development, is now emerging as an important entrepreneurial resource and basic generator of economic growth. Influenced the development of ICT and qualitatively different social relations, multiplying the effect of the application of new knowledge accelerates the transformation of modern societies. Economic flows are increasingly based on the use of new ideas and information and to acquire new knowledge and skills, and less on material resources, including the production of knowledge-based becoming competitive in the global marketplace.

Globalization began sometime in the 19th century, and all of her previous stages were an expression of the level of knowledge, applied technologies and effects of competition. The new economy is based on the chances of occurring by increasing the amount of knowledge and intensifying the application of ICT, which significantly changed the business in the 21st century. Entrepreneurship is no longer associated only with larger capital ventures, but becomes a generator of development and self-employment using innovative potential of a broad segment of the population. Knowledge is what creates value and new knowledge, and knowledge reaches all the greater value, as it increases, broadens, deepens and turns into intellectual capital.

Accordingly, the knowledge society is contemporary globalization trend, actually a fourth term technological or information revolution and the emergence of information technology era, which imposed new social relations. Changes are particularly related to the weakening of the position of the physical work and the strengthening of intellectual capital. There is an increase labor market flexibility, which is the cause of many social turbulence, especially in countries that have a long tradition of welfare society. Knowledge has thus become the primary commodities we produce, buy and sell. This article discusses the notion of a new economy and knowledge society, and the role of ICT.

Keywords: new economy, knowledge, education, globalization, knowledge society, ICT, transition countries

1. UVOD

U analizi postkapitalističkog društva čuveni američki autor iz područja menadžmenta Peter F. Drucker kaže da će produktivnost znanja sve više biti odlučujući čimbenik u natjecateljskoj poziciji zemalja, gospodarskih grana i tvrtki. Rad i kapital više nisu rijetki niti vrijedni resursi, već su to informacije i iz njih generirano znanje. Informacije postaju sirovina iz koje nastaje znanje te one tvore medij kojim se znanje transportira i priopćava. Vrijednost društvenog proizvoda sve se manje određuje fizičkom proizvodnjom, jer udjel sirovina i energije opada, pa materijalna dobra gube važnost pred nematerijalnim, a snaga mišića nadomješta se mentalnom snagom. Već sredinom 90-ih godina 20. stoljeća više od 60% zaposlenih u Njemačkoj radilo je u uslužnom sektoru koji je generirao oko 65% ukupne stvorene vrijednosti, što je više uzrokovano porastom kvalificiranih usluga znanja, nego jeftinim uslugama niže kvalifikacije.⁵⁰

Sredinom 20. stoljeća sustav privređivanje u razvijenim zemljama bitno se razlikovao od predmodernih sustava proizvodnje koji su se temeljili na poljoprivredi. Moderna društva industrijalizirala su obradu zemlje i uzgoj stoke toliko da je sve manji postotak ljudi bio zaposlen u poljoprivredi (oko 5%), a najveći je broj radio u industriji (oko 30 do 40%). Kasnije, početkom 70-ih godina 20. stoljeća i postotak zaposlenih u industriji počinje se smanjivati u korist tercijarnih (trgovina i usluge) i kvartarnih djelatnosti (sektor intelektualnih usluga, obrazovanja, informiranja, obrade informacija, istraživanja i znanosti).⁵¹ Iako je globalizacija započela negdje u 19. stoljeću, termin se počeo intenzivno koristiti tek u posljednjim desetljećima 20. stoljeća. Kvaliteta razvoja u zemljama koje su potpuno zahvaćene informatičkom revolucijom mjeri se tzv. ICT-čimbenicima, odnosno doprinosom ICT-a stopi rasta BDP-a. Ta nova kvaliteta razvoja dala je povod stvaranju nove ekonomije.⁵²

Međutim, nakon krize fordizma, kapitalizam je ušao u fazu krupne preobrazbe koja utječe na

valorizaciju kapitala, oblike vlasništva i podjele rada, dovodeći u pitanje neke od bitnih sastavnica logike prve industrijske revolucije. Povećanje uloge znanja i nematerijalnih vrijednosti u središtu je te promjene. No, ključna uloga znanja u kapitalizmu nije sama po sebi neka povijesna novost, pa se zato postavlja pitanje u kojem smislu danas možemo govoriti o novoj ulozi znanja. S tim u vezi, C. Vercellone⁵³ ističe tri temeljne prepreke koje priječe drukčije promišljanje novog mjesta znanja i znanosti u novom kapitalizmu:

1. Tehnološki determinizam: Imanentan je teorijama nove ekonomije i informacijskog društva koje ICT-e drže pokretačem masovne proizvodnje znanja i nematerijalnih dobara, nasuprot mehanicističkim pristupima koji su izumom parnog stroja utemeljili prvu industrijsku revoluciju koja je dovela do formiranja radničke klase i masovne proizvodnje materijalnih dobara;
2. Povijesni redukcionizam: Polazeći samo od aktivnosti namjerne proizvodnje znanja, ovaj pristup novu ekonomiju shvaća kao privilegij istraživačko-razvojno-znanstvene elite, što prikriva način na koji se tumači izlaz iz industrijskog kapitalizma kroz povratak kognitivne i umne dimenzije rada, što se manifestira u ukupnosti proizvodnih, materijalnih ili nematerijalnih aktivnosti; te
3. Pozitivističko shvaćanje znanosti i tehnologije: Riječ je o apstrahiranju društvenih odnosa i konflikata koji su obilježili čitavu povijest kapitalizma te ovladavanja umnim snagama proizvodnje. Pristup se očituje u tendenciji tretiranja znanje kao specifičnog ekonomskog dobra. Zapravo, znanje se shvaća kao neovisan čimbenik proizvodnje čija bi se specifičnost sastojala u logici smanjenja prinosa, za razliku od onog što se zbiva s fizičkim čimbenicima (kapital i rad).

Nova je ekonomija označila pomak od materijalnih k nematerijalnim, odnosno neopipljivim vrijednostima. Konkurentska se prednost seli od fizičkog k neopipljivom, od vidljivog k nevidljivom, od viđenog prema neviđenom. Svi koji žele opstati moraju svladati val nove ekonomije znanja. Studijski programi moraju imati sadržaje koji će upoznati studente s ključnom odrednicom poslovnog uspjeha za koju

⁵⁰ North, K.: Upravljanje znanjem – Vođenje poduzeća usmjereno prema znanju, Naklada Slap, Zagreb, 2008. str. 16.-17.

⁵¹ Ivanović, M.: Društvo znanja. Vidjeti na <http://www.baranja.net/modules.php?..>

⁵² Vojnić, D.: Izlaganje na predstavljanju knjige Vladimira Veselice Globalizacija i nova ekonomija koja je održana na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 3. srpnja 2007. Ekonomski pregled, 2007. 58(7-8), str. 489.-494.

⁵³ Vercellone, C.: Rad, informacija i znanje u novom kapitalizmu: hipoteza o kognitivnom kapitalizmu, Ekonomski pregled, 2006. 57(11), str. 809.-825.

postoje različiti nazivi: intelektualni potencijal, ljudski kapital, nevidljiva imovina i slično.⁵⁴ Većina se teoretičara još fokusira na konvencionalne ekonomske mudrosti, a praktičari su neugodno iznenađeni slabim povratom uloženi sredstava. Živimo u sustavu neopipljive ekonomije u kojoj je ekonomija znanja nova stvarnost. Umjesto zakona opadajućih prinosa, kod ulaganja u znanje imamo zakon rastućih prinosa. Sve manji povrat na uloženi fizički kapital, preokreće se u zakon povećanog povrata sredstava kada se ona ulože u intelektualni (neopipljivi) kapital.

Lisabonskom i Barcelonskom deklaracija (European Council, 2000. i 2002.⁵⁵) Europska je unija obznanila nužnost da se usporenom tehnološkom i gospodarskom razvoju valja suprotstaviti ubrzanom tranzicijom u novu ekonomiju, što je postalo razvojnim manifestom zemalja Unije i ostalih zemalja koje se žele tamo ravnopravno priključiti te biti konkurentne na međunarodnim tržištima.⁵⁶ Tumačenja fenomena nove ekonomije iz većine strateških dokumenata OECD-a, Europske komisije i Europskog vijeća, čine okosnicu aktivnosti u potrazi za željenom razinom usklađenosti u danom društvenom kontekstu. Razlike u polazištima pružaju veliku mogućnost izbora tumačenja koncepta nove ekonomije i društva znanja (primjerice, potraga za efikasnosti, rast proizvodnosti i konkurentnosti, društvene inovacije na području znanosti, obrazovanja i istraživanja i brojna druga).⁵⁷

2. NOVA EKONOMIJA

Početak 20. stoljeća pojavila se svojevrsna nova ekonomija koja je bila povezana za pojavu električne energije, telefona, željeznice i automobila, što je naglavce reorganiziralo dotadašnji život i poslovanje. To je bila era

⁵⁴ Više vidjeti u Mujić, N. i Legčević, J.: Razvoj ljudskog kapitala, novo bogatstvo nacije, *Informatologia*, 2008. 41(3), str. 196.–202.

⁵⁵ European Council: Conclusions of the Presidency of the Lisbon European Council of 23. and 24. March 2000, Council document 100/1/00. te European Council: Conclusions of the Presidency of the Barcelona European Council of 15. and 16. March 2002, Council document SN 100/1/02 Rev1.

⁵⁶ Švarc, J.: Institucionalne pretpostavke tranzicije u gospodarstvo znanja: karika koja nedostaje, *Društvena istraživanja*, god. 15 (2006), br. 3 (83), str. 320.

⁵⁷ Krbac, D.: Društvo znanja i/ili ekonomija znanja: Što čini razliku u poimanju znanja kao javnog dobra? Sveučilište J. Dobrile u Puli, Pula, 2009. Više vidjeti na <http://www.hrca.hr/index.php?..>

industrijske ekonomije, kada je posjedovanje imovine značilo više od svega drugoga, pa je bilo važno što jeftinije ili brže nešto proizvesti pomoću ljudskog rada. Svoje bogatstvo tvrtke su temeljile na materijalnoj imovini i fizičkom kapitalu. Međutim, koncem 90-ih godine 20. stoljeća nova se vrijednost stvara pomoću nematerijalne imovine, a znanje postaje glavni poduzetnički resurs. U širu znanstvenu i kolokvijalnu uporabu ulazi pojam nova ekonomija koja je označila duboke promjene u svjetskom gospodarstvu s dubokim društvenim posljedicama. Makroekonomski aspekti teorije nove ekonomije upućuju na ekonomski rast bez povećanja inflacije, dok mikroekonomski teoretičari ističu promjene razmišljanja (inovativnost, umrežavanje) i organizacije rada (projektno razmišljanje, dehijerarhizacija) te ključnu ulogu nove informacijske tehnologije i interneta u povećanju produktivnosti i ekonomskog rasta.

Informacijska tehnologija i internet višestruko ubrzavaju komunikaciju, omogućuju širenje informacija i znanja, ali i pokretljivost kapitala, robe i usluga podižu na do sada neviđenu razinu realizirajući ideju jedinstvenog svjetskog tržišta.⁵⁸ Nova je ekonomija temeljni pokretač i promjena u poslovanju tvrtki u 21. stoljeću koje se temelje na novim poslovnim mogućnostima nastalim povećanjem količine znanja te intenziviranjem primjene ICT-a. Znanje je ono što stvara vrijednost, ali i proizvodi nova znanja, pa se sve više ljudi uključuje u lancu vrijednosti, u proizvodnju i podjelu znanja (fakulteti, proizvođači, potrošači), znanje dostiže sve veću vrijednost, jer se povećava, proširuje, produbljuje i pretvara u intelektualni kapital. Znanje je tako postalo primarna roba koju proizvodimo, kupujemo i prodajemo.⁵⁹

Nova ekonomija označava termin kojim se željelo pokazati da korištenje resursa u naprednim industrijskim gospodarstvima ovisi o različitim oblicima informacija i komunikacija i da je većina znanja koja se rabi u proizvodnji nematerijalnog oblika. Zapravo, riječ je informacijama temeljenim na znanju. Svoja izravna uporišta ekonomija znanja pronalazi u novim teorijama rasta izraslim na kritici tradicionalne ili neoklasične teorije. Nove su teorije, osim

⁵⁸ Pavić Ž.: Poduzetništvo mladih i nova ekonomija, *Ekonomski vjesnik*, br. 1-2, prosinac 2008. str. 85.-93.

⁵⁹ Kolaković, M.: Poduzetništvo u ekonomiji znanja, *Sinergija*, Zagreb, 2006. str. 156.

klasičnih proizvodnih činitelja (zemlju, rad i kapital), identificirale i tehnologiju, odnosno tehnološke promjene kao važan proizvodni čimbenik kojem se pripisuje čak tri četvrtine ekonomskog rasta. Naime, tehnološke promjene dovode do tehničkog progresa koji se manifestira u povećanju proizvodnosti i smanjivanju troška po jedinici za dane ulazne veličine.⁶⁰

Teoretičari koncepta i temeljnih ideja nove ekonomije⁶¹ upozoravaju na ekonomske promjene koje dovode do transformacije uloge nacionalnih država u svjetskom sustavu te na promjene na tržištu rada koje stvaraju nove prilike, ali i nove prijetnje za različite socijalne slojeve prema kojima se države moraju odnositi na nove načine. Koncept nove ekonomije s vremenom je doživio mnoge kritike i revizije koje su se uglavnom referirale na neumjereni optimizam, odnosno na mogućnost da svjetsko gospodarstvo, unatoč značajnom porastu produktivnosti, i dalje prolazi kroz ciklička krizna kretanja praćena previranjima na svjetskim financijskim tržištima. No, unatoč kritikama, tek rijetki teoretičari osporavaju dalekosežne promjene koje su se dogodile u 90-im godinama 20. stoljeća i koje traju do danas.⁶²

Nova ekonomija predstavlja pokušaj uvođenja suvremenih stajališta u ekonomska promišljanja potpuno suprotna od do tada uvriježenih postavki Keynesijanskog modela. U poslijeratnoj ekonomiji ostvarivanje pune zaposlenosti i povećanje proizvodnje kroz upravljanje potražnjom bilo je ostvarivo, ali kada se 70-ih godina 20. stoljeća pojavio problem visoke nezaposlenosti i inflacije, ekonomisti se okreću ekonomici ponude, naglašavajući značaj smanjivanja poreznih stopa u cilju rasta plaća i veće motiviranosti zaposlenika te poticaja investicija. Budući da je ekonomika ponude predstavljala reakciju na stari sustav promišljanja, a ne na stvarne potrebe razvojnog modela, nije polučila rezultate koji su bili očekivani zato što se temeljila na klasičnim čimbenicima proizvodnje (kapitalu i radu), a ne na suvremenim činiteljima

proizvodnje, odnosno na znanju, tehnološkim inovacijama, obrazovanju i sposobnostima.⁶³

Pojam nove ekonomije povezan s jačanjem globalizacijskih trendova i informacijske tehnologije. Ne postoji jedinstvena definicija nove ekonomije, a zajednički je nazivnik svih pokušaja njezinog definiranja ekonomski rast i intenzivno uključivanje ICT-sektora u sva područja ekonomije i društva, što uzrokuje promjene na strani ponude i potražnje. Nova je ekonomija zapravo ekonomija utemeljena na znanju i na idejama poboljšanja životnog standarda i stvaranja novih radnih mjesta u mjeri u kojoj se inovativne ideje i tehnološke promjene uključuju u proizvode, usluge i proizvodne procese.⁶⁴ Nova je ekonomije model utemeljen na međusobno povezanim politikama u cilju dostizanja dugoročno održivog rasta, pri čemu povezane ICT-e dramatično povećavaju količinu i vrijednost informacija dostupnih pojedincima, tvrtkama i vladama, omogućujući im efikasniji izbor i ostvarenje superiornijih performansi.⁶⁵

Nova ekonomija uključuje i pogled na sektore nacionalne ekonomije koji se intenzivno koriste inovacijama i novim tehnologijama, odnosno na industrije čija proizvodnja, distribucija i pružanje usluga te konačni uspjeh, znatno ovise o računalima, telekomunikacijama i internetu. No, bez promjena u organizaciji tvrtke, u načinu korištenja ljudskog kapitala i u fleksibilnosti tržišta, koncept nove ekonomije ne bi se mogao realizirati. Isključivi značaj ICT-sektora ne smije se preneglašavati, jer bez korjenitih promjena temeljnih tržišnih institucija koje će uvesti tehnologije usmjerene prema bržem rastu proizvodnosti, rezultati će izostati.

⁶³ Škuflić, L. i Vlahinić-Dizdarević, N.: Koncept nove ekonomije i značaj informacijsko-komunikacijske tehnologije u Republici Hrvatskoj, *Ekonomski pregled*, 2003. 54 (5-6), str. 460.-479.

⁶⁴ Atkinson, R.D.: *Making the New Economy Grow*, PPI, Washington, 2000. Ili na <http://www.pionline.org>

⁶⁵ Mann, C.L. & Rosen, D.H.: *APEC and the New Economy*, Institute for International Economics, 2001. Ili, više vidjeti na <http://www.sccp.org/sccplibrary/meetings/august2001/nueco n.doc>

⁶⁰ Lažnjak, J. i Švarc, J.: Upravljačke elite i ekonomije znanja - Novi teorijski okvir za proučavanje upravljačkih elita u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, god. 11 (2002), br. 1 (57), str. 48.

⁶¹ Romer, P. & Nelson, R. & Shapiro, R. & Gordon, J.S. najpoznatiji su autori koji se povezuju uz koncept nove ekonomije.

⁶² Pavić Ž.: Poduzetništvo mladih i nova ekonomija, *Ekonomski vjesnik*, br. 1-2, prosinac 2008. str. 85.-93.

Rezultati tog novog načina djelovanja i promišljanja tvrtki ogledaju se u sljedećem:⁶⁶

- Nove industrije u trgovini i e-trgovini sve više sudjeluju u ukupnoj nacionalnoj proizvodnji;
- Mnoge industrije, pa i tradicionalne, nastoje se sve više koristiti naprednim tehnologijama;
- Statički pojam komparativne prednosti (koja se temelji na raspoloživosti resursa, kanala nabave i prodaje, na blizini tržišta i na nižim troškovima) gubi na značaju;
- Ekonomski uspjeh tvrtke sve će više ovisiti o sposobnosti efikasne primjene brojnih tehnoloških inovacija i poduzetničkih vještina; te
- Obrazovana radna snaga postaje najznačajniji resurs i činitelj uspjeha.

Inače, koncept nove ekonomije možemo promatrati na mikro, mezzo i makro, razini, a njegovu evaluaciju pratiti kroz rast BDP-a i vanjskotrgovinske razmjene. Na mikro razini podrazumijeva nova promišljanja vođenja tvrtke, njezinu reorganizaciju, uključivanje novih tehnologija, efikasno i dinamično tržište kapitala te dinamičnu ekonomiju i poduzetništvo, rastuću konkurentnost i veću fleksibilnost tržišta rada. Promjene na tržištu rada ne smiju se povezivati isključivo sa sustavom školovanja i permanentnog obrazovanja, već s obučenošću radne snage koja mora biti spremna prihvatiti suvremenu tehnologiju. Rizik, neizvjesnost i promjene postaju pravilo, a ne iznimka. To je ekonomija u kojoj hijerarhijska organizacija tvrtke ustupa mjesto mrežnoj koja se neprekidno mijenja i uči. Na mezo i makro razini nova ekonomija podrazumijeva transformaciju industrijske proizvodnje, a time i cjelokupne ekonomije (gospodarstva). Svaka takva stoljetna promjena sobom je nosila smanjenje jednog i rast drugog dijela gospodarstva, promjene u obavljanju posla i organizaciji tvrtke, u obrazovnom sustavu, u ulozi države u promicanju ekonomskog rasta i socijalne pravde, u načinu življenja, i u konceptu obitelji, ali svima je zajedničko poboljšanje životnog standarda nacije.⁶⁷

Rast gospodarstva ne možemo tražiti u postojećoj proizvodnji, tehnikama i procesima, već u novim

inoviranim proizvodima. Nova radna mjesta i povećanje zaposlenosti nužno je osigurati novim poduzetničkim pothvatima, a ne pukom reorganizacijom postojećih tvrtki.⁶⁸ Model nove ekonomije pretpostavlja novi pogled na vođenje gospodarstva kojim se osigurava dugoročan rast proizvodnosti i povećanje životnog standarda. Iako utemeljen na liberalnom konceptu, ne isključuje ulogu države, već zahtijeva njezino redefiniranje. Rastućoj ekonomiji znanja nužna je pametna i strateški usmjerena država prema temeljnim postavkama rastuće ekonomije, a to su: obrazovanje, istraživanje i sposobnosti.

Često se čuje i naziv internet ekonomija, a da bi se još više istakla uloga nematerijalnih resursa i neopipljive imovine, nestanak klasično organiziranih tvrtki te nepostojanje fizičke nazočnosti tijekom poslovnih odnosa, sve se više koristi i naziv virtualna ekonomija.⁶⁹ Teoretičari nove ekonomije govore da su se dogodile uistinu velike promjene. Mijenjaju se pravila ponašanja, nije više bitna dostupnost kapitalu, već informacijama, kreiranje vrijednosti odnosi se na kreiranje novog znanja i eksploatiranje njegove vrijednosti, najvažnija je nematerijalna, neopipljiva, intelektualna imovina, koja danas čini oko 90% vrijednosti svjetskih tvrtki. Ljudsko znanje (mozak), a ne ruke, postalo je najvažniji činitelj rasta i razvoja tvrtki i gospodarstva. Sposobni zaposlenici koji razvijaju nove ideje, stvaraju vrijednost i inoviraju poslovanje postali su ključna imovina. Svi mogu prodavati svima na planetu te od njih i kupovati, a da se nikad fizički ne sretnu. Nevidljiva ruka A. Smitha postala je još više neuhvatljiva.⁷⁰

Zašto je širenje nove ekonomije važnije od širenja brojnih izuma koji su obilježili 20. stoljeće (fiksna telefonija, cestovni promet, ulazak televizije u svaki dom)? Ne bismo li ipak mogli pretpostaviti da nova ekonomija neće donijeti promjene koje bi se barem približno mogle usporediti s promjenama koje su utjecale na život zapadne civilizacije u 20. stoljeću? Ta se pitanja postavljaju u razvijenim

⁶⁶ Prilagođeno prema Atkinson, R.D. i dr.: The 2002 New Economy Index, PPI, Washington, 2002. str. 4. Ili, više vidjeti na <http://www.ionline.org>

⁶⁷ Atkinson, R.D. & Gottlieb, P.D.: The Metropolitan New Economy Index, PPI, Washington, 2001. Ili, više vidjeti na <http://www.pionline.org>

⁶⁸ Prema studiji Kortu i Josh Lerner s Harvard Business School, dolar uložen u nove pothvate dat će 3-5 puta više patenata, nego dolar uložen u R&D. Preneseno iz OECD: The New Economy: Beyond The Hype, OECD, Paris, 2001.

⁶⁹ Petersen, V.S.: A Critical Rerewriting of Global Political Economy - Integrating reproductive, producitive and virtual economies, Routledge, 2003, str. 113.

⁷⁰ Više vidjeti u Edvinsson, L.: Korporacijska longituda - Navigacija ekonomijom znanja, Differo, 2002. str. 53.-64.

zemljama, ali su još važnija za tranzicijske i zemlje u razvoju. Naime, ako brzo širenje nove ekonomije znači da većina ljudi zbog nedostatka temeljnih znanja ostaje isključena iz uživanja njezinih blagodati, onda ta spoznaja mora još više zabrinuti vlade tranzicijskih zemalja. Ako nova ekonomija povećava proizvodnju i produktivnost, to otvara mogućnost smanjivanja razvojnog jaza u odnosu na Europsku uniju, pa ne postizanje tog strateškog cilja znači daljnju razmjernu stagnaciju.

Znanstvene zajednice te intelektualne i političke elite koje danas upravljaju znanošću u tranzicijskim zemljama suočene su s paradoksom kojemu se ne nazire rješenje: s jedne strane imamo naglo širenje nove ekonomije utemeljene na proizvodnji, distribuciji i uporabi znanja, a s druge strane imamo sve veću marginalizaciju položaja znanosti, znanja i tehnologije. Ovaj paradoks zahtijeva temeljitiji uvid u nastanak nove ekonomije i činitelje koji je pokreću. Naime, iako je znanje pokretačka i proizvodna snaga gospodarskog i društvenog razvoja od početaka civilizacije, nova ekonomija, u smislu nove tehnološko-ekonomske paradigme proizvodnje, širenja i komercijalizacije znanja, pojavljuje se tek nedavno. Početkom 90-ih godina 20. stoljeća analitičari gospodarskog rasta (primjerice, Solow⁷¹) zaključili su da su za ekonomski rast i razvoj odlučujuća ulaganja u nematerijalne čimbenike (znanje i tehnologiju), a manje u materijalne čimbenike (kapital i fizički ljudski rad). U Svjetskoj banci drže da postoje četiri sljedeće pretpostavke kako bi zemlja bila sposobna sudjelovati u novoj ekonomiji:⁷²

- Obrazovanje i obuka (nužno je imati obrazovano i obučeno stanovništvo, kako bi se stvorilo, dijelilo i koristilo znanje);
- Informacijska infrastruktura (nužno je imati splet medija, od radija do interneta, kako bi se informacije širile);
- Pravni i ekonomski okvir (nužno je imati legislativu i ekonomski okvir koji će poticati protok znanja, ulaganja u ICT-e te ohrabrivati poduzetništvo); te
- Inovacijski sustav (nužno je imati mrežu istraživačkih centara, sveučilišta, privatnih tvrtki i društvenih skupina, kako bi se prihvatila globalna znanja i prilagodila za

lokalne potrebe, odnosno kako bi se stvorila nova znanja).

Svoje djelovanje države bi morale fokusirati na jačanje inovacijski poticajne infrastrukture, na investicije u obrazovanje, na podupiranje klastera, na poboljšanje životnog standarda, na kvalitetu a ne kvantitetu posla. Dakle, uloga se države svodi na implementaciju politika (osobito fiskalne, trgovinske i investicijske) te na uspješno uvođenje novih tehnologija. Države, odnosno lokalni i regionalni entiteti moraju težiti postati zanimljivo područje za stanovanje obrazovane i sposobnu radnu snagu, pa će se investicije kretati za sposobnom radnom snagom, a ne kao do sada prema područjima jeftine radne snage.

3. DRUŠTVO ZNANJA

Još 1974. godine formuliran je koncept društva znanja, čime je označen konceptualni okvir za obrazovne promjene u posljednjim desetljećima. Nordijske zemlje prednjače u razvoju društava znanja, pri čemu je najdalje otišla Finska koja se i danas uzima kao primjer dobrih obrazovnih postignuća. Za društvo znanja najvažnija su sustavna obrazovna rješenja te ujednačavanje obrazovnog standarda zemlje. Naime, da bi se uspostavilo društvo znanja valja ispuniti četiri kriterija: svi građani trebaju imati mogućnosti cjeloživotnog učenja, obveznim formalnim obrazovanjem (školovanjem) treba potpuno obuhvatiti učenički naraštaj (nema obrazovnog isključivanja), informalno učenje pozicionirati u središte, a samoobrazovanje ohrabrivati te druge neškolske organizacije trebaju podupirati obrazovanje što im se vraća kao razvojni čimbenik.⁷³

S druge strane, o društvu znanja može se govoriti kada su strukture i procesi materijalne i simboličke reprodukcije nekog društva toliko prožeti operacijama ovisnim o znanju da primarno značenje zadobivaju obrada informacija, simbolička analiza i sustavi eksperata spram drugih čimbenika reprodukcije.⁷⁴ Za razvoj koncepta društva znanja bitne su nove teorije rasta koje znanje i tehnologiju koncipiraju kao endogeni dio ekonomskog rasta te znanje, uz rad i kapital, postaje treći činitelj proizvodnje. Te se teorije

⁷¹ Robert Solow, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1987. godine.

⁷² Više vidjeti na <http://www.business.hr>

⁷³ Husén, T.: London: Learning Society, Methuen, London, 1974.

⁷⁴ North, K.: Upravljanje znanjem – Vođenje poduzeća usmjereno prema znanju, Naklada Slap, Zagreb, 2008. str. 17.

oslanjaju na koncept postindustrijskog društva te povezuju obrazovanje i ekonomski razvoj i tako postaju ključni oslonac za ekonomsko promišljanje uloge obrazovanja. Nakon toga, društvo znanja ulazi u sociologiju i radove vodećih teoretičara globalizacije te je gotovo općeprihvaćen postao stav prema kojem je znanje temelj konkurentnosti u globalnoj ekonomiji.

Sintagma društvo znanja na ovim prostorima često izaziva podsmjehe, jer se godinama rasteže i manipulira do neprepoznatljivosti u dnevno-političke svrhe. No, ukoliko nas zanima povijest koncepta, valja se vratiti u 1969. godinu kada Peter F. Drucker piše o *knowledge workeru*, novom tipu radnika u uslužnim djelatnostima koji zamjenjuju fizičke radnike te o znanje kao ključnom resursu. Temeljna je karakteristika stručnih radnika njihovo formalno obrazovanje, pa ono postaje središnji cilj društva znanja. Nakon toga, D. Bell, ugledni teoretičar postindustrijskog društva, 1973. godine naglašava ulogu obrazovanja u ekonomskom razvoju, pa glavni problem postindustrijskog društva vidi u dostupnosti ljudskih resursa, a visoko obrazovanje mora odgovoriti na tu potrebu, pa sveučilište postaje središnja institucija novog društva.⁷⁵

Tvrtke razvijenih, ali i tranzicijskih zemalja danas intenziviraju trajnu izobrazbu svojih zaposlenika za potrebe što ih donose stalne tehnološke promjene. Na to su prisiljene zbog nesmiljene konkurencije na globalnom tržištu, pa je obrazovanje odraslih prepoznato kao jedan od uvjeta konkurentnosti tvrtki i nacionalnog gospodarstva. No, osim osnovnog, društvo se znanja ostvaruje i visokim obrazovanjem te ujednačenim obrazovnim standardom, pri čemu valja što više djece obuhvatiti predprimarnim obrazovanjem, stvarati uvjete daljnjeg postobveznog obrazovanja, kvalitetno visoko obrazovanje učiniti dostupnim svima, stvarati uvjeta da se oni što su napustili više srednje obrazovanje prije njegovog završavanja mogu u njega ponovno uključiti kroz sustav povratnog obrazovanja, ne proglašavati srednje obrazovanja obveznim, jer se to nije pokazalo uspješnim u smanjivanju osipanja učenika te poticati suradnju

školstva i gospodarstva, kako bi škola obrazovala profile što su potrebni na tržištu rada.⁷⁶

UNESCO⁷⁷ preporučuje šestogodišnje primarno obrazovanje i nakon toga trogodišnje niže sekundarno obrazovanje, što zajedno tvore obvezno osnovno obrazovanje.⁷⁸ Napori tranzicijskih zemalja s tradicionalnim obrazovnim sustavima za priključenje Europskoj uniji jačat će potrebu za prilagođavanjem strukture obveznog školovanja međunarodnim standardima. Istodobno, jačat će otpori onih kojima takva promjena ne odgovara. Može se očekivati da će se produljenje i unutarnje restrukturiranje osnovnog obveznog obrazovanja pokušati zamijeniti produljenjem obveznog školovanja na taj način da se dio ili čitavo više srednje obrazovanje proglasi obveznim. Time se, međutim, ne postiže svrha produljenja obveznog osnovnog obrazovanja, odnosno kvalitetnije stjecanje novih ključnih kompetencija što su građanima ujedinjene Europe nužne za život u društvu znanja.

Obrazovanje je svojedobno bio jedan od temelja tzv. države blagostanja. Međutim, u uvjetima globalizacije smisao i koncept države blagostanja mijenja se u smjeru kompetitivne države koja je još više upućena na obrazovanje i još više postaje društvo koje uči. Radi poboljšanja međunarodne konkurentnosti ostvaruje se partnerstvo škole s tvrtkama, poslodavcima i sindikatima. Pod utjecajem poduzetnika i civilnog društva, obrazovanje istodobno povratno djeluje na ekonomski i razvoj civilnog društva. Međutim, realizacija ideje društva znanja ne ovisi toliko o njezinoj konceptualnoj privlačnosti, nego o društvenom kontekstu, odnosno stvarnim razvojnim potrebama i relativnoj snazi onih društvenih skupina kojima pogoduje i onima kojima ne odgovaraju strukturne obrazovne promjene. Zemlja koja ne stvara proizvode s velikom dodanom vrijednošću, nego se oslanja na prirodne resurse i koja ima tradiciju preraspodjele stvorenih bogatstava, nema potrebe za obrazovanjem kao zemlja siromašna prirodnim bogatstvima te je usmjerena na proizvodnju i štednju, a ne na preraspodjelu i potrošnju. U uvjetima globalizacije i izgradnje kompetitivne

⁷⁵ Dolenc, D. □: Društveno odgovorno sveučilište: A što Bolonja ima s tim? Političko obrazovanje, 2007. vol. 3. br. 3-4. str. 142.-147.

⁷⁶ Više vidjeti u Pastuović, N.: Kako do društva koje uči? Odgojne znanosti, 2006. vol. 8. br. 2. str. 421.-441.

⁷⁷ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija Ujedinjeni naroda za obrazovanje, znanost i kulturu).

⁷⁸ International Standard Classification of Education – ISCED, 1997.

države, dobra obrazovna rješenja postaju privlačnija, osobito za male zemlje koje se moraju otvarati ako žele opstati i napredovati.

Svim dosadašnjim analizama zajedničko je to da se od visokog obrazovanja traži prilagodba novim društvenim potrebama, da bude tržišno, programski, društveno odgovornije (primjerice, orijentacija prema sposobnostima studenata, ali i odgovornost prema svim *stakeholdersima*). Od institucija visokog obrazovanja očekuje se da budu konkurentne u odnosu na institucije iste razine, programskog i istraživačkog potencijala, ili u odnosu na druge institucije koje pružaju uslugu visokog obrazovanja i istraživanja. Društvena osjetljivost financiranja javne usluge visokog obrazovanja uvjetuje cijeli niz istraživačkih aktivnosti koje su usmjerene na traženje prihvatljivih rješenja u odnosu između društvene kvalitete i društvenih aspekata održivosti.

Ako javno financirana znanost ne funkcionira kao otvoreni sustav u funkcionalnoj vezi s gospodarskom sferom, ona postaje autistična, izolirana i bespotrebna, a monopolistički položaj sveučilišta i instituta u kreiranju znanja polako ali sigurno erodira, što položaj znanosti u europskim tranzicijskim zemljama to ponajbolje ilustrira. Dakle, nužno je stvoriti uvjete te takvo organizacijsko, institucionalno i posebice socijalno-kulturno okruženje koje omogućuje da se ulaganje u znanje vrati, odnosno stvori novu vrijednost. Spoznaja da je ulaganje u znanje investicija, a ne budžetska potrošnja ulaganje u znanje čini racionalnim i prepoznatim načelom ukupnog gospodarskog razvoja, uključujući temeljne znanosti i istraživanja vođena znatiželjom. To se posebice odnosi na istraživanja u generičkim tehnologijama (biotehnologija, posebice molekularna biologija, nanotehnologija i slično) koje su sposobne stvarati sasvim nove proizvodne sektore i tako mijenjati cjelokupnu gospodarsku strukturu zemlje.

ZAKLJUČAK

Temeljna odrednica nove ekonomije ubrzani je tehnološki razvoj koji unaprjeđuje procese industrijske proizvodnje i strojeve s ciljem postizanja što veće produktivnosti i ostvarenja profita. Koncem 20. stoljeća u razvijenim zemljama smanjuje se udjel industrije u strukturi ukupnog gospodarstva, mijenja se struktura društva te otvaraju planirani i organizirani procesi za prijelaz u novu ekonomiju i novi društveni

koncept – društvo znanja. Temeljna se značajka društva znanja može opisati analogijom s modelom poslovanja tvrtke, kao kontinuiranim procesom prilagođavanja društva (tvrtke) novim i sve bržim izazovima koji dolaze iz okruženju. Četiri su temeljna stupa nove ekonomije i društva znanja:

- Informatičko društvo (informatizirano gospodarstvo, javni sektor i građani);
- Umreženo društvo (umreženost gospodarstva, javnog sektora i građana na temelju novih tehnologija komunikacije);
- Ekonomija znanja (proizvodnja, distribucija i korištenje znanja u poslovanju kao temelj poslovnih aktivnosti i razvoja); te
- Cjeloživotno učenje (kontinuirano učenje i obrazovanje svih pojedinca).

Prema iskustvima društava znanja, učenje budućnosti ne odvija se na nijednom fakultetu, ono se odvija vani, unutar industrije. Društvena i gospodarska zbilja tjeraju nas na metamorfozu znanosti, neodložno pronalaženje modela uklapanja znanstvenog rada u društvo, kako bi znanost postala svrsishodna, a ne gluha na društvene potrebe i zahtjeve. U uvjetima informatičkog društva, znanost više nije vlasništvo elite, a njezin transfer pretpostavlja osobe sposobne za prihvaćanje realizacije svojih uloga u okviru pragmatičnih pozicija. Znanost postaje predmetom kupoprodaje i oruđe globalne konkurentnosti, a najveći potrošač znanstvene proizvodnje postaje sfera materijalnih dobara. Sveučilišta i njihove programe valja rekonfigurirati, kako bi odgovorila kompleksnom i promjenjivom okruženju, valja stvarati programe koji će svoje zajednice, lokalne, regionalne pa i državu u cjelini razvijati u zajednice sposobnosti.

Nova je ekonomija razlikuje od stare po temeljnom modelu i izvorima ekonomskog rasta. Sirovine, materijal, energija, novac i ekonomija obujma, zamjenjuju se znanjem i tehnološkim promjenama. Restrukturiranje tvrtki, ulaganje u ICT-sastavnicu, rastuća konkurentnost te fleksibilno i razvijeno tržište rada i kapitala, izvori su rasta prema konceptu nove ekonomije. Međutim, njezina popularnost ne znači da će stara ekonomija nestati, jer se ta dva koncepta ne isključuju te valja očekivati velik utjecaj suvremenih ICT-a na tradicionalne sektore, i to smanjivanjem cijena robe i usluga zbog jeftinijih, bržih i cjelovitijih informacija i zbog smanjivanja cijena i rasta konkurencije. Razvitak ICT-sektora, posebice interneta, revolucionarno mijenja tehniku

odvijanja međunarodne trgovine novih, ali i klasičnih proizvoda i usluga.

Pojavom nove ekonomije poduzetništvo se više ne povezuje isključivo s većim pothvatima koje poduzimaju ljudi s velikom količinom novca. Sve više se uviđa da poduzetništvo može biti generator razvoja koji će iskoristiti inovativne potencijale najširih slojeva stanovništva te se poduzetništvo sve više povezuje s tržištem rada i povećanjem socijalne kohezije kroz samozapošljavanje ranije marginaliziranih skupina. Upravo mladi predstavljaju skupinu koja je po svojoj prirodi inovativna, dinamična i otvorena novim društvenim i tehnološkim strujama te putem poduzetničkog djelovanja može djelomično ublažiti negativne utjecaje koje globalizirana ekonomija i promjene u organizaciji rada imaju na položaj mladih na tržištu rada i koji za posljedicu imaju njihovu društvenu marginalizaciju.

Možemo zaključiti da je nova ekonomija strateška kombinacija ekonomskih politika države, sposobnosti izgradnje novih kapaciteta i organizacijskih promjena, što se temelji na inovacijama, na suvremenim tehnologijama i na kreativnosti, promovirano kroz rastuću međunarodnu razmjenu i globalizaciju, povezano informacijskim tehnologijama koje omogućuju održiv ekonomski rast i poboljšanje životnog standarda nacije. To je skup kvantitativnih i kvalitativnih promjena koje su utjecale na transformiranje gospodarske strukture, na funkcioniranje nacionalne ekonomije i na njezina pravila. Nova je ekonomija zapravo ekonomija znanja i ideja, gdje je ključ otvaranja novih radnih mjesta i boljeg životnog standarda u inovativnim idejama i tehnologijama korištenima u izradi proizvoda i usluga.

S time u vezi, nužne su organizacijske i tehnološke promjene u tvrtkama i institucijama, ne samo u *hardware* i *software* aplikacijama, već u načinu upravljanja informacijama i procesima. Brzina prikupljanja i obrade informacija o okruženju i tvrtki, brza prilagodba strateške orijentacije, taktičkih poteza te poslovnih procesa i rad s fleksibilnim tehnologijama, postaju uvjeti preživljavanja u uvjetima sve šireg i dinamičnijeg, globalno otvorenog tržišta. Nužno je intenzivno učenje o novim tehnologijama, novim procesima, proizvodima i organizacijama, što podrazumijeva modifikacije u obrazovnom i znanstvenom sustavu, ali i u odnosu prema učenju i obrazovnom procesu na razini države i na razini

tvrtke koja postaje temeljna jedinica učenja. Tradicionalne granice znanosti i učenja (obitelj, škola, sveučilište) sve se više rastaču i postaju nevažne. Konačno, sve je podložno preispitivanju te je nužna promjena percepcije politike, od politike nacionalne sigurnosti, preko makroekonomske politike, do socijalne politike.

LITERATURA

1. Atkinson, R.D. & Gottlieb, P.D.: The Metropolitan New Economy Index, PPI, Washington, 2001.
2. Atkinson, R.D. et all.: The 2002 New Economy Index, PPI, Washington, 2002.
3. Atkinson, R.D.: Making the New Economy Grow, PPI, Washington, 2000.
4. Atkinson, R.D.: Rules of the Road: Governing Principles for New Economy, PPI, Washington, 1999.
5. Dolenc, D. □: Društveno odgovorno sveučilište: A što Bolonja ima s tim? Političko obrazovanje, 2007. vol. 3. br. 3-4. str. 142.-147.
6. Edvinsson, L., Korporacijska longituda - Navigacija ekonomijom znanja, Differo, 2002.
7. European Council: Conclusions of the Presidency of the Barcelona European Council of 15. and 16. March 2002, Council document SN 100/1/02 Rev 1.
8. European Council: Conclusions of the Presidency of the Lisbon European Council of 23. and 24. March 2000, Council document 100/1/00.
9. Husén, T.: London: Learning Society, Methuen, London, 1974.
10. Johnson, G. & Scholes, K.: Exploring Corporate Strategy, Prentice Hall, Edinburgh, 1999.
11. Kolaković, M.: Poduzetništvo u ekonomiji znanja, Sinergija, Zagreb, 2006.
12. Krbac, D.: Društvo znanja i/ili ekonomija znanja: Što čini razliku u poimanju znanja kao javnog dobra? Sveučilište J. Dobrile u Puli, Pula, 2009.
13. Lauc, A.: Metodologija društvenih znanosti, Pravni fakultet Sveučilišta u Osijeku, Osijek, 2000. str. 432.
14. Lažnjak, J. i Švarc, J.: Upravljačke elite i ekonomije znanja - Novi teorijski okvir za proučavanje upravljačkih elita u Hrvatskoj, Društvena istraživanja, god. 11 (2002), br. 1 (57), str. 48.-51.

15. Liessmann, K.P.: Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.
16. Mann, C.L. & Rosen, D.H.: APEC and the New Economy, Institute for International Economics, 2001.
17. Mujčić, N. i Legčević, J.: Razvoj ljudskog kapitala, novo bogatstvo nacije, Informatologia, 2008. 41(3), str. 196.-202.
18. North, K.: Upravljanje znanjem – Vođenje poduzeća usmjereno prema znanju, Naklada Slap, Zagreb, 2008.
19. Pastuović, N.: Kako do društva koje uči? Odgojne znanosti, 2006. vol. 8. br. 2. str. 421.-441.
20. Pavić Ž.: Poduzetništvo mladih i nova ekonomija, Ekonomski vjesnik, br. 1-2, prosinac 2008. str. 85.-93.
21. Petersen, V.S.: A Critical Rrewriting of Global Political Economy - Integrating reproductive, producitve and virtual economies, Routledge, 2003.
22. Škuflić, L. i Vlahinić-Dizdarević, N.: Koncept nove ekonomije i značaj informacijsko-komunikacijske tehnologije u Republici Hrvatskoj, Ekonomski pregled, 2003. 54 (5-6), str. 460.-479.
23. Šonje, V.: Izazov nove ekonomije: od računala i interneta do elektronskog novca, Privredna kretanja i ekonomska politika, 2001. br. 86. str. 64.-80.
24. Švarc, J.: Institucionalne pretpostavke tranzicije u gospodarstvo znanja: karika koja nedostaje, Društvena istraživanja, god. 15 (2006), br. 3 (83), str. 320.
25. Vercellone, C.: Rad, informacija i znanje u novom kapitalizmu: hipoteza o kognitivnom kapitalizmu, Ekonomski pregled, 2006. 57(11), str. 809.-825.
26. Vojnić, D.: Izlaganje na predstavljanju knjige Vladimira Veselice Globalizacija i nova ekonomija koja je održana na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 3. srpnja 2007. Ekonomski pregled, 2007. 58(7-8), str. 489.-494.
27. Internet izvori
 - <http://www.baranja.net/modules.php?...>
 - <http://www.business.hr>
 - <http://www.hrcaak.srce.hr/index.php?...>
 - <http://www.internetindicators.com>
 - <http://www.pionline.org>
 - <http://www.public.mzos.hr/lgs.axd?...pdf>
 - <http://www.sccp.org/sccplibrary/meetings/august2001/nuecon.doc>

PROMETNA POVEZANOST I ODRŽIVI RAZVOJ

Prof. dr. Sinan Alispahić
 Doc. dr. Tihomir Đurić
 Internacionalni univerzitet Travnik
 e-mail: sinan.alispahic@iu-travnik.com

Sažetak: *Promet je od vitalne važnosti za europsko i nacionalno gospodarstvo. Ključni uvjet za održivi razvoj i unaprjeđenje dobra je prometna povezanost unutar zemalja članica, kao i povezanost s trećim zemljama. Uspostava snažne prometne mreže prijevoza među europskim zemljama, omogućit će promicanje razvoja i konkurentnosti. Takav pristup predstavlja okosnicu za jedinstveno prometno tržište i unaprjeđenje mobilnosti prijevoza robe i putnika na regionalnoj i nacionalnoj razini. Unaprjeđenje funkcionalnosti i učinkovitosti prijevoza, osnova je održivosti razvoja sveukupnog nacionalnog i europskog gospodarstva. Održivi razvoj označava izgradnju održivog gospodarstva koje racionalno iskorištava resurse, razvoj novih procesa i tehnologija, uključujući i zelene tehnologije, ubrzavanje razvoja prometnih mreža korištenjem informacijskih i komunikacijskih tehnologija i jačanje konkurentnosti. To će ukloniti uska grla na glavnim prometnim pravcima, poboljšati prometnu infrastrukturu i omogućiti povezivanje različitih vrsta prijevoza u multimodalni promet na cijelom području. Omogućit će sigurniji i brži prijevoz, stvoriti velike uštede i učiniti prijevoz učinkovitijim kao ključ sveukupnog gospodarskog razvoja.*

Ključne riječi: *Promet, prometna mreža, prometni pravci, prijevoz, mobilnost, nove tehnologije, gospodarski razvoj.*

TRAFFIC CONNECTIONS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract: *Traffic is vital for the European and the national economy. A key requirement for sustainable development and improvement is a good traffic connections within EU members, as well as connections with third countries. The establishment of strong traffic network of transport among European countries, will enable the promotion of development and competitiveness. This approach represents a framework for the unique traffic market and improving traffic mobility of transporting goods and passengers at regional and national level. Improving the functionality and efficiency of transport is the basis of the sustainability of overall national and European economy. Sustainable development means building a sustainable economy that rationally exploits resources, development of new processes and technologies, including green technologies, accelerating the development of transport networks by using information and communication technologies and strengthening competitiveness. It will remove bottlenecks on major transport routes, improve transport infrastructure and enable the connection of different types of transport in multi-modal transport in the whole area. It will enable safer and faster transport, make great savings and make transport more efficient as a key of overall economic development .*

Keywords: *Traffic, transport network, transport routes, transport, mobility, new technologies, economic development.*

1. UVOD

Promet je od vitalne važnosti za gospodarstvo svake zemlje i njenog društva. Omogućuje gospodarski rast i stvaranje novih poslova. Mora biti održiv i u funkciji novih izazova te održivog razvoja. Buduće blagostanje Europskog gospodarskog prostora, ovisit će o sposobnosti svih njegovih regija da budu potpuno i konkurentno uključene u svjetske trendove gospodarstva. Kako bi se to ostvarilo ključan je učinkovit promet i prometna povezanost. Omogućit će poboljšanu mobilnost i uspostavu jedinstvenog prometnog prostora, kao jedinstvenog tržišta za slobodni protok putnika, tereta, usluga i informacija.

Održivi razvoj označava izgradnju održivog i konkurentnog gospodarstva koje racionalno koristi resurse, s ciljem razvoja novih procesa i tehnologija. Uključuje i zelene tehnologije, ubrzavanje razvoja pametnih mreža korištenjem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, korištenje prometnih mreža te jačanje konkurentnih prednosti poslovanja.

Razvijena i suvremena prometna infrastruktura temeljna je pretpostavka održivog razvoja Bosne i Hercegovine. Jača njenu konkurentnost, smanjuje prometnu izoliranost i stvara pretpostavke za uravnotežen regionalni razvoj.

Od posebne je važnosti za gospodarski rast, ali i za socijalnu integraciju kao važan element socijalne kohezije. Stoga je glavni cilj dobro povezivanje svih dijelova državnog teritorija, kao i povezivanje sa susjednim državama, kako bi prometni sustav bio dovoljan za sve gospodarske, socijalne i ekološke potrebe BiH, kao preduvjet gospodarske i prometne integracije u srednjoeuropski prostor.

2. PROMETNA POVEZANOST EUROPSKOG PROMETNOG PROSTORA

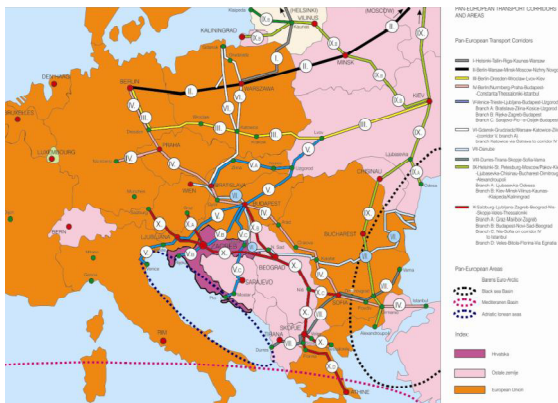
Europa je shvatila da bez moderne infrastrukture koja bi povezivala različite regionalne i nacionalne mreže država članica nije moguće uspostaviti slobodan protok roba, usluga, kapitala i radne snage. Uspostava trans-europskih energetske, prometnih i telekomunikacijskih mreža važan je element za ostvarivanje ekonomskog rasta i zaposlenosti. Zbog toga su sve države kontinenta prihvatile projekt paneuropskih prometnih koridora (Pan-European Transport Network).

2.1. Paneuropski prometni koridori

Paneuropski prometni koridori utvrđuju najkraće i najkvalitetnije smjerove kretanja ljudi i robe cestama, željeznicama i plovnim putovima, donoseći višestruku korist prostorima kojima prolaze.

Paneuropska mreža prometnih koridora utvrđena je na Prvoj konferenciji europskih ministara prometa (ECMT) u Pragu 1991. godine. Nakon nje su uslijedile druge dvije Konferencije europskih ministara prometa na Kreti 1994. godine i u Helsinkiju 1997. godine.

Slika 1. Paneuropski prometni koridori

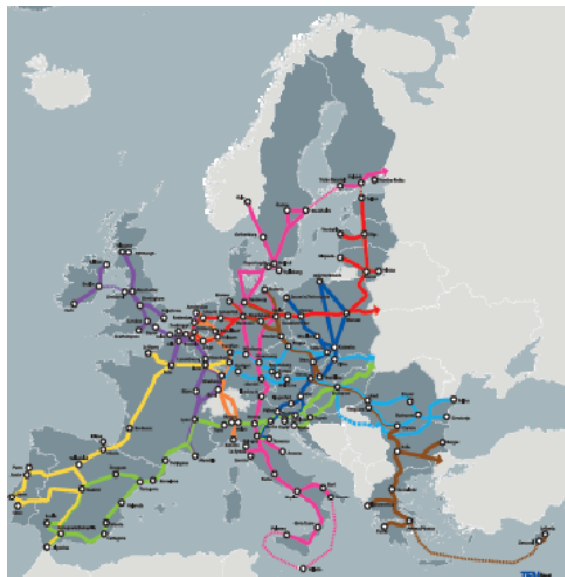
Paneuropsku mrežu prometnih koridora čine države dijela Srednje, Jugoistočne i Istočne Europe. Europska unija formirala je ovu mrežu koridora zbog toga što su se razvijene zapadne zemlje svrstane u europsku prometnu mrežu – TEN (Trans-European Network) željele proširiti na novoutemeljene države. Krajnji cilj je stvaranje jedinstvene prometne mreže Europe, koja bi nastala integracijom TEN i paneuropske mreže, kada se tehničke norme i parametri na paneuropskim koridorima usuglase s elementima TEN mreže.

Koncept Paneuropske mreže prikazan na slici 1. razvijen je u namjeri da državama, kandidatima za ulazak u Europsku uniju, pomogne uspostaviti temelje buduće infrastrukture, koja će stimulirati trgovinu među državama, proširiti robne tokove, omogućiti lakši protok prometnih sredstava i poboljšati socijalne odnose. Čine ga pojedine komponente, kao što je: Transeuropska transportna mreža na cjelokupnom području EU (TEN); Paneuropski transportni koridori, locirani na teritoriju novonastalih neovisnih država, pridruženih članica EU ili potencijalnih kandidata za ulazak u EU; Mreža TINA (engl. Transport Infrastructure Need Assessment), paneuropski transportni koridori i dodatne infrastrukturne komponente u državama, potencijalnim kandidatima za ulazak u EU; četiri paneuropska područja (engl. Paneuropean Transport Areas-PATRAS), koja pokrivaju pomorski promet; Euroazijska veza poznata kao TRACECA (engl. Transport Corridor Europe Caucasus Asia). Uključuje deset paneuropskih prometnih koridora.

2.2. Nova jedinstvena prometna mreža

Promet je od vitalne važnosti za efikasno gospodarstvo i održivi razvoj. Procjene su da će do 2050. godine cestovni promet porasti za 80 %, a putnički prijevoz za više 50 %. Razvoj treba trgovinu. Trgovina treba prijevoz. Bez dobre prometne povezanosti, područje EU nema uspjeha. Zbog toga su Europska komisija i ministri prometa zemalja članica Europske unije donijeli 17.10.2013. godine u Talinu odluku o smjernicama nove prometne politike EU⁷⁹. Njom se želi povezati postojeća rascjepkana mreža europskih prometnica (ceste, željeznice, zračne luke, morske i riječne luke te unutarnji plovni putevi) u jedinstvenu transeuropsku prometnu mrežu TEN-T (Trans-European Network – Transport). Cilj stvaranja jedinstvene prometne mreže jest uklanjanje uskih grla na europskim prometnim pravcima, poboljšanje infrastrukture i povezivanje različitih vrsta prijevoza u multimodalni promet diljem EU. Ovom odlukom definirano je devet koridora osnovne prometne mreže EU, slika 2. [4].

Slika 2. Osnovna prometna mreža koridora TNT-T

Ovih devet koridora prioritet su prometne politike EU, zbog čega je ustanovljen dodatni fond u vrijednosti od 26 milijardi €, za investicije za razdoblje 2014. – 2020. godina. Dva koridora prolaze pravcem sjever - jug, tri istok - zapad i četiri su dijagonalna koridora. Cilj je osigurati da postupno, a do 2050. godine velika većina europskih građana i poduzeća za 30 minuta vožnje

⁷⁹ Odluka o jedinstvenoj transeuropskoj prometnoj mreži (Trans - European Network – Transport, TEN-T).

dode do ove sveobuhvatne mreže. Gledano u cjelini, nova prometna mreža omogućiti će sigurnije i manje zagušeno putovanje te brže i pouzdanije putovanje.

Osnovna mreža će transformirati prometnu povezanost istoka i zapada, smanjiti uska grla, omogućiti dogradnju prometne infrastrukture i pojednostaviti prekogranični prijevoz za putnike i poslovne subjekte u cijeloj EU te poboljšati veze između različitih vrsta prijevoza i povezivanje u multimodalni prijevoz na cijelom području EU. Trebala bi biti dovršena do 2030. godine, što će ovisiti o financijskim mogućnostima. Nova mreža će:

- povezati 94 glavne europske luke sa željeznicom i cestama u glavnim gradovima europskih zemalja,
- povezat će 38 ključnih zračnih luka s ključnim željezničkim vezama u većim gradovima,
- omogućiti će razvoj 15.000 kilometara željezničke infrastrukture na visokoj razini za postizanje zadovoljavajućih brzina za putničke i teretne vlakove,
- unaprijediti će 35 graničnih prijelaza za smanjenje uskih grla,
- potpuno povezati i pokriti EU i omogućiti dostupnost svih regija [4].

Nova jezgra prometne mreže biti će „ekonomski krovotok“ jedinstvenog tržišta i jedinstvenog prometnog prostora, čime se stvara slobodan protok roba i ljudi širom EU.

2.3. Kratak opis prometnih koridora

Svaki koridor mora sadržavati tri načina prijevoza, tri države članice i dva prekogranična prijelaza [4]. Osnovnu prometnu mrežu čine slijedeći koridori:

- Skandinavsko-Mediterranski koridor, koji je na pravcu sjever - jug ključan za europsku ekonomiju. Prelazi Baltičko more iz Finske u Švedsku i prolazi kroz Njemačku, Alpe i Italiju. Povezuje glavne urbane centre i luke Skandinavije i sjeverne Njemačke s visoko proizvodnim industrijskim centrima južne Njemačke, Austrije i sjeverne Italije i dalje talijanskim lukama do Malte;
- Sjeverno more-Baltik, koridor koji povezuje luke na istočnoj obali Baltičkog

mora s lukama Sjevernog mora. Povezati će trajektom Finsku s Estonijom, osigurati će moderne cestovne i željezničke prometne veze između triju baltičkih država te s jedne strane Poljsku, Njemačku i Nizozemsku s Belgijom s druge strane;

- Sjeverno more-Mediterran, koridor koji se proteže od Irske na sjever Velike Britanije kroz Nizozemsku, Belgiju i Luksemburg do Sredozemnog mora na jugu Francuske. Ovaj multimodalni koridor, koji obuhvaća unutarnje plovne putove u zemljama Beneluksa i Francuske, ima za cilj poboljšati usluge multimodalnog prijevoza i bolje međusobno povezivanje Britanskog otoka s kontinentalnim dijelom Europe;
- Baltik-Jadran, koridor koji je jedan od najvažnijih trans-europskih cestovnih i željezničkih pravaca. Povezuje Baltik s Jadranskim morem, kroz industrijalizirana područja južne Poljske, Beča i Bratislave te u alpskom području istočne i sjeverne Italije;
- Bliski istok-Istočni mediteran, koridor koji povezuje pomorske luke na sjeveru, Baltik, Crno i Sredozemno more. Omogućuje optimiziranje korištenja luka i autocesta koje vode prema moru. Cilj je da poboljša multimodalne veze između sjeverne Njemačke, Češke, Panonske regije i jugoistočne Europe. Proteže se preko mora od Grčke do Cipra;
- Rajnsko-alpski koridor, predstavlja jednu od najprometnijih teretnih ruta Europe. Povezuje sjever morskih luka Roterdama i Antwerpena s mediteranskim bazenom u Genovi, preko Švicarske i nekih od glavnih ekonomskih središta Rhein-Ruhr i Rhein-Main-Neckar, te regije u sjevernoj Italiji. Kao multimodalni koridor uključuje Rajnu kao unutarnji plovni put;
- Atlanski koridor, povezuje zapadni dio Pirinejskog poluotoka, zajedno s lukama Le Havre i Rouen do Pariza i dalje Mannheim/Strasbourg, sa željezničkim linijama velikih brzina, uključujući i Seineu kao unutarnji plovni put;
- Rajna-Dunav koridor, s Dunavom kao glavnim osloncem. Povezuje središnja područja oko Strasbourga i Frankfurta preko južne Njemačke do Beča, Bratislave, Budimpešte i do Crnog mora;
- Mediteranski koridor, povezuje Pirinejski poluotok s Mađarsko-Ukrajinskom

granicom. Prati mediteranske obale Španjolske i Francuske, prelazi Alpe prema istoku preko sjeverne Italije, jadransku obalu u Hrvatskoj i Sloveniji prema Mađarskoj. Osim rijeke Po u sjevernoj Italiji sastoji se od ceste i željeznice.

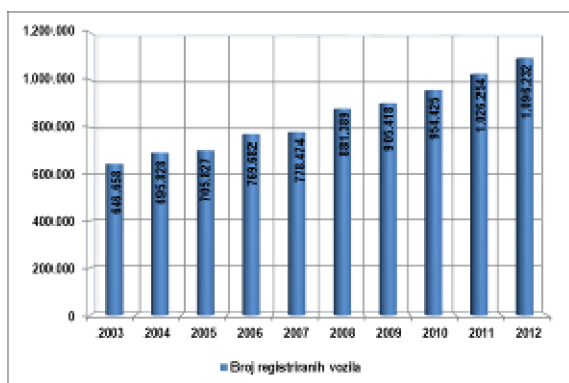
3. PROMETNA POVEZANOST BOSNE I HERCEGOVINE

Prometna povezanost BiH sa zemljama EU i okruženja, ključ je održivosti i razvoja gospodarstva. Pri tome treba uvažiti realnu činjenicu posebnosti stanja prometne povezanosti u njenim entitetima. Posljedice ratnih zbivanja ostavile su traga. Došlo je do velikih migracija stanovništva, posebno iz ruralnih sredina u urbana središta, gdje danas većina stanovnika živi. U tim gradovima prometna infrastruktura nije se značajno mijenjala, a značajno se povećao broj stanovnika i broj vozila.

3.1. Stanje prometne mreže

Kada se u razmatranje uzme i očekivani porast broja stanovnika do 2020. godine, za oko 16 % te porast BDP za više od 50 % [5], očekivano postojeća mreža prometnica ne udovoljava potrebama mobilnosti, a niti današnjem njihovom prometnom opterećenju. Unatoč ekonomskoj krizi, broj registriranih motornih vozila se iz godine u godinu povećava, slika 3. U 2012. godini registrirano je 1.096.232 vozila, što je povećanje za oko 7 % u odnosu na 2011. godinu.

Slika 3. Broj registriranih motornih vozila u Bosni i Hercegovini, [6]

Prema dostupnim podacima ukupna dužina cestovne mreže u Bosni i Hercegovini, iznosi

22.947 km od čega je 84 km autocesta (u FBiH 52 km, u RS 32 km), 36,8 km cesta rezerviranih za promet motornih vozila, 3.864,50 km magistralnih cesta, 4.762,09 km regionalnih, te oko 14.200 km lokalnih cesta⁸⁰. Smatra se slabije razvijenom cestovnom mrežom u Europi. Tehničke karakteristike ne udovoljavaju europskim standardima. Prosječna starost cesta sa suvremenim kolničkim zastorom je oko 30 godina. Operativne brzine iznose oko 50 km/h. Gustoća ukupne cestovne mreže iznosi oko 45 km na 100 km², odnosno 4,7 km na 1.000 stanovnika, dok gustoća magistralnih cesta iznosi 7,6 km na 100 km². To je dva i pol do četiri puta manje, nego u razvijenim zemljama EU. U Federaciji BiH gustoća magistralnih cesta iznosi 7,84 km na 100 km², a u Republici Srpskoj 7,18 km na 100 km², [7].

Na više prometnica ili dionica cestovne mreže promet se odvija usporeno, s čestim zastojima u vršnim satima opterećenja. To generira visoke troškove prijevoza, gubitak vremena, događanje prometnih nesreća, povećanje emisije ispušnih plinova, štete ekosustavu itd. Sve to utječe na povećanje vremena prijevoza do određenog odredišta, što predstavlja zapreku održivom razvoju.

3.2. Mreža prioriternih prometnica

Prometni sustav mora optimalno povezati sva područja BiH, odnosno područja njenih entiteta, u funkciji gospodarstva i održivog razvoja. Utvrđene smjernice izgradnje prometne infrastrukture kao dijela europske prometne mreže moraju se provesti, kako bi se u što kraćem vremenskom razdoblju BiH prometno povezala s prometnom mrežom koridora koji prolaze područjem Jugoistočne Europe i državama koje su u okruženju. Potrebno je stvoriti sve preduvjete kako bi BiH ispunila zahtjeve nove prometne politike EU i integrirala se u europski prometni sustav. Programima su utvrđeni jasni ciljevi i prioriteti budućeg razvoja prometne infrastrukture na podizanju kvalitete usluga osnovne mreže prometnica [5], slika 4.

⁸⁰ Pojedini podaci preuzeti su iz Informacije o stanju cestovne mreže u BiH u 2008. godini.

Slika 4. Mreža prioritetnih cesta BiH T MAP, [1]

Slika 3.1.3 BiHTMAP Prijedlozi projekata

Utvrđene smjernice i programe rekonstrukcije, izgradnje prometne infrastrukture i novih prometnica potrebno je revidirati i uskladiti s novom prometnom politikom EU i osnovnom prometnom mrežom TNT-T koridora. Brojni su razlozi za investiranja u izgradnju prometnica, kao što je povećana prijevozna potražnja, povećan broj putnika, roba i vozila, uvjeti integracije u EU, rast ekonomije i dr..

3.3. Prometni koridor 5c

Koridor 5c predstavlja prioritet infrastrukture BiH. Proteže se pravcem Budimpešta - Osijek - Sarajevo - Ploče i poveznica je Sjeverne, Srednje i Južne Europe, slika 5.

Slika 5. Koridor 5c, [8]

Postojeći plan izgradnje autocesta i brzih cesta u BiH, u prvi plan stavlja izgradnju koridora 5c. Ima vrlo značajnu vrijednost za prostorno povezivanje i gospodarsku integraciju srednjoeuropskog prostora. Vrlo je značajan za Hrvatsku i Mađarsku

i njihovo prometno povezivanje. Najduži dio ovog koridora nalazi se na području BiH, u dužini od 340 km. Izgradnjom autoceste unaprjeđuje se prometno povezivanje BiH sa EU, odnosno s Hrvatskom i susjednim zemljama te se poboljšava potencijal za razvoj gospodarstva. Prema raspoloživim podacima na pravcu koridora 5c u BiH živi 56 % stanovništva te 59 % od ukupnog broja zaposlenih koji stvaraju 63 % društvenog proizvoda. Njime prolaze cestovne i željezničke prometnice kao europske prometnice. Dužina željezničke pruge iznosi 360 km, na kojoj se mogu razviti visoke brzine.

Dinamika izgradnje ove autoceste vrlo je spora. Prema planiranim rokovima trebala je već biti izgrađena. U posljednjih 13 godina izgrađeno je svega 37 km autoceste, što predstavlja osnovni problem prometnog povezivanja područja BiH, razvoja gospodarstva kao i problem povezivanja sa zemljama EU i Jugoistočne Europe. Izgradnja se mora intenzivirati i završiti u najkraćem roku, kako bi se BiH što prije povezala na novodefinirane prometne koridore EU. Do sada je izgrađeno 52 km autoceste, a u gradnji je 50 km na šest aktivnih gradilišta. Prema planu, do kraja 2014. godine u promet bi trebalo biti pušteno ukupno 102 km autoceste, [8].

3.4. Granični prijelazi

Prema ugovoru između Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatske (19.06.2013. potpisan u Bruxellesu) uspostavljeni su za međunarodni cestovni prijevoz putnika i tereta slijedeći granični prijelazi:

- Gradiška i Bijača, na kojima se obavljaju inspeksijske kontrole prilikom prijevoza u skladu sa zakonodavstvom ugovornih strana,
- Orašje, Izačić, Gorica i Ivanica, na kojima se obavlja kontrola usklađenosti s tržišnim standardima i utvrđivanje zdravstvene ispravnosti u skladu sa zakonodavstvom ugovornih strana, [9].

Za željeznički promet ustrojeni su granični prijelazi: Brčko, Šamac, Dobrljin, Marin Brod i Čapljina.

Za međunarodni cestovni prijevoz putnika i tereta ustrojani su slijedeći granični prijelazi: Brčko, Šamac, Brod, Gradina, Velika Kladuša, Strmica, Kamensko, Osoje, Neum I i Neum II.

Za međunarodni cestovni prijevoz putnika ustrojani su granični prijelazi: Crveni Grm, Doljani, Kostajnica, Novi Grad, Orahovlje, Prisika, Ripač, Trebimlja, Zvirici.

Na autocesti koridora 5c u izgradnji su dva granična prijelaza, na jugu Bijača, a na sjeveru Svilaj.

4. UTJECAJ NOVE MREŽE TNT-T KORIDORA NA PROMETNU POVEZANOST BiH

Analiza mreže utvrđenih prioritetnih prometnih koridora, kao jezgra osnovne prometne mreže EU, pokazuje slijedeće:

- područje Bosne i Hercegovine novom mrežom prometnih koridora nije obuhvaćeno,
- koridor 5c kao krak koridora 5 nije prioritetan za EU,
- koridor 10 također nije prioritetan za EU, koji prolazi područjem Hrvatske (autocesta Zagreb - Lipovac) i dalje prema istoku kroz Srbiju do Grčke,
- koridor jadransko-jonske autoceste nije posebno važan za EU, iz razloga što ne ispunjava predviđene kriterije,
- područje susjedne Hrvatske samo manjim dijelom obuhvaćeno je novom mrežom prometnih koridora, od Rijeke preko Zagreba do mađarske granice, na tzv. Mediteranskom koridoru koji se proteže od Pirinejskog poluotoka pa sve do granice Mađarske i Ukrajine, te riječnim koridorom Rajna - Dunav koji prolazi granicom Hrvatske i Srbije.

Nakon ovakvog rješenja, nameće se logično pitanje: Je su li u definiranju okosnice prioritetne prometne mreže Europske unije ulogu odigrale političke i ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini i u okruženju? Može se osnovano zaključiti da je upravo to bio jedan od glavnih razlog, zbog kojeg koridor 5c nije ušao u prioritetne prometne koridore, i ako udovoljava kriterijima TNT-T mreže. Uz činjenicu da Bosna i Hercegovina nije članica EU i da nije u stanju rješavati i najmanja otvorena pitanja sa susjedima, a posebno s Hrvatskom, pridonijelo je da se

koridor 5c, nije našao na pravcu prioritetnih koridora.

Nova revidirana državna strategija razvoja mreža prometnica BiH mora dati odgovore u kojem roku i kojim načinom investiranja izgraditi prioritetne prometnice za obavljanje multimodalnog prijevoza i omogućiti pristup i povezivanje sa zemljama Europske unije i TNT-T koridorima. To će u konačnici imati značajan utjecaj na integraciju, ekonomski razvoj i gospodarstvo Bosne i Hercegovine. U okviru jezgre mreže EU osigurati koordiniranu provedbu infrastrukturnih projekata koji značajno pridonose efikasnosti cjelokupnog prometnog sustava BiH i prometnog sustava Europske unije. Razviti pametnu, poboljšanu i potpuno povezanu prometnu infrastrukturu te u cijelosti iskoristiti informacijske i komunikacijske tehnologije. Usmjeriti interes na urbanu dimenziju prijevoza gdje dolazi do najvećeg dijela zagušenja i emisije ispušnih plinova.

ZAKLJUČAK

Prometno povezivanje europskog gospodarskog prostora u jedinstvenu transeuropsku mrežu devet prometnih koridora i jedinstveno tržište, omogućiti će slobodan protok ljudi, roba, usluga i informacija širom Europske unije.

Prometni sustav Bosne i Hercegovine mora racionalno prometno povezati sva njena područja, u funkciji gospodarstva i održivog razvoja. Potrebno je u skladu s novom prometnom politikom Europske unije utvrditi državnu strategiju (objediniti entitetske strategije) izgradnje prometne infrastrukture. To će u optimalnom vremenskom razdoblju omogućiti prometno povezivanje s prometnom mrežom Europske unije i državama u okruženju.

Ovakvim pristupom stvoriti će se svi preduvjeti za ispunjenje zahtjeva nove prometne politike Europske unije, a Bosna i Hercegovina će se integrirati u europski prometni sustav. U konačnici to će imati značajan utjecaj na integraciju, ekonomski razvoj i gospodarstvo Bosne i Hercegovine te će osigurati održivi razvoj za buduće naraštaje.

LITERATURA

1. Bosnia-Hercegovina Transport Master Plan 2001.-2020. (03/2001).

2. Regionalna strategija sigurnosti cestovnog prometa (RRSS) za SEETO članice, 2009.
3. White Paper, Roadmap to a Single European Transport Area - Towards a competitive and resource efficient transport system, Brussels, 2011.
4. European Commision, Trans European Transport Network, 2013.
5. Program razvoja cesta u Federaciji BiH za period 2007.-2010.
6. Brojanje saobraćaja u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2012.
7. Hercegovine, 2012.
8. Informacija o stanju cestovne mreže u Bosni i Hercegovini u 2008. godini, BIHAMK, Sarajevo, 2009.
9. Javno preduzeće Autoceste Federacije Bosne i Hercegovine d.o.o. Mostar, 2013.
10. Bosna i Hercegovina, Ministarstvo komunikacija i transporta, Ugovor o između Bosne i Hercegovine i Hrvatske o graničnim prijelazima, Bruxelles, 2013.

Internet izvori

- www.ec.europa.eu/ten/transport
- www.jpautoceste.ba
- www.autoputevi.rs

TRENDOVI RAZVOJA VOJNE (NAMJENSKE) INDUSTRIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Mehmed Konaković, MA dipl.ing
Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine
e-mail: konakovicmesa@hotmail.com

Sažetak: Namjenska industrija predstavlja najprofitabilniju granu privrede, zaključak je okruglog stola "Stanje i pravci razvoja namjenske proizvodnje u BiH", održanog 14.12.2010.godine u Vanjskotrgovinskoj komori BiH u Sarajevu. S obzirom na trenutno stanje i na tendenciju stalnog slabljenja ove značajne industrijske grane, neophodne su hitne aktivnosti na zaustavljanju negativnog trenda za ovu industrijsku granu, a potom stvaranja uvjeta za njenu revitalizaciju i eventualni daljnji razvoj, konstatairali su prisutni. Ovako je govoreno 2010. godine. Vođene su rasprave o negativnom trendu o prijeko potrebi zaustavljanja tog trenda. Vođene su debate o tome kako se u svijetu ostvaruje razvoj namjenske industrije, da naša industrija propada, kako je iskorišteno 10% kapaciteta i sl. Najednom se, nakon dvije do tri godine kasnije, o toj istoj namjenskoj industriji govori kao o čudu. Došlo je do naglog preokreta, a trendovi postaju pozitivni. U četvrtak, 29.08.2013. godine objavljen je naslov u novinama (Slobodna Bosna) "Krenulo namjenskoj industriji: "Igman" i "Pretis" rađe u tri smjene!" Šta se to desilo za samo tri godine. S nekoliko ugovora čija vrijednost premašuje 200 miliona eura, namjenska industrija se ubrzano oporavlja i okreće trendove u uzlanu liniju. U posljednje vrijeme namjenska industrija Bosne i Hercegovine bilježi izvozne rezultate od više desetina miliona eura godišnje. Ovo su pozitivne priče o bosanskohercegovačkoj privredi i može ih biti više.

Ključne riječi: namjenska industrija, trend, izvoz, stanje, kapaciteti

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MILITARY (DESIGNATED) INDUSTRY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: Designated industry is the most profitable branch of the economy, the conclusion of the round table " Status and development of a dedicated production in Bosnia and Herzegovina ", held 14.12.2010.godine the Foreign Trade Chamber of Bosnia and Herzegovina in Sarajevo. Given the current situation and the tendency of constant weakening of this important industry, are necessary urgent action to curb the negative trend in this industry, and then create the conditions for its revitalization and possible further development, noted the present. This is some truth in 2010. Discussions were held about the negative trend of need to stop this trend. Guided by the debate about how the world works on development of military industry, our industry collapses, as was utilized 10% of capacity, etc. Suddenly, after two to three years later on the same dedicated industry referred to as a miracle. There was a sudden reversal, and trends become positive. On Thursday, 29/08/2013.

The title was published in the newspaper (Free Bosnia) " It started a dedicated industry : " Igman " and " Pretis " work in three shifts ! " So what happened in just three years. With several contracts whose value exceeds 200 million euros, military industry is rapidly recovering and turning trends in the knotted line . Lately military industry of Bosnia and Herzegovina record export performance of several tens of millions of euros annually . These are positive stories of the Bosnian economy and there may be more .

Keywords: commercial industry,trend, exports, condition, capacity

1. UVOD

Namjenska industrija predstavlja najprofitabilniju granu privrede, zaključak je okruglog stola "Stanje i pravci razvoja namjenske proizvodnje u BiH", održanog 14.12.2010.godine u Vanjskotrgovinskoj komori BiH u Sarajevu. S obzirom na trenutno stanje i na tendenciju stalnog slabljenja ove značajne industrijske grane, neophodne su hitne aktivnosti na zaustavljanju negativnog trenda za ovu industrijsku granu, a potom stvaranja uvjeta za njenu revitalizaciju i eventualni daljnji razvoj, konstatirali su prisutni. Ovako je govoreno 2010. godine. Vođene su rasprave o negativnom trendu o prijeko potrebi zaustavljanja tog trenda. Vođene su debate o tome kako se u svijetu ostvaruje razvoj namjenske industrije, da naša industrija propada, kako je iskorišteno 10% kapaciteta i sl. Najednom se, nakon dvije do tri godine kasnije, o toj istoj namjenskoj industriji govori kao o čudu. Došlo je do naglog preokreta, a trendovi postaju pozitivni. U Četvrtak, 29.08.2013. godine objavljen je naslov u novinama (Slobodna Bosna) "Krenulo namjenskoj industriji: "Igman" i "Pretis", rade u tri smjene!" Šta se to desilo za samo tri godine. S nekoliko ugovora čija vrijednost premašuje 200 miliona eura, namjenska industrija se ubrzano oporavlja i okreće trendove u uzlanu liniju. U posljednje vrijeme namjenska industrija Bosne i Hercegovine bilježi izvozne rezultate od više desetina miliona eura godišnje. Ovo su pozitivne priče o bosanskohercegovačkoj privredi i može ih biti više.

Intenziviranje poslova marketinga, istraživanja, razvoja, proizvodnje i prodaje sredstava naoružanja i vojne opreme predstavljaju ključnu odrednicu homogenizacije i jačanja sektora odbrambenih tehnologija privrede Bosne i Hercegovine.

Da bi se jasnije sagledalo stanje i obavile kompetentne procjene mogućnosti daljeg napretka u ovoj oblasti, neophodno je napraviti pregled aktuelnog tehničko-tehnološkog stanja, sprovesti potrebne analize tržišta i mogućnosti plasmana postojećih i novih proizvoda i usluga, utvrditi nove organizacione forme i modalitete saradnje svih relevantnih subjekata sa konačnim ciljem da se utvrdi strategija razvoja i poslovanja primjerena mogućnostima i potrebama zemlje.

1.1. Analiza namjenske industrije u SFRJ

Da bi se konkretnije i jasnije sagledalo stanje odbrambene industrije, potrebno je napraviti kraću analizu funkcionisanja namjenske industrije u bivšoj Jugoslaviji. Vojnotehnički potencijali SFRJ, s obzirom na njenu veličinu i ekonomsku moć, bili su izuzetno veliki, a činili su ih tehnički kapaciteti angažovani na istraživanju, razvoju, proizvodnji i ispitivanju sredstava naoružanja i vojne opreme. Ti kapaciteti bili su svrstani na dvije razine. Jednu su činile ustanove i organizacije koje su se bavile istraživanjem i razvojem u području vojne tehnike i tehnologije, a drugu, industrija koja se najčešće nazivala namjenskom industrijom ili namjenskom proizvodnjom.

Vojna industrija SFRJ krajem '80-ih godina funkcionisala je posredstvom Zajednice industrije naoružanja i vojne opreme Jugoslavije, čijim je radom koordinirao i upravljao Savezni sekretar za narodnu odbranu putem Vojnoprivrednog sektora. U sklopu ovog sektora bili su integrisani razvoj, istraživanje, proizvodnja i promet naoružanjem i vojnom opremom. Trgovinom naoružanja i vojne opreme bavile su se dvije vladine organizacije, jedna vojna za unutrašnju trgovinu - Uprava za nabavku i prodaju i jedna savezne vlade za vanjsku trgovinu, odnosno uvoz i izvoz naoružanja - Savezna direkcija za promet i rezerve

proizvoda specijalne namjene. Prije raspada, 55–60% odbrambene industrije SFRJ je bilo locirano na teritoriji Bosne i Hercegovine. Najveći dio proizvodnje oružja i municije u BiH danas se odvija na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine sa posebnom koncentracijom na proizvode vezane za municiju, te na održavanje i remont municije i oružja. Opseg ove industrije bio je značajan, obezbjeđujući širok spektar proizvoda i usluga, a u ovoj oblasti industrije bilo je zaposleno cca. 20.000 osoba samo u Federaciji.

1.2. Kratak presjek stanja namjenske industrije u Federaciji BiH

Rat i posljedice rata ostavili su veliki uticaj na kapacitet industrije kad je riječ o proizvodnji i trgovini. Konflikti su dekvificirali proizvodnju za integrativnu odbranu Bosne i Hercegovine, dok je u skorije vrijeme Dejtonski mirovni sporazum i ograničenje u trgovini nametnuto od strane vanjskih aktera, dovelo do veoma reduciranih kapaciteta proizvodnje vojne industrije. Ipak, značajna stručnost unutar industrije je preostala pa je tako u godinama nakon rata vrijednost izvoza oružja postepeno rasla.

Politika bivše države je bila disperzija kooperacije po republikama, a politika novih država je različita, neki su promijenili djelatnost, neka ne postoje, dok su neka preduzeća preuzela proizvodnu djelatnost drugih preduzeća i neće da saraduju.

U skladu sa proizvodnim kapacitetima i asortimanom proizvoda u fabrikama, Resor vojne industrije Federacije BiH podijeljen je na sljedeće proizvodne grane:

- Proizvodnja energetskih materija
- Proizvodnja inicijalnih sredstava
- Proizvodnja upaljača
- Proizvodnja municije: malog kalibra, srednjeg kalibra i velikog kalibra.
- Proizvodnja oružja velikog kalibra
- Proizvodnja opto-elektronskih sredstava
- Proizvodnja zaštitne opreme i
- Remont oružja i municije.

Razvoj i proizvodnju naoružanja i vojne opreme i pružanje usluga vojnog inženjeringa, odnosno djelatnost u segmentu odbrambenih tehnologija, u Federaciji BiH obavljaju sljedeća preduzeća:

1. BINAS, Bugojno (municija 40 mm, upaljači i minsko-eksplozivna sredstva);

2. BNT – TMIH, Novi Travnik (artiljerijsko i tenkovsko naoružanje, minobacači i višecjevni lanseri raketa);
3. GINEX, Goražde (inicijalna i pirotehnička sredstva);
4. IGMAN, Konjic (municija kalibra 5,56 mm do 12,7 mm);
5. PRETIS, Sarajevo (proizvodnja artiljerijske i tenkovske municije, minobacačkih i tromblonskih mina, raketa i avio bombi);
6. PRETIS d.o.o (proizvodnja i remont mašina i alata);
7. TRZ, Hadžići (remont sredstava naoružanja i vojne opreme);
8. VITEZIT, Vitez (raketna goriva, baruti, pirotehničke smjese i eksplozivi);
9. ZRAK, Sarajevo (nišanske sprave, optička i optoelektronska sredstva);

Navedena preduzeća vezana su za Federalno ministarstvo energije rudarstva i industrije i registrirana su kao dionička društva u mješovitom vlasništvu. Federacija Bosna i Hercegovina je većinski vlasnik (posjeduje 51% dionica) u svim preduzećima osim u Vitezu gdje je nejasna situacija oko vlasništva. U ime države poslovanjem fabrika bave se članovi Nadzornih odbora koje imenuje Vlada FBiH. Njihov uticaj na razvojnu politiku i intenziviranje plasmana proizvoda na tržištu nije dovoljan da bi se bitnije promijenila aktuelna situacija u vanjsko trgovinskom prometu, koja je veoma teška. Realna je pretpostavka da se tako ne može obezbjediti spasavanje ključnih kapaciteta i tehnologija i njihov dugoročni opstanak u sve težim okolnostima u svijetu.

U procesu velike privatizacije, preduzeća su podijeljena na tzv. vojna i civilna tako da je došlo do dodatnog kidanja tehnoloških cjelina. Neka privatizirana preduzeća su promijenila djelatnost dok su neka propala. Proces homologacije novih proizvođača je dug i skup. Nijedno preduzeće nema svoju alatnicu, ni u jednom preduzeću energetika nije u sastavu preduzeća niti preduzeća imaju vlasničkog učešća u istim, te tako nemaju ni uticaj na njihovu poslovnu politiku. Takvo rješenje svakako nije racionalno za BiH i raspoložive proizvodne kapacitete, a nosi u sebi moguće poslovne posljedice, kao što su sukob interesa i konkurencija na istim tržištima.

U Federaciji BiH poslove vanjskotrgovinskog prometa naoružanja i vojne opreme vrše novoformirana preduzeća, a na osnovu dozvola to

mogu da vrše i one proizvodne fabrike koje imaju odgovarajuće komercijalne službe, kao i još neke privatne trgovačke firme u manjem intenzitetu, uglavnom kao agenti nekih ino firmi. Službe marketinga u preduzećima su kapacitetom i stručnošću pretežno na minimalnom nivou. Sredstva koja preduzeća izdvajaju za marketing su minimalna i razjedinjena.

- Povećana ponuda i snižavanje cijena robe i usluga na svjetskom tržištu;
- Tehnički i tehnološki zastoj u razvoju i proširivanju ponude;
- Odliv stručne radne snage iz preduzeća.
- Prodaja viškova naoružanja, 30.000 t iz BiH

Tabela 1. - Izvoz oružja iz regije za 2009. g.

r/b	Zemlja	Vrijednost (KM)
1.	BiH	40.000.000,00
2.	FBiH	39.000.000,00
3.	RS	1.000.000,00
4.	Srbije	450.000.000,00
5.	Hrvatske	110.000.000,00

Tabela 2. pregled ponuda u FBH

r/b	Godina	Vrijednost (€)
1.	2009.	136.491.551,00
2.	2010.	240.000,00

2. POZITIVNA PERCEPCIJA ZA NOVU POSLOVNU STRATEGIJU

Nosioci djelatnosti u segmentu odbrambenih tehnologija Federacije BiH su predvidjeli, a tokom svog poslovanja u proteklom periodu potvrdili, identificirali i skrenuli pažnju na određene faktore koji utiču na ponudu i status odbrambene industrije F BiH u svijetu, a koji se prioritetno moraju riješiti i uslov su za dalji razvoj projekta odbrambene industrije FBiH. U okviru ove aktivnosti donesena je odluka o formiranju kompanije koja će u perspektivi stvarati ambijent za ograničeno korporacijsko poslovanje i ukupnjavanje proizvodnih kapaciteta, te zatvaranje lanca proizvodnje, logistike, plasmana i sl.

2.1. Rizici

Potencijalni rizici koji bi mogli da prate poslovne procese vežu se uglavnom za:

- Kadrovsko i tehničko-tehnološko stanje u kome se fabrike nalaze;
- Teškoće u organizovanju i finansiranju;
- Nedostatak kvalitetnih i kompetentnih stručnjaka;
- Turbulencije na svjetskom tržištu izazvane finansijskim i privrednim teškoćama;

2.2. Misija

Misija novoformirane kompanije je da kreira ekonomsku vrijednost transformacijom svojih tehnoloških kapaciteta u proizvode naoružanja i vojne opreme i civilne proizvode i usluge vrhunskog kvaliteta za globalno tržište. Svoju misiju će postići kroz:

- Međunarodno partnerstvo i kooperaciju;
- Povećan prodor na međunarodno tržište (centralizacijom funkcije marketinga i komercijale);
- Uvođenje promjena u profilima i količinama proizvodnje;
- Primjenu najviših Međunarodnih i Vojnih standarda, preduzeća-članica, koji garantuju kvalitet proizvoda, zaštitu ljudi na radnom mjestu i zaštitu čovjekove okoline;
- Koordinacijom istražnih i razvojnih aktivnosti;
- Koordinacijom poslovnih politika preduzeća-članica;
- Neprestano zalaganje za ispunjavanje očekivanja naših kupaca, partnera, osnivača i zaposlenika.

2.3. Postavljanje vizije

Postavljena vizija kompanije (korporacije ili sistema NI) treba da svojim radom stvori ambijent u kojem će se u resoru odbrambenih tehnologija FBiH zaustaviti negativni trendovi u kratkoročnom periodu i krenuti ka usvajanju novih vještina kojima će se uspješno razvijati u svjetskoj globalizaciji tržišta. U tom kontekstu novoformirana kompanija se mora nametnuti kao predvodnik koji će zaslužiti visoku stratešku poziciju za sebe i državu. Prema tome nastojeće biti priznata i progresivna kompanija u oblasti prometa, zastupanja, marketinga, proizvodnje, razvoja, modernizacije oruđa – oružja i municije, uz istovremeni i stalni rast proizvodnje za komercijalno tržište. Ova kompanija svoj posao mora provoditi na način da:

- Zaposleni budu ponosni na svoj uspjeh kao tim;
- Uvijek misliti na sigurnost i etički kodeks;
- Kupci, dobavljači i Vlade preferiraju ovu kompaniju kao partnera dostojnog velikog koncerna;
- Investitori budu željni da investiraju u NI BiH;
- Konkurencija poštuje rad ove kompanije.

2.4.Strategija koja donosi rezultate

Dugoročna strategija se temelji na promociji, prodaji i proizvodnji postojećih proizvoda članica namjenske industrije sa prepoznatljivim brendom, te usvajanju novih tehnologija koje će dati puni doprinos očekivanom investicionom ciklusu, kao i razvoju novih proizvoda, u skladu sa međunarodnim standardima. Veća ulaganja u razvoj proizvoda i njihovu promociju na domaćem i vanjskim tržištima, uz jačanje međunarodne poslovne mreže će osigurati bolji plasman i dalji razvoj kompanija u resoru odbrambenih tehnologija.

3. PROIZVODNO-PRODAJNI PROGRAM

U dosadašnjem poslijeratnom periodu u BiH nisu postojali realni izvori i uslovi za intenzivan razvoj i proizvodnju naoružanja i vojne opreme, niti za opremanje sopstvene armije i policije savremenijim sredstvima naoružanja. Posljedice toga su zaostajanje u razvoju novih proizvoda i stoga, bez odlaganja treba preduzeti podsticajne mjere u trouglu razvoj - proizvodnja - promet naoružanja i vojne opreme, sa ciljem brzog dostizanja željenog i potrebnog tehnološkog nivoa.

Realna procjena, potvrđena mnogobrojnim zahtjevima partnera i ino-kupaca i dostavljenim ponudama, je da su ključne kompetencije izvoznog programa industrije odbrambenih tehnologija FBiH u sljedećim oblastima:

- Streljačka municija svih vrsta i kalibara;
- Upaljači topovske kapisle i municija 40 mm svih vrsta;
- Minobacačke mine svih vrsta i kalibara;
- Artiljerijska municija kalibra 105 mm i 155 mm svih vrsta;
- Tenkovska municija 100 mm i 125 mm svih vrsta;

- Minobacači kalibra 60 mm, 81/82 mm i 120 mm;
- Vučena artiljerijska oruđa kalibra 105 mm i 155 mm;
- Samohodna artiljerijska oruđa 122 mm i 155 mm;
- Nišanske sprave, optika i optoelektronika;
- Inicijalna sredstva i detonatori;
- Baruti i raketna goriva;
- Pištoljska i lovačka municija;
- Modernizacija sredstava ratne tehnike.

Naravno, programe finalnih proizvoda (BNT TMiH, IGMAN i PRETIS) prati proizvodnja baruta, eksploziva, upaljača i nišanskih sprava, ali se te komponente sistema kao nezavisni proizvodi relativno teško i rijetko prodaju što treba imati u vidu kod budućih eventualnih prestrukturiranja kapaciteta.

3.1.Marketing

Uspješan i efikasan vanjskotrgovinski promet naoružanja i vojne opreme respektabilnog obima nije moguć bez dobrih političkih i vojnih odnosa sa zemljama kupcima (investitorima), pogotovu kada se želi dugoročno uspostavljanje viših oblika vojnoekonomske saradnje sa prijateljskim zemljama sličnog političkog opredjeljenja (izvođenje investicionih radova, transfer tehnologije proizvoda, izvoz složenih sistema naoružanja i vojne odbrane i usluge tehničke pomoći). Željeni sadržaj, obim i kvalitet vojnoekonomske saradnje može da ostvari samo kompetentno vanskotrgovinsko preduzeće (valjane reference, poslovni ugled i renome stečeni na svjetskom tržištu) sa:

- razgranatom i dobrom mrežom predstavništava i mješovitih preduzeća u svijetu;
- dovoljnim brojem stručnih izvršilaca koji poznaju NVO, tehnologiju spoljnotrgovinskog pregovaranja i ugovaranja i strane jezike;
- iskustvom stečenim u vršenju ovog specifičnog prometa;
- izraženom sposobnošću u izboru pravih konsultanata i agenata na terenu.

Sve to može značajno da poboljša konkurentsku sposobnost na svjetskom tržištu i stvori uslove za intenziviranje prodaje, te stabiliziranje preduzeća i uvećavanje profita.

Podrška svih nivoa državne i vojne strukture (Predsjedništvo, Premijer, Ministarstvo odbrane, Generalštab, Ministarstvo spoljnih poslova, Ministarstvo trgovine i ekonomskih odnosa sa inostranstvom itd.) neophodna je u ključnim marketinškim aktivnostima, u postupku pripreme i potpisivanja ugovora i u kontrolnim fazama realizacije složenih ugovora za vanjskotrgovinski promet naoružanja i vojne opreme.

Sve navedene mjere kompenzuju relativnu tehnološku zastarjelost naše ukupne ponude i podržavaju usmjeravanje ka kupcima koji se i dalje oslanjaju na klasičnu tehniku i sisteme koji su više godina u operativnijoj upotrebi.

3.2. Orijentacija na unutrašnje tržište

Postoje značajne potrebe domaćeg tržišta za privrednim eksplozivom koji bi se plasirao kamenolomima i rudnicima, a po raspisanim tenderima putem javnih nabavki.

Za značajnije praćenje potreba domaćeg tržišta neophodno je kadrovsko popunjavanje, sa ciljem uspostavljanja uslova za preuzimanje domaćeg tržišta, a samim tim i diktiranja uslova prodaje i plasmana roba iz ove oblasti prema najbližim susjednim tržištima.

Također je neophodno utvrditi politiku cijena proizvoda i usluga fabrika odbrambene industrije FBiH kao međusobnih kooperanata u zajedničkom ili pojedinačnom ugovorenom poslu, te uspostaviti jedinstvene normative i cijene za sve operacije i mašine na nivou ove industrije.

3.3. Izvozne orijentacije

Konkurentna sposobnost odbrambene industrije značajno je narušena ograničenom ponudom i visokim troškovima poslovanja. Ipak, proizvođači su uspijevali da zadrže prihvatljivi kvalitet i atraktivne cijene koje su na nekim tržištima obezbjeđivale dobre izvozne poslove (na primjer Malezija, Avganistan, Irak, Pakistan, Filipini, Južna Amerika...).

Na status ponude sa teritorije Federacije BiH ka svjetskom tržištu, odnosno na mogućnost plasmana proizvoda nepovoljno utiče, sa aspekta konkurencije i/ili razvoja tehnologije:

1. višak proizvoda sa vojnih stokova. Naime, donošenjem sporazuma o ograničenju konvencionalnog naoružanja u Evropi, raspadom Varšavskog ugovora i SSSR-a pojavile su se na tržištu velike količine

viškova naoružanja (po damping cijenama).

2. povećan broj novih proizvođača i/ili ponuđača naoružanja i vojne opreme. Na tržištu pojačano je prisustvo kompanija iz regiona, Bugarske, Rumunije, pa Kine, Ukrajine, Bjelorusije i Slovačke, te novi proizvođači iz Južne Afrike, Singapura, Indije, Izraela, Brazila .
3. konkurencija nudi širi asortiman proizvoda i sredstava/sisteme nove generacije.

3.4. Politika cijena

Analizirajući cijene proizvoda u resoru odbrambenih tehnologija u BiH, te njihovom komparacijom sa konkurentima utvrđeno je da su oko 30% veće i da su opterećene troškovima koji nisu u tehničkim specifikacijama proizvodnje. Zbog ove činjenice neophodno je politiku cijena voditi na jednom mjestu u novoformiranoj kompaniji ili usklađivati cijene na tržištu. Svi unutrašnji problemi se moraju rješavati unutar resora namjenske industrije i ne smije se dozvoliti da politika cijena bude dio i alat rješavanja socijalnih ili drugih problema u resoru proizvodnje vojne opreme i naoružanja. Jasno je da sve fabrike treba da izrade cjenovnike za vlastite proizvodne programe i usluge, na bazi realnih kalkulacija i cijena osnovnih materijala koje su u biti vezane za Londonsku berzu metala i količinskih popusta.

3.5. Međunarodna saradnja

Proces hitnog prestrukturiranja industrije u oblasti odbrambenih tehnologija je prioritetan vojnoprivredni i državni zadatak. Neophodno je istaći da osnovna premisa mora da bude projektovanje industrijskih kapaciteta koji će biti (u selektivno odabranim, a ne u svim segmentima proizvodnje) na savremenom tehnološkom nivou, sa kapacitetima koji će fleksibilno moći da zadovolje domaće potrebe i izvoz i da budu visokokonkurentni. Zbog održavanja i učvršćavanja kontakata sa postojećim klijentima i agentima, te upoznavanja novih klijenata i potencijalnih agenata, posjete sajmovima su nezaobilazni dio aktivnosti.

3.6. Razvojni aspekti - Sistem kvaliteta, ekologija, sigurnost, IT – tehnologije i podrška

U BiH ne postoji centralna naučno-istraživačka institucija specijalizovana za poslove istraživanja i razvoja sredstava naoružanja i vojne opreme. Razvoj je potpuno prepušten fabrikama odbrambenog kompleksa i njihovoj kadrovskoj i finansijskoj moći. Školovanje VSS kadra za ove poslove je formalno organizovano samo na Mašinskom fakultetu u Sarajevu. Broj inženjera koji su završili studije ove specijalnosti nije veliki, stoga u preduzećima odbrambenih tehnologija nema dovoljnih kadrovskih uslova za formiranje jakih i samostalnih razvojnih biroa. U preduzećima koja su funkciju razvoja formalizovali postojećom organizacijom, nosioci projekata su diplomirani inženjeri koji su svoje školovanje u ovoj oblasti tehnike završili do 1990. godine (uglavnom na Vojnotehničkoj akademiji u Zagrebu i Mašinskom fakultetu u Beogradu i Sarajevu), kao i oni koji su kroz tekuće djelatnosti osposobljeni za poslove projektovanja i konstruisanja sredstava naoružanja i vojne opreme. Uočljiv je nedostatak sistem inženjera neophodnih za vođenje i realizaciju složenijih sistema naoružanja. Osiguranje kvaliteta proizvedenih sredstava potpuno je u nadležnosti fabrika što je vrlo osjetljivo na konflikt interesa jer težnja da se kupcu isporuči sve što se proizvede, bez obzira na kvalitet i usaglašenost sa tehničkom dokumentacijom, može da ugrozi imidž i uništi reputaciju fabrike i države. Taj domen je, poslije povlačenja institucije vojne kontrole kvaliteta, ostao potpuno nepokriven i ustupljen službi fabričke kontrole kojom upravlja izvršni menadžment sa jako izraženom željom za povećanjem profita. Zbog ovog stanja prioritetan zadatak je ISO certifikacija fabrika i produženje validnosti aktuelnih certifikata fabrika. Ovo je uslov za učešće na tenderima posebno na tržištu Evrope, USA ili druga tržišta.

Stanje u domenu sigurnosti treba da bude odraz iskustava drugih država o ovoj oblasti i standarda apliciranih na namjensku industriju u Federaciji BiH. Ovdje se moraju primijeniti opća načela i principi kao i smjernice razvoja sigurnosnog sistema u oblasti namjenske industrije. Primarni cilj je stvaranje pretpostavke da se povjerljiva dokumentacija može sigurno čuvati po svjetskim standardima.

Zakonsku regulativu u domenu zaštite na radu i zaštite čovjekove okoline treba sprovoditi na propisani način, bez obzira na visoke troškove koji prate tu oblast.

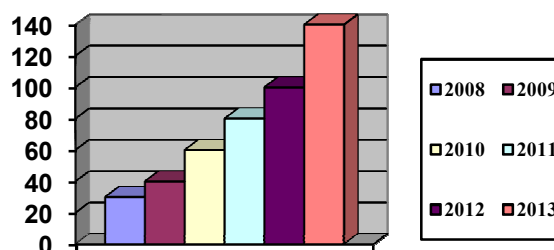
U skladu sa kadrovskom strukturom i razvojem potrebno je izraditi i plan tehničkog unapređenja sa akcentom na razvoj informatičke infrastrukture i sistema. Krajnji cilj je uvezivanje odbrambene industrije u jedinstveni sistem sa međusobno kompatibilnim aplikacijama i jedinstvenim bazama podataka.

4. OSTVARENI REZULTATI

Analiza ostvarenih rezultata u proteklom periodu je veoma upečatljiva i dokazuje tezu da svaki projekat traži svoje vrijeme, odnosno pogodan trenutak i da svaki projekat pada ili prolazi na ljudima. Ovaj projekat je našao svoje ljude i svoje vrijeme. Autoru ovog rada je zadovoljstvo bilo biti jednim malim dijelom ovog projekta.

Tabela 3. Izvozni rezultati NI

r/b	Godina	Izvoz u KM
0.	1997. – 2001.	12.000.000,00
1.	2008.	30.000.000,00
2.	2009.	40.000.000,00
3.	2010.	60.000.000,00
4.	2011.	80.000.000,00
5.	2012.	100.000.000,00
6.	2013.	140.000.000,00
7.	UKUPNO	

ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir da je BH namjenska industrija gotovo u potpunosti izvozno orijentisana, te da je prije rata u njoj bilo uposleno oko 40 hiljada radnika, suvišno je napominjati značaj oporavka ove grane.

Temelji za razvoj namjenske industrije su:

- dugogodišnje iskustvo,
- obrazovan kadar, i
- tehnologija.

Osnovno što je moralo profunkcionisati je:

- interes države da namjenska industrija zaživi,
- jedinstvenost akcija opisanih u ovom radu,
- odlučnost ljudi da uspiju.

Osnovna specifičnost BH privrede je:

- sporadičnost,
- spontanost.

Odlučnost ljudi da se poistovijete sa projektom i da žive projekat, donosi rezultate, tako da nakon tri do četiri godine od početka mjera i aktivnosti opisanih u ovom radu, izvoz namjenske industrije iz Federacije BiH pređe cifru od 100.000.00 KM.

Da zaključimo da i za čuda trebaju ljudi i ne trebaju biti nimalo čudni.

LITERATURA

1. Izvorna dokumentacija UNIS GRUPE-planovi, analize i izvještaji o radu Nadzornog odbora i uprave kompanije
2. Novinski članci kako je navedeno u tekstu (Slobodna Bosna i Start)

UTJECAJ DEJTONSKOG SPORAZUMA NA IZGRADNJU PRAVNOG SISTEMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. Golijan Dragan
Internacionalni univerzitet Travnik
Ass. Alisa Salkić
Internacionalni univerzitet Travnik

***Apstrakt:** Bosna i Hercegovina je jedna od šest federalnih jedinica bivše Jugoslavije koja se posljednja konstituisala kao država. Bilo je pokušaja da se završi njeno konstituisanje još 1992. godine, ali to nije uspjelo iz mnogo razloga. Na tragu zanemarivanja bitnih činjenica, a posebno jednakopravnosti sva tri naroda, došlo je do formiranja separativnih državnih tvorevina, a na drugoj strani proglašena je Republika Bosna i Hercegovina kao samostalna i nezavisna država. U takvoj pravnoj i politički konfuznoj ustavnoj situaciji umiješala se međunarodna zajednica koja je nastojala da nađe odgovarajuće rješenje državnog uređenja koje bi zadovoljilo sva tri konstitutivna naroda. Konačno je rezultate dao Dejtonski mirovni sporazum kojim je okončan rat, uspostavljen novi model državnog uređenja i konstituisana današnja država Bosna i Hercegovina. Državno uređenje i cjelokupno unutrašnje ustrojstvo Bosne i Hercegovine uspostavljeno je kao tada jedino moguće rješenje i kao veliki kompromis. Formirana je demokratska, složena i decentralizovana država Bosna i Hercegovina, sastavljena od dva entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske) i u njima tri ravnopravna naroda.*

***Ključne riječi:** Daytonski mirovni sporazum, konstitutivni narodi, pravna država, vladavina prava*

IMPACT OF THE DAYTON PEACE AGREEMENT TO THE CONSTRUCTION OF THE LEGAL SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Prof. Golijan Dragan
International university of Travnik
Ass. Alisa Salkić
International university of Travnik

***Abstract:** Bosnia and Herzegovina is one of the six federal units of former Yugoslavia, which is constituted as a final state. There have been attempts to finish its constitution in 1992. year, but it did not work for many reasons. On the trail of neglect important facts, especially the equality of all three nations, was formed separate state organizations and on the other side was declared the Republic of Bosnia and Herzegovina as an independent state. In such a legal and politically confused constitutional situation interfered the international community with intention to find a proper solution of state organization that would satisfy all three constituent peoples. Finally the results was Dayton Peace Agreement that ended the war, established a new model of government and formed the present state of Bosnia and Herzegovina. Government system and overall internal structure of Bosnia and Herzegovina was established as the only possible solution and as a great compromise. There was formed a democratic, decentralized and complex state of Bosnia and Herzegovina consists of two entities (the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Serbian Republic) with the three equal nations.*

***Keywords:** Dayton Peace Agreement, constitutive people, state of law, rule of law*

UVOD

Opštim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini predviđena je zaštita ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Ustav BiH⁸¹ proklamuje jednakost Bošnjaka, Hrvata i Srba, tvrdeći da osigurava garanciju jednakosti za sve građane BiH. Međutim, system vlasti u državi konstruisan je tako da osigura političku participaciju "konstitutivnih naroda", marginalizirajući ostale građane BiH (one "nekonstitutivne"). Sama činjenica da Ustav BiH predstavlja dio ovog Sporazuma jasno pokazuje da se u BiH nijedan proces nije odvijao a da Dajtonskim sporazumom, na neki način, regulisan, pa tako je i izgradnja prava proces koji je tekao onako kako je Sporazum nametnuo.

PRAVNI PRINCIPI DAYTONSKOG MIROVNOG SPORAZUMA

U bosansku političku krizu je, prilikom donošenja Daytonskog sporazuma, bilo upleteno mnogo faktora, kako domaćih tako i međunarodnih, pod kojima podrazumijevamo i vojnu intervenciju Hrvatske i Jugoslavije u Bosni i Hercegovini. "Početkom devedesetih Evropa je iznevjerila BiH".⁸² SAD su bile blokirane svojim izborima i dugo vremena prepuštale Evropi primat u rješavanju političke krize na prostoru bivše SFRJ. Trebalo je, dakle, više od tri godine relevantnim državama u Međunarodnoj zajednici da usaglase svoje međusobne interese i ciljeve ne samo u odnosu na BiH, već u pristupu rješavanja sudbine geopolitičkog prostora koji se zove Balkan, odnosno, Jugoistočna Evropa. Kada je usaglašeno da se bosanska politička kriza može uspješno riješiti uključivanjem, ne samo "tri strane u sukobu u BiH", već prije svega uključivanjem Hrvatske i Jugoslavije, iz kojih je ta kriza inicirana i politički i vojno vođena, moglo se pristupiti pregovorima u Daytonu. Do uspjeha pregovora moglo je doći samo uz kompromis svih strana involviranih u bosanski sukob. Evropske zemlje prepustile su Amerikancima predvodničku ulogu u kontakt - grupi. Za BiH od početka ratnog sukoba bilo je od presudnog značaja da je ona bila međunarodno-pravno priznata država.

Kao takva bila je subjektom međunarodnog prava, koju su štitili međunarodni propisi o odnosima među suverenim državama, a posebno Završni akt iz Helsinkija 1975. godine, po kome nije moglo biti promjene granica među državama upotrebom sile. Otuda proizilaze dva osnovna cilja koja je trebalo postići Sporazumom u Daytonu: (1) zaustavljanje rata i (2) potvrđivanje državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine u njenim međunarodno priznatim granicama. Uz ovo je išlo i uzajamno priznavanje Bosne i Hercegovine i Savezne Republike Jugoslavije, pošto su se Bosna i Hercegovina i Hrvatska međusobno priznale odmah po sticanju njihove političke nezavisnosti 1992. godine. U Općem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini sadržana je suština onoga što nazivamo Daytonski sporazum. Kao što smo ranije naveli sporazum su potpisali: Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska i SR Jugoslavija, kao "strane" potpisnice i obavezale se na njegovo poštovanje:

1. Strane će svoje odnose uskladiti s principima u Povelji Ujedinjenih nacija, Helsinškom završnom aktu i dokumentima OSCE-a, poštujući suverenu jednakost jedna druge i međusobne sporove rješavati mirnim putem.
2. Strane pozdravljaju i prihvataju aranžmane napravljene u vezi vojnih aspekata Mirovnog sporazuma i aspektima regionalne stabilizacije, sadržanim u Aneksu 1-A i Aneksu 1-B.
3. Strane pozdravljaju i prihvataju aranžmane koji su napravljeni u vezi s razgraničenjima između entiteta, sadržanim u Aneksu 2.
4. Strane pozdravljaju i prihvataju izborni program za Bosnu i Hercegovinu kao što je izloženo u Aneksu 3.
5. Strane pozdravljaju i prihvataju aranžmane sadržane u Ustavu Bosne i Hercegovine, sadržanom u Aneksu 4. i da će u potpunosti poštovati u njemu usvojena opredjeljenja i činit će sve da se ona ostvare.
6. Strane pozdravljaju i prihvataju aranžmane koji su napravljeni u vezi s uspostavom Arbitražnog tribunala (Aneks 5), Komisije za ljudska prava (Aneks 6), Komisije za izbjeglice i raseljena lica (Aneks 7), Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika (Aneks 8) i Transportnih korporacija Bosne i Hercegovine (Aneks 9). Strane će u

⁸¹ Aneks 4 Daytonskog mirovnog sporazuma.

⁸² Ibrahimagić, Omer (2001): Dejton=Bosna u Evropi, Vijeće Kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 28., citat preuzet od: Petricsh, Wolfgang (2001): Intervju, Dnevni Avaz, Sarajevo.

potpunosti poštovati i osiguravati ispunjenje ovdje utvrđenih opredjeljenja.

7. Poštivanje ljudskih prava i zaštita izbjeglica i raseljenih lica je od vitalnog značaja za postizanje trajnog mira, stoga se strane slažu i povinovat će se u potpunosti s odredbama koje se tiču ljudskih prava izloženih u poglavlju 1. Sporazuma u Aneksu 6 (koji je identičan s članom II, stavom 3 /Katalog prava/ Ustava Bosne i Hercegovine - O.I.). Zatim obaveza koje se tiču izbjeglica i raseljenih lica koje su sadržane u poglavlju 1. Sporazuma u Aneksu 7.

8. Strane pozdravljaju i prihvataju aranžmane koji su napravljeni u vezi s implementacijom civilnog dijela Sporazuma, kao što je izloženo u Aneksu 10 (visoki predstavnik) i Aneksu 11 koji se odnosi na međunarodne policijske snage. Strane će u potpunosti poštovati utvrđena opredjeljenja i učinit će sve da se ona ostvare.

9. Strane će saradivati u potpunosti sa svim entitetima uključenim u implementaciju Mirovnog sporazuma, kao što je opisano u *aneksima*, ili kao što je na drugi način određeno od strane Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, kao i povinovati se obavezama da saraduju u istrazi i gonjenju ratnih zločinaca i drugih kršenja međunarodnog humanitarnog prava.⁸³

Zatim slijede odredbe o međusobnom priznavanju Bosne i Hercegovine i Jugoslavije kao suverenih nezavisnih država unutar njihovih međunarodnih granica, kao i da ovaj sporazum stupa na snagu njegovim potpisivanjem, dakle, od 14. decembra 1995. godine.

DRŽAVA BOSNA I HERCEGOVINA PREMA DAYTONSKOM USTAVU

Ustav Bosne i Hercegovine definirao je Bosnu i Hercegovinu kao demokratsku državu, čime je, saglasno savremenoj teoriji države, stao na stanovište da je suverenitet te države emanacija volje bosansko – hercegovačkog naroda koja se izražava u formi predstavničke demokratije. Država BiH je takođe definirana i kao pravna država što samim tim znači da su njena ukupna organizacija i sve njene bitne funkcije utemeljene na principima vladavine prava i savremeno shvaćene pravde. Najzad, Ustav kao osnovne ciljeve države BiH navodi:

- respekt ljudskog digniteta, slobode i jednakosti,
- uspostavljanje demokratske strukture vlasti i pravičnih procedura, te suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost BiH,
- opću dobrobit i ekonomski napredak na bazi privatnog vlasništva i tržišne ekonomije.

Činjenica, da aktuelni ustav Bosnu i Hercegovinu određuje kao demokratsku državu koja funkcioniše prema principu vladavine prava i slobodnih i demokratskih izbora, nije znak da je ta država, po svojoj strukturi i funkciji, uređena u skladu sa tom definicijom. Naprotiv, kada se pogleda cijeli sklop institucija i procedura, koje zajedno sa ljudskim pravima čine osnovne elemente svakog ustavnog uređenja, onda je vidljivo da Bosna i Hercegovina pokazuje velika odstupanja od svoje ustavno proklamirane definicije države.⁸⁴

Analiza normativnog dijela Ustava BiH uvjerava nas da, ustavotvorac nije uspio da te ciljeve izrazi i u normativnom dijelu ustava. Naime, u tom dijelu ustava, pod presijom zahtjeva nacionalnih, nacionalističkih i nacionalfašističkih snaga - čak i «uz učešće brojnih ratnih zločinaca», kako se to ističe u dokumentu ESI-a⁸⁵

- ukupna organizacija i funkcioniranje osnovnih državnih institucija bazirani su isključivo na etničkom elementu. Tako, umjesto da se u prvi plan ustava, kako je to općenito slučaj u savremenoj demokratiji i civilizaciji, stave prvo, pojedinac, građanin, pripadnik bosanskohercegovačkog društva i drugo, država koja bi se starala o ostvarivanju ljudskih prava i interesa bosanskohercegovačkog naroda, ustav je prihvatio isključivo koncept tzv. konstitutivnih naroda. U tom smislu Ustav BiH u svom normativnom dijelu se ne bazira na interesu bosanskohercegovačkog naroda nego na interesima tri «konstitutivna naroda».

To je nužno vodilo diskriminaciji pojedinaca – priadnika svih ostalih naroda koji čine populaciju države BiH.

⁸⁴ Sadiković, Ćazim (2007): Bosna i Hercegovina u Evropskom javnom poretku, Pregled – časopis za društvena pitanja, br. 3-4, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.

⁸⁵ ESI, Making federalism work – a radical proposal for practical reform, 8 january 2004, p. 11

⁸³ Ibid, s. 29- 30.

Osnovno što se može istaći za ovaj dio Ustava BiH jeste da on ozbiljno ugrožava princip jednakosti građana u pogledu pristupa najvažnijim državnim funkcijama. Tako funkciju člana Predsjedništva BiH⁸⁶, Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine⁸⁷, te predsjedavajućeg oba doma Parlamentarne skupštine i njihovih zamjenika,⁸⁸ mogu obavljati samo pripadnici tzv. Konstitutivnih naroda, Bošnjaka, Hrvata i Srba, dok je Ustav BiH potpuno iz tih funkcija isključio Rome, Jevreje i pripadnike svih ostalih, preko dvadeset pet, naroda, koji, prema popisu stanovništva iz 1991. godine čine populaciju države BiH.

Najzad, svaka predložena odluka Parlamentarne skupštine BiH može biti proglašena destruktivnom, ne po interes bosanskohercegovačke nacije, nego po «vitalni interes bošnjačkog, hrvatskog ili srpskog naroda»⁸⁹. Te odredbe, nesumnjivo su, izravno suprotne ne samo članu 14 Evropske konvencije, nego i cijelom evropskom demokratskom ustavnom nasljeđu i savremenoj civilizaciji uopće. Jer, sve evropske države su emanacija naroda, a ne etničkih grupa, bez obzira na okolnost da najveći broj tih država ima višetetnički karakter.

Ovaj anahroni, diskriminatorni i bitno nedemokratski dio Ustava BiH proizvod je krajnje neprincipijelnog kompromisa država koje su se sukobile tokom rata /1992-1995/, i koje su potpisale Daytonski mirovni sporazum. To je sve zajedno koncidiralo sa krajnje popustljivim i tolerantnim stavom tzv. međunarodne zajednice prema zahtjevima država koje su pokrenule i vodile ovaj rat protiv BiH. Najzad, Bosna i Hercegovina – definirana i kao pravna država - još uvijek, nije uspjela da formira jedinstveni pravosudni sistem bez kojeg nije moguće zamisliti

⁸⁶ Predsjedništvo BiH se sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske.

⁸⁷ Dom naroda se sastoji od 15 delegata, od kojih su dvije trećine iz Federacije (uključujući pet Hrvata i pet Bošnjaka) i jedna trećina iz Republike Srpske (pet Srba).

Nominovane hrvatske, odnosno bošnjačke delegate iz Federacije biraju hrvatski odnosno bošnjački delegati u Domu naroda Federacije. Delegate iz Republike Srpske bira Narodna skupština Republike Srpske.

⁸⁸ Svaki dom će većinom glasova usvojiti svoj poslovnik o radu i izabrati među svojim članovima jednog Srbina, jednog Bošnjaka i jednog Hrvata za predsjedavajućeg i zamjenike predsjedavajućeg, s tim da će mjesto predsjedavajućeg rotirati između ova tri lica. (član IV, t. 3)

⁸⁹ Član IV, tačka 3., stav e) Ustava Bosne i Hercegovine.

postojanje pravne države. Naime, nezavisno, nepristrasno, kompetentno sudstvo, koje se proteže od osnova pa do vrha države, neophodan je uvjet respekta ljudskih prava kao nezaobilazne komponente pravne i demokratske države. Međutim, umjesto jedinstvenog pravosudnog sistema, na čijem bi vrhu stajao vrhovni sud, koji osigurava principe ustavnosti i zakonitosti u jednom društvu, Bosna i Hercegovina još uvijek, bez obzira na određeni napredak učinjen u posljednje vrijeme, ima parcijalizirano – može se slobodno reći – feudalizirano sudstvo, koje samim tim nije u stanju da osigura modernu zaštitu pravde, jednakosti, slobode i sigurnosti pojedinaca koji se nalaze pod njenom jurisdikcijom. Umjesto državnog sudstva, u Bosni i Hercegovini postoje tri entitetska, posve odvojena, međusobno nepovezana, i vrlo često suprodstavljena pravosudna sistema i to Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i Distrikta Brčko. Na taj način, bez jedinstvene «piramide sudske vlasti» svakako su, u najnepovoljniju situaciju dovedeni, kako obični čovjek, građanin kao, prema Evropskoj konvenciji, jedini beneficijar svih ljudskih prava i sloboda, tako i država Bosna i Hercegovina kao glavni obveznik tih prava i sloboda.⁹⁰

(NE)PROVEDBA DAYTONSKOG SPORAZUMA

Dakle, Daytonski ugovor je međunarodni mirovni sporazum koji je zaustavio rat i stradanja u našoj zemlji. Sačinjen je uz pomoć međunarodne zajednice i rezultat je teških kompromisa. U njemu je sadržan i Ustav Bosne i Hercegovine, koja preuzima kontinuitet Republike Bosne i Hercegovine. Ustavom BiH se garantira ravnopravnost i zaštita ljudskih prava naroda i građana - Bošnjaka, Srba, Hrvata i ostalih. U proteklih 13 godina ostvareni su značajni rezultati u implementaciji Daytonskog sporazuma. Zahvaljujući tom napretku, Bosna i Hercegovina je primljena u Vijeće Evrope i program NATO-a Partnerstvo za mir, potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Došlo je do općeg progressa u mnogim oblastima, uključujući i procese integracije zemlje, ekonomski razvoj i napredak. Što je najvažnije, uspostavljeni mir nikada nije narušen. Postignuti rezultati proizvod su zajedničkog rada domaćih političkih snaga i međunarodne zajednice zastupljene u OHR, NATO i drugim međunarodnim institucijama.

⁹⁰ Sadiković, Čazim: s. 28.

Aneksom 10, Ured visokog predstavnika je nadležan za civilnu implementaciju Daytonskog sporazuma. Zbog kašnjenja u implementaciji Daytonskog sporazuma došlo je do općeg zastoja u procesima integracije i provođenja reformi na putu Bosne i Hercegovine prema članstvu u Evropskoj uniji i NATO.

Međutim, i pored ostvarenog napretka, Daytonski mirovni sporazum još uvijek nije proveden u znatnom dijelu civilnog segmenta, kao npr:

Aneks 4 – Ustav Bosne i Hercegovine.

1.1. Ravnopravnost naroda;

1.2. Usklađivanje Ustava Bosne i Hercegovine sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama (član II. tačka 2);

1.3. Nisu poništene diskriminatorne odredbe Ustava BiH suprotne Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i slobodama kojima se pripadnicima nacionalnih manjina i ostalih onemogućava izbor u Predsjedništvo i Dom naroda PS BiH. Također nije poništena diskriminatorna odredba o izboru članova Predsjedništva i delegata u Dom naroda PS BiH jer se Srbima iz Federacije, a Bošnjacima i Hrvatima iz RS onemogućava izbor u Predsjedništvo i Dom naroda PS BiH. U oba slučaja, Bosna i Hercegovina krši Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama zbog čega su već pokrenuti sporovi pred Evropskim sudom za ljudska prava;

1.4. Sporazum o dodatnim nadležnostima (član III. tačka 5)

Predviđeno je da u roku od 6 mjeseci Bosna i Hercegovina preuzme nadležnosti o kojima se entiteti slože, potrebnim za očuvanje državnog suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti, međunarodnog subjektiviteta i drugih pitanja kao što su korištenje energetskih resursa te zajedničkim ekonomskim projektima;

1.5. Usaglašavanje entitetskih ustava sa Ustavom Bosne i Hercegovine (član XII. tačka 2) Predviđeno je da se u roku od 3 mjeseca od stupanja na snagu ovoga Ustava entiteti usaglase svoje ustave sa Ustavom Bosne i Hercegovine, što nije u cijelosti nikada urađeno. Nastojanja da se osigura ravnopravnost konstitutivnih naroda i ostalih nisu u potpunosti uspjela tako da danas imamo asimetrična ustavna rješenja u Federaciji i

RS što narušava princip ravnopravnosti svih naroda i građana na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine;

2. Aneks VI – Sporazum o ljudskim pravima

2.1. Nisu objedinjene institucije ombudsmana;

2.2. Nije osigurana ravnopravnost konstitutivnih naroda i ostalih bh. građana, posebno pri zapošljavanju u institucijama entiteta, kantona, općinskim administracijama, javnim preduzećima, obrazovnom sektoru itd;

2.3. Nikada nije izvršeno usaglašavanje Ustava BiH, entitetskih ustava i zakona sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama;

Aneks VII – Sporazum o izbjeglim i raseljenim licima

3.1. Oko 10% prognanika i raseljenih lica – građana Bosne i Hercegovine se još uvijek ne mogu vratiti u prijeratne domove i općine;

3.2. Iako su najvećim dijelom donesena rješenja o vraćanju imovine, uglavnom se radi o porušenoj ili devastiranoj imovini. Pored toga, oštećena je infrastruktura koja povratnicima onemogućava korištenje imovine vraćene u takvom stanju (putevi, snabdijevanje električnom energijom i vodom, porušene zdravstvene i obrazovne ustanove, vjerski objekti itd.);

3.3. Nije formiran fond za kompenzaciju imovine koju nije moguće vratiti;

3.4. Nisu osigurane informacije o svim nestalim osobama i još uvijek se traga za oko 13 hiljada nestalih lica u Bosni i Hercegovini;

3.5. Nije ukinuta administrativna i birokratska praksa diskriminiranja povratnika (i *ostalih*) na određenom području / regionu Bosne i Hercegovine po raznim osnovama (obilježavanje kulturnih i vjerskih praznika, diskriminatorni obrazovni programi, nazivi javnih mjesta i ustanova, zdravstvo, penzije itd.);

3.6. Zbog toga je više od polovine povratnika još uvijek evidentirano (CIPS dokumenti) u jednom, a živi u drugom entitetu;

3.7. Sredstva za održivi povratak koja bi trebala da povratnicima pomognu u osiguranju egzistencije više su nego simbolična;

3.8. Da bi se osigurala ravnopravnost i proporcionalna zastupljenost svih bh. građana u javnim ustanovama potrebno je donijeti na državnom nivou zakon o proporcionalnoj zastupljenosti bh. građana u njima koji bi se primjenjivao za sve nivoe vlasti.

U protekle dvije godine konstantno traje proces pogorša(va)nja, u nekim periodima čak i radikalizacije prilika u zemlji, vraća se retorika iz vremena sukoba. Postoje intencije vraćanja unazad, sve češći napadi, blokade i otežavanje rada institucija Bosne i Hercegovine.

ZAKLJUČAK

Ustav Bosne i Hercegovine je jedan od najkomplikovanijih ustavnih dokumenata za koji je međunarodna zajednica dala svoj blagoslov u posljednje vrijeme. On predstavlja decentralizovani model načina na koji bi se trebala organizovati država i prenos važne funkcije i ovlaštenja vlade na dva entiteta od kojih se Bosna i Hercegovina sastoji, tj. Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku, ali isto tako i ostavlja zajedničkim organima one funkcije koje su od vitalnog značaja za funkcionisanje moderne države. Dakle, nakon svega izloženog možemo zaključiti da je utjecaj međunarodne zajednice na razvoj ljudskih prava, a samim tim i razvoj prava kao nauke, ogroman. Potpisan je Daytonski sporazum kako bi zaustavio dalja stradanja u BiH, a samim tim "dali su" i Ustav koji, kao najviši akt u jednoj zemlji, reguliše odvijanje skoro svih procesa u državi i, na indirektan način, razvitak pojedinih grana prava koji mora biti u okviru propisa Ustava. Ustavom, naravno, nije propisano šta će da sadrži, na primjer, porodični zakon, odnosno koje norme će da sadrži, ali su granice i smjernice postavljene u Ustavu i drugim međunarodnim aktima koji se primjenjuju u BiH. Znači, BiH ima Ustav koji je potpisan u Daytonu, veliki broj međunarodnih dokumenata na čiju primjenu se obavezala, i pravo koje se razvija pod njihovim utjecajem. Dakako, bitno je spomenuti da se čak ni sve navedeno u Daytonskom sporazumu ne ostvaruje upotpunosti, što stvara još veću konfuziju i nerješive sukobe. Možda bi sprovođenje Daytonskog sporazuma do kraja predstavljalo veliki napredak za državu BiH, a možda bi, pak, krajem te međunarodne inicijative BiH ugledala "svjetlo dana".

Pored svega ostvarenog i onoga što još nije ispunjeno a navedeno je u Sporazumu, želim

istaknuti nešto što je u Ustavu našlo svoje utemeljenje, ali ne predstavlja i najbolje rješenje. Profesor Zarije Seizović je u jednom svom tekstu, pod nazivom: "BH ENTITETI: "DRŽAVE U DRŽAVI I/ILI PRAVNO-TEORIJSKA ENIGMA" Daytonsko ad hoc priznanje limitiranih međunarodnopravnih subjektiviteta bh entitetima ", naveo kako je u Daytonu, dominantno iz praktično-političkih razloga, utilitarno – pragmatičnih, pa tek onda iz razloga pravne prirode, prihvaćen concept "međunarodnopravne ličnosti" Federacije BiH i Republike Srpske. Međutim, entiteti su, završetkom pregovora i potpisivanjem Sprazuma "izgubili" svojstvo subjekta međunarodnog prava, a da ga, de iure, nikada nisu ni imali. Netipičnost ovakvog rješenja, koje pravna teorija (i praksa) teško mogu

pravdati, jest (i) u tome što inače nije uobičajeno da "Federacija" bude dijelom neke države. "Federacija" jest savez država, tj. takav vid administrativno-teritorijalno-političkog organiziranja složene države koji "obuhvata" dvije ili više "država"... Na kraju, čini se korisnim istaći slijedeće: što više (i ako) bude jačala "državnost entiteta", to će slabija biti državno-pravna i ekonomsko-politička jedinstvenost BiH kao države s time i svi atributi državnosti BiH u međunarodnopravnom smislu.⁹¹

LITERATURA I IZVORI

1. Golijan, Dragan, "Narodna skupština RS", Han Pijesak, 2000;
2. Ibrahimagić, Omer, "Dejton=Bosna u Evropi", Vijeće Kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2001;
3. Kuzmanović, Rajko, "Ustavno pravo", Banja Luka, 2006;
4. Sadiković, Ćazim, "Bosna i Hercegovina u Evropskom javnom poretku", Pregled – časopis za društvena pitanja, br. 3-4, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007;
5. Seizović, Zarije, "Bh entiteti: *Države u državi i/ili pravnoteorijske enigme - Daytonsko ad hoc priznanje limitiranih međunarodnopravnih subjektiviteta bh entitetima*", Pravna misao, br. 9-12, Federalno ministarstvo pravde, Zavod za javnu upravu, Sarajevo, 1998.

⁹¹ Seizović, Zarije (1998.): Bh entiteti: "Države u državi i/ili pravno-teorijske enigme" Daytonsko ad hoc priznanje limitiranih međunarodnopravnih subjektiviteta bh entitetima, Pravna misao, br. 9-12, Federalno ministarstvo pravde, Zavod za javnu upravu, Sarajevo.

MEĐUNARODNI POLOŽAJ I BEZBJEDNOSNI SISTEM

BOSNE I HERCEGOVINE

Zoran Savić, M.A.

Ministarstvo bezbjednosti BiH

Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH

Mr.sc. Zoran Kovačević

Ministarstvo bezbjednosti BiH

Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH

Apstrakt: *Bezbjednosna zajednica BiH podrazumijeva zaštitu državnog jedinstva, unutrašnje stabilnosti pravnog i političkog sistema i društvene zajednice u cjelini. Takav stepen zaštite postiže se blagovremenim otkrivanjem i eliminisanjem relevantnih postojećih ili predstojećih pojava i procesa, koji se negativno odražavaju na stanje bezbjednosti same države. Inače, ugrožavanje bezbjednosti je, po pravilu organizovano i konspirativno, tj. tajno ili potajno (prikriveno), dok su njegovi nosioci pojedinci, grupe lica, organizacije i institucije koji neposredno organizuju ili sprovode obavještajne ili subverzivne aktivnosti u zemlji ili u inostranstvu. U ovom radu, razmatra se Međunarodni položaj i problematika bezbjednosnog sistema Bosne i Hercegovine. Ova problematika je veoma kompleksna pa joj je bilo potrebno posvetiti posebnu pažnju, što i jeste jedan od ciljeva ovoga rada. Mi ovdje nastojimo da odnosnu temu razmatramo višedimenzionalno i da damo neke preporuke u oblasti suzbijanja kriznih situacija. U ovim nastojanjima pokušaćemo da damo jednu realnu sliku bezbjednosnog sistema unutar dijapazona bezbjednosnih aktivnosti koje opterećuju bosanskohercegovačko društvo. U ovom radu korišteni su istraživački metodi, metod uzorka i metod analize sadržaja.¹*

Gljučne riječi: *Bezbjednosna zajednica, bezbjednost, vojno politički položaj, specijalni rat, oružane snage, mobilizacije, rukovođenje, komandovanje.*

¹ Opširnije o tim metodima, vidi: Marković, Vidan (1988): Teorija bezbjednosti sa metodologijom istraživanja bezbednosnih pojava, Jugoart, Zagreb, str. 130-201.

INTERNATIONAL POSITION AND SECURITY SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The security community of Bosnia and Herzegovina implies the protection of national unity, internal stability of legal and political system and social community as a whole. Such a level of protection is achieved by timely detection and elimination of relevant existing or forthcoming phenomena and processes that can negatively impact upon the security status of the state itself. Anyway, jeopardizing the security is usually organised and conspirative, i.e. secret or underhand (disguised), while the bearers are individuals, groups of persons, organisations and institutions that directly organise or carry out the intelligence or subversive activities in the country or abroad. This paper considers the international position and problems of security system of Bosnia and Herzegovina. These issues are very complex, so it was necessary to pay special attention to them, which was one of the goals of this paper. We are trying here to consider the relevant topic multidimensionally and to give some recommendations in the area of prevention of crisis situations. In these efforts we will try to give a realistic picture of the security system within the diapason of security activities that burden B&H society. The research methods, the sample method and the method of content analysis were used in this paper.¹*

Keywords: *security community, security, political-military position, special war, armed force, mobilisation, leadership, commanding.*

¹To find out more about these methods see: Marković Vidan, Theory of security with the research methodology of security phenomena, Jugoart, zZagreb, 1988, page 130-201.

UVOD

Pod pojmom međunarodni položaj Bosne i Hercegovine kao i svake druge zemlje podrazumijeva se njen ukupni položaj u međunarodnoj zajednici koji je rezultanta uzajamnog dejstva svih vrsta spoljnih i unutrašnjih činilaca koji utiču pozitivno ili negativno na njen unutrašnji razvitak njenu spoljnu politiku i njenu poziciju i karakter odnosa sa drugim zemljama.

Međunarodni položaj može se razmotriti sa više aspekata:

- Politički
- Ekonomski
- Geografski
- Geostrategijski
- Vojno politički

VOJNO POLITIČKI POLOŽAJ

Vojno politički položaj je položaj Bosne i Hercegovine u međunarodnoj zajednici ili u odnosu na pojedine zemlje, super sile, vojno političke saveze prije svega sa stanovništva njene sigurnosti i odbrane. Najpoznatiji činioци međunarodnog položaja prema prostoru su spoljni činioци u koja spadaju savremena društvena politička kretanja, protivrječnosti, oblici upotrebe sile, podijeljenosti, blokovi, osvajanja, promjene granica, ratovi itd. Unutrašnje činioce, faktore predstavlja dostignut stepen našeg razvoja, stanje međunarodnih odnosa, stabilnost zemlje njena sigurnost i odbrana.

Činioци međunarodnog položaja prema prirodnim i društvenim obilježijima i sadržajima su:

- Geografski
- Politički
- Ekonomski
- Vojni

Međunarodni i vojno politički položaj su promjenljivi.

OBLICI UGROŽAVANJA BEZBJEDNOSTI BIH

Bezbjednost Bosne i Hercegovine može biti ugrožena specijalnim ratom i oružanom agresijom.

Specijalni rat protiv Bosne i Hercegovine obuhvata psihološka propagandna dejstva⁹², političke, ekonomske i vojne pritiske, obavještajnu aktivnost, terorističke akcije i druga subverzivna dejstva, pokušaj stvaranja ilegalnih političkih⁹³ i terorističkih organizacija i grupa, pokušaj izazivanja i podsticanje kriznih situacija u zemlji i stvaranje uslova za oružanu agresiju spolja. Objekti napada snaga specijalnog rata predstavljaju ustavni poredak i integritet i teritorijalna cjelokupnost države. Snage specijalnog rata protiv BiH čine strane države, obavještajne službe, političke partije itd. S obzirom na ciljeve, ugrožavanje sigurnosti BiH oružanom agresijom može biti sa ograničenim ciljom, kombinovanim i radikalnim ciljem. S obzirom na broj država i prostor na kojim se vodi agresija može biti u lokalnom ratu, regionalnom i u okviru svjetskog rata.

POGLED NA NAŠU BEZBJEDNOSNU STVARNOST

U nastojanju da utvrdimo bitne elemente bezbjednosne zajednice, njegovu elementarnu strukturu potrebno je da ustanovimo koji su elementi sistema u bezbjednosnoj zajednici prisutni. Utvrđivanje strukture našeg sistema bezbjednosne zajednice vrši se na osnovu sadržaja prakse. Pri tome se polazi od načela da je svaki dio te prakse svrsihodan u odnosu na cjelinu zajednice.

Postoje četiri područja sistema bezbjednosne odbrane:

- Odbrambene aktivnosti i mjere,
- Bezbjednosne, odbrambene snage,
- Poslovi bezbjednosne odbrane,
- Nosioci poslova bezbjednosne odbrane.

Odbrambene aktivnosti i mjere obuhvataju sve oblike borbe i otpora koji se Bosna i Hercegovina suprostavlja agresiji, sve društvene djelatnosti koji imaju naročit značaj za očuvanje slobode i nezavisnosti zemlje.

U ovo područje spadaju:

⁹² O propagandi, opširnije: Mihailović, Vuko (1984): Propaganda i rat, Vojnoizdavački zavod, Beograd.

⁹³ Delić, Milan (1991): Osnovi bezbjednosti, Obavještajne službe, Institut bezbjednosti, Beograd, op. cit., str. 179; Vilić, Dušan (1972): Savremene obaveštajne službe, VVA JNA, Beograd op. cit., str. 68 i dalje.

- Oružana borba,
- Vanoružani oblici bezbjednosnih aktivnosti,
- Civilna zaštita,
- Bezbjednost nacionalne odbrane,
- Osmatranje, javljanje, obavještanje i zbuñivanje.

Osim tih aktivnosti od naročito značaja za očuvanje nezavisnosti i slobode zemlje su:

- Funkcionisanje društveno političkog sistema,
- Funkcionisanje društveno ekonomskog sistema,
- Funkcionisanje sistema društvene djelatnosti.

Pod bezbjednosnim odbrambenim mjerama podrazumijevaju se svi oni koraci koje naše društvo može preduzimati u vandrednim prilikama, u slučajevima naročite opasnosti, za slobodu i nezavisnost zemlje.

Takvim mjerama se smatraju:

Proglašavanje mobilizacije, pojačana pripravnost u oružanim snagama, proglašavanje neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja, itd.

U drugo područje odbrambene snage mogu se uključiti svi ljudski i materijalni potencijali koje zemlja može angažovati za odbranu. Za svaki vid bezbjednosno odbrambenih aktivnosti imamo organizovane i pripremljene snage:

- Oružane snage BiH,
- Snage civilne zaštite,
- Snage bezbjednosti,
- Snage službe osmatranja, javljanja, obavještanja i zbuñivanja.

Treće područje, poslovi bezbjednosne odbrane obuhvata cjelokupno pripremanje društva za odbranu. Obuhvata veliki broj poslova.

Jedna od važnijih poslova su:

- Rad na utvrđivanju i razvoju koncepcije i doctrine bezbjednosne odbrane,
- Rad na razvoju sistema bezbjednosne odbrane,
- Upravljanje, rukovođenje odbranom,
- Obezbjedenje materijalnih potreba za odbranu,
- Poslovi mobilizacije,
- Poslovi osposobljavanja stanovništva za odbranu,
- Naučnoistraživački rad za potrebe bezbjednosne odbrane.

Četvrto područje, nosioci poslova bezbjednosne odbrane uključuju sve one društvene faktore koji

na osnovu svog prava i dužnosti obavljaju poslove bezbjednosti kao svoju redovnu funkciju.

U uslovima široke društvene podružvljenosti poslova bezbjednosne odbrane u BiH, to su:

- Društveno političke zajednice,
- Mjesne zajednice,
- Društveno političke i druge društvene organizacije.

Ovdje je izvršeno samo «evidentiranje» osnovnih činilaca bezbjednosti i razvrstavanje prema srodnosti, da bi se ustanovila kakva je struktura sistema bezbjednosne zajednice, i iz čega se ona sastoji. Svemu izloženom dodajemo još i da se cijela naša bezbjednosna angažovanost ostvaruje kao jedinstveni napor društva, utemeljen na jedinstvenosti cilja i jedinstvenosti načela organizovanja i ponašanja.

OSNOVNE KATEGORIJE SISTEMA BEZBJEDNOSNE ZAJEDNICE

Polazeći od shvatanja o istorijskoj uslovljenosti nastanka i razvoja bezbjednosne zajednice u materijalnom i formalnom smislu, ključni pojam predstavljaju kako javni, društveni poredak tako i sam djelokrug rada.⁹⁴

Pod javnim poredkom podrazumijevamo ukupnost javnih interesa zajamčenih i zaštićenih pravnim sistemom, bez obzira da li je riječ o opštim (javni red i mir i sl.) ili pojedinačnim pravima (lične slobode i prava, imovina i dr.) bezbjednost u osnovi shvatamo kao stanje zaštićenosti javnog poretka, odnosno zaštite građana i njihove imovine u državi. U okviru svog djelokruga rada, organi bezbjednosti primijenjuju specifična sredstva, mjere i radnje radi zaštite državnogsuverniteta, teritorijalnog integriteta, odbrambene sposobnosti i drugih vitalnih vrijednosti. Konkretnije, u zadatke bezbjednosne zajednice spadaju obavještajni i kontraobavještajni poslovi, zatim poslovi sprečavanja i suzbijanja unutrašnjeg ekstremizma i terorizma, ugrožavajuće djelatnosti ekstremne emigracije i terorizma međunarodnog značaja, kao i poslovi obezbjedenja određenih ličnosti, bezbjedonosne zaštite pojedinih područja

⁹⁴ O ranim formama policijske, odnosno obavještajne funkcije u predržavnom društvu, vidi: Balandije, Žorž (1997): Politička antropologija, Čigoja štampa, Beograd, str. 91, 115-117 i dalje; Rodić, Stevan (1969): Obavještajna služba kao društveno politička kategorija, SSUP, Beograd, str. 19-29 i dalje.

i objekata i bezbjednosne zaštite domaćih državljana na privremenom boravku i radu u inostranstvu.⁹⁵

Navedeni poslovi se obavljaju planski i sistematično, i to prvenstveno prikupljanjem podataka i drugih obavještenja. Stručnost i efikasnost u vršenju tih poslova predstavlja najznačajniji factor ostvarenja bezbjednosti, i ako na stabilnost stanja bezbjednosti znatno utiču i druge aktivnosti organa državne uprave i političkog sistema (propaganda, informisanje i dr).⁹⁶

Ostvarivanje bezbjednosti, prema tome, pretpostavlja, s jedne strane, samu djelatnost kojom se zaštićuje postojeći poredak vlasti, a s druge strane, mehanizam kojim se ta djelatnost realizuje, tj. subjekte koji obavljaju stručne poslove zaštite bezbjednosti države. U tom pogledu moguće je razlikovati materijalnu (funkcionalnu) od formalne (organizacione) komponente ostvarivanja bezbjednosti. Na osnovu izloženog bezbjednosnu zajednicu čine stanje, djelatnost i sistem. bezbjednost je stanje u kojima države smatraju da nema opasnosti od vojnog napada, političkih prinuda i ekonomskih prisila tako da mogu slobodno da se razvijaju. bezbjednost je sveukupna djelatnost organizovanih snaga društva na prevenciji i suzbijanju svih oblika destruktivnog djelovanja spoljnih, unutrašnjih neprijateljskih snaga i saniranja ili potpunog eliminisanja već ostvarenih destruktivnih i destabilizujućih uticaja. Bezbjednost je određen sistem, organizacija koju čine određeni elementi ili dijelovi od kojih svaka zasebno obavlja svoju ličnu bezbjednosnu funkciju a svi oni zajedno doprinose efikasnoj bezbjednosnoj funkciji kojom se štiti društvena i državna zajednica. Bezbjednost je systemska djelatnost države, sve ostalo je podložno i obavezujuće tom.

S obzirom na izvore ugrožavanja bezbjednost može biti unutrašnja i vanjska (spoljna). Sistem

⁹⁵ Đorđević, Obren (1978): Osnovi državne bezbednosti - opšti deo, op. cit., str. 98100.

⁹⁶ U strategiji NATO ovaj vid dejstva pod nazivom „upravljanje krizom“ oficijelno se koristi počev od sjednice Savjeta NATO u Rimu 1991. godine, čime je ono pravazišlo okvire „tajnih akcija“ američkih obavještajnih službi i preraslo u integralni dio strategije pomenute vojno-političke alijanse.

bezbjednosti Bosne i Hercegovine čine sledeće službe i organi:

- Ministarstvo bezbjednosti sa svojim samostalnim upravnim organizacijama (Državna agencija za istragu i zaštitu BiH⁹⁷, Granična policija⁹⁸, Služba za poslove sa strancima⁹⁹, Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH, Agencija za policijsku podršku, Agencija za forenzička ispitivanja i vještačenje, Agencija za školovanje i stručno usavršavanje kadrova¹⁰⁰;
- Entitetska ministarstva unutrašnjih poslova;
- Policija Brčko Distrikta;¹⁰¹
- Obavještajna bezbjednosna agencija BiH;¹⁰²
- Organi bezbjednosti oružanih snaga BiH;¹⁰³

Ministarstvo bezbjednosti Bosne i Hercegovine nadležno je za zaštitu međunarodnih granica, unutrašnjih graničnih prijelaza i regulisanje saobraćaja na graničnim prijelazima BiH; sprečavanje i otkrivanje učinilaca krivičnih djela terorizma, trgovine drogom, falsifikovanjem

⁹⁷ Zakon o državnoj agenciji za istrage i zaštitu („Sl. Glasnik BiH“, br. 27/04);

⁹⁸ Zakon o državnoj graničnoj službi („Sl. glasnik BiH“, br. 50/04), Granična policija Bosne i Hercegovine (ranije Državna granična služba BiH) uspostavljena je na osnovu Zakona o Državnoj graničnoj službi BiH, koji je, u skladu sa svojim ovlaštenjima, 13. januara 2000. godine donio visoki predstavnik u BiH. Sa operativnim radom Granična policija BiH je otpočela 6. juna 2000. godine formiranjem prve Jedinice/Postrojbe/PGP Aerodrom Sarajevo. Proces preuzimanja poslova nadzora i kontrole prelaska državne granice od entitetskih i kantonalnih MUP- ova tekao je etapno i okončan je 30. septembra 2002. Godine inauguracijom jedinice Granične policije Strmica. Donošenjem novog Zakona o Državnoj graničnoj službi – Graničnoj policiji BiH u oktobru 2004. godine, Granična policija BiH je definisana kao upravna organizacija u okviru Ministarstva bezbjednosti BiH, sa operativnom samostalnošću, osnovana radi obavljanja policijskih poslova vezanih za nadzor i kontrolu prelaska granice BiH i drugih poslova propisanih zakonom. Zakonom o izmjeni Zakona o Državnoj graničnoj službi, koji je stupio na snagu 18. 04. 2007. godine, naziv Državna granična služba BiH promijenjen je u Granična policija Bosne i Hercegovine. (www.granpol.gov.ba)

⁹⁹ Zakon o službi za poslove sa strancima ("Službeni glasnik BiH", br. 54/05 i 36/08);

¹⁰⁰ Zakon o Direkciji za koordinaciju policijskih tijela BiH i o agencijama za podršku policijskoj strukturi BiH ("Službeni glasnik BiH", br. 36/08);

¹⁰¹ Zakon o Policiji Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Sl. Glasnik Distrikta Brčko“, br. 2/00, 5/01, 2/02, 17/02, 6/03, 15/04, 42/04, 11/05 i 33/05);

¹⁰² Zakon o obavještajnoj bezbjednosnoj Agenciji Bosne i Hercegovine („Sl. Glasnik BiH“, br. 12/04);

¹⁰³ Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine („Sl. Glasnik BiH“, br. 227/05);

domaće i strane valute i trgovina ljudima i drugih krivičnih djela sa međunarodnim ili međuentitetskim elementom; međunarodnu saradnju u svim oblastima iz nadležnosti ministarstva.

Ministarstvo bezbjednosti je nadležno za zaštitu lica i objekata; prikupljanje i korištenje podataka od značaja za bezbjednost BiH; organizaciju i usaglašavanje aktivnosti entitetskih ministarstava unutrašnjih poslova i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine u ostvarivanju bezbjednosnih zadataka u interesu BiH; provođenje međunarodnih obaveza i saradnju u provođenju civilne zaštite, koordiniranje djelovanje entitetskih službi civilne zaštite u BiH, za usklađivanja njihovih planova za slučaj prirodne ili druge nesreće koje zahvataju teritoriju BiH, i donošenja programa i planova zaštite i spašavanja. Ministarstvo bezbjednosti provodi politiku useljavanja i azila BiH i uređuje procedure u vezi sa kretanjem i boravkom stranaca u BiH.¹⁰⁴

Uslovljenost bezbjednosti određene zajednice predstavlja stanje u užem i širem međunarodnom okruženju, sveukupnim međunarodnim, političkim, ekonomskim i vojnim položajima, unutrašnjem stabilnošću – stanjem u državi.

Iz gore navedenog može se zaključiti da sistem bezbjednosti u zajednici predstavlja pravnim propisima i političkim odlukama predviđen i uređen djelokrug nadležnosti, prava i dužnosti bezbjednosnih službi i drugih institucija u sklopu bezbjednosnog nacionalnog sistema date države, koje sistematski prikupljaju, obrađuju i prezentuju operativna saznanja i sprovode druge aktivnosti po zahtjevu nosilaca državne vlasti, s ciljem da ostvare spoljnu i unutrašnju bezbjednost zemlje.¹⁰⁵

¹⁰⁴ <http://www.vijeceministara.gov.ba>

¹⁰⁵ Prema paragrafu 4, stavu 2 njemačkog Zakona o saradnji Saveza i pokrajina u pitanjima zaštite ustava i o Saveznoj službi za zaštitu ustava (BverfSchG 80 vom 1990), pod „slobodnim demokratskim osnovnim poretom“ se podrazumjeva: 1) pravo naroda da vrši državnu vlast putem izbora i glasanja i posebnim organima zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, kao i da bira predstavnike naroda na opštim,

neposrednim, slobodnim, ravnopravnim i tajnim izborima; 2) vezanost zakonodavstva za ustavni poredak, a izvršne i sudske prakse za zakone i pravo; 3) pravo na formiranje parlamentarne opozicije; 4) smjenjivost vlade i njenu odgovornost prema predstavnicima naroda; 5) nezavisnost sudova; 6) nemogućnost bilo kakve nasilne i samovoljne vladavine i 7) ljudska prava koja su konkretizovana u Osnovnom zakonu.

ZAKLJUČAK

Rad bezbjednosnih organa sa zajednicom je relativno nova strategija i koristi se za proaktivno rješavanje raznovrsnih problema s kojim se suočava Ministarstvo bezbjednosti u demokratskom društvu. Važnost ovog novog pristupa rješavanju bezbjednosnih problema procjenjuje se evaluacijom demokratskog društva, prirodom kriminala koja se pojavljuje i mijenja u tom društvu, te mjerama kojima su sadašnje organizacione policijske strukture ograničene u reagovanju na kriminal. Ključne pretpostavke za sinhronizaciju rada bezbjednosne zajednice, predstavlja povećanje bezbjednosti i osjećaja bezbjednosti građana, što dovodi do povećanja kvaliteta življenja u zajednici; dostizanje trajnih rezultata u partnerstvu; kao i porastu povjerenja građana u rad bezbjednosne zajednice; prerastanje rada sa partnerima u zadovoljstvo; postizanje smanjenja društvenih konflikata, kao i smanjenje kriminaliteta; povećanje materijalno – finansijske podrške lokalne i državne vlasti. Najbolji bezbjednosni odgovor na rješavanje društvenih konflikata jeste partnerstvo bezbjednosnih organa i zajednice. Kreativnost i fleksibilnost bezbjednosnih organa su odlučujuće vrijednosti i rezultat dostignutih inovativnih sposobnosti u cilju uspješnog rada bezbjednosne zajednice. Građani moraju biti aktivni partneri bezbjednosnim organima pri rješavanju problema bezbjednosti strategijom rada bezbjednosti u zajednici. Bezbjednosni organi su dužni da u vršenju poslova poštuju ljudsko dostojanstvo i Ustavom i zakonom zagantovana prava i slobode građanina. Među agencijska saradnja je ključni problem. Neophodno je normativno sistematsko uređenje bezbjednosnih službi sa svim zakonskim i podzakonskim propisima, gdje se mora odrediti šta je čija nadležnost.

Može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina na legislativnom planu usvojila kriminalnopolitički pristup organizovanom kriminalitetu koji uglavnom odgovara zahtjevima savremene antikriminalne politike. Novo zakonodavstvo ove države je značajan napredak u legislativnom uređenju područja bezbjednosne zajednice. Međutim, de lege ferenda, težak i složen posao, upotpunjavanjem odgovarajućim odredbama posebno materijalnog i procesnog krivičnog prava, trajaće i nadalje. Premda je niz postojećih rješenja očigledno preventivnog značaja, posebno je važno, pored represivnih mjera, pravno regulisati i

mogućnost preduzimanja preventivnih mjera ante delictum. Sve strane u Bosni i Hercegovini, Bosna i Hercegovina, Republika Srpska, Federacija Bosne i Hercegovine su u obavezi ne samo da podrže nastojanje Međunarodne zajednice predvođene SAD u borbi protiv međunarodnog i državnog terorizma nego da u njemu i aktivno učestvuju, jasno opredjeljujući svoju poziciju i obavezu u borbi protiv ovog zla XXI vijeka. One su obavezne da u okviru ustavom utvrđenom nadležnosti koordinirano međusobno i u saradnji sa međunarodnom zajednicom sačine svoje planove i programe te da kontinuirano rade na njihovom stvarnom provođenju i realizaciji. Pri ocjenjivanju bezbjednosne situacije u određenoj državi posebnu pažnju treba posvetiti izvorima ugrožavanja sa jedne strane, te sigurnosnoj odbrambenoj koncepciji čiji je temelj u državnim organima prinude vojsci i policiji sa osloncem na široke narodne mase, s druge strane.

U Bosni i Hercegovini i ostalim zemljama u tranziciji više se usmjeravaju partijski kadrovi nego stručno profesionalni. Strategija djelovanja bezbjednosnih službi predstavlja pouzdan subjekt međunarodnih odnosa. Potrebna je temeljna analiza rada bezbjednosnog sektora u BiH i na osnovu analize kreirati novu strateškijsku politiku. Najveća i najjeftinija investicija jeste kadrovska politika, koja će odgovoriti zahtjevima reforme.

LITERATURA

1. Vejnović, Duško, "Defendologija – društveni aspekti bezbjednosti moderne države", VŠUP, Banja Luka, 2002,
2. Abazović, Mirsad, "Državna bezbjednost – uvod i temeljni pojmovi", FKN, Sarajevo, 2002;
3. Škondrić, Vaso, "Policijska operacija", VŠUP, Banja Luka, 2003;
4. Đorđević, Obren, "Osnovi državne bezbednosti", Beograd, 1978;
5. Delić, Milan, "Osnovi bezbjednosti: Obavještajne službe", Institut bezbjednosti, Beograd, 1991;
6. Marković, Vidan, "Teorija bezbjednosti sa metodologijom istraživanja bezbednosnih pojava", Jugart, Zagreb, 1998;

7. Balandije, Žorž, "Politička antropologija", Čigoja štampa, Beograd, 1997;
8. Rodić, Stevan, "Obavještajna služba kao društveno politička kategorija", SSUP, Beograd, 1969;
9. Vilić, Dušan, "Savremene obavještajne službe", VVA JNA, Beograd, 1972.
10. Zakon o obavještajno – bezbjednosnoj agenciji BiH, "Službeni glasnik BiH" br. 12/04 i 20/04;
11. Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, "Službeni glasnik BiH" br. 27/04;
12. Zakon o Državnoj graničnoj službi BiH, "Službeni glasnik BiH" br. 50/04;
13. Zakon o Direkciji za koordinaciju policijskih tijela BiH i o agencijama za podršku policijskoj strukturi BiH, "Službeni glasnik BiH" br. 36/08;
14. Zakon o Policiji Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, "Sl.Glasnik Brčko Distrikta" br. 2/00, 5/01, 2/02, 17/02, 6/03,15/04, 42/04, 11/05 i 33/05;
15. Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine, "Sl.Glasnik BiH", br. 227/05;
16. Zakon o službi za poslove sa strancima, "Službeni glasnik BiH", br. 54/05 i 36/08.

PRAVNI OKVIRI REGULIRANJA LOKALNE SAMOUPRAVE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Doc.dr. Selim Hasović
Internacionalni univerzitet Travnik

Apstrakt: Lokalna samouprava u Federaciji Bosne i Hercegovine je dio lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini uz lokalnu samoupravu Srpske Republike i Distrikta Brčko naslonjene na Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi. Federacija Bosne i Hercegovine se sastoji od deset kantona koji opet imaju svoje ustave. Kantonizacija Bosne i Hercegovine je nastala u Vašingtonu u SAD-u. Pravni okviri su Ustav Bosne i Hercegovine (Dejtonski ustav), Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, ustavi kantona, Zakon o osnovama lokalne samouprave, Zakon o lokalnoj samoupravi kantona i Evropska povelja o lokalnoj samoupravi. Najniži nivo lokalne samouprave u prethodnoj državi SFRJ a čija je ravnopravna članica Bosna i Hercegovina je mjesna zajednica, dok je sada u Bosni i Hercegovini najniži nivo lokalne samouprave općina. Treba istaći da je Ustav Bosne i Hercegovine (Dejtonki Ustav) sačinjen na međunarodnom ugovoru, a što je novina u svijetu i literaturi, a što predstavlja nosens.

Ključne riječi: država, uprava, ustav, zakon, lokalna samouprava, republika, općina, budžet, organi samouprave, statut, program, izvještaj, organi uprave, mandat, izvršna vlast, zakonodavna vlast, općinski načelnik, pravni sistem, općinsko vijeće, gradsko vijeće, gradonačelnik, prednact, nact, prijedlog, odluka, zaključak, naredba i dr.

LEGAL FRAMEWORK OF LOCAL SELFGOVERNMENT IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: As the title “Legal Framework of Local Self- Government in the Federation of Bosnia and Herzegovina“ suggests, this book is about the local self-governance in the Federation of Bosnia and Herzegovina solely. For those who are interested in this type of reading and to make it clearer for them, there may be noted that only the larger BiH Entity – the Federation of Bosnia and Herzegovina – as a part of the State of Bosnia and Herzegovina is object of this workpaper. The smaller BiH Entity – Republica Srpska and the District Brčko are also parts of the State of BiH but this time they were not the subject. The author's intent was to elaborate this time and in his manner the larger Entity solely – the Federation of Bosnia and Herzegovina. This is about legal status of the municipalities, as well as about jurisdiction of the municipal executive and legislative authorities, those being governed by:

1. European Charter of Local Self-Government
2. Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina
3. Constitutions of the Cantons
4. Law on Basic Elements of Local Self-Government and
5. Law on Local Self-Government of the Cantons.

Therefore, the above are five key documents governing the selfgovernment status in the entity the Federation of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: European Charter of Local Self-Government, constitution, law, municipality, mayor, municipal council, mandate, status, unit, organ, executive, legislative, authority

UVOD

Pravni okvir reguliranja lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine zasnovan je na Dejtonskom Ustavu. Treba istaći da je Ustav Bosne i Hercegovine nastao u Dejtonu na međunarodnom ugovoru. Potpisnici - garanti ovog ugovora su naše susjedne države Hrvatska i Srbija. Ovo je prvi put da se u historiji država ima ustav na međunarodnom ugovoru, što predstavlja nosens.

Dejtonskim Ustavom Bosna i Hercegovina je cjelina od dva entiteta i Distrikta Brčko. Entiteti su Federacija Bosne i Hercegovine i Srpska Republika. Oba entiteta kao distrikt imaju ustave. Entitet koji sada opserviram je Federacija Bosne i Hercegovine koja ima deset kantona. Kantonizacija Federacije je urađena u Vašingtonu. Svaki kanton ima također svoj ustav.

Lokalna samoprava Federacije Bosne i Hercegovine je komparirana sa lokalnom samoupravom prethodne države SFRJ u kojoj je Bosna i Hercegovina bila ravnopravna članica.

Treba istaći da je u predhodnoj državi Bosni i Hercegovini ravnopravnoj članici najniži nivo lokalne samouprave bila mjesna zajednica. Sada najniži nivo lokalne samouprave je općina. Lokalna samoprava u Federaciji Bosne i Hercegovine je također, usaglašvana sa Evropskom Poveljom o lokalnoj samoupravi. I na kraju lokalna samoprava u Federaciji Bosne i Hercegovine je zasnovana na Djejtionskom Ustavu, ustavima kantona i Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi.

Pravni status općina, kao i nadležnost općinske izvršne i zakonodavne vlasti je uređen:

1. Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi,
2. Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine,
3. Ustavima kantona,
4. Zakonom o osnovama lokalne samouprave i
5. Zakonom o lokalnoj samoupravi kantona.

Poseban akcent ću staviti na Nacrt Zakona o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine koji je, kao takav usvojen u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, kao i u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, počev od 15. marta 2005. godine je upućen na

javnu raspravu svim općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine.

PRAVNI STATUS OPĆINA PROPISAN USTAVOM FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Na svojoj sjednici održanoj 30. marta 1994. godine Ustavotvorna skupština Federacije Bosne i Hercegovine je proglasila Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Znači, Ustavotvorna skupština Federacije Bosne i Hercegovine kao najviši zakonodavni organ je u navedenom ustavu u poglavlju VI. posebno razradila općinsku vlast. Kako slijedi tako je odredbama ovog poglavlja određeno:

OPĆINA

U općini se ostvaruje lokalna samoprava. Općina ima statut koji mora biti u skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, kantonalnim ustavom i kantonalnim zakonodavstvom. Svaka općina utvrđuje svoje nadležnosti:

1. poduzima sve potrebne mjere u cilju osiguranja zaštite prava i sloboda utvrđenih u članovima II. A. 1. do 7. i u instrumentima navedenim u Aneksu.
2. vodi računa o nacionalnoj strukturi stanovništva u općini.
3. konstitutivni narodi i pripadnici ostalih bit će proporcionalno zastupljeni u općinskim organima vlasti. Takva zastupljenost će odražavati popis stanovništva iz 1991. godine do potpune provedbe Aneksa 7. u skladu sa članom IX. 11. a ovog ustava.¹⁰⁶

IZVRŠNO I ZAKONODAVNO TIJELO

U skladu sa zakonom općina ima općinsko vijeće i općinskog načelnika.

Mandat članova općinskog vijeća i općinskog načelnika je četiri godine. Demokratskim putem bira se općinsko vijeće i općinski načelnik na neposrednim i tajnim izborima na cijelom području općine na način utvrđen zakonom. U skladu sa zakonom, svaki birač može biti biran za općinskog vijećnika i općinskog načelnika.

¹⁰⁶ Ažurirano u skladu sa usvojenim i objavljenim Amandmanima na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine.

Predsjedavajući općinskog vijeća i općinski načelnik, u općinama i općinskim vijećima višenacionalnog sastava ne mogu biti iz istog konstitutivnog naroda odnosno iz reda ostalih, izuzev u onim općinama u kojima jedan konstitutivni narod čini više od 80% stanovnika prema posljednjem popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini.

OPĆINSKO VIJEĆE (ZAKONODAVNA VLAST):

Općinsko vijeće:

1. priprema i usvaja dvotrećinskom većinom glasova statut općine,
2. usvaja općinski budžet i donosi propise o oporezivanju i na drugi način osigurava potrebno finansiranje koje nisu osigurali kantonalna ili federalna vlast, i
3. donosi i druge propise o izvršenju općinskih nadležnosti.

Općinsko vijeće donosi svoj poslovnik o radu koji mora biti u skladu sa kantonalnim i federalnim zakonodavstvom i osigurava uvjete za izbor općinskog načelnika.

Prema svom poslovniku općinsko vijeće zasjeda javno, izuzev u izuzetnim okolnostima i vodi zapisnike o donesenim odlukama. Svi propisi doneseni od općinskog vijeća stupaju na snagu kada se objave u službenim glasilima.

OPĆINSKI NAČELNIK (IZVRŠNA VLAST)

Općinski načelnik nadležan je za:

1. provođenje općinske politike, izvršavanja općinskih propisa i delegiranih ili prenesenih nadležnosti općini od kantonalne i federalne vlasti,
2. imenovanje i smjenjivanje općinskih službenika-činovnika,
3. podnošenje izvještaja općinskom vijeću i javnosti o provođenju općinske politike o svojim aktivnostima, i
4. osiguranje saradnje općinskih službenika sa ombdusmenima.

PRAVNI STATUS OPĆINA UREĐEN ZAKONOM O OSNOVAMA LOKALNE SAMOUPRAVE

Na sjednici od 19. septembra 1995. godine Ustavotvorna skupština Federacije Bosne i Hercegovine je proglasila Zakon o osnovama lokalne samouprave (u daljem tekstu: Zakon). Navedeni zakon je stupio na snagu osmog dana od dana objavljivanja u «Službenim novinama Federacije BiH» br. 6/95, od od 8. novembra 1995. godine, a na snagu je stupio osmog dana od dana objavljivanja. Ovaj zakon je važeći zakon u Federaciji BiH s tim da je nacrtom Zakona o principima lokalne uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine predviđeno da će njegovim stupanjem na snagu prestati važiti primjena Zakona o osnovama lokalne samouprave. Ovim zakonom je određeno da je općina jedinica lokalne samouprave. Tako se ističe da je u članu 6. Zakona općina pravno lice, da ima statut i da se statutom općine detaljnije uređuje njen samoupravni djelokrug.

Odredbom člana 8. je određeno da će se u okviru samoupravnog djelokruga u općini prvenstveno:

1. u skladu sa Ustavom osigurati uvjeti za poštivanje i zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda.
2. osigurati lokalne potrebe stanovništva u oblasti brige o djeci, obrazovanju i odgoju, radu i zapošljavanju, socijalnoj skrbi, kulturi, fizičkoj kulturi i sportu, zaštiti životinja i zaštiti bilja, ako to zakonom nije drugačije određeno,
3. od značaja za općinu i njen razvoj voditi urbanističko stambenu politiku,
4. upravljati općinskom imovinom,
5. obavljati komunalne i druge uslužne djelatnosti te lokalne infrastrukture,
6. voditi brigu o turističkim resursima općine,
7. osiguravati korišćenje i upravljanje lokalnim građevinskim zemljištem,
8. osiguravati uvjete za rad lokalnih radio i tv stanica,
9. osigurati javni red i mir i
10. urediti i druga pitanja.

**PRAVNI STATUS OPĆINA KOJE
PREDVIĐA NACRT
ZAKONA O PRINCIPIMA LOKALNE
SAMOUPRAVE U
FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE**

Na sjednici Predstavničkog doma od 17. januara 2005. godine i sjednici Doma naroda od 15. marta 2005. godine Parlament Federacije Bosne i Hercegovine je usvojio Nacrt Zakona o principima lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Nacrt). S tim da će se u daljem tekstu napraviti kratak osvrt na sam nacrt i istaći da ne mora značiti da će odredbe Nacra biti usvojene u ovakvom tekstu. Predviđena je široka javna rasprava vezana za sam tekst Nacrta, jer su se prema našim saznanjima pojavile neke primjedbe u pogledu teksta nacrta.

JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE

U članu 3. Nacrta predviđeno je da su općine i gradovi jedinice lokalne samouprave u kojima se organizira i ostvarije lokalna samouprava. Općina je jedinica lokalne samouprave koja predstavlja prirodnu, geografsku, ekonomsku i društvenu cjelinu, a koji čini jedno ili više naseljenih mjesta međusobno povezanih zajedničkim interesima stanovništva koji su uvjetovani prostornom blizinom i komunikacijama (član 6. Nacrta). Također je zanimljiv član 7. stav 2. Nacrta koji predviđa da se općina čije urbano jezgro, u skladu sa urbanističkim planom, ima najmanje 10. 000 stanovnika, može proglasiti gradom. Odredbama člana 9. Nacrta je djelokrug nadležnosti jedinica lokalne samouprave u odnosu na važeći Zakon o osnovama lokalne samouprave znatno proširen.

**ORGANI JEDINICA LOKALNE
SAMOUPRAVE**

Predstavnički i izvršni organi su organi jedinica lokalne samouprave (član 12. Nacrta).

Predstavnički organi su:

- općinsko vijeće u općini, a u
- gradu – gradsko vijeće (član 13. stav 1. Nacrta).

Izvršni organi su:

- općinski načelnik u općini, a
- u gradu gradonačelnik (član 14. Nacrta).

**NADLEŽNOSTI PREDSTAVNIČKOG
ORGANA**

Članom 13. stav 2. Nacra predviđeno je da predstavnički organi vršenje funkcija vlasti vrši kroz kreiranje općinske i gradske politike i odlučivanje o pitanjima iz svoje nadležnosti, a posebno je nadležan za:

1. donošenje statuta lokalne jedinice samouprave na dvotrećinskoj većini glasova,
2. donošenje budžeta lokalne jedinice samouprave i usvajanje izvještaja o izvršenju budžeta.
3. donošenje razvojnih, prostornih i urbanističkih planova i programa, kao i provođenje planova.
4. donošenje propisa o taksama, naknadama i doprinosima jedinica lokalne samouprave u skladu sa zakonom,
5. donošenje odluka o upravljanju i raspolaganju imovinom jedinica lokalne samouprave,
6. donošenje odluka o zaduživanju.
7. donošenje programa uređenja građevinskog zemljišta,
8. donošenje plana korištenja javnih površina,
9. donošenja odluka o organizaciji mjesnih zajednica, ulica, trgova i dijelova naseljenih mjesta,
10. donošenje odluka o članstvu jedinica lokalne samouprave u organizaciji općina i gradova i udruživanju u savez i organizacije,
11. donošenje odluka o proglašenju praznika jedinica lokalne samouprave,
12. donošenju odluka o nagradama i priznanjima jedinica lokalne samouprave,
13. biranje i razrješavanje predsjedavajućeg i zamjenika predsjedavajućeg predstavničkog organa,
14. obrazovanje organa uprave i službi za svoje potrebe, i potrebe organa uprave,
15. doprinosa i odlučivanje o zaduživanju jedinica lokalne samouprave,
16. raspisivanje referenduma,
17. usvajanje godišnjih izvještaja o radu izvršnog organa,
18. osnivanje preduzeća i ustanova za obavljanje poslova od interesa za jedinice lokalne samouprave,
19. donošenje poslovnika o svom radu,
20. vršenje i drugih poslova utvrđene poslovníkom i zakonom.

NADLEŽNOSTI IZVRŠNOG ORGANA:

Članom 15. Nacrta određeno da je izvršni organ jedinica lokalne samouprave posebno nadležan da:

1. predlaže odluke i druga opća akta predstavničkom organu za njihovu zakonitost,
2. odgovara za zakonitost akata koje donosi u okviru svoje nadležnosti,
3. izrađuje nacrt i podnosi predstavničkom organu na usvajanje prijedlog godišnjeg budžeta, ekonomske planove, razvojne planove, investicijske programe, prostorne i urbanističke planove i ostale planske i regulatorne dokumente koji se odnose na korištenje i upravljanje zemljištem, uključujući korištenje javnog zemljišta,
4. obavještava predstavnički organ o svim pitanjima iz svoje nadležnosti,
5. provodi politiku jedinice lokalne samouprave u skladu sa odlukama predstavničkog organa, izvršava budžet jedinice lokalne samouprave i osigurava primjenu odluka i drugih akata predstavničkog organa,

6. izvršava zakone i druge propise čije je izvršenje povjereno jedinici lokalne samouprave,
7. donose pravilnik o unutrašnjoj organizaciji organa uprave,
8. putem izvršnih organa rješava zahtjeve u skladu sa zakonom i drugim propisima,
9. realizira saradnju jedinica lokalne samouprave sa drugim općinama i gradovima, međunarodnim i drugim organizacijama, u skladu sa odlukama i zaključcima predstavničkog organa i njegovih radnih tijela,
10. podnosi izvještaj predstavničkom organu o ostvarivanju politike jedinica lokalne samouprave i svom radu,
11. raspolaze novčanim sredstvima osiguranim u budžetu jedinica lokalne samouprave na način utvrđen statutom.

LITERATURA

1. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi,
2. Ustav Bosne i Hercegovine (Dejtonski Ustav)
3. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine,
4. Ustav SFRJ,
5. Ustavi kantona (10)
6. Zakon o osnovama lokalne samouprave i
7. Zakon o lokalnoj samoupravi kantona.

FUNKCIONISANJE DRŽAVE BIH U OKVIRIMA DEJTONSKOG MIROVNOG SPORAZUMA

Doc. dr. Remzija Kadrić
Internacionalni univerzitet Travnik

Apstrakt: Dejtonski mirovni sporazum (Dejton, 21. Novembar 1995.) je potpisan u potpuno nepovoljnim okolnostima za Bosnu i Hercegovinu i rezultat je snažnog pritiska međunarodne zajednice, a pogotovo američke administracije iz tog vremena. Sadržaj Sporazuma u svojim opštim odredbama kao i aneksima (ukupno jedanaest Aneksa) su u međusobnoj kontradiktornosti (aneksi III i IV, protivrječni su aneksima VI i VII). Aneks IV (Ustav BiH) je iznutra u međusobnoj protivrječnosti (član I i II su suprotni članu IV i V). BiH se prema Ustavu BiH sastoji od dva Entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) od kojih je Federacija BiH potpuno decentralizovana (10 kantona), a Republika Srpska potpuno centralizovana. Minimalne funkcije BiH, kao država u okvirima ovakvog Mirovnog sporazuma, može ostvarivati ukoliko se u potpunosti implementiraju svi Aneksi. Do tada neophodna je još uvijek aktivna uloga Međunarodne zajednice, na način kako je to predviđeno aneksom X (Civilno provođenje Mirovnog sporazuma). Stoga, od dana potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma pa do današnjih dana praksa je pokazala da država Bosna i Hercegovina u okvirima takvog Sporazuma ne funkcioniše u punom kapacitetu, iz razloga datih u ovoj kratkoj stidijskoj kritičkoj analizi.

Ključne riječi: Dejtonski mirovni sporazum, Država Bosna i Hercegovina, Aneksi Mirovnog sporazuma, Ustav, Entiteti, funkcionalnost države, protivrječnosti, Visoki predstavnik za BiH.

FUNCTIONING OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AS A STATE WITHIN DAYTON PEACE ACCORDS FRAMEWORK

Abstract: Dayton Peace Accords (Dayton, November 21 1995) was signed in entirely adverse circumstances for Bosnia and Herzegovina, and it is a result of strong pressure of International Community, especially of American administration of those times. Content of the Accords, in its general provisions and annexes (eleven annexes in total), is contradictory (Annexes III and IV are contradictory to Annexes VI and VII). There are also contradictions within Annex IV (Constitution of Bosnia and Herzegovina). Articles I and II are contradictory to Articles IV and V. According to Constitution of Bosnia and Herzegovina, the state consists of two entities (Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska). Whereas Federation of Bosnia and Herzegovina is completely decentralized (has 10 cantons), Republika Srpska is completely centralized. Minimum functions of Bosnia and Herzegovina as a state, defined by framework of this Peace Accord, can be realized only if all annexes are fully implemented. An active role of International Community, as foreseen by Annex X (Civil Implementation of Peace Accords), is still necessary.

Therefore, since the day of signing of Dayton Peace Accords the practice indicated that Bosnia and Herzegovina within the framework of the agreement, does not function in its full capacity. Reasons for its dysfunctions are critically analysed in this short study.

Keywords: Dayton Peace Accords, State of Bosnia and Herzegovina, Annexes of Peace Agreement, Constitution, entities, functionality of state, contradictions, High Representative for B&H

DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM – OPĆE NAPOMENE

Opšti okvirni sporazum za mir u BiH¹⁰⁷, međunarodno-pravni je akt, parafiran u vojnoj bazi Right Peterson kod Dejtona u američkoj državi Ohajo 21. novembra 1995. godine, i potpisan u Parizu 14. decembra 1995. godine pod nazivom „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini“. Sporazum su potpisali Republika Bosna i Hercegovina, Savezna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska, uz prisustvo svjedoka, predstavnika Evropske unije, Republike Francuske, Savezne Republike Njemačke, Ruske Federacije, Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske i Sjedinjenih Američkih Država.¹⁰⁸

Mirovni sporazum u Dejtonu (SAD) je bio rezultat jednog sveobuhvatnog pregovaračkog procesa koji je sklopljen u specifičnim uslovima, nakon dvadeset dana intenzivnih, širokih i veoma kompleksnih pregovora u kojima su, prije svega SAD, a i Kontaktgrupa, bili jedni od aktivnih učesnika pregovaranja, kao treća strana.

Kreatori Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini su polazili od činjenice da je u pravnom i političkom smislu Bosna i Hercegovina međunarodno priznata država i članica Ujedinjenih nacija. Forma Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, u pogledu ugovornih strana, kao i u pogledu učesnika u pregovorima određuje samu suštinu problema u kojem se Bosna i Hercegovina našla zato što su ugovorne strane i Savezna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska.¹⁰⁹

Ova činjenica ima kako pravnu, tako i političku dimenziju. Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini je okončao ratni sukob i konkretan je rezultat realističkog pristupa bosanskohercegovačkom pitanju.

Pod realističkim pristupom ovdje se misli i na legalizaciju „zatečenog“ stanja na terenu i istovremenu primjenu realističkih teorija koje

podrazumijevaju rješavanje političkih pitanja putem sile (tzv. „Makijavelistička teorija po kojoj cilj opravdava sva sredstva“).

Mirovni sporazum se sa priloženih jedanaest aneksa bavi, između ostalog, i Ustavnim uređenjem države Bosne i Hercegovine (Aneks IV sporazuma – Dejtonski Ustav), ali i drugim pitanjima od interesa za državu (Aneks VI – Sporazum o ljudskim pravima, Aneks VII – Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima, Aneks IX – Sporazum o javnim korporacijama).

UNUTARNJA PROTIVRJEČNOST U ANEKSU IV (USTAV)

U Preambuli Ustava, gdje se govori o univerzalnim načelima za njegovo donošenje naglašava se: „Nadahnuti Univerzalnom Deklaracijom o pravima čovjeka, Međunarodnim sporazumima o građanskim i političkim pravima, i o ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima, i Deklaracijom o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičkih manjina, kao i drugim instrumentima za ljudska prava...“

Iz teksta Preambule i člana 1. tačke 2. utvrđuje se da će „Bosna i Hercegovina biti demokratska država koja će djelovati po zakonu i sa slobodnim i demokratskim izborima“.

Član 2. Ustava Bosne i Hercegovine u cjelini se bavi pitanjem ljudskih prava i osnovnih sloboda, tako da u tački 1. piše: „Bosna i Hercegovina i oba entiteta će obezbijediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tom cilju postojat će Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu kako predviđa Aneks VI Opšteg okvirnog sporazuma“. Dalje, u tački 2. istog člana Bosna i Hercegovina preuzima obavezu poštivanja i primjene međunarodnih standarda u svom zakonodavstvu tako što „prava i slobode koje određuje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava I osnovnih sloboda i njeni Protokoli, primjenjivati će se direktno u Bosni i Hercegovini. Te će odredbe imati prioritet nad svim drugim zakonima.“

U tački 4. člana 2. se govori o zabrani diskriminacije po osnovu „pola, rase, boje kože, jezika, vjerskog, političkog i drugog uvjerenja, nacionalnog i socijalnog porijekla, pripadnosti

¹⁰⁷ U daljem tekstu će Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, odnosno Dejtonski mirovni sporazum ponegdje biti navođen kao Dejtonski sporazum ili jednostavno Sporazum.

¹⁰⁸ Šire o tome: Lukić Vladimir, Popović Vitomir (1996): Dokumenti: Dejton-Pariz, Institut za međunarodno pravo i međunarodnu poslovnu saradnju, Banja Luka.

¹⁰⁹ Šire o tome: Begić Kasim (1997): Bosna i Hercegovina od vanceove minsije do Daytonskog sporazuma, Sarajevo.

nacionalnoj manjini, imovine, rođenja ili drugog statusa.“

U članu 4. Ustava (Parlamentarna skupština) regulisano je:

„Parlamentarna skupština će imati dva doma, Dom naroda i Predstavnički dom. Dom naroda će imati 15 delegata, dvije trećine iz Federacije Bosne i Hercegovine (pet Hrvata i pet Bošnjaka) i jednu trećinu iz Republike Srpske (pet Srba)“.

Dalje, u članu 5. Ustava (Predsjedništvo) se kaže: „Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, sastojat će se od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata koji će biti izabrani neposredno na teritoriji Federacije i jednog Srbina koji će biti neposredno izabran na teritoriji Republike Srpske.“

Iz ove kratke analize pomenutih članova Ustava jasno i vidljivo da su isti u međusobnoj kontradiktornosti a pogotovo sa stanovišta zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda.

MEĐUSOBNE KONTRADIKTORNOSTI ANEKSA IV I ANEKSA VI

Opšte odredbe Mirovnog sporazuma sadrže jedanaest članova. Aneksi Mirovnog sporazuma kojih, također ima jedanaest su sastavni dio Mirovnog sporazuma a kojima se na bliži i širi način regulišu određena pitanja iz opštih odredaba. Ove opšte odredbe kako je prethodno rečeno, Aneksima šire su razrađeni i nose sljedeće nazive: Aneks I.A (Vojni aspekti Mirovnog sporazum), Aneks I.B (Regionalna stabilizacija), Aneks II. (Granica među entitetima) Aneks III. (Sporazum o izborima), Aneks IV. (Ustav BiH), Aneks V. (Sporazum o arbitraži), Aneks VI. (Sporazum o ljudskim pravima), Aneks VII. (Sporazum o raseljenim i izbjeglim licima), Aneks VIII. (Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika), Aneks IX. (Javne korporacije BiH), Aneks X. (Civilno provođenje), Aneks XI. (Međunarodne policijske snage).

U članu 1. Aneksa VI (Sporazuma o ljudskim pravima) garantuje se: „Stranke će osigurati svim osobama, koje spadaju pod njihovu jurisdikciju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući prava i slobode osigurane Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njenim Protokolima, kao i drugim međunarodnim

sporazumima navedenim u Dodatku ovog Aneksa.“¹¹⁰

Uz ovaj sporazum postoji Dodatak sporazuma o ljudskim pravima u kojem su pobrojane međunarodne konvencije koje će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini, uz napomenu da se radi o istim konvencijama koje su nabrojane u Aneksu I na Ustav Bosne i Hercegovine.

Kako je već prethodno naglašeno u Aneksu IV (Ustav) članovi IV i V su diskriminirajući u odnosu prema onima koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici kontitativnih naroda, a Aneksom VI (Sporazuma o ljudskim pravima) zagarantovano su sva ljudska prava na način kako je to predviđeno Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda a koja je prema članu II Ustava sastavni dio pravnog sistema i ona kao takva ima prioritet u odnosu na druge zakone.

PROTIVRJEČNOSTI U ANEKSU IV (USTAV BIH) U SLUČAJU SEJDIĆ I FINCI PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE

Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu „Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine“ je donešena 22.12.2009. godine.¹¹¹ Zbog značaja te odluke u ovoj studiji dajemo nešto širi sadržaj obrazloženja i samu izreku presude:

- „Postupak u ovom predmetu pokrenut je s dvije aplikacije (broj: 27996/06 i 34836/06) protiv Bosne i Hercegovine koje su 03. Jula i 18. augusta 2006. godine Sudu podnijela dva državljanina Bosne i Hercegovine gospodin Dervo Sejdić i gospodin Jakob Finci (aplikanti), u skladu s članom 34. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Konvencija);
- Aplikanti su se žalili da im je onemogućeno da se kandidiraju na izborima za Dom naroda i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine zbog njihovog romskog i jevrejskog porijekla. Oni su se pozvali na član 3., 13. i 14., član Protokola broj 1. i član 1. Protokola broj 12;

¹¹⁰ Poglavlje I – Poštovanje ljudskih prava – Temeljna prava i slobode Aneksa VI Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

¹¹¹ Tekst Presude Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu „Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine“ od 22.12.2009. godine se može pogledati na zvaničnoj web-stranici Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, u odjeljku “Odluke i presude u odnosu na BiH“, http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/odluke/?id=170

□ Ustav Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Ustav ili državni ustav, kada je potrebno napraviti razliku od entitetskih ustava) predstavlja aneks Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i ¹¹² Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum), parafiran je u Dejtonu 21. novembra 1995. godine, a potpisan je u Parizu 14. Decembra 1995. godine. Pošto Ustav predstavlja dio Mirovnog sporazuma, on je sačinjen i donesen bez procedura koje bi osigurale demokratski legitimitet. On predstavlja jedinstven slučaj ustava koji nije nikada objavljen na službenim jezicima države o kojoj je riječ, nego je usaglašen i objavljen na stranom, engleskom jeziku. Ustav je potvrdio nastavak pravnog postojanja Bosne i Hercegovine kao države, a modificirao njenu unutrašnju strukturu. U skladu sa Ustavom, Bosna i Hercegovina sastoji se od dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska;

□ U uvodnom dijelu Ustava Bošnjaci, Hrvati i Srbi opisani su kao „konstitutivni narodi”. Na nivou države uvedeni su mehanizmi podjele vlasti koji onemogućavaju usvajanje odluka protiv volje predstavnika bilo kojeg „konstitutivnog naroda”, uključujući i veto za zaštitu vitalnog interesa entitetski veto, dvodomi sistemi (s Domom naroda koji se sastoji od pet Bošnjaka i istog broja Hrvata iz Federacije Bosne i Hercegovine i pet Srba iz Republike Srpske), kao i kolektivno Predsjedništvo od tri člana, od kojih je jedan Bošnjak i jedan Hrvat iz Federacije BiH i jedan Srbin iz Republike Srpske;

□ Aplikanti se izjašnjavaju kao lica romskog odnosno jevrejskog porijekla. Pošto se ne izjašnjavaju kao pripadnici nekog od „konstitutivnog naroda” oni su onemogućeni da se kandidiraju na izborima za Dom naroda (drugi dom državnog parlamenta) i za Predsjedništvo (kolektivni šef države). Dana 3. januara 2007. godine godpodinu Finci je i to pismeno potvrđeno;

□ Samo lica koja su se izjašnjavala kao pripadnici nekog od „konstitutivnih naroda” mogli su da se kandidiraju za Dom naroda (drugi dom državnog parlamenta) i Predsjedništvo (kolektivni šef države);

Aplikanti su se žalili da im je onemogućeno da se kandidiraju na izborima za Dom naroda i Predsjedništvo zbog svog romskog i jevrejskog porijekla, što je, po njihovom mišljenju, dovelo do rasne diskriminacije. Oni su se pozvali na član

14., član 3. Protokola br. 1 i član 1. Protokola br. 12.

Član 14. Konvencije glasi:

„Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su: spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.”

Iz navedenih razloga, Sud je:

- „1. *Odlučuje* jednoglasno da spoji aplikacije;
2. *Proglašava* većinom glasova glavne pritužbe aplikantata u pogledu njihove nemogućnosti da se kandidiraju na izborima za Dom naroda Bosne i Hercegovine dopuštenim;
3. *Proglašava* jednoglasno glavne pritužbe aplikantata u pogledu njihove *nemogućnosti da se kandidiraju na izborima za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine* dopuštenim;
4. *Proglašava* jednoglasno preostali dio aplikacija nedopuštenim;
5. *Presuđuje* sa 14 glasova "za" i tri glasa "protiv", da postoji kršenje člana 14. u vezi s članom 3. Protokola br. 1. koji se odnosi na nemogućnost aplikantata da se kandidiraju na izborima za Dom naroda Bosne i Hercegovine;
6. *Presuđuje* jednoglasno da ne postoji potreba za ispitivanjem iste pritužbe prema članu 3. Protokola br. 1. i članu 1. Protokola br. 12.“

ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina, kao međunarodno priznata država, članica UN-a, karakteristična je po svojoj višestoljetnoj multietničkoj, multikulturalnoj i multireligijskoj zajednici i tradiciji. U takvim okolnostima, održani su mirovni pregovori u Daytonu (SAD), kada je bosansko-hercegovačka delegacija nastupala u potpuno nezavidnom položaju, zato što je većina njene teritorije bila pod okupacijom. Mirovni sporazum je potpisan uz snažan pritisak predstavnika Međunarodne zajednice, pogotovo Američke administracije u to doba.

Čitavim tokom pregovora polazilo se od „zatečenog“ stanja na terenu, uspostavljenog vojnim osvajanjem, kao realnim odnosom snaga u

pregovorima, što je kao takvo prihvaćeno u pregovorima. Ustav Bosne i Hercegovine, označen kao Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, nametnut je bez učešća građana BiH u njegovom donošenju, a što predstavlja jedinstven slučaj da je ustav dio jednog mirovnog sporazuma.

Polazeći od te činjenice bilo je jasno da demokratija i vladavina prava neće biti pogodno tlo za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Država Bosna i Hercegovina je podijeljena na dva entiteta po kome je Republika Srpska entitet sa centralizovanim oblikom vlasti, a Federacija Bosne i Hercegovine je uspostavljena kao decentralizovani entitet, podijeljen na deset kantona. Kantoni praktično funkcionišu kao teritorije sa bošnjačkom ili hrvatskom većinom.

Ustav Bosne i Hercegovine i Izborni zakon, koji je donešen na osnovu Ustava, onemogućavaju da se članovi Predsjedništva BiH, biraju na cijeloj teritoriji BiH, kao jednoj izbornoj jedinici, te sprječavaju mogućnost kandidovanja i predstavnicima nacionalnih manjina za tu funkciju. Također, ni u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine ne postoji mogućnost izbora predstavnika nacionalnih manjina, jer se taj Dom prema Ustavu sastoji od predstavnika konstitutivnih naroda u BiH (po pet Bošnjaka, Srba i Hrvata).

Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu „Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine“ još nije provedena na način što je potrebno izmijeniti Ustav. Implementacija te presude je jedna od obaveza iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, kao i jedan od uslova za kandidiranje Bosne i Hercegovine za priključenje Evropskoj uniji.

Zbog komplikovanog načina odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, Predsjedništvu i Vijeću ministara BiH, kroz tzv. obavezno osiguranje entitetskog glasanja, u dosadašnjoj praksi je u mnogim slučajevima zloupotrebavano sa ciljem blokade funkcionisanja zakonodavne i izvršne vlasti.

U Bosni i Hercegovini, sa dva entiteta je prisutna hiperprodukcija propisa, tako da u tom šarenilu postoje različito regulisanje određenih istovjetnih prava (oblast penzionog i invalidskog osiguranja, radnog zakonodavstva, socijalne zaštite i sl.).

LITERATURA

1. Begić, Kasim, "Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma", Sarajevo, 1997;
2. Đorđević, Jovan, "Ustavno pravo", Beograd, 1989;
3. Sadiković, Ćazim, "Ljudska prava bez zaštite", Sarajevo, 1998;
4. Savić, Snežana, "Dejtonska Bosna i Hercegovina", Banja Luka, 2003;
5. Lukić, Vladimir; Popović, Vitomir, "Dokumenti: Dejton – Pariz", Institut za međunarodno pravo i međunarodnu poslovnu saradnju, Banja Luka.

POLITIČKI I PRAVNI SISTEM BOSNE I HERCEGOVINE – LJUDSKA PRAVA

Rebić Nevenko, dipl.iur.

Apstrakt: U protekle dve decenije, tj. u čitavom periodu posle potpisivanja dejtonskog mirovnog sporazuma Bosna i Hercegovina je zadržala relativno visok stepen političke nestabilnosti, zbog čega je proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško funkcionirao. Životni standard je ostao nizak, pozitivni učinak medija i nevladinih organizacija uglavnom je izostao, a odgovarajuće političke i pravne institucije nisu do kraja izgrađene. Osim toga, niska je efikasnost i onih institucija Bosne i Hercegovine koje su uspostavljene, demokratske institucije su i dalje krhke, a nacionalna homogenizacija je daleko snažnija od građanske.

Ključne riječi: politički sistem, pravni sistem, ljudska prava, zaštita, instrumenti zaštite

POLITICAL AND LEGAL SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA - HUMAN RIGHTS

Abstract: In the past two decades, and in the whole period after the signing of the Dayton Peace Agreement, Bosnia and Herzegovina has maintained a relatively high degree of political instability, which is why the process of democratic decision-making, coordination and harmonization hardly worked. The standard of living remained low, the positive impact of the media and NGOs is mostly absent, and the appropriate political and legal institutions are not fully constructed. In addition, the low efficiency and the institutions of Bosnia and Herzegovina that have been established, democratic institutions are still fragile, and ethnic homogenization is far stronger than civil.

Keywords: political system, legal system, human rights, protection, instruments of protection

UVOD

U protekle dve decenije, tj. u čitavom periodu posle potpisivanja dejtonskog mirovnog sporazuma Bosna i Hercegovina je zadržala relativno visok stepen političke nestabilnosti, zbog čega je proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško funkcionirao. Životni standard je ostao nizak, pozitivni učinak medija i nevladinih organizacija uglavnom je izostao, a odgovarajuće političke i pravne institucije nisu do kraja izgrađene. Osim toga, niska je efikasnost i onih institucija Bosne i Hercegovine koje su uspostavljene, demokratske institucije su i dalje krhke, a nacionalna homogenizacija je daleko snažnija od građanske.

Izvesno je da spore i nedosljedne unutrašnje reforme blokiraju korišćenje raspoloživih resursa za razvoj, priliv stranog kapitala i transver moderne tehnologije, stavljajući Bosnu i Hercegovinu na začelje demokratske tranzicije na Zapadnom Balkanu. Zbog neefikasnosti pravne države u široj javnosti prisutna je predstava o BiH kao zemlji korupcije, kriminala, sive ekonomije, nezaštićenih ekonomskih sloboda, kršenja ljudskih prava, ograničavanja slobode medija. Polazeći od toga, Evropski parlament je 14. marta 2012. godine usvojio Rezoluciju o Bosni i Hercegovini kojom je istaknut zahtjev da se u BiH hitno pristupi reformama i riješe važna budžetska pitanja. Rezolucijom je upućen i poziv na "borbu protiv svih oblika ekstremizama, religiozne mržnje i nasilja, i to u uskoj saradnji sa međunarodnom zajednicom, te na podizanje

svijesti i eliminaciju ekstremističkih prijetnji bilo koje vrste na cijelom Zapadnom Balkanu“.¹¹³

U svakom slučaju je nesporno da neefikasnost zaštite ljudskih prava u BiH zavisi od koherentnosti zaštitnog mehanizma, kredibiliteta onih institucija koje nadgledaju ostvarenje ljudskih prava u cijeloj zemlji, adekvatnosti zakonskih odredaba koje uspostavljaju i regulišu rad tih institucija, kao i političke opredeljenosti za finansiranje institucija i sprovođenje preporuka i odluka tih institucija.

OSNOVE POLITIČKOG I PRAVNOG SISTEMA POSTDEJTONSKE BIH

Poznato je da je potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma i prihvatanjem njegovih 11 Aneksa, a posebno aneksa IV koji zamjenjuje Ustav, otpočeo proces konstituiranja Bosne i Hercegovine, kao državne zajednice sa sasvim novom državnim organizacijom. Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks IV) je prema strukturi podjeljen na preambulu i normativni dio (ukupno 12 članova koji se dalje dijele na paragrafe). Preambula je uglavnom usredsređena na sadržaje univerzalnog karaktera. U normativnom dijelu Ustava, Bosna i Hercegovina je definirana kao složena državna zajednica, koju čine dva ravnopravna entiteta: Republika Srpska i Federacija BiH. Prema članu I. Ustava, Bosna i Hercegovina, i pored toga što mijenja ime, unutrašnje uređenje i državnu strukturu, nastavlja da postoji u postojećim međunarodno priznatim granicama, u okviru kojih će imati međunarodni subjektivitet. U nadležnost institucija Bosne i Hercegovine, prema navedenim ustavnim rješenjima, spadaju: spoljna politika, spoljnotrgovinska politika, carinska politika, monetarna politika, finansiranje ustanova i međunarodnih obaveza BiH, politika i propisi za useljavanje, izbjeglice i azil, sprovođenje krivičnih zakona na međunarodnom planu i između entiteta, uvođenje i rad sredstava za međusobne i međunarodne komunikacije, regulisanje saobraćaja između entiteta i kontrola vazdušnog saobraćaja. Aneksom IV su svi ostali državni poslovi i funkcije, koji nisu izričito pobrojani kao nadležnosti institucija BiH,

stavljani u nadležnost entiteta, uključujući mogućnost sklapanja ugovora o specijalnim i paralelnim odnosima sa susednim državama. Prema odredbama Ustava BiH, entiteti nemaju pravo na samoopredjeljenje, a nakon izmena ustava Republike Srpske i Federacije BiH tokom 2002. godine, entiteti su prestali da budu mono/dvoetničke tvorevine, a njihov nacionalni ekskluzivizam je ublažen uvođenjem određenih institucionalnih rješenja i „nacionalnih ključeva“ za izbor nosilaca javnih funkcija.¹¹⁴

Teritorija predratne opštine Brčko, oko čije se međuentitetske podele nisu usaglasili nacionalni lideri tokom mirovnih pregovora vođenih u Dejtonu 1995. godine, proglašena je 05. marta 1999. godine Brčko Distriktom Bosne i Hercegovine, Brčko Distrikt BiH ima svoje zakonodavne, izvršne i sudske organe, ali pod pokroviteljstvom supervizora koga imenuje međunarodna zajednica. Kantoni/županije u Federaciji Bosne i Hercegovine, entitetu sa bošnjačko-hrvatskom većinom, upotpunjuju složenost vertikalne strukture u Bosni i Hercegovini.¹¹⁵

Kantoni imaju relativno široke nadležnosti i ovlašćenja i predstavljaju konstitutivne elemente Federacije Bosne i Hercegovine. Oni su nadležni da definišu vlastitu obrazovnu, kulturnu, stambenu i socijalnu politiku, kao i politiku u oblasti turizma. Pored toga, oni imaju nadležnosti u oblasti organizacije rada javnih službi, te donošenja propisa o korišćenju lokalnog zemljišta i lokalnom poslovanju. Kantoni imaju i svoje javne radio-televizijske stanice, a utvrđuju i okvire za finansiranje sopstvenih organa i njihovih agencija. Evidentno je, međutim, da zbog neuređenosti ustavnog i političkog sistema Bosne i Hercegovine nadležnosti kantona, entiteta i centralnih vlasti se ponekad preklapaju. Organizacioni dio Aneksa 4 sadrži instrumente za očuvanje raspodjele državne teritorije i etniziranog ustavnog ustrojstva BiH. Tome je prilagođen i Državni dvodomni parlament Bosne i

¹¹³<http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20120314IPR40746/html/Iceland-former-YugoslavRepublic-of-Macedonia-and-Bosnia-and-Herzegovina>

¹¹⁴ Vidjeti detaljnije: Smooha Sammy, Priit Järve (eds) (2005): *The Fate of ethnic Democracy in Post-Communist Europe, Local Government Public Service Reform Initiative & Open Society Institute, Budapest*, pp. 209-227.

¹¹⁵ U okviru Federacije BiH postoji 10 kantona: Unsko-sanski, Posavski, Tuzlanski, Zeničko-dobojski, Bosansko-podrinjski, Srednjobosanski, Hercegovačko-neretvanski, Zapadnohercegovački, Kanton Sarajevo i Kanton 10 (Hercegbosanska županija).

Hercegovine, kao i tročlano Predsjedništvo BiH koje se bira na četiri godine. Uvezivanje etničkog i demokratskog načela u čl. IV/1 Ustava Bosne i Hercegovine za izbor srpskih, bošnjačkih i hrvatskih predstavnika u Dom naroda Parlamentarne skupštine, postavlja zastupnike u Domu naroda u funkciju teritorijalno i etnički legitimiranih predstavnika svakog "konstitutivnog naroda". To se također odnosi i na članove Predsjedništva BiH (čl. V) kao i na izbor članova Ustavnog suda BiH (čl. VI/1).¹¹⁶

Odredbama člana II Ustava Bosne i Hercegovine utvrđen je širok nivo međunarodno priznatih sloboda i prava. Za kontrolu njihovog sprovođenja nadležna je Komisija za ljudska prava,¹¹⁷ osnovana u skladu sa Aneksom 6. Dejtonskog mirovnog sporazuma. U Aneksu IV se ističe i da je Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava sastavni dio unutrašnjeg prava Bosne i Hercegovine. Takođe, Aneks I Ustava Bosne i Hercegovine sadrži spisak konvencija, protokola i međunarodnih dokumenata koji regulišu oblast ljudskih prava, a koji će se direktno primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Ustavom je predviđen i spektar osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao i princip odsustva diskriminacije u sistemu njihovog sprovođenja. Prva bitna karakteristika Ustava BiH u oblasti regulisanja građanskih prava i sloboda odnosi se na to da je njime zagwarantirano izričito pravo izbjeglih i raseljenih lica na povratak svojim predratnim domovima. Druga bitna karakteristika odnosi se na punu saradnju sa međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava (član II, stav 8. Ustava BiH) radi njihove zaštite. Prava koja su utvrđena u članu II Ustava Bosne i Hercegovine ne mogu biti umanjena ili isključena iz pravnog sistema ove zemlje i nisu podložna izmenama putem amandmana na ustav.

IMPLEMENTACIJA STANDARDA O LJUDSKIM PRAVIMA U POLITIČKI I PRAVNI SISTEM BIH

Kada je u pitanju BiH, ta obaveza implementacije međunarodnih standarda iz domena ljudskih prava direktno je utvrđena Dejtonskim mirovnim

sporazumom, odnosno Ustavom BiH. Naime, u članu II Ustava BiH je decidno propisano: da će BiH i oba entiteta obezbediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda.

Dakle, Ustav BiH u sebi inkorporira impresivne standarde inauguracije i zaštite ljudskih prava i sloboda.¹¹⁸ Naime, u stavu 2 istog člana, propisuje se međunarodni standardi i utvrđuje:

"da se prava i slobode određene u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i sloboda i njeni protokoli primenjuju direktno u BiH." Istovremeno se naglašava, da će te odredbe imati prioritet nad svim drugim zakonima. U Aneksu I Ustava BiH, koji čini njegov sastavni deo, navedeno je 15 dodatnih sporazuma o ljudskim pravima, koji će se neposredno primenjivati u BiH. Pored ovoga, u stavu 8 istog člana Ustava, propisano je da će sve nadležne vlasti u BiH saradivati i obezbediti neograničen pristup svim međunarodnim mehanizmima za praćenje ljudskih prava, osnovanim za BiH i nadzornim organima koji su predviđeni međunarodnim dokumentima navedenim u Aneksu I Ustava BiH¹¹⁹. Uživanje navedenih prava će, u skladu sa tačkom 4 istog člana Ustava, biti obezbeđeno za sva lica u BiH, bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

U skladu sa odredbama Dejtonskog sporazuma, na prostoru BiH već duže vreme, deluje veći broj međunarodnih, nevladinih i humanitarnih organizacija za ljudska prava, globalnog ili regionalnog karaktera, koje, pored svojih osnovnih funkcija ostvaruju i kontrolu i nadzor nad primenom međunarodnih instrumenata iz ove oblasti i o tome obavješavaju relevantne međunarodne činioce, domaću i svetsku javnost. Budući da je ova oblast segment podeljene nadležnosti, stoga i entiteti imaju pravo i obavezu da ustavno-pravno regulišu ovu oblast, i da, shodno svojim ovlašćenjima, a u skladu sa ustavnim načelima i koncepcijom zaštite na nivou Unije BiH, razvijaju i sopostvene mehanizme zaštite, očuvanja i unapređenja korpusa ljudskih prava i sloboda na teritoriji koja je pod njihovom jurisdikcijom.

Osim propisivanja sadržine prava i sloboda-kataloga, država BiH ima i obavezu da obezbedi

¹¹⁶ Šarčević Edin (2008): Dejtonski ustav: karakteristike i problemi, Status broj 13, Mostar, s. 162.

¹¹⁷ Detaljnije: Sejmenović Amela, Podunavac Milan, Dvornik Srđan (urs.) (2004): Vladavina prava, sigurnost u regiji i ljudska prava, Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, s. 89-93.

¹¹⁸ Bakšić-Muftić Jasna (2002): Sistem ljudskih prava, Fond otvoreno društvo BiH i Magistrat, Sarajevo, s. 331.

¹¹⁹ Begić Kasim (1998): Ustavno pravni okvir i zaštite ljudskih prava u BiH, u : *Država BiH i ljudska prava* (zbornik radova), izd. Pravni fakultet, Sarajevo, s.26.

i njihovu delotvornu primenu. To se postiže utvrđivanjem sistema njihove zaštite putem obrazovanja posebnih institucija, čija će nadležnost biti zaštita ljudskih prava i sloboda, zatim, utvrđivanje procedure njihove zaštite i najzad propisivanje pravnih lekova koji se mogu koristiti u slučajevima kršenja ljudskih prava. U tom smislu, sve tri državne vlasti BiH, dakle, na nivou Unije i entiteta, preduzeli su u okviru svoje nadležnosti, neophodne mere u cilju ispunjavanja, ili, realizacije utvrđenih obaveza, kako na normativnom, tako i na institucionalnom planu.

KONCEPCIJA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U USTAVU BIH

Kroz Ustav BiH i Aneks VI i Aneks VII Dejtonskog sporazuma inaugurisana je sasvim nova koncepcija zaštite ljudskih prava, koja odudara od sličnih koncepcija u BiH okruženju. Suštinu te koncepcije, najkraće odslikavaju sledeće odrednice: prvo, prava i slobode određene Evropskom Konvencijom za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda i njenim protokolima (kao i još 15 međunarodnih konvencija), direktno se primenjuju u BiH i na taj način postaju deo pravnog sistema BiH; drugo, sve navedene konvencije imaju prioritet i supremaciju nad unutrašnjim zakonima; treće, u organe institucije koje će neposredno štiti ljudska prava i slobode. Konkretno, u članu 2 Ustava BiH, taksativno se nabrajaju ljudska prava i slobode, u koje, shodno navedenoj konvenciji spadaju:

- a) pravo na život,
- b) pravo da lica ne budu podvrgnuta mučenju ili nehumanim ponižavajućim postupcima ili kaznama,
- c) pravo da lica ne budu držana u ropstvu, ili potčinjenosti, ili obavljaju prinudni rad, ili obavezne radove,
- d) pravo na slobodu i bezbednost ličnosti,
- e) pravo na pošteno saslušanje u građanskim ili krivičnim predmetima, i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom,
- f) pravo na privatan i porodičan život, dom i korespondenciju,
- g) slobodu misli, savesti i veroispovesti,
- h) slobodu izražavanja,
- i) slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima,
- j) pravo na brak i zasnivanje porodice,
- k) pravo na svojinu,
- l) pravo na obrazovanje,

m) pravo na slobodu kretanja i prebivališta

Sporazum o ljudskim pravima-Aneks VI Dejtonskog paketa sporazuma na određen način, predstavlja razradu i konkretizaciju ustavnih odredbi o ljudskim pravima. U istoj ravni je i ustavom normirano pravo izbeglica i raseljenih lica, da se slobodno vrata u mesta svog prethodnog boravka, uz pravo na povratak imovine i obaveznu kompenzaciju za onu imovinu (pokretnu ili nepokretnu) koja im ne može biti vraćena. Imajući u vidu njegov značaj, ne samo za kompleks ljudskih prava, već i za zaživljavanje Dejtonskog modela obnove i razvoja BiH, ovo ustavno pravo je operacionalizovano posebnim, Aneksom VII, uz vodeću ulogu UNHCR-a, uključujući i koordinaciju među svim agencijama koji pomažu u postupku povratka i pomoći izbeglicama i raseljenim licima, kao i Komisijom za raseljena lica i izbeglice, u čijem sastavu su i članovi imenovani od strane Evropskog suda za ljudska prava.¹²⁰

INSTRUMENTI I MEHANIZMI ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA U BIH

Većina međunarodnih instrumenata, koji se odnose na područje ljudskih prava, a naročito međunarodni ugovori, obavezuje države članice da obezbede punu primenu propisanih prava u svojim unutrašnjim, državno-pravnim sistemima. U cilju neposrednog ostvarenja ove opšte obaveze, države, sledstveno tome, moraju da preduzmu različite mere, legislativnog, administrativno-upravnog, sudskog, političko-socijalnog, društveno-ekonomskog, vaspitnoobrazovnog i drugog sličnog karaktera.

Identične obaveze odnose se i na BiH, koja, kao što je poznato, neposredno primenjuje međunarodne instrumente, koji se odnose na zaštitu ljudskih prava U Aneksu I Ustava BiH. Pored Opšte Deklaracije o pravima čoveka iz 1948. god. I Evropske Konvencije o zaštiti ljudskih prava i ostalih sloboda i njenih protokola (11), primenjuju se i sledeći međunarodni instrumenti:

- 1) Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina i genocida iz 1948. godine,

¹²⁰ Borić Nežla, (1999): Organizacioni aspekt zaštite ljudskih prava u BiH, u : Država BiH i ljudska prava, (zbornik radova), Pravni fakultet, Sarajevo, s. 46

- 2) Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine, i Ženevski Protokoli od I do II uz konvencije iz 1977.
- 3) Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokoli uz Konvenciju iz 1950. godine,
- 4) Konvencija o statusu izbeglica iz 1971. i protokol uz konvenciju iz 1966.godine,
- 5) Konvencija o državljanstvu udatih žena iz 1957. godine
- 6) Konvencija o smanjivanju broja lica bez državljanstva iz 1961.godine,
- 7) Međunarodna Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije iz 1965. godine,
- 8) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine i njegovi Opcioni protokoli iz 1966. i 1989. godine,
- 9) Pakt o ekonomskim, socijalnim i kultunim pravima iz 1966. godine,
- 10) Konvencija o uklanjanju svih vidova diskriminacije žena iz 1979. godine,
- 11) Konvencija protiv mučenja i ostalih vidova okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg ponašanja i kažnjavanja iz 1984. godine,
- 12) Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanog i ponižavajućeg ponašanja i kažnjavanja iz 1987. godine,
- 13) Konvencija o pravima deteta iz 1989.godine,
- 14) Međunarodna Konvencija o zaštiti prava svih radnika emigranata i njihovih porodica iz 1990. godine,
- 15) Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima iz 1992. godine i okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina iz 1994. godine.

U cilju primene najviših standarda u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda, uspostavljeni su institucionalni mehanizmi za zaštitu tih prava, na prostoru BiH, a u skladu sa Sporazumom o ljudskim pravima (Aneks VI) osnovana je Komisija za ljudska prava, u čijem sastavu se nalaze dva konstitutivna elementa: Ured Ombdusmana i Dom za ljudska prava. Istim sporazumom, određena je i nadležnost ovih institucija, te priroda i pravni karakter odluka koje ove institucije donose. Decidno je utvrđeno da su odluke Doma za ljudska prava, kao i odluke Ustavnog suda BiH, konačne i obavezujuće, i sve strane su ih obavezne izvršavati bez odlaganja.

U skladu sa članom 2 sporazuma, oba organa imaju istovetnu i ravnopravnu nadležnost, jer razmatraju prioritarno:

- (1) navodno ili očigledno kršenje ljudskih prava predviđenih Evropskom Konvencijom, kao i (2) sva navodne, ili, očigledne diskriminacije, bilo po kom osnovu i
- (3) kontrolu rada i postupanja javno-pravnih subjekata, odnosno organa uprave, koji rešavaju o pravima i slobodama građana. Institucija Ombdusmana za ljudska prava za BiH¹²¹ po svom mandatu se do sada značajno razlikuje od klasične institucije ombdusmana u zemljama u kojima funkcioniše, kao zaštitnik prava građana od svakog vida uzurpacije državne vlasti. Mandat Ombdusmana traje pet godina, a izbor vrši predstavnik OEBS-a. Dom za ljudska prava, kao drugi organ komisije je, u stvari, organ po ugledu na Evropski Sud za ljudska prava.

On je sastavljen od 14 članova: 4 iz Federacije BiH, 2 iz Republike Srpske a ostalih 8 su međunarodni eksperti. Iz redova stranih članova bira se i predsednik Doma. Postupak pred Domom može pokrenuti Ombudsmen, a može i bilo koje lice, nevladine organizacije ili grupa ljudi. Da bi se prijava prihvatila, potrebno je da su prethodno iscrpljena sva efikasna pravna sredstva u okviru pravnog sistema. U svim slučajevima koji su pokrenuti pred ovom sudskom instancom, kao tužena strana isključivo se pojavljuje država BiH, odnosno njeni entiteti. Ukoliko u toku postupka utvrdi da postoji kršenje ljudskih prava, Dom za ljudska prava donosi odluku, u kojoj se nalaže tuženoj strani šta treba da preduzme da bi otklonila kršenje određenog prava, zatim se može dosuditi i novčana naknada ili se preduzimaju privremene mere. Odluke ovog suda su obavezujuće i konačne. Pored ove dve institucije, značajno mesto i poziciju u zaštiti ljudskih prava ima i Ustavni sud BiH. Saglasno članu VI Ustava BiH, Ustavni sud je istovremeno zaštitnik Ustava i institucionalni garant za zaštitu ljudskih prava i sloboda ustanovljenih, ne samo u katalogu iz člana II Ustava, već i u instrumentima iz ove oblasti koji se neposredno primenjuju u BiH. Prema tome, Ustavni sud BiH u pogledu zaštite ljudskih prava pojavljuje se u dvostrukoj ulozi: najpre, kao institucija koja garantuje obezbeđenje te zaštite na najvišem nivou, ali kao i kreator standarda u primeni Evropske Konvencije, naročito putem Biltena koje Sud redovno dostavlja svim

¹²¹ Ured ombdusmana za BiH počeo sa radom 27.03.1996.godine, ali je Zakon o ombdusmanu BiH donet tek 2001.godine, Zakon o ombdusmanima Federacije BiH donet je avgusta 2000. Godine. a Zakon o ombdusmanu Republike Srpske u januaru.2000. godine.

institucijama u entitetima BiH, a posebno pravosudnim organima.¹²²

Na taj način se, kroz praksu Ustavnog suda, indirektno utiče i na praksu entitetskih sudova, tj. na standardizaciju u njihovom postupanju, po uzoru na evropski Sud za ljudska prava. Od svih utvrđenih nadležnosti Ustavnog suda, u ovom trenutku, čini nam se da je za neposrednu zaštitu ljudskih prava, ipak, najvažnija ona, koja se odnosi na apelacionu jurisdikciju. Takođe je Dejtonskom sporazumu izričito ustanovljeno uspostavljanje misija, koje će, zajedno sa humanitarnim i nevladinim organizacijama, imati neograničen pristup na prostoru BiH. S obzirom na to da Visoki predstavnik deluje kao kao supsidijarni zakonodavac, kao izvršno-politička vlast kojoj se moraju povinovati svi drugi nivoi vlasti u BiH, te u određenim situacijama preuzima neke kvazisudske instance, on može, delujući na navedeni način, svojim aktima, ili odlukama da utiče da se prava utvrđena Evropskim konvencijama, brže ili sporije sprovede, zavisno od kategorije ili prirode prava koje konvencija obuhvata. U prilog tome ide donošenje i neposredno sprovođenje tzv. imovinskih zakona koje je Visoki predstavnik doneo nakon suspendovanja entitetskih propisa iz ove oblasti, čija je sadržina usaglašena sa osnovnim odredbama Evropske konvencije. U cilju praćenja stanja iz ove oblasti, na celom prostoru BiH, Visoki predstavnik je na osnovu svojih ovlašćenja osnovao različite pomoćne organe (agencije, timove, komisije i sl.) koji imaju nadzorne i slične funkcije u različitim oblastima kao što su mediji, pravosuđe itd.¹²³ Institucije trenutno imaju mandat da promovišu i štite ljudska prava u BiH su Ombudsman za ljudska prava BiH i Ustavni sud BiH. S tim u vezi smatra se da je objedinjena i nezavisna institucija ombudsmana za ljudska prava na državnom nivou od izuzetne važnosti za nacionalni sistem koji treba da štiti ljudska prava svakog pojedinca, da promoviše vladavinu prava, kao i da obezbijedi propisno vladanje javne administracije na svim nivoima vlasti BiH. Jedinstvena institucija takođe stvara uslove u kojima će sporna pitanja moći da se rešavaju sistematično, u samom korenu. I misija OEBS je snažno podržavala prelaz iz triju

institucija u jednu, državnu instituciju ombudsmana za ljudska prava.¹²⁴

Ustavni sud BiH je nadležan za pitanja koja se tiču usaglašenosti s Ustavom, Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i njenim protokolima. Nadležnost se odnosi i na predmete prosljeđene od drugih sudova u BiH. Ustavni sud može da donosi odluke u okviru opštih principa međunarodnog javnog prava, primjereno sudskoj odluci. Osim toga, prima žalbe protiv odluka sudova, gdje postoje navodi o njihovoj suprotnosti s Ustavom, uključujući odredbe koje se tiču ljudskih prava. Sud je takođe nadležan da odlučuje o usklađenosti odredaba entitetskih ustava s Ustavom BiH.

Takvi sporovi mogu biti upućivani Sudu od strane člana Predsjedništva BiH, predsedavajućeg Savjeta ministara BiH, predsedavajućeg ili zamenika predsedavajućeg bilo kog doma Parlamentarne skupštine BiH, jedne četvrtine članova bilo kog doma Parlamentarne skupštine BiH, ili od strane jedne četvrtine bilo kog doma entitetske legislature. Najzad, poseban značaj za ovaj aspekt ljudskih prava imaju nevladine organizacije, čije osnivanje i delovanje podržavaju međunarodne institucije, prvenstveno u finansijskom pogledu. Pored pozitivnog i bogatog potencijala zaštite ljudskih prava, postoji takođe, i opasnost od raskoraka između novih institucija za zaštitu ljudskih prava i preostalih javnih struktura. I povrh svega, u više navrata je potvrđena ocena da na prostoru BiH postoji jaz između proklamovanih i ostvarenih prava, a osnovni razlog za takvo stanje ogleda se u činjenici da su zaista impresivno date norme o ljudskim pravima i snažne odredbe o njihovoj garanciji, ipak sadržane u slabim državnim okvirima, kakva je danas Bosna i Hercegovina.

ZAKLJUČAK

Posmatrano u formalno pravnom smislu, može se zaključiti da je malo savremenih zemalja gde su u njihov politički i pravni system ugrađene gotovo sve bitne međunarodne norme o ljudskim pravima, uključujući i instrumente i mehanizme njihove zaštite, i sa brojnim organima za njihovu primenu i nadzor, kao što je to učinjeno u BiH. Međutim, za stvarno poštovanje i uživanje

¹²² Savić Snežana (2001): Zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda u BiH, Pravni život, br. 12, Beograd, s.739.

¹²³ Osim toga, bilo je predviđeno da se nadzor nad primenom korpusa ljudskih prava na prostoru BiH ostvaruje i preko Komisije za raseljena lica i izbeglice (Aneks 7).

¹²⁴ Reforma ombudsmana završena je 2010. godine, a entitetske institucije ombudsmana prestale su da funkcionišu.

ljudskih prava, nije dovoljno propisati inventar prava, utvrditi jemstva i garancije, obrazovati institucije za njihovu primenu i sl., nego je neophodno najpre stvoriti uslove, ambijent i klimu za poštovanje ljudskih prava. Ostvarivanje ljudskih prava u BiH je dosta teško i komplikovano, i ne odvija se onim tempom i na onaj način kako je to međunarodna zajednica očekivala. Građanski rat, etnička i verska netolerancija, nedostatak političke volje, nepostojanja institucija pravne države, uplitanje međunarodne zajednice po principu dvostrukih standarda i niz drugih faktora onemogućavaju pretvaranje normativnog u realni sistem tj.praksu. Drugim rečima, u BiH postoje snažne odredbe u ljudskim pravima, ali u slabim državnim okvirima. Najveći problem u ostvarivanju ljudskih prava predstavlja siromastvo i nedovoljno razvijene institucije. Taj problem je prisutan kod svih zemalja u okruženju. Od institucija na nivou države BiH koje imaju značaj za zaštitu kompleksa ljudskih prava, možemo izdvojiti: Ustavni sud BiH, Državnu graničnu službu, Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice, Ministarstvo bezbednosti i druge institucije (sudski organi, tužilaštvo itd. Pri tome je Dejtonski sporazum predvideo i odredbe o institucijama specijalizovanim za zaštitu prava, kao što su Kancelarija ombudsmana, Dom za ljudska prava (HRC), Komisija za raseljena lica i izbeglice, i dr. Mandati Doma za ljudska prava i Povereništva za imovinska potraživanja (CRPC) prestali su krajem 2003. Godine, s tim što je bazu podataka povjereništva preuzelo je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Nerešeni predmeti Doma za ljudska prava preneti su na Komisiju za ljudska prava formiranu pri Ustavnom sudu BiH. Međunarodnog ombudsmana su 2004. godine zamijenila tri državljana BiH. Najzad, sigurno je da su ratni i posleratni problemi sprečili kvalitetniji razvoj civilnog društva u BiH. Nevladine organizacije (NGO), premda brojne, obično su djelotvorne samo na lokalnom nivou i često zavisne o stranom finansiranju. Time je slab i njihov uticaj na Savjet ministara i vlade entiteta. Mediji koji inace prate politicka i drustvena desavanja bi posebnu ulogu trebali da zauzmu u zastiti ljudskih prava.

LITERATURA

1. Bakšić-Muftić Jasna, "Sistem ljudskih prava", Fond otvoreno društvo BiH i Magistrat, Sarajevo, 2002;
2. Begić Kasim, "Ustavno pravni okvir i zaštite ljudskih prava u BiH", u : Država BiH i ljudska prava (zbornik radova), izd.Pravni fakultet, Sarajevo, 1998;
3. Borić Nežla, "Organizacioni aspekt zaštite ljudskih prava u BiH",u : Država BiH i ljudska prava, (zbornik radova), Pravni fakultet, Sarajevo, 1999;
4. Sejmenović Amela, Podunavac Milan, Dvornik Srđan (urs.), "Vladavina prava, sigurnost u regiji i ljudska prava", Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, 2004;
5. Savić Snežana, "Zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda u BiH", Pravni život, br. 12, Beograd, 2001;
6. Smootha Sammy, Priit Järve (eds), "The Fate of ethnic Democracy in Post-Communist Europe", Local Government Public Service Reform Initiative & Open Society Institute, Budapest, 2005;
7. Šarčević Edin, "Dejtonski ustav: karakteristike i problem", Status broj 13, Mostar, 2008.

RAZLOZI STEČAJNOG POSTUPKA

Mr. sc. Mlado Novaković
 FORKUP Beograd

Apstrakt: Ovim radom poseban akcent će se dati analizi stečajnih razloga. Ipak, prije nego se i to pojasni, osvrt će se dati na analizu pojma stečaja i stečajnog sistema te na sam sistem stečajnog postupka. Odnosno, prvi dio rada analizira osnovne pojmove koji se odnose na stečaj i stečajnu regulativu. Drugi dio rada akcent daje na pitanje stečajnog postupka. Analiziraju se ključni subjekti i aktivnosti stečajnog postupka. Treći, i posljednji dio rada, konkretno analizira sve aspekte stečajnih razloga preduzeća. Treći dio rada predstavlja suštinu ovog istraživanja i koncizno prikazuje moguće aspekte i razloge pokretanja stečaja.

Ključne riječi: privredno društvo, stečaj, stečajni razlog, nelikvidnost

REASONS OF BANKRUPTCY PROCEEDINGS

Abstract: This paper special emphasis will be given to the analysis of bankruptcy reasons. However, before the band obviously, emphasis will be given to the analysis of the concept of bankruptcy and insolvency system and the system itself is bankruptcy. That is, the first part of this paper analyzes the basic concepts relating to insolvency and bankruptcy legislation. The second part gives emphasis to the issue of proceedings. It analyzes the key subjects and activities of bankruptcy proceedings. The third and last part of the paper, specifically analyzes all aspects of bankruptcy reasons companies. The third part of the paper presents the essence of this research and concisely shows the possible aspects and reasons for initiating bankruptcy.

Keywords: business organization, bankruptcy, bankruptcy reason, Illiquidit

UVOD

Privredno društvo, kao društvena tvorevina i konstrukcija pravnog sistema, predstavlja jednu dijalektičku kategoriju koja je, saglasno uslovima u tom društvu ili okruženju, podložna raznim promjenama. Promjene se odvijaju kako unutar samog društva, njegove unutrašnje organizacione strukture, tako i u cijelom društvu kao ekonomskom i pravnom subjektivitetu – statusne promjene. Jedno od tih promjena jeste upravo i stečaj. Stečaj je prestanak preduzeća sa najtežim posljedicama za povjerioce. To je ustvari bankrotstvo preduzeća. Osim bankrotstva, stečaj se u određenim slučajevima može okončati reorganizacijom privrednog društva.

Uslov za sprovođenje stečaja nad dužnikom je insolventnost – nemogućnost isplate svojih obaveza, dugova. Pitanje insolventnosti je zapravo ključna aktivnost za provođenje stečaja, odnosno ključni stečajni razlog. Stečajni razlog prezaduženosti rezervisan je samo za pravne osobe. Postojanje stečajnog razloga dovoljno je učiniti i samo vjerovatnim u stadiju podnošenja prijedloga za otvaranje stečajnog postupka. Da bi sud otvorio stečajni postupak stečajni razlog ipak mora biti učinjen sasvim izvjesnim, po prihvaćenom načelu strogo legaliteta.

Svaki stečajni razlog mora biti temeljno ispitan, bez obzira na stupen uvjerljivosti iznijetih pojedinih činjeničnih osnova. Ako je sudu podnijeto više prijedloga za otvaranje stečajnog postupka, uz navođenje istog ili različitog stečajnog razloga, stečajni sud morao bi sve prijedloge ispitati prije nego se neki od prijedloga odbije. Nužno je voditi ažurnu evidenciju prijedloga za otvaranje stečajnog postupka radi izbjegavanja mogućnosti različitih ocjena stečajnih razloga ili ponovnog otvaranja stečajnog postupka koji već teče nad imovinom istog dužnika. U postupku ocjene o postojanju stečajnog razloga potrebno je, što je moguće preciznije, utvrditi i datum nastupanja stečajnog

razloga. Ta činjenica je od iznimnog značaja u postupku pobijanja pravnih radnji stečajnog dužnika učinjenih prije otvaranja stečajnog postupka. Znanje ili presumirano znanje trećega o nastupanju insolventnosti pretpostavka je uspješnog pobijanja dužnikovih pravnih radnji, a saznanje o razlogu ne može prethoditi samom ispunjenju razloga.

RAZLOZI POKRETANJA STEČAJNOG POSTUPKA

Stečajni razlog je finansijsko stanje dužnika koje predstavlja povod za pokretanje i vođenje stečajnog postupka nad njegovom imovinom. Stečajni postupak se pokreće iz razloga što dužnik nije u mogućnosti da izvršava svoje ugovorne i zakonske obaveze. Pretpostavlja se da se on nalazi u takvom finansijskom stanju na osnovu određenih spoljašnjih pokazatelja od kojih je najmarkantniji obustava i prekid plaćanja. U momentu podnošenja prijedloga za pokretanje stečajnog postupka još se sa sigurnošću ne može tvrditi da je to stanje nastupilo. U tom momentu postoji samo vjerovatnoća da postoji stečajni razlog. Povjerilac je ovlašten da podnese prijedlog za pokretanje stečajnog postupka ako učini samo vjerovatnim postojanje zakonskog osnova za otvaranje toga postupka. Ona će to učiniti vjerovatnim ako podnese dokaze o postojanju svoga novčanog potraživanja prema tome dužniku, koje nije mogao ni prinudnim putem da naplati. Sud će obustaviti već pokrenuti stečajni postupak ako utvrdi da je dužnik postao solventan do okončanja prethodnog postupka. Kada sud ispita ekonomsko – finansijsko stanje dužnika i ako utvrdi da se nisu ispunili zakonski uslovi za pokretanje stečajnog postupka, on donosi rješenje kojim se odbija prijedlog za otvaranje stečajnog postupka.

Pravna teorija i stečajno zakonodavstvo uzimaju razne kriterijume i osnove kao razlog za pokretanje stečajnog postupka nad dužnikom. Prema tome se razlikuju u nazivu tih razloga koji se uzimaju kao insolventnost (nesolventnost), prezaduženost, obustava plaćanja, platežna nesposobnost, prijeteća obustava plaćanja.¹²⁵

Svi ovi pojmovi i instituti se svode na jedno te isto, a to je da se dužnik nalazi u teškom finansijskom i svakom drugom privrednom stanju,

pa nije u mogućnosti da izvršava svoje finansijske obaveze i da vrši druge privredne funkcije. Dakle, stečajni postupak se sprovodi nad insolventnim stečajnim dužnikom. Međutim, insolventnost privrednog subjekta koji, u određenom trenutku, postaje dužnik ne mora da znači i njegovu nesposobnost plaćanja. Zakonodavac je faktički poistovjetio neposobnost plaćanja i insolventnost. Neposobnost plaćanja nije uvijek uslov za pokretanje stečajnog postupka. Može se reći da je insolventnost dokazana dužnikova nesposobnost plaćanja njegovih dospjelih imovinskih, odnosno novčanih obaveza. Smatramo da treba praviti razliku između ova dva pojma. Što se tiče trajnije nesposobnosti plaćanja, ona postoji kada stečajni dužnik svoju novčanu obavezu ne može da izmiri po proteku dužeg perioda. Šta se podrazumjeva pod dužim periodom stvar je zakonodavca.

Ukoliko pogledamo odredbe Zakona koje se odnose na stečajne razloge, vidjećemo da je duži period relativan pojam. Ali o tome kasnije. U skladu sa Zakonom razlog za pokretanje stečajnog postupka je nesposobnost plaćanja stečajnog dužnika. Ukoliko dužnik ne izvršava svoje dospjele obaveze on je platežno nesposoban. Međutim, ako stečajni dužnik djelimično izvršava svoje obaveze nije platežno sposoban. Da bi stečajni postupak mogao biti pokrenut protiv stečajnog dužnika treba da se ispune određeni uslovi definisani u Zakonu. Ako ti uslovi nisu ispunjeni ne može se pokrenuti stečajni postupak. Zbog toga je veoma važno precizno definisati stečajne razloge. Osim toga, u zakonu je navedeno da se stečajni postupak može pokrenuti i zbog prijeteće nesposobnosti plaćanja.

To znači da ukoliko stečajni dužnik, prema određenim pretpostavkama i predviđanjima, ne bude mogao da izvršava svoje obaveze u vreme njihove dospelosti smatraće se platežno nesposobnim. Znači, imamo nesposobnost plaćanja koja se aktuelizuje u vrijeme dospelosti određene obaveze koju dužnik neće moći da izvrši. Sa druge strane, imamo preteću platežnu nesposobnost, kada treba da budu uzete u obzir i obaveze koje još nisu dospjele, ali za koje je vjerovatno da neće moći da budu ispunjene od strane stečajnog dužnika. Zakon definiše razloge za pokretanje stečajnog postupka, odnosno postupka reorganizacije, i to¹²⁶

¹²⁵ Pavlović, Šime, (2004), "Insolventnijska kaznena djela", Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva, Inženjerski biro, Zagreb, s.279.

¹²⁶ Velimirović, Mihailo, Čolović, Vladimir., Spasić, Slobodan, Miljević, Nedeljko, (2008) "Aktuelna pitanja stečajnog prava", Udruženje pravnik Republike Srpske, s.23.

- kada stečajni dužnik ne može isplatiti potraživanja u roku od 45 dana od dana dospelosti;
- kada stečajni dužnik potpuno obustavi svoja plaćanja u periodu od 30 dana; i
- kada se učini vjerovatnim da stečajni dužnik neće moći da isplaćuje svoje dugove po njihovom dospelju.

Kad pogledamo sve navedene pretpostavke za pokretanje stečajnog postupka vidimo da se radi, kako o nesposobnosti plaćanja, tako i o prijetećoj nesposobnosti plaćanja. Zakonodavac definiše nesposobnost plaćanja u dva slučaja. Kada stečajni dužnik ne izvrši svoje obaveze u roku od 45 dana od dana dospelosti i kad potpuno obustavi plaćanja u periodu od 30 dana. Drugi slučaj je mnogo jasniji, mada se ovdje, takođe, može postaviti pitanje da li se radi o insolventnosti ili ne. Kada je riječ o prvom stečajnom razlogu, može se postaviti pitanje veličine potraživanja koje stečajni dužnik ne može

namiriti u navedenom roku. Kao što smo rekli, veoma je osjetljiva razlika između nesposobnosti plaćanja i insolventnosti, pri čemu treba prihvatiti da se radi o dva različita pojma. Sa druge strane, prijeteća nesposobnost plaćanja je, takođe, navedena kao stečajni razlog. Naravno, nju je potrebno dokazati od strane lica koja su ovlašćena za podnošenje predloga za pokretanje stečajnog postupka. U svakom slučaju, radi se o saznanju o nedovoljnosti imovinske mase dužnika, odnosno o nemogućnosti naplate potraživanja od strane dužnika – privrednog subjekta.¹²⁷

Ukoliko je povjerilac protiv stečajnog dužnika pokrenuo sudski ili poreski izvršni postupak u kome nije uspio da namiri svoje potraživanje, tada se prethodni stečajni postupak neće sprovođiti, već će se odmah pokrenuti glavni stečajni postupak. U tom slučaju ne mora se dokazivati dužnikova nesposobnost plaćanja, kako je to zakonodavac definisao, ali smatramo da potraživanje mora biti dokazano u navedenim izvršnim postupcima. Postoje određene situacije odnosno slučajevi u kojima se stečajni postupak ne provodi. Stečajni postupak se ne sprovođi, iako

se pokreće, u dva slučaja :¹²⁸

- kada se utvrdi da se u stečajnom postupku pojavljuje samo jedan poverilac, odnosno kada stečajni dužnik ima samo jednog poverioca; i
- kada je stečajna masa, odnosno imovina stečajnog dužnika manja od troškova stečajnog postupka. Tada je neuputno voditi stečajni postupak obzirom na troškove.

Ipak, može se voditi stečajni postupak u slučaju nedovoljnosti stečajne mase, ako poverilac položi iznos za pokrivanje troškova stečajnog postupka. Za pokretanje stečaja važno je utvrditi stečajne razloge. Praksa a i teorija navode sljedeća četiri stečajna razloga:

- trajnija nesposobnost plaćanja,
- preteća nesposobnost plaćanja,
- prezaduženost,
- nepostupanje po usvojenom planu reorganizacije izdejstvovan na prevaran ili nezakonit način.

Zakon o stečajnom postupku ističe da je osnovni razlog za otvaranje stečajnog postupka platežna nesposobnost dužnika. Ističe se :¹²⁹

- Stečajni dužnik je platežno nesposoban ukoliko nije u stanju izvršavati svoje dospjele obaveze plaćanja.

Okolnost da je stečajni dužnik podmirio ili da može podmiriti u cjelosti ili djelimično potraživanja nekih povjerilaca sama po sebi ne znači da je platežno sposoban;

- U pravilu se smatra da je stečajni dužnik platežno nesposoban ako 60 dana neprekidno ne izmiruje svoje dospjele novčane obaveze;
- Stečajni postupak se može otvoriti i zbog prijeteće platežne nesposobnosti. Ona postoji ako stečajni dužnik prema predviđanjima u vremenu dospelosti neće biti u stanju da ispuni postojeće obaveze plaćanja. Zbog prijeteće platežne

¹²⁸Velimirović, Mihailo, Čolović, Vladimir., Spasić, Slobodan Miljević, Nedeljko (2008) : Aktuelna pitanja stečajnog prava, Udruženje pravika Republike Srpske, s.31.

¹²⁹ Zakon o stečajnom postupku Republike Srpske, Sl.Glasnik Republike Srpske, broj: 67/02; 77/02; 38/03; 96/03; 68/07; 12/10 i 16/10

¹²⁷ Kod analize stečajnih razloga koristili smo termin stečajni dužnik, iako se još uvek ne radi o pokretanju stečajnog postupka. To smo učinili radi lakšeg razumevanja navedenih stečajnih razloga.

nesposobnosti samo stečajni dužnik može podnijeti prijedlog za otvaranje stečajnog postupka.

TRAJNIJA NESPOSOBNOST PLAĆANJA

Nesposobnost za plaćanje ili insolventnost je opšti stečajni razlog, jer vrijedi za sve dužnike, i njime se mogu koristiti svi aktivno legitimirani podnositelji prijedloga. U sudskoj praksi to je ujedno i najčešći stečajni razlog. Prema opštoj definiciji dužnik je nesposoban za plaćanje ako ne može trajnije ispunjavati svoje dospjele novčane obaveze. Okolnost da je dužnik podmirio ili da može podmiriti u cijelosti ili djelomično tražbine nekih povjerilaca sama po sebi ne znači da je on sposoban za plaćanje. Pojam insolventnosti se, po prirodi stvari, veže isključivo za novčane obaveze. Nemogućnost ispunjavanja nenovčanih obaveza može biti eventualno indicija da je dužnik zapao u privrednu krizu, jer je i neispunjavanje nenovčanih obaveza direktno vezano uz određena krizna stanja u poslovanju dužnika. Pravno su relevantne samo dospjele novčane obaveze, dok gomilanje nedospjelih novčanih obaveza preko granica očekivanih prihoda može biti znakom prijeteće insolventnosti, ali ne i same insolventnosti. O pojmu dospelosti novčanih obaveza temeljno pravilo sadrži Zakon o obaveznim odnosima i počiva na principu da se obaveze imaju ispuniti na način i u vrijeme u skladu sa sadržajem obaveze. Pravilo se primjenjuje na sve novčane obaveze, bez obzira radi li se o ugovornim ili izvanugovornim obavezama.

Dospjelim novčanim obavezama smatraju one obaveze za koje je istekao utvrđeni rok za ispunjenje obaveze.

Ako rok za ispunjenje obaveze nije određen, a svrha, priroda obaveze i ostale okolnosti ne zahtijevaju rok za ispunjenje, obaveza dospijeva kada povjerilac pozove dužnika na ispunjenje. Poziv na ispunjenje mora biti ozbiljan, iako se ne zahtijeva i samo podnošenje tužbe. Da bi stečajni razlog insolventnosti bio ispunjen, nemogućnost ispunjavanja novčanih obaveza mora biti „trajnije”. Trenutna kriza i zastoj u plaćanju ne može se smatrati dovoljnim za utvrđenje da je stečajni razlog insolventnosti ispunjen. Nemogućnost ispunjavanja dospjelih novčanih obaveza mora prevladavati, da bi se dužnik smatrao insolventnim. Ispunjavanje u cijelosti ili djelomično tražbina nekih povjerilaca ne znači da

je dužnik sposoban za plaćanje. Prevladava mišljenje da je dovoljna i samo jedna značajnija tražbina jednog povjerilaca, ako dužnik takvu tražbinu trajnije nije u mogućnosti ispuniti.

Neoboriva zakonska pretpostavka insolventnosti postoji ako u razdoblju od dva mjeseca nije s bilo kojeg dužnikovog računa kod bilo koje pravne osobe, koja za njega obavlja poslove platnoga prometa isplaćena barem jedna petina iznosa koji je trebalo na temelju valjanih osnova za naplatu bez daljnijega pristanka dužnika naplatiti s toga računa. Okolnost da je dužnik u tom razdoblju imao sredstava na kojim drugim svojim računima kojima su se mogle namiriti sve te tražbine ne znači da je on sposoban za plaćanje. Činjenicu nastupanja stečajnog razloga dokazuje se potvrdom pravne osobe koja za dužnika obavlja poslove platnog prometa. Takva pravna osoba dužna je povjerilacu na njegov zahtijev bez odgode izdati potvrdu. Postoje četiri pretpostavke stanja insolventnosti dužnika.

Prva je blaža pretpostavka, koja se izražava obustavom plaćanja dugova u zakonu predviđenim rokovima. Taj je rok različitog trajanja u pojedinim stečajnim zakonima. Zakon o stečajnom postupku Republike Srpske¹³⁰ predviđa da se smatra da je stečajni dužnik platežno nesposoban ako 30 dana neprekidno ne izmiruje svoje dospjele novčane obaveze.

Druga je teža pretpostavka insolventnosti a to je da je dužnik potpuno obustavio svoja plaćanja. Treća je pretpostavka dužnikove nesposobnosti plaćanja koja se iskazuje kroz tzv. prijeteću nesposobnost za plaćanje. Četvrta je pretpostavka dužnikove nesposobnosti plaćanja ako je protiv njega pokrenut postupak na prijedlog povjerioca koji u sudskom ili poreskom izvršnom postupku nije mogao namiriti svoja potraživanja. U tom slučaju neće se ni pokretati prethodni stečajni postupak, niti će se dokazivati da je stečajni dužnik prezadužen, već će se odmah otvoriti stečajni postupak.

PRIJETEĆA NESPOSOBNOST PLAĆANJA

Iz njemačkog prava preuzet je u Stečajni zakon i novi stečajni razlog, prijeteća insolventnost. Za razliku od insolventnosti nema pravila za neoborivu presumpciju prijeteće insolventnosti.

¹³⁰ Zakon o stečajnom postupku Republike Srpske, Sl.Glasnik Republike Srpske, broj: 67/02; 77/02; 38/03; 96/03; 68/07; 12/10 i 16/10

Taj stečajni razlog je materijalna pretpostavka za stečaj svih stečajnih dužnika, ali se samo dužnik može na njega pozvati i na njemu temeljiti prijedlog za otvaranje stečajnog postupka.¹³¹ Dužnik mora prijedlogom učiniti vjerovatnim da svoje već postojeće obaveze neće moći ispuniti po dospijeću. Pri utvrđivanju pretpostavki sud će ispitati dužnikove dospjele obaveze te obim i datume dospijeca njegovih nedospjelih obveza. Prijeteća insolventnost je i u njemačkom pravu novi stečajni razlog, pa se, kao ni kod nas, nije razvila sudska praksa i standardi tumačenja samog pojma prijeteće insolventnosti.

Ipak se može očekivati da će se u pravilu fizičke osobe odlučiti na podnošenje prijedloga za otvaranje stečaja na temelju ovog stečajnog razloga. To mogu biti pokušaji rješavanja dugova izbjegavanjem naplate iz založenih nekretnina, očekivana nagodba sa vjerovnicima, oslobađanje od preostalih obveza nakon zaključenog stečaja ili neki drugi razlog. Ako sud utvrdi da je insolventnost stvarna a ne samo prijeteća, stečaj će otvoriti zbog insolventnosti. Pravila o sudskim stečajnim tijelima, ostalim sudionicima u prethodnom postupku i otvaranju stečajnog postupka vrijede jednako za sve dužnike.

INSOLVENTNOST I PREZADUŽENOST DUŽNIKA

Pojam insolventnosti je jedan pravni standard. To je nemogućnost dužnika da izvršava svoje dospjele novčane obaveze. Takvo stanje se ispoljava dužnikovom obustavom ili prekidom plaćanja. Pojam insolventnosti ne pretpostavlja da je dužnikova pasiva veća od aktive; upravo je suprotno jer se pretpostavlja da mu je aktiva veća od pasive.¹³²

Insolventnost je samo pretpostavka da dužnik nije trajno u mogućnosti da izvršava svoje novčane obaveze. To, međutim treba utvrditi i sa stepenom vjerovatnoće da postoji. Sudska praksa zahtjeva da se činjenično stanje, koje je relevantno za donošenje odluke o otvaranju postupka stečaja, mora utvrditi vještačenjem odluke o otvaranju postupka stečaja, mora utvrditi vještačenjem. To je potrebno sve dok dužnik ne učini nespornim činjenice da u određenom periodu ima određene neizmirene obaveze. Zbog stanja insolventnosti

dužnika, stečajni postupak se može pokrenuti iako taj dužnik nije prezadužen. Dužnik, naime, može da bude insolventan iako raspolaže nepokretnom imovinom, robama i drugom imovinom, ali to nije upotrijebio za uspostavljanje svoje likvidnosti i plaćanja dugova. Insolventnost može, međutim, biti izazvana i prouzrokovana prezaduženošću. Prezaduženost uvijek dovodi do insolventnosti jer

dužnik nikako ne može da dođe do novca koji mu je potreban za izvršenje plaćanja. Elementi pojma insolventnosti dužnika jesu:¹³³

- da dužnik ne izvršava svoju obavezu plaćanja dugova kontinuirano u zakonu određenim rokovima,
- da su to dospjele obaveze,
- da su predmet plaćanja novčane obaveze.

Insolventnost je opšti, osnovni i redovni stečajni razlog. Ona je opšti stečajni razlog jer važi za sve vrste stečajnih dužnika i za sve stečajne postupke. Ona je osnovni stečajni razlog jer se na njoj zasniva čitav stečajno-pravni sistem. Insolventnost dužnika je redovni stečajni razlog jer se stečajni postupak pokreće i sprovodi upravo zbog toga razloga. Insolventnost je stvarna i nenamjerna dužnikova nemogućnost plaćanja, koja je rezultat i posljedica finansijskih teškoća u koje je zapao. Zato se insolventnost razlikuje od namjerne obustave plaćanja. Namjerna obustava plaćanja je voljna dužnikova radnja, jer on neće da izvršava svoje novčane obaveze. To će biti u slučaju da je dužnik sposoban za plaćanje, jer raspolaže sredstvima za to, ali ne vrši plaćanje dugova iz razloga što je osporio određeno potraživanje povjerioca. Takav dužnik se ne smatra insolventnim. Insolventnost se uzima kao stečajni razlog zbog toga što se ona smatra realnijim i pouzdanijim razlogom nego što je prezaduženost. Insolventnost dužnika je lakše utvrditi nego prezaduženost jer se onda indicira određenim spoljnim direktnim ili indirektnim manifestacijama dužnikovog finansijskog stanja. Uostalom, bilo bi neracionalno voditi poseban postupak za utvrđivanje prezaduženosti jer će se u stečajnom postupku pokazati da li je dužnik prezadužen (načelo ekonomičnosti postupka).

¹³¹ Radojičić, Savo, (1990) "Osnovni trgovačkog prava", Savremena administracija Beograd, godine, str. 113.

¹³² Mićović Miodrag, (8/2004): Reorganizacija ili redresman stečajnog dužnika, Pravo i privreda broj 5, s.59.

¹³³ Velimirović, Mihailo, Čolović, Vladimir, Spasić, Slobodan, Miljević, Nedeljko (2008): Aktuelna pitanja stečajnog prava, Udruženje pravika Republike Srpske, s.32.

INSOLVENTNOST I NELIKVIDNOST DUŽNIKA

Insolventnost se razlikuje od nelikvidnosti ili zastoja u plaćanju. Nelikvidnost je samo jedno prolazno stanje platežne nesposobnosti dužnika koje ne traje duže jer se obično brzo prevladava. Dužnik mora da dokaže da se nalazi u stanju prolazne nelikvidnosti i zastoja i plaćanju. Nije dovoljna samo dužnikova izjava da je voljan da vrši plaćanje svojih dugova ali da momentalno nema sredstva za to već je potreban dokaz da će mu sredstva sigurno stići iz sasvim realnog izvora. Realni izvori sredstava za plaćanje dugova bi bila.¹³⁴

- naplata pravosnažnog i izvršnog potraživanja
- opravdano očekivane isporuke i naplate određene robe ili izvršene usluge.

Dužnik nije insolventan dokle god uživa povjerenje svojih komitenata koji tolerišu njegove prolazne finansijske teškoće i odgode plaćanja dugova. Komitetni mogu da pokazuju svoju tolerantnost prema dužniku naročito ako mu odobravaju kredit. Kredit se zasniva na povjerenju a povjerenje na predviđanju buduće dobiti koju će dužnik steći svojim proizvodnim i poslovnim aktivnostima. Kreditno povjerenje polazi i od toga kojom i kakvom imovinom dužnik raspolaže. Insolventan dužnik je, dakle, onaj dužnik koji trajno ne može da vrši plaćanje svojih dugova, koji ne uživa kredit i koji nema aktivne imovine kojom bi se mogla pokriti njena pasiva.¹³⁵

INDICIJE NESOLVENTNOSTI DUŽNIKA

Insolventnost je saglediva iz određenih njenih spoljašnjih indicija ili manifestacija koje se ispoljavaju na direktan ili na indirektan način. Tih indicija ili pokazatelja insolventnosti dužnika može da bude više. Priznanje stanja svoje insolventnosti je najdirektnije saznanje da ono postoji. To bi mogle da budu i druge indicije koje obično idu zajedno ali je moguće da se ispoljavaju samo pojedinačno. Indicira se dužnikovo stanje koje su utvrđene većim brojem pravosnažnih presuda – protiv njega se nisu mogla sprovesti izvršenja, dužnik podmiruje samo najhitnije

obaveze. Stanje insolventnosti dužnika vidljivo je ako on ne izvršava akcepte naloge – blokiran mu je žiro račun. Zbog blokade žiro-računa u praksi se događa da dužnik posluje preko drugih svojih računa ili preko računa drugih preduzeća, što je ozbiljna indicija njegove insolventnosti. Incija insolventnosti dužnika postoji i ako on svoje obaveze ispunjava asignacijom, kompenzacijama, plaćanja vrši selektivno samo nekim svojim povjeriocima. Na stanje insolventnosti dužnika upućuju i neke druge okolnosti. Na primjer:¹³⁶

- dužnik je pojedinac (preduzetnik, vlasnik jednopersonalnog privrednog društva) je u bjekstvu ili se skriva od povjerilaca
- zatvara prostorije svoga preduzeća ili radnje
- prebacuje novčana sredstva u inostranstvo
- unovčava stvari i drugu imovinu što je neuobičajeno da se tako radi
- prevarno umanjuje aktivu svoje imovine

Indicija insolventnosti je i događaj da je dužnik, vlasnik preduzeća, pokušao ili izvršio samoubistvo. To se može dogoditi i nekom odgovornom licu u organima upravljanja dužnikom ili uradnom odnosu kod njega. Insolventnost se može indicirati i izvršenjem određenih krivičnih djela kao što su: pronevjera, krađa, flasifikat, prouzrokovanje stečaja, zaključenje štetnog ugovora i dr.

UZROCI DUŽNIKOVE INSOLVENTNOSTI

Uzroci dužnikovog nepovoljnog finansijskog stanja i time izazvane insolventnosti mogu da budu vrlo različiti i kompleksni. Oni mogu da budu objektivne i subjektivne prirode. U našoj savremenoj privrednoj i opštedruštvenoj stvarnosti ti uzroci su najčešće objektivne prirode. Oni se izražavaju kroz ekonomsku recesiju koja je posljedica niza okolnosti i činjenica Samo u naznaci se može navesti da su to procesi koji su u velikoj mjeri izazvani tranzicijom iz samoupravnog socijalističkog sistema privređivanja, prelaskom iz sistema društvene svojine u sistem korporativne i privatne svojine. Uzroci krize, koji neminovno uslovljavaju velike

¹³⁴ Jankovec, Ivan, Mićović, Miodrag (2006): Privredno pravo, Kragujevac, s.117.

¹³⁵ Dika, Mihailo (1996): Razlozi za reformu hrvatskog insolventijskog prava i neke temeljne novine toga prava, Zbornik radova, Zagreb, s. 213.

¹³⁶ Vasiljević, Mirko (2006): Kompanijsko pravo, Savremena administracija Beograd, s.237.

gubitke u poslovanju privrednih subjekata i time njihovu insolventnost, su višestruke. To su naročito:¹³⁷

- retrogradna konjunktura u privrednoj grani kojoj pripada stečajni dužnik,
- nedovoljna investiciona i druga ulaganja u proizvodnju i u istraživanje tržišta
- stavljanje pod stečaj dužnikovih dužnika čime nastaje lančana platežna nesposobnost svih međusobno povezanih i tržišno zavisnih učesnika u proizvodnji i prometu.

Subjektivni uzroci ukupnog stanja koji odovode dužnika do platežne nesposobnosti su takođe različiti. To je najčešće loša poslovna i kadrovska politika, preveliki broj zaposlenih, nedovoljna obrazovanost zaposlenih loše stanje radne i poslovne klime, radnog i poslovnog morala, pad poslovnog ugleda. Zbog svega toga se ne uspijeva na konkursima da se dobiju novi poslovi i projekti, loš je kvalitet uspuga pa time i njihov plasman na tržištu. Za rukovodstvo preduzeća se može ustanoviti veći broj subjektivnih slabosti koje rezultiraju gubicima u poslovanju i insolventnošću. To bi moglo da bude sljedeće:

- slab menadžment,
- nedovoljno znanje iz ekonomije, prava, informatike i td.

Ocjena stanja insolventnog dužnika

Za ocjenu postojanja stanja insolventnosti, kao stečajnog razloga, nije bitno kako je ono nastalo, već je mjerodavno samo to da li ono stvarno postoji. Insolventnost je uvijek razlog za pokretanje stečajnog postupka pa i ako je do toga došlo dejstvom više sile. Ona je razlog za pokretanje i vođenje stečajnog postupka i ako je do toga došlo zbog neke statusne promjene ili pripajanjem drugom privrednom subjektu. To se u našoj privrednoj praksi često dešavalo, jer su mnogo puta vršene reorganizacije, transformacije a u novije vrijeme i privatizacije preduzeća. Tim putem su se željeli riješiti aktuelni problem insolventnosti nekog preduzeća, njegovom integracijom i prevaljivanjem tereta njegove insolventnosti na drugo preduzeće. U nekim

slučajevima to je i uspijevalo a u drugim dovelo do nesolventnosti i stečaja oba privredna subjekta. Insolventnost dužnika mora se utvrditi i to sa velikim stepenom vjerovatnoće. Ona mora da postoji u momentu donošenja odluke o pokretanju stečajnog postupka i da traje za čitavo vrijeme njegovog vođenja. Zato će sud obustaviti prethodni stečajni postupak, kao i glavni stečajni postupak ako utvrdi da je dužnik postao solventan nakon donošenja rješenja o otvaranju stečajnog postupka. U tom slučaju je prestao da postoji stečajni razlog, jer dužnik više nije insolventan.

ZAKLJUČAK

Stečaj je kulminacija poslovnih poteškoća koje se akumuliraju određeno vrijeme te u određenom trenutku dolaze do ključne razine (i prelaze je) pravno označene kao stečajni razlog. U trenutku kad je društvo ispunilo zakonom propisan stečajni razlog nad njim se može otvoriti stečajni postupak, koji može biti "smrt" pravne osobe, ali može biti i oštar zaokret u sistemu poslovnih aktivnosti, nakon kojeg će preduzeće opstati i nastaviti poslovati, u više ili manje izmijenjenom obliku. Pored različitih opcija, sistema, i situacija u kojem se nalazi subjekt koji je u fazi stečaja, veoma je važno razumjeti i pojasniti pravne posljedice pokretanja stečaja.

LITERATURA

1. Dika, Mihailo, "Razlozi za reformu hrvatskog insolvencijskog prava i neke temeljne novine toga prava", Zbornik radova, Zagreb, 1996;
2. Jankovec, Ivan, Mićović, Miodrag, "Privredno pravo", Kragujevac, 2006;
3. Mićović Miodrag, "Reorganizacija ili redresman stečajnog dužnika", Pravo i privreda broj 5, 2004;
4. Pavlović, Šime, "Insolvencijska kaznena djela", Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva, Inženjerski biro, Zagreb, 2004;
5. Radojičić, Savo, "Osnovni trgovačkog prava", Savremena administracija Beograd, 1990;
6. Vasiljević, Mirko, "Kompanijsko pravo", Savremena administracija Beograd, 2006;
7. Vujisić, Dragan, "Poslovno pravo", BLC Banja Luka, 2009;
8. Velimirović, Mihailo, Čolović, Vladimir., Spasić, Slobodan, Miljević, Nedeljko, "Aktuelna pitanja stečajnog prava", Udruženje pravnik Republike Srpske, 2008;
9. Zakon o stečajnom postupku Republike Srpske, Sl.Glasnik Republike Srpske, broj: 67/02; 77/02; 38/03; 96/03; 68/07; 12/10 i 16/10.

¹³⁷ Vujisić, Dragan (2009): Poslovno pravo, BLC Banja Luka, s.237.

е-маркетинг као конкурентска предност предузећа Мр Немања Сапардић

Резиме: *предузећа у 21. Вијеку сусрећу се са питањем како остварити конкурентску предност предузећа и тиме побољшати своје пословање. Константни турбулентни услови у којима се налазе предузећа још више истичу ову потребу и неопходност да се њој поклања велика пажња. За остваривање тог циља предузећа могу користити е-маркетинг за остваривање своје конкурентске предности. Тако да ће у овом чланку бити рећи о е-маркетингу који данас заузима значајну улогу у информационо-комуникационим технологијама. У истраживању које је спровела америчка корпорација интел, у којој је разматрано шта се дешава на интернету у току једног минута, наводи се да је данас број умрежених уређаја једнак броју људи на планету, а да ће до 2015. Године тај број удвостручити у односу на број људи. Такође се наводи и чињеница да ће, овим темпом, за само три године човјеку бити потребно пет година да прегледа сав видео садржај који у само једној секунди буде пренешен на интернет.¹ Часопис Православље бр. 1084, 15.05.2012., Београд, стр. 40.¹*

Што се тиче протока информација на интернету, данас се у једном минуту широм свјета пренесе близу 650.000 gb података. На јутјуб-у се, на примјер, постави 30 сати видео записа и оствари се више од милион прегледа. За само један минут на гуглу буде више од два милиона претрага, а на фејсбуку се улогује скоро 300.000 људи и оствари се 6 милиона прегледа фејсбук страница. Пошаље се преко 200 милиона имејлова, али буде и двадесетак нових жртава крађе идентитета. На амазону, сајту специјализованом за продају књига у вриједности од преко 80.000 америчких долара, а на википедији се објави шест нових чланака. На твитеру се отвори око 300 нових налога, а објави се око 100.000 нових „твитова“. На сајту flickr који је специјализован за складиштење фотографија, за један минут се оствари око 20 милиона прегледа фотографија. Данашњи потенцијални купац користи информације на интернету жели да тиме добије одговор на одређена питања:

- Да ли су подаци који се садрже у информацијама истинити?*
- Да ли нека грешка или недостатак могу предузеће довести до пада основне дјелатности или стечаја предузећа?*
- Колико се улаже у развој предузећа? На примјер, у нове информационе технологије?*
- Која је конкурентска предност предузећа?*
- Да ли предузеће има јасну и дефинисану визију и циљеве?*
- Какав је утицај предузећа на интерно и екстерно окружење?*
- Колико се улаже и поклања пажња маркетингу предузећа?*
- Да ли се користе одређене технике и модели е-маркетинга?*

За сва ова и многа друга питања помоћ предузећима могу бити разни модели и технике е-маркетинга. Јер е-маркетинг данас у савременом комуницирању може да има једну од кључни улога за менаџмент предузећа и тиме да створи конкурентску предност предузећу.

Кључне ријечи: *маркетинг, технике и модели емаркетинга, интернет маркетинг*

¹ Часопис Православље бр. 1084, 15.05.2012., Београд, стр. 40.

E-MARKETING AS THE COMPANY'S COMPETITIVE ADVANTAGE

Abstract: *In the 21st century, companies are faced with the question of how to achieve a competitive advantage, and thereby improve their business. Constant turbulent conditions in which companies are further emphasize this need and the necessity to pay great attention to it. In order to achieve this goal, companies can use e-marketing to achieve their competitive advantage. Thus, this article will discuss e-marketing, which nowadays has an important role in information and communication technologies. In a survey conducted by the American corporation Intel, which discusses what happens on the internet within a minute, it is stated that nowadays the number of networked devices is equal to the number of people on the planet, and that by 2015, that number will be doubled in comparison with the number of people. It is also stated that, at this pace, in just three years, a man will need five years to watch all the video content which is uploaded on the Internet in only one second. Regarding the flow of information on the Internet, nowadays almost 650,000 GB of data is transferred all over the world in one minute. For example, 30 hours of video material is uploaded on YouTube and more than one million views are achieved. In only one minute, more than two million searches are accomplished on Google, and nearly 300,000 people logs in to Facebook and hit 6 million Facebook pages. More than 200 million e-mails are sent, but there are also about twenty new victims of identity theft. On Amazon, a website specialized in book sale, books are sold in the value of over 80,000 USD, and six new articles are published on Wikipedia. About 300 new accounts are opened on Twitter, and about 100,000 new "tweets" are posted. On Flickr, a website which specializes in storing images, about 20 million hits are achieved in one minute. Today's potential customers use information on the Internet in order to receive answers to certain questions:*

- Is the data contained in the information true?*
- Can a mistake or deficiency lead the company to a decline of its core business or bankruptcy?*
- How much is invested in the development of the company? For example, in new information technologies?*
- What is the company's competitive advantage?*
- Does the company have a clear and defined vision and goals?*
- What impact does the company have on the internal and external environment?*
- How much is invested and how much attention is paid to the company's marketing?*
- Are certain techniques and models of e-marketing being used?*

Various models and techniques of e-marketing can help companies answer these and many other questions. Nowadays, in modern communication, e-marketing can have one of key roles in the company's management, and therefore, it can create a competitive advantage for the company.

Keywords: *marketing, techniques and models of e-marketing, Internet marketing.*

УВОД

Спознаја о сопственим изворима и потенцијалу предузећа, да исте преко стеченог језгра компетентности преведе у конкурентску предност и успјешно ефектуира у датим тржишним условима чини основу успјешне стратегије предузећа. Јер успјех је остварен тек када то признају корисници и конкуренција, тако да је релевантно да се у даљем процесу пословне стратегије и управљања, кроз адекватна остварења на производу/услугу стекне препознатљива и респективна способност у одређеном сегменту пословања. Да би се ово остварило говори се о језгру компетентности као скупу опипљиве и неопипљиве активе којом предузеће задобија предност на релевантним праговима изврсности. Ово се прије свега остварује спајањем технологије и маркетинга којом се ствара компонента која ће бити атрактивна за кориснике производа/услуга и тиме ће се повећати продаја предузећа.

КОМПОНЕНТЕ Е-МАРКЕТИНГА

Успјех фирме у многоме зависи од развоја и положаја маркетинга у њој. Маркетинг представља скуп радњи и функција (истраживање тржишта, промоције, креирање марке производа, одређивање најповољније цијене, дистрибуција) у циљу да сви запослени буду оријентисани према потрошачу, његовим жељама и потребама. Значи да маркетинг обухвата више повезаних функција у циљу напретка властите фирме, обухвата функције и процесе који омогућавају фирмама да допру до потенцијалних корисника и да корисници купе њихов производ или услугу. У тим својим процесима маркетинг настоји да издвоји свој производ од других сличних, а уједно да прилагоди цијене могућностима својих корисника. Дакле, маркетинг једне фирме мора да увјери кориснике да је тај производ бољи, квалитетнији, сразмјерно јефтинији у односу на конкуренцију. Купци често желе да купе нешто ново, различито, па ако треба, и по вишој цијени. Класични маркетинг изискује огромне трошкове маркетиншке кампање у виду великих паноа, реклама, штампања летака, обавештења, дугих телефонских разговора и често скупих презентација. Да би се избегли овако неминовни трошкови, све више фирми уводи електронски маркетинг у

своје пословање. У ту сврху долази до употребе Интернета па се каже да је то Интернет маркетинг. Поред Интернет маркетинга, јавља се и **е-маркетинг**.

Електронски маркетинг представља процесе постизања маркетиншких циљева употребом електронских комуникационих технологија (не искључиво Интернета).¹³⁸

Електронски маркетинг представља део електронског пословања, и помаже маркетарима при одређивању стратегије сегментирања пре изношења производа или услуге на тржиште, као и у накнадној анализи уз употребу онлајн прегледа И повратних информација од потрошача.¹³⁹

Да би електронски маркетинг био успешан, потребно је предузети одређене радње, као што су:

- планирање е-маркетинга,
- постављање циљева е-маркетинга,
- утврђивање стратегије,
- одабирање тактике и
- успостављање правилне контроле.

Планирање маркетинга. Сваки пословни потез или процес, да би био успешан, изискује пажљиво планирање. Сам план поступака и процеса мора бити јасан, конкретан и изводљив. У планирању електронског маркетинга почиње се од анализе ситуације, затим дефинисања циљева е-маркетинга, те стратегије и тактике потребне за остварење постављеног плана. Анализом постојеће ситуације долази се до података о тренутном и будућем окружењу у којем фирма послује. Посебна пажња се поклања екстерном окружењу, а оно се дели на микро окружење (чине га купци, конкуренција, снабдевачи) и макро окружење које зависи од социјалних, правних, економских и технолошких карактеристика окружења.¹⁴⁰

На основу добро анализираних ситуације окружења, маркетинг тим поставља циљеве и одређује стратегију и тактику помоћу којих

¹³⁸ Васиљев С. Маркетинг (2005): Универзитет Сингидунум, Београд, с. 177.

¹³⁹ Варагић Д., Шурјановић И (2003): 4 Pillars Internet Marketing Concept, ФТН, Нови Сад, с. 24

¹⁴⁰ Канцир Р., (2007): Маркетинг услуга, Београдска пословна школа, Београд, с. 40.

треба да се постављени циљеви реализују. Посебно истраживање потребно је усмерити на студију купаца, а на основу које се може што прецизније проценити обим ресурса које треба усмерити на развој онлајн канала маркетинга и трговине. Потребно је, дакле, уочити ко чини потрошачку базу и који људи купују онлајн.

Други значајан сегмент истраживања су конкуренти. Добро познавање конкурената доводи до преузимања купаца јер увођење нових on-line услуга ствара предности у односу на конкуренцију. Праћење конкуренције не односи се само на познате конкуренте из окружења, већ се односи и на добро познате стране конкуренте. Сагледавањем достигнутог нивоа е-маркетиншких активности конкурената, фирми се, сама по себи, намеће потреба за проценама нивоа властитих активности И способности за праћење и достизање нових маркетиншких технологија. Сваки добар план е-маркетинга мора да садржи све наведене компоненте, поткрепљене добрим информацијама и реалне за спровођење.

Циљеви електронског маркетинга.

Постављање циљева е-маркетинга није лако. Мада се каже да су основни циљеви е-маркетинга повећање продаје, снижење трошкова, И унапређење комплетног пословања и стварање имица фирме, потребно је иста и да Интернет није интегрисан у понашање и културу менаџмента компаније, већ се његов утицај третира као посебна надлежност маркетинга. Електронски маркетинг има за циљ повећање прихода фирмама као и стварање имица фирме путем дигиталних технологија за једно широко отворено тржиште. Сама онлајн промоција фирме мора бити константно присутна на Интернету да би сталним и потенцијалним купцима пружила све потребне информације. Осим тога, циљеви емаркетинга морају бити јасни и остварљиви.

Стратегија е-маркетинга. Да би се остварили циљеви е-маркетинга, потребно је одредити одговарајућу стратегију за постизање истих. Анализом тржишта фирме се опредељују, рецимо, да ли ће у онлајн продаји употребити стратегију замене или применити комплементарну стратегију. Поставља се

питање да ли ићи на постепену или брзу замену класичних канала Интернетом, или, пак, само допунити Интернет, односно, уклопити се у постојеће канале. Ако се одлучи да је Интернет главни канал маркетинга, потребно је припремити се на додатна, већа улагања у техничке, људске и организационе ресурсе фирме. Кумар (1999)¹⁴¹ дефинише четири критеријума на основу којих се доноси одлука о кључном значају Интернет канала за пословање:

- велики је приступ купаца Интернету,
- велика је спремност да се купује преко Интернета,
- производ може да се испоручи преко Интернета и
- производ може бити стандардизован.

Одређивање стратегије уласка и on-line присуства разликује се за новонастале фирме као и за већ традиционалне. Стратегија нових фирми за улазак у онлајн тржиште ослања се на занимљивост новог и она у почетку, мада краткотрајно, доноси предности. Разлози за то су што нове фирме често немају довољно финансијских средстава, немају познату робну марку, нити сталне, лојалне купце. За постизање свега овога потребно је одређено време па и ако се уложе значајна средства и маркетинг промоција буде јако скупа, успех често изостане. Стога нове компаније често комбинују класични маркетинг са емаркетингом.¹⁴²

Велика разлика је код традиционалних фирми које се већ дуже налазе на Интернету. Оне морају посебну пажњу посветити избору стратегије која треба да буде променљива и прилагодљива новим захтевима е-тржишта.

Тактика е-маркетинга. Сам избор тактике е-маркетинга зависи од цене, производа, промоције, места, људи и процеса.

Контрола е-маркетинга. Када се говори о контроли емаркетинга, онда се мисли на остварење постављених циљева е-маркетинга. Сама контрола се заснива на истраживањима тржишта и купаца, а заснована је на традиционалним техникама, и примени нових

¹⁴¹ Kumar, R. (1999) *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. Designed for people who are new to research .

¹⁴² Видас Бубањ М., конференција *Е-пословање*, 2005. Београд.

техника у виду анализе лог фајлова на Web серверу, а помоћу чега се утврђује да ли су циљеви остварени.

МОДЕЛ „Е-ТОЧАК ПОСЛОВАЊА“

Познавање употребе електронског пословања, требало би да подразумеје управо познавање пословних процеса електронског пословања. У циљу лакшег и бољег разумевања електронског пословања, представљамо концептуални модел "eBusiness Wheel" (точак електронског пословања), који описује најбитније процесе е-пословања. Он се састоји од седам дијелова који окружују клијента као полазну основу свих савремених пословних процеса. Основни циљ свих савремених пословних концепција јесте задовољење потреба клијената и формирање таквог пословног окружња у фирми да сви пословни процеси буду у функцији клијентових потреба, а да се као резултат квалитетних односа са клијентима појави профит. Точак електронског пословања се састоји из два главна дела: стратегије електронског пословања и примене електронског пословања (оперативни процеси). Стратегијама електронског пословања дефинишу се сви пословни процеси који имају за крајњи циљ задовољство клијента и профит фирме. Међутим, да би се остварио циљ електронског пословања, потребно је креирати и водити оперативне процесе који у бити чине електронско пословање. У таквом е-точку своје место има и е-маркетинг: стратешко одлучивање о пословним процесима (*e-Intelligence*) у циљу задовољења потреба корисника и фирме заснива се на креирању база знања о профилу и потребама купаца, особља фирме, менаџмента, и осталих циљних јавности у пословном окружењу фирме.¹⁴³

Стратегијама електронског пословања дефинишу се сви пословни процеси који имају за крајњи циљ задовољство клијента и профит фирме. Међутим, да би се остварио циљ електронског пословања, потребно је креирати и водити оперативне процесе који у бити чине електронско пословање. е-Филозофија. Business Philosophy, Strategy & Policy је, пак, таква филозофија пословања која има за циљ клијента, а која је утемељена на стратегији

"посматрај глобално, делуј локално", у дистрибуираном окружењу Интернета, гдје је циљ остварити одабрани ниво интерактивности са клијентом. е-Маркетинг. Стратешко одлучивање о пословним процесима (*e-Intelligence*) у циљу задовољења потреба корисника и фирме заснива се на креирању база знања о профилу и потребама купаца, особља фирме, менаџмента, и осталих циљних јавности у пословном окружењу фирме. е-Производња. Дистрибуирано окружење обезбјеђује рад на даљину: "telework", "work at home", "virtual teams", "procedures at intranet", "Web expert conferencing"... Интернет такође омогућује управљање квалитетом производа који су креирани на основу потреба корисника у реалном времену. е-Технологија. Да би се остварио систем ефикасног и исплативог електронског пословања, фирма мора да посједује одређену информациону и комуникациону инфраструктуру, да има описане пословне процесе на нивоу управљања базама података и да стратешки и оперативно користи податке из информационог система за управљање на различитим хијерархијским нивоима одлучивања. Е-технологије су оне које омогућују остварење онлине пословних процеса, од нивоа веб софтверске технологије (asp, php, sql, java...), дизајна (Web design) и њихове употребљивости на нивоу потреба корисника ("usability"). Оне обухватају и процесе размјене између заинтересованих страна у пословном процесу (B2C, B2B, B2E, B2G, C2G, eBanking ...).

е-Дистрибуција. Да би се успјешно завршио процес размјене добара између заинтересованих страна у процесу онлине пословања, потребно је обезбједити прилагођене моделе ланаца дистрибуције физичких и нематеријалних добара и услуга.

е-Заштита. Да би комплетан процес онлине пословања био уређен и у складу са потребама заинтересованих страна, мора постојати правни оквир који осигурава безбједно пословање са максимално смањеним ризицима.¹⁴⁴

Да би се што боље представили модел е-Точак, и њен значај, наводимо информацијску

¹⁴³ tims.edu.rs

¹⁴⁴ wic.com.

пирамиду која представља однос послова и занимања у информационом систему.

МАРКЕТИНГ НА ИНТЕРНЕТУ

Маркетинг на Интернету је нешто ново, али веома привлачно и корисно за фирме. Такав маркетинг се, умногоме, разликује од класичног маркетинга, јер му Интернет омогућава велике предности и могућности: Интернет представља отворену мрежу са великим могућностима маркетиншких комуникација, са великим бројем доступних људи; омогућава примену нових мултимедијалних техника (текста, слике, музике); присуство великог избора битних информација за свакога корисника, просторна и временска неограниченост присуства маркетинга фирми, велика брзина преноса информација и упознавања тржишта, и олакшавање маркетинг процеса. Коришћењем Интернета е-маркетинг мора да обрати пажњу на: упознавање својих сталних као и потенцијалних купаца, правилно успостављање односа са онлајн купцима, испуњавање потреба и жеља купаца и подржавање и неговање односа са онлајн купцима.

На горе наведеној слици приказана је предност интерактивног контакта који обезбеђује Интернет. Код традиционалних канала преноса информација, маркетиншке поруке су одлазиле до купца уз малу вероватноћу повратне информације и реакције купца.

Са коришћењем Интернета купци прво траже информације о неком производу или услузи, и уз повратне контакте и комуникације одлучују о евентуалној куповини.

У стручној литератури постоји значајан број сегмената и типологија потрошача који се заснивају на различитим критеријумима. С обзиром на начин како корисници користе Интернет (претражује, сурфује, познаје и не познаје производе) извршена је типологија. (извор: BBDO Consulting, www.bbdoconsulting.com).

Маркетинг је скуп свих активности било које пословне организације или појединца које имају за циљ да на најбољи могући начин задовоље захтјеве, жеље, потребе па чак и

снове крајњих корисника –потрошача било дас у у питању производи или услуге, водећи при томе рачуна о њиховој финансијској тј.куповној моћи и то у једном континуираном процесу, кроз дуги низ година, остварујући фер и коректан однос на највишем нивоу етичности и то како у односу на потрошаче тако и у односу на конкуренцију.

Маркетиншки инструменти су:

Производ (појам, класификација, микс производа, марка, квалитет, дизајн и паковање, услуге производа).

Цијена (поступак одређивања цијене, прилагођавање, смањење и повећање цијене).

Промоција (лична продаја, PR, унапређење продаје, економска пропаганда, директан маркетинг).

Дистрибуција (канални, стратегије, посредници, субјекти, физичка дистрибуција). Кроз све фазе развоја е-Маркетинга, треба имати на уму оне особине које представљају суштину предузећа. То су:¹⁴⁵

- идентитет,
- појава и
- репутација.

• **Идентитет предузећа** или корпоративни идентитет је особина предузећа која га чини јединственим и препознатљивим, а остварује се досљедном употребом речи (име предузећа, слоган) и симбола (логотип, боје). Корпоративни идентитет мора да омогући тренутну препознатљивост предузећа на основу приложених визуелних елемената.

• **Појава односно имиџ** говори о наступу предузећа у online окружењу у односима са својим партнерима и клијентима. Ова особина предузећа ствара емоцију или расположење на основу кога се временом гради репутација која се, једном стечена, тешко мијења.

• **Репутација** је опште (генерално) мишљење у јавности (партнери, клијенти, јавно мњење уопште) које доминира када се говори о датом предузећу. Репутација је изузетно важан фактор у пословању предузећа. Маркетинг је дио пословног система. Маркетинг информациони системи (МИС) се проучавају као скуп процедура и метода за креирање информација без којих се данас не може

¹⁴⁵ Холодков В. (2009): Е-бизнис у туризму и спорту, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад, с. 8.

реализовати процес одлучивања у маркетингу. Специфични аспекти информационих система у маркетинг обухватају најновије синергетске развојне правце маркетинга и Интернет технологија:

- е-маркетинг,
- e-mail маркетинг,
- е-CRM базиран маркетинг и
- веб маркетинг.

Интернет инфраструктура довела је до потпуно другачијег приступа класичном маркетингу прије свега због географске независности и више није потребна физичка присутност у комуникацији. При томе, не ради се о замјени класичног маркетинга него о његовом допуњавању са Интернет могућностима. О рапидном прихватању Интернета говоре и сљедећи показатељи:

- радију је требало 30 година да га прихвати 30.000.000 слушалаца
- телевизији је требало 15 година да привуче 60.000.000 гледалаца
- Интернету је требало само у периоду од 3 године (1995 до 1998) да привуче 90.000.000 корисника а данас је прогноза да их има више од 600.000.000.

Интернет маркетинг мијења начин размишљања, представља медиј данашњице и “нашу” шансу. Нови облици Интернет маркетинга се преносе у област мобилне телефоније али ова врста пословања се налази метафорички на позицији “1995” када је стартовала експанзија Интернета. Очекивање је да учење на грешкама може да убрза развој мобилног е-маркетинга. Разлике су прије свега у области приказа веб страница на екранима стандардних персоналних рачунара и екранима мобилних (целуларних) телефона. Терминолошки је боље користити “услуге мобилне телефоније за податке”.

Разлике: Поредети Интернет са мобилном телефонијом, могу се утврдити технолошке, пословне и културолошке разлике. Између осталог:

- Интернет корисници очекују да услуге на мрежи буду бесплатне и самим тим спремни су да истрпе одређене технолошке недостатке;
- Корисници мобилне телефоније су спремни да плате, али за узврат очекују врхунску услугу.

Шанса: У разликама између ова два свијета лежи и шанса:

- Продавци: да наплаћују своје услуге (информације);
- Оператори мобилне телефоније: да постану провајдери;
- Компаније које се баве хардвером и софтвером отварају нова тржишта са огромном зарадом.

Интернет маркетинг се обиљежава још и као, имаркетинг, веб-маркетинг, on-line маркетинг или е-маркетинг а то је маркетинг производа или услуга путем Интернета. Као што је речено, Интернет представља медиј за глобалне посјетиоце. Интерактивна природа Интернет маркетинга у смислу обезбјеђивања сталног одговора и изведених одговора је јединствен квалитет тог медија. Интернет маркетинг понекада се посматра да има широки опсег могућности не само зато што означава Интернет могућности као што су е-маил, бежични медиј већ и укључује менаџмент “дигиталним” корисником података односно представља средство реализације е-CRM система (есистема за праћење односа са клијентима). Интернет маркетинг је у тијесној вези са креативним и техничким аспектима Интернета а укључује: пројектовање, развој, advertajzing и продају.

ЗАКЉУЧАК

Овај рад је доказао да технике и модели е-маркетинга стварају могућности за конкурентске предности предузећа. Смисао идентификације, проучавања и спровођења конкурентских предности јесте да се оне смисленом стратегијом трансформишу у пословни профит предузећа. Њихова атрактивност се већ може видјети када их вежемо за природу тржишне шансе. Тај изазов се може савладати кроз адекватно комбиновање лидерских визија и пословних идеја менаџерског know-how и склоности ка ризику власника капитала. У ту сврху е-маркетинг помаже да се подигне квалитет управљања који ће задовољавати све релевантне stakeholder-е предузећа.

Савремени токови у друштву и транспарентност у пословању предузећа намећу се као фактори које предузећа требају

узети у обзир при одређивању праваца управљања предузећом. Наиме, данашњи корисници желе производе/услуге које су доступне преко, на примјер, Интернета. Тако да се треба створити конкурентска понуда у форми производа и услуга уз помоћ е-маркетинга, која ће бити незаобилазна тачка у очима корисника и тиме ће се повећати број њихових куповина.

Да бисе постигла конкурентска предност предузећа уз помоћ е.маркетинга, треба поћи од искуства других организација и доћи до понуде сопствених рјешења за унапређење свог пословања. Зато је неопходно стварати стабилне темеље једне нове методологије рада предузећаа која садржи и технике и моделе е-маркетинга..

У таквим условима сам рад предузећа би био јасније осмишљен, боље координисан и били би боље искоришћени људски, технички, финансијски и остали ресурси. Таква визија рада створена на темељима савремених трендова, не искључује историјске културне и друге специфичности, него их, напротив, допуњује.

Са оваквим проактивним приступом менаџмента информациони захтјеви менаџмента постају један од кључни фактор у успјешном пословању данашњих предузећа. Према томе, од менаџмента се очекује да уврсти е-маркетинг у своје ресурсе и кроз адекватне одлуке дође до лакшег управљања пословним процесима, тако да оне резултирају у сатисфакцији корисника и добробити акционара и запослених.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васиљев С. Маркетинг, "Универзитет Сингидунум", Београд, 2005;
2. Варагић Д., Шурјановић И., "4 Pillars Internet Marketing Concept", ФТН, Нови Сад, 2003;
3. Видас Бубањ М., Кконференција *Е-пословање*", Београд, 2005;
4. Холодков В. Е-бизнис у туризму и спорту, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад, 2009. година.
5. Канцир Р., "Маркетинг услуга", Београдска пословна школа, Београд, 2007;
6. Kumar, R. Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. Designed for people who are new to research, 1999;
7. Часопис Православље бр. 1084, Београд, 2012.

DRŽAVA KAO NASLJEDNIK

Prof. dr Golijan M. Dragan
Lavrić Radoslav
Alisa Salkić, dipl. Iur.

***Apstrakt:** Imovina uvijek ima svoga vlasnika. Smrću vlasnika imovine, ona prelazi u vlasništvo drugih lica ili zakonskih ili testamentarnih nasljednika. Može se desiti da nema nasljednika, da se odreknu nasljeđa, da je testament ništav, da je nasljednik nesposoban ili nedostojan ili drugo. Da imovina ne bi bila "ničija" tada se pojavljuje država kao nasljednik što je regulisano i zakonskim propisima o nasljeđivanju.*

***Ključne riječi:** zaostavština, ostavilac, država, nasljednici, vakantna zaostavština, testament, imovina*

STATE AS SUCCESSOR

***Abstract:** The property is still its owner. With the death of the property owner, it becomes the property of others or the statutory or testamentary heir. It may be that there is no successor, to renounce inheritance, that the will is null and void, that is incapable or unworthy successor or the other. That the property would not be a "nobody" then appears as the successor state which is governed by the regulations of inheritance.*

***Keywords:** legacies, the testator, state, heirs, vakantna legacy, testament, property.*

UVOD

U praksi se dešava, istina rijetko, da se pojavi zaostavština bez nasljednika, jer nema lica iz reda zakonskih a i testamentarnih nasljednika. Ova zaostavština se zove vakantna zaostavština (bona vacantia). Zaostavština – bona vacantia se javlja u slučajevima kada je ostavilac testamentom isključio sve zakonske i nužne nasljednike, kada se svi nasljednici odreknu nasljeđa, kada je testament ništavan, a nema zakonskih nasljednika, te kada je nasljednik nesposoban ili nedostojan i u nekim drugim slučajevima. Republika Srpska ne može se odreći nasljeđa, a imovina koju nasledi postaje sastavni dio imovine Republike Srpske.¹⁴⁶

U praksi se dešavaju dvije mogućnosti: zaostavština se smatra ničijom stvari što dovodi do mogućnosti originalnog sticanja putem okupacije od strane i fizičkih i pravnih lica, druga mogućnost da zaostavština pripadne državi kao posljednjem zakonskom nasljedniku. Prva mogućnost se može ostvarivati kroz dva pravca:

- Zaostavština pripada državi na osnovu njenog suvereniteta: to je neko vrhovno pravo države da joj pripadne imovina ako ne može pripasti drugim licima. Vakantna zaostavština pripada državi u okviru čije teritorije se i nalazi.

- Država kao nasljednik u uporednom pravu

U modernim pravima državi pripada zaostavština bez nasljednika uz razlikovanje osnova sticanja, ali se ističu dva stanovišta:

- Država stiče zaostavštinu na osnovu okupacionog prava uglavnom kao jedini okupant¹⁴⁷ ili stiče tu imovinu na osnovu svoje vrhovne vlasti (na originaran način).

- Država stiče zaostavštinu ex jure hereditatis kao poslednji zakonski zastupnik (fiscus post omnes). Bitno je istaći postojanje i nepostojanje pravne veze između ostavioca i države. Ako veze nema onda nasljedno pravna priroda prava države na zaostavštinu je neodrživa.

Veza države i ostavioca se ogleda kroz državljanstvo ili prebivalište. Najbolje je ako se veza ostvaruje kroz oba statusa. Problem se pojavljuje kada su statusi ostavioca razdvojeni pa se kao nasljednici pojavljuju dvije države. Na dva načina se riješava ovaj problem tako što

imigracione države priznaju domicil ili da emigracione države prihvataju činjenicu državljanstva kao relevantnu vezu. Problem je i u slučaju kada se zaostavština nalazi u jednoj državi, a ostavilac ima prebivalište i državljanstvo u drugoj državi. Karakterističan je primjer Velike Britanije gdje zaostavština bez nasljednika pripada Kruni ili Vojvodstvu Lankasteru ili vojvodi od Karuvola.

Austrijsko pravo kaže da ako nema ovlaštenih lica za zaostavštinu, onda zaostavština kao dobro bez nasljednika pripada državi Austriji. U Francuskoj je pravno stanovište da država ima pravo na zaostavštinu bez nasljednika jer je protivno javnom poretku ostaviti stranoj državi dobra bez nasljednika, ako se nalaze na teritoriji Francuske, slično stanovište prihvata poljsko i rumunsko pravo. Njemački pravници smatraju da je država poseban prinudni nasljednik jer se ne može odreći svog nasljednog prava te dati negativnu izjavu, niti država može biti nedostojna za nasljeđivanje. I za državu važe sva pravila nasljednog prava. Država ima nasljedno pravni položaj, u osnovi isti kao bilo koji nasljednik u Švajcarskoj, Italiji, Rusiji, Švedskoj, Belgiji i dr.

ZAKONSKA REGULATIVA U SRBIJI, CRNOJ GORI I REPUBLICI SRPSKOJ PO PITANJU ZAOSTAVŠTINE BEZ NASLEDNIKA

Zakon o nasljeđivanju Srbije iz 1974 određuje da zaostavština bez nasljednika prelazi u društvenu svojinu, dok Zakon o nasljeđivanju Crne Gore iz 2008 kaže da zaostavština bez nasljednika postaje državna svojina. Shvatanje o javnopravnoj prirodi prava države otvara neka pitanja:

- U slučaju da je zaostavština predata fiktivnom nasljedniku država mora kao i svaki drugi nasljednik da putem nasljedničke tužbe zahtijeva utvrđivanje njenog prava na zaostavštinu.

- Kada postoji testament pozivaju se zakonski nasljednici ako nema istih poziva se nadležni državni organ.

- Ako država stiče zaostavštinu okupacijom na „ničijim stvarima“ kako objasniti njenu odgovornost prema ostaviočevim povjericima za njegove dugove.

¹⁴⁶ Zakon o nasljeđivanju, “Službeni glasnik Republike Srpske“ 1/09.

¹⁴⁷ Lazarević, V. (1938): Država kao zakonski nasljednik, Pravosuđe, Beograd, s.114.

Ako sud utvrdi da nema nasljednika ili se oni u roku ne jave¹⁴⁸ donijeće rješenje da se zaostavština preda opštini na čijoj teritoriji je ostavilac imao prebivalište ili boravište. Po Zakonu o nasljeđivanju iz 1995 ako nema drugih zakonskih nasljednika Republika Srpska nasljeđuje cjelokupnu zaostavštinu. Država se ne može odreći od nasleđa, jer poslije države nema niko drugi da prima predmete zaostavštine. Zaostavština postaje imovina države. Ako su nasljednici nepoznati država će dobiti imovinu na uživanje, dok se ne pojave nasljednici.¹⁴⁹

Zakon o nasljeđivanju u Republici Srpskoj objavljen u Službenom glasniku Republike Srpske broj 1/09 navodi da zaostavština bez nasljednika postaje svojina Republike Srpske, te se ne može odreći svoga prava na nasleđe. Zaostavština bez nasljednika postaje deo imovine Republike.

Kada su u pitanju autorska imovinska prava, ako iza ostavioca nisu ostali prvostepeni potomci, supružnik ili roditelji, ta prava nasljeđuje država.

ZAKLJUČAK

Zbog pravnog reda i sigurnosti svaka imovina pripada nekome, nema ničije imovine. Smrću lica, ako iza sebe nije ostavilo testament, tražiće se zakonski nasljednici. Ako se ne nađu ili ne pojave nasljednici sud će državu oglasiti nasljednikom, kako imovina ne bi propala ili bila uništena. Država mora prihvatiti zaostavštinu bez nasljednika. Država prihvatanjem imovine odgovara za ostaviočeve dugove do vrijednosti nasleđene imovine.

LITERATURA

1. Antić Oliver, Nasledno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2010;.
2. Antić Oliver, Država kao naslednik, Anali Pravnog fakulteta Beograd, 1991, br 1-3;
3. Lazarević, V., Država kao zakonski nasljednik, Pravosuđe, Beograd, 1938;
4. Zakon o nasljeđivanju Republike Srpske 1/09.

¹⁴⁸ Antić, Oliver (2010): Nasledno pravo, Službeni glasnik, Beograd, s. 162

¹⁴⁹ Antić, Oliver (1991): Država kao naslednik, Anali Pravnog fakulteta Beograd, br. 1-3, s. 19-27.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE (I SPECIFIČNOSTI) EKONOMSKOG I POLITIČKOG SISTEMA EVROPSKE UNIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Prof. dr Mladen Bodiroža
Mr Gordana Erić-Bodiroža
Mr Stevan Petković

***Apstrakt:** U tekstu koji slijedi naša pažnja biće usredsređena na analizu jednog broja najznačajnijih pitanja vezanih za specifičnosti i osnovna obilježja ekonomskog, političkog i pravnog sistema Evropske unije. Ujedno smo nastojali doći do nalaza koji bi se mogli iskazati jednim balansom. Znači da je polazna osnova naše analize bio složen sistem evropske unije kao „neobične pojave“ i specifičnosti nacionalnih političkih sistema zemalja članica, kao i jednog broja onih pitanja i sistema koja daju osnovno obilježje ukupne međunarodne politike. U tom smislu pošli smo od činjenice da je Evropska unija zajednica 27 država Evrope, utemeljene na zajedničkim interesima, institucijama i pravnim aktima država članica. zatim da se specifičnost političkog sistema temelji na kompleksnoj vezi između dvije naučne discipline: međunarodnih političkih i međunarodnih ekonomskih odnosa i naučne discipline istraživanje sistema, odnosno zajedničke spoljne i bezbjednosne politike, monetarne unije, zajedničke trgovine, pravnog sistema i više različitih institucija. S tim u vezi potražićemo odgovor na centralna pitanja, a to je kako u praksi funkcionišu svi dijelovi ovog izrazito složenog ekonomskog, političkog i pravnog sistema. Ovo posebno s obzirom na činjenicu što Evropska unije raspolaže mrežom različitih institucija, ekonomskih, političkih, pravnih, trgovinskih i dr. razgranatih po cijelom svijetu koje joj pomažu u oblikovanju i sprovođenju njenog kompleksnog ekonomskog i političkog sistema..*

Uz mnogobrojne strane ambasade akreditovane pri Evropskoj uniji u Briselu, Komisija ima više od 120 delegacija u trećim zemljama. Njihova je uloga razvijati bilateralne odnose sa narodima koji se znatno razlikuju u pogledu veličine i bogatstva, promovišući time politiku i vrijednosti Evropske unije. Osim čestih susreta svojih ministara i predstavnika u pralamentu, Evropska unija organizuje redovne sastanke na vrhu, jednom ili dva puta u toku jedne godine, s većim partnerima, kao što su Sjedinjene Američke Države, Japan, Rusija i Kanada, Zatim, Evropska unija svoja viđenja i stavove izlaže pred različitim multilateralnim institucijama, kao što su Ujedinjene nacije, Svjetska banka i Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju, s kojima se svestrano angažuje u osiguravanju zajedničkog cilja, a to je uspostavljanje mira i bezbjednosti u svijetu. Iz prethodnih na baš preciznih konstatacija proizilazi da sve ekonomske, pravne i političke promjene koje se događaju u svijetu zahtjevaju od Evropske unije, kao prvorazredne i kompleksne integracije, da stalno usavršava svoju spoljnu i unutrašnju politiku i strateške prioritete.

Ona to u suštini čini tako što širi i produbljuje svoje kontakte sa partnerima širom svijeta i uključujući političku, ekonomsku i trgovinsku dimenziju u te odnose u skoro svim zemljama svijeta, bilo da je riječ o zemljama tzv. "globalno bogatog Sjevera" ili "globalno siromašnog Juga".

Ključne riječi: *Evropska unija, politički sistem, pravosudna politika*

BASIC DATA (AND SPECIFICITY) of ECONOMIC AND POLITICAL SYSTEM EUROPEAN UNION WITH SPECIAL REFERENCE TO BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *In the following, our attention will be focused on the analysis of a number of significant issues related to specific and basic features of economic, political and legal system of the European Union. We have tried to reach findings that could show a balance. In basic, the starting point of our analysis was a complex system of the European Union as "an unusual occurrence" and the specific national political systems of member states, as well as a number of those issues and systems that provide the basic characteristic of the total international politics. In this sense, we started from the fact that the European Union as a union of 27 states of Europe, is based on common interests, institutions and legal acts of the Member States. Then, the specificity of the political system is based on a complex relation between the two scientific disciplines: international political and economic relations and scientific research discipline system, i.e. common foreign and security policy, monetary union, common trade, the legal system and a number of different institutions. Related to mentioned, we will discover the answer to the central question which is how in practice all parts of this extremely complex economic, political and legal system operate. This is especially due to the fact that the European Union has a network of different institutions, economic, political, legal, commercial and other, branched throughout the world which enables EU to design and implement complex economic and political system. Besides a numerous of foreign embassies accredited to the European Union in Brussels, the Commission has more than 120 delegations in third countries. Their role is to develop bilateral relations with nations that differ significantly in terms of size and resources, thereby promoting policies and values of the European Union. In addition to frequent meetings of ministers and their representatives in parliament, the European Union conducts regular summits, once or twice in a year, with larger partners such as the United States, Japan, Russia and Canada. Then, the European Union presents its views to different multilateral institutions such as the United Nations, the World Bank and the Organization for Security and Cooperation, with which is engage in achieving a common goal, which is to establish peace and security in the world. Previous statements indicates that all economic, legal and political changes taking place in the world requires from the European Union improvement of its foreign and domestic policy and strategic priorities. The way the EU does that is expanding and deepening its contacts with partners around the world and including political, economic and commercial dimension to these relationships in almost all countries of the world, whether it is a country of Global rich North or Global poor South.*

Keywords: *European Union, Political system, Judicial policy.*

UVOD

Evropska unija je zajednica 27 država Evrope, koja je utemeljena na zajedničkim interesima, institucijama i pravnim aktima država članica: jedinstvena valuta, zajednička odbrambena politika, saradnja u svim oblastima života i rada – sve to je obezbijeđeno Ugovorom o Evropskoj uniji i drugim propisima Unije. Političke, ekonomske i trgovinske aktivnosti Evropske unije ispoljavaju se u mnogim sferama, počev od politike bezbjednosti, zdravstva i ekonomske politike, do inostranih poslova i zajedničke odbrane.

U zavisnosti od razvijenosti svake zemlje pojedinačno, organizacija Evropske unije se razlikuje i u različitim oblastima. Ovo su osnovni razlozi zašto je Evropska unija definisana kao **federacija** u trgovini, monetarnim odnosima, poljoprivredi i zaštiti životne sredine;

konfederacija u socijalnoj i ekonomskoj politici, zaštiti potrošača, unutrašnjoj politici; i kao **međunarodna organizacija** u spoljnoj politici.

Glavna oblast na kojoj Evropska unija počiva jeste jedinstveno evropsko tržište, koje se bazira na carinskoj uniji, jedinstvenoj moneti (usvojenoj od strane 13 zemalja članica), zajedničkoj

poljoprivrednoj politici, zajedničkoj politici u sferi ribarstva i drugo. Evropska unija je najmoćnija svjetska, odnosno regionalna organizacija koja trenutno postoji u svijetu. U nekim oblastima gdje su države članice svoj suverenitet, odnosno dio nacionalnog suvereniteta prepustile Evropskoj uniji, može se reći da je Evropska unija i federacija i konfederacija. Unija nema pravo da premjesti dodatna ovlaštenja drugih članica na sebe bez dopuštenja određene države članice. Isto tako, određeni broj članica rukovodi samostalno svojim politikama od nacionalnog interesa, kao što su inostrani poslovi, odbrana, zajednička valuta i slično.

DEFINISANJE POLITIČKOG I EKONOMSKOG SISTEMA EVROPSKE UNIJE

Evropska unija kao specifičan ekonomski i politički sistem, ali ne i država

Gabriel Almond¹⁵⁰ i David Easton¹⁵¹ su prvi razvili formalne okvire za definiranje i analiziranje političkih i ekonomskih sistema. Većina savremenih ekonomista odbacuje funkcionalističke pretpostavke i velike teorijske ciljeve ovih projekata. Uprkos tome, definicije Almonda i Eastona su preživjele. Njihova osnovna karakterizacija demokratskih političkih sistema sastoji se od četiri glavna elementa:

1. Postoje stabilne i jasno definisane institucije koje služe za kolektivno donošenje odluka, kao i određena pravila koja uređuju odnose između tih institucija i unutar njih;
2. Građani i društvene grupe nastoje da ostvare svoje političke želje kroz politički sistem – direktno ili putem posredničkih organizacija poput interesnih grupa i političkih partija;
3. Kolektivne odluke u političkom sistemu imaju značajan uticaj na distribuciju ekonomskih resursa i alokaciju društvenih i političkih vrijednosti širom sistema;
4. Postoji neprestana interakcija između tih političkih ishoda, novih zahtjeva ka sistemu, novih odluka itd.

Evropska unija posjeduje sve ove elemente. Prvo, nivo stabilnosti i složenosti institucija u EU je daleko veći nego u bilo kom drugom

međunarodnom režimu. Osnovni institucionalni kvartet – Komisija, Vijeće, Evropski parlament i Sud pravde – osnovan je pedesetih godina. Niz ugovora i njihovih izmjena – Pariski ugovor iz 1952. godine (kojim je osnovana Evropska zajednica za uglj i čelik), Rimski ugovor iz 1958. godine (kojim su osnovane Evropska ekonomska zajednica i Evropska zajednica za atomsku energiju), Jedinostveni evropski akt iz 1987, Ugovor iz Maastrichta iz 1993. (Ugovor o Evropskoj uniji), Ugovor iz Amsterdama iz 1999, Ugovor iz Nice iz 2003. – dodjeljivali su tim institucijama sve širi obim izvršnih, zakonodavnih i sudskih ovlaštenja. Štaviše, institucionalne reforme su proizvele visoko razvijen sistem pravila i postupaka koji uređuju korišćenje tih ovlaštenja od strane institucije EU. Zapravo, EU ima vjerovatno složenija i u većoj mjeri formalizovana pravila odlučivanja nego bilo koji drugi politički sistem u svijetu. Drugo, kako su institucije EU preuzimale ovlaštenja u vršenju vlasti, sve veći broj grupa je pokušavao da ostvari svoje interese preko sistema – počevši od pojedinačnih korporacija i poslovnih udruženja do sindikata, grupa za zaštitu životne sredine, udruženja potrošača i političkih partija. Grupe sa najuticajnijim i u najvećoj mjeri institucionalizovanim položajem u sistemu EU jesu vlade država članica EU i političke partije od kojih se te vlade sastoje. Na prvi pogled, centralna pozicija nacionalnih vlada u sistemu čini da EU više liči na druge međunarodne organizacije, kao što su Ujedinjene nacije ili Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju. Ali u EU države članice nemaju monopol nad političkim zahtjevima. Kao u svim demokratskim uređenjima, zahtjevi unutar EU nastaju iz složene mreže javnih i privatnih grupa, od kojih se svaka nadmeće u uticanju na proces kreiranja i izvršavanja javnih politika, kako bi promovisala ili zaštitila sopstvene interese i želje. Treće, odluke Evropske unije su veoma značajne i njihove posljedice se osjećaju širom EU. Ono što je uprkos tome zanimljivo, jeste da EU ne drži „monopol nad zakonitom upotrebom prinude“. Zbog toga ona nije „država“ u tradicionalnom smislu te riječi. Ovlaštenje za upotrebu prinude i dalje je u rukama nacionalne vlasti država članica EU. Rani teoretičari političkog sistema su smatrali da politički sistem ne može da postoji bez države. Na primjer, Almond ističe:

Upotreba najviše, opsežne i zakonite prinude ja monopol država, a politički sistem se bavi jedinom

¹⁵⁰ Almond, G. A. (1956) „Comparing Political Systems“, Journal of Politics, 18(2):391-409.

¹⁵¹ 2. Easton, D. (1957) „An Approach to the Study of Political Systems“, World Politics, 9 (5):383-400

obimom, pravcem i uslovima koji utiču na upotrebu takve fizičke prinude.

Mnogi savremeni teoretičari društvenih nauka, međutim, odbijaju ovako sjedinjavanje države ekonomskog i političkog sistema. Na primjer, Badie i Birnbaum¹⁵² tvrde:

Državu treba razumjeti prije kao jedinstveni fenomen, inovaciju koja se razvila u okviru specifičnog geografskog i kulturnog konteksta. Stoga je pogrešno državu posmatrati kao jedini način upravljanja društvima u svim vremenskim periodima i svuda... Država je sa ovog stanovništva, jednostavno proizvod određene strukture političkih, ekonomskih i društvenih odnosa u zapadnoj Evropi između šesnaestog i sredine dvadesetog vijeka, kada je za djelotvornost vlasti bio potreban visok nivo centralizacije, diferencijacije, univerzalnosti i institucionalizacije. Drugim riječima, u drugačijem okruženju vlast i politika bi mogli da postoje bez klasičnog državnog aparata. Upravo je takva situacija u Evropi dvadeset prvog vijeka. Politički sistem EU je veoma decentralizovan i usitnjen, zasnovan na dobrovoljnom obavezivanju država članica i njihovih građana, oslonjen na niže organizacione jedinice (tj. postojeće nacionalne države) za administriranje prinude i drugih oblika državnih ovlašćenja.

Drugačije rečeno, evropska integracija je proizvela novi složen politički sistem. To je svakako bilo u vezi sa redefinisanjem uloge države u Evropi. No, EU može da funkcioniše kao pravi politički sistem bez postupnog preobražaja teritorijalne organizacije države, što nije slučaj sa evolucijom grada – države u nacionalnu državu u ranom modernom periodu evropske istorije. Prva suština politike EU leži u stalnoj interakciji unutar i između institucija EU u Briselu, između nacionalnih vlasti i Brisela, unutar različitih resora u nacionalnim vladama, u bilateralnim sastancima između vlada, kao i između privatnih interesnih grupa i zvaničnika nacionalnih vlasti u Briselu i na nacionalnom nivou.

Funkcionisanje ekonomskog i političkog sistema Evropske unije

Naredna slika prikazuje osnovne interese, institucije i procese u političkom sistemu EU (strelice pokazuju pravac veza: pune strelice

snažnu/direktnu vezu, a isprekidane strelice slabiju/indirektnu vezu).

Pri osnovi sistema nalaze se građani EU: državljani 27 država članica. Građani EU upućuju svoje zahtjeve ka sistemu EU kroz nekoliko kanala. Dvije glavne vrste posredničkih udruženja povezuju javnost sa procesom kreiranja i izvršavanja javnih politika EU. To su političke partije i interesne grupe. Na nacionalnim izborima građani biraju članove svojih nacionalnih parlamenata, koji zatim formiraju (i nadziru) vlade koje su predstavljene u Savjetu EU. Na evropskim izborima građani biraju članove Evropskog parlamenta.

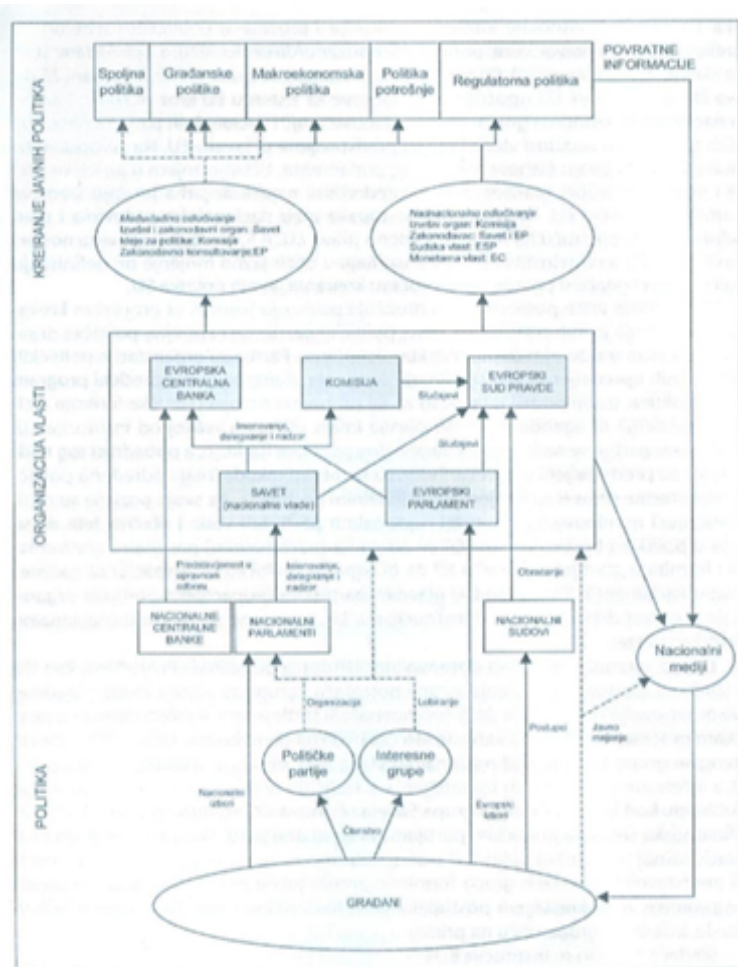
Članovi EP se biraju na partijskim platformama i formiraju „partijske grupe“ u EP da bi izgradili političku organizaciju za nadmetanje u Parlamentu. Interesne grupe su dobrovoljna udruženja pojedinačnih građana, kao što su sindikati poslovna udruženja, grupe potrošača i sl. Ove organizacije se formiraju da bi promovisale i štatile interese svojih članova o političkom procesu. Nacionalne interesne grupe lobiraju kod nacionalnih vlada ili se obraćaju direktno institucijama EU, a interesne grupe sličnih opredjeljenja iz različitih država članica udružuju snage u lobiranju kod Komisije, radnih grupa Savjeta i članova EP. Interesne grupe takođe daju finansijska sredstva političkim partijama kako bi one predstavljale njihove stavove o nacionalnoj i evropskoj politici. Sljedeće na redu su institucije EU i proces „vladanja“ unutar i između tih institucija. Savjet okuplja vlade država članica i organizovan je u nekoliko sektorskih savjeta nacionalnih ministara. On obavlja kako izvršne, tako i zakonodavne funkcije: utvrđuje srednjoročni i dugoročni program javnih politika i on je dominantni dom u zakonodavnom procesu EU.

Savjet obično odlučuje jednoglasno, ali koristi i sistem glasanja kvalifikovanim većinom (QMV) za izvjestan broj važnih pitanja (gdje se glasovi država članica ponderišu prema veličini države i potrebna je velika većina da bi se donijele odluke). Svaka vlada u Savjetu takođe bira svoje članove Komisije, a vlade kolektivno predlažu predsjednika Komisije. Druga glavna predstavnička institucija u EU jeste Evropski parlament. On ima različita ovlašćenja konsultovanja, izmjena i dopuna i veta u zakonodavnom postupku EU.

¹⁵² Birnbaum, P. And Badie, P. (1983) *The Sociology of the State* (Chicago, III.:University of Chicago Press)

Takođe može da daje amandmane na budžet EU. Nadzire korištenje izvršnih ovlaštenja od strane Komisije i Savjeta, izjašnjava se o prijedlogu Savjeta za predsjednika Komisije i o cijelom kolegijumu Komisije i ima ovlaštenje da svojim negativnim glasom opozove Komisiju. Evropsku komisiju čini politički kolegijum 27 komesara (po jedan iz svake države članice) i birokratija od 36 generalnih direktora i drugih administrativnih službi. Komisija je odgovorna za pokretanje prijedloga javnih politika i praćenje sprovođenja javnih politika nakon njihovog usvajanja, te stoga predstavlja glavni izvršni organ EU.

Najviši sudski organ je Evropski sud pravde (ECJ), koji tijesno saraduje sa nacionalnim sudovima u nadgledanju sprovođenja prava EU. Evropska unija takođe ima i nezavisnu monetarnu vlast – Evropski sistem centralnih banaka – koji se sastoji od Evropske centralne banke (ECB) i centralnih banaka država članica Ekonomske i monetarne unije (EMU).

Ove institucije proizvode pet vrsta javnih politika: **Regulatorne politike:** pravila o slobodnom protoku roba, kapitala i ljudi na jedinstvenom tržištu i tiču se harmonizacije mnogih nacionalnih standarda proizvodnje, kao što su ekološke i socijalne politike te zajedničke politike zaštite konkurencije;

Politike javne potrošnje: odnose se na transfer finansijskih sredstava putem budžeta EU i obuhvataju Zajedničku poljoprivrednu politiku, socioekonomske i regionalne kohezione politike i politike istraživanja i razvoja;

Makroekonomske politike: ostvaruju se unutar EMU, pri čemu ECB upravlja ponudom novca i politikom kamatne stope, dok se Savjet bavi politikom deviznog kursa i koordinacijom i nadzorom nad nacionalnim poreskim politikama i politikama zapošljavanja;

Građanske politike: pravila kojima se proširuju i štite ekonomska, politička i socijalna prava građana EU;

Spoljne politike: imaju za cilj da obezbijede da EU govori jedinstvenim glasom na svjetskoj sceni, a obuhvataju trgovinske politike, ekonomske odnose sa inostranstvom, Zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku i Evropsku sigurnosnu i odbrambenu politiku.

U EU postoje dva osnovna procesa kreiranja ovih politika. U prvom se politike (regulatorna, politika javne potrošnje) usvajaju kroz nacionalne procese. U njima je Komisija izvršna vlast (sa monopolom nad pokretanje javnih politika); zakonodavstvo se usvaja kroz dvodomni postupak između Savjeta i EP; pravo ima neposredno dejstvo i nadređeno je nacionalnom pravu, a ECJ ima puna ovlaštenja sudske kontrole i donošenja presuda. U drugom, većina politika (makroekonomska, građanska i spoljna) se usvaja kroz međuvladine procese. U njima je Savjet glavni izvršni i zakonodavni organ; Komisija može da proizvodi ideje za javne politike, ali joj je pravo inicijative ograničeno; EP ima pravo da Savjet konsultuje, a ovlaštenja ECJ u sudskoj kontroli su sužena.

Konačno, postoje povratne informacije između javnih politika koje proizilaze iz sistema EU i novih zahtjeva građana usmjerenih ka sistemu. No, karika povratnih informacija u EU je relativno slaba u poređenju sa drugim političkim sistemima. Građani EU dobijaju najveći dio informacija o javnim politikama EU i procesima koji se odvijaju unutar sistema vlasti EU iz nacionalnih novina,

radija i televizije, prije nego iz panevropskih medijskih kanala. Pored toga nacionalni mediji teže da se usredotoče na nacionalnu vlast i politiku prije nego na evropsku politiku. Stoga su nacionalne elite glavni „cenzori“ evropskih vijesti: one odlučuju koje su informacije važne i kako ih treba „zavrtjeti“ u nacionalnom eteru. Jedino one društvene grupe koje imaju neposredan kontakt sa institucijama EU mogu da zaobiđu filtriranje informacija o EU, koje vrše nacionalne elite.

SISTEMI ORGANIZACIJA VLASTI U EVROPSKOJ UNIJI

Struktura i politika izvršne vlasti

Kako je Evropska unija evoluirala, vlade država članica delegirale su Evropsku Komisiju značajne nadležnosti političkog vođstva, sprovođenja i uređivanja javne politike. Rezultat toga je „dvojna izvršna vlast“, gdje Savjet i Komisija dijele dužnosti „vlade“. Ovakvo institucionalizovano razdvajanje može ponekad da dovede do zastoja, kao što je slučaj u drugim sistemima dvojne izvršne vlasti.¹⁵³

Međutim, konsenzus i stabilnost su obezbijedjeni kroz podjelu posla, gdje Savjet upravlja dugoročnim pitanjima, a Komisija kratkoročnim, kao i kroz veoma razvijene mehanizme za upravljanje diskrecionim pravima komisije, kao što je komitologija. Savjet je sastavljen od ministara iz vlada država članica. Imajući u isto vrijeme i izvršnu i zakonodavnu vlast, Savjet je centar odlučivanja u Evropskoj uniji.¹⁵⁴ Savjet izvršnu vlast čini na četiri osnovna načina:

1. Prilikom reformi ugovora, Savjet postavlja dugoročne ciljeve javnih politika EU i prenosi nadležnosti Komisiji kako bi ovi ciljevi bili ostvareni;
2. Evropski savjet (šefovi vlada) postavlja srednjoročne prioritete javnih politika EU i, preko „otvorenog metoda koordinacije“, nadgleda nacionalnu makroekonomsku politiku država članica;
3. Države članice su odgovorne za sprovođenje zakonodavstva EU kroz svoju sopstvenu birokratiju;
4. Vlade država članica u saradnji sa Komisijom

upravljaju svakodnevnim administriranjem javnih politika EU putem sistema komitologije. Prva dva načina odnose se na političke (liderske) aspekte izvršne vlasti, a treći i četvrti na njene administrativne (izvršne) aspekte. Uobičajena praksa u Savjetu, prilikom vršenja ovih nadležnosti, jeste da se odlučuje konsenzusom (što je moguće bliže jednoglasnosti) i svaka vlada može blokirati donošenje odluke ukoliko je ona protivna njenim interesima.

Komisija ima nekoliko nedležnosti:

1. Predlaže ideje javnih politika za srednjoročni razvoj EU;
2. Predlaže zakonodavne akte i arbitrira u zakonodavnom procesu;
3. Predstavlja Evropsku uniju u bilateralnim i multilateralnim trgovinskim pregovorima;
4. Donosi pravila i uredbe;
5. Upravlja budžetom EU;
6. Kontrolise sprovođenje primarnih odredbi ugovora i sekundarnih zakonodavnih akata.

Da bi obavljala ove dužnosti, Komisija je organizovana veoma slično nacionalnoj vladi, tako da obuhvata izvršno jezgro (Kolegijum komesara) koje je usmjereno na političke zadatke (prva, druga i treća stavka na listi), birokratiju (generalni direktorati) koja izrađuje nacрте zakonodavnih akata, obavlja administrativne poslove i neke regulatorne zadatke (stavke dva, četiri, pet, šest) kao i mrežu kvaziautonomnih agencija koje obavljaju različite regulatorne i zadatke nadgledanja (posebno stavka šest). Na političkom nivou, komesari EU čine Kolegijum komesara. Prema ugovoru iz Rima iz svake države članice dolazila su po dva komesara, a iz srednjih i malih država po jedan. Međutim, prema ugovoru iz Nice i nakon proširenja EU, iz svake države članice dolazi po jedan komesar. U osnovi velike države članice su prihvatile da izgube po jednog od svojih komesara u zamjenu za više glasova u Savjetu u zakonodavnom postupku.

Ispod kolegijuma komesara, hijerarhijski se nalazi birokratija EU, sastavljena od 36 generalnih direktora i drugih službi. Generalni direktorati su u organizacionom smislu jednaki vladinim ministarstvima u nacionalnim administracijama i vrše niz istih funkcija.

Svaki generalni direktorat zadužen je za iniciranje i upravljanje javnom politikom u određenoj oblasti, a nadležnost generalnih direktorata

¹⁵³ Blondel, J., (1984) Dual Leadership in the Contemporary World

¹⁵⁴ Wessels, W. (1991) The EC Council The Community Decisionmaking Center

uglavnom su usklađene sa nadležnostima komesara.

Komisija takođe nadgleda rad mnogih nezavisnih evropskih agencija. Nadležnost sadašnjih agencija svrstavaju se u četiri široke kategorije:¹⁵⁵

Prvo, Agencije koje olakšavaju funkcionisanje jedinstvenog tržišta tako što pružaju usluge pojedinim industrijskim sektorima: Služba za harmonizaciju u unutrašnjem tržištu, Služba Zajednice za raznovrsnost biljaka, Evropska agencija za evaluaciju medicinskih proizvoda, Evropska agencija za sigurnost moreplovstva i Evropska agencija za sigurnost vazduhoplovstva;

Drugo, Agencije koje kroz mrežu nacionalnih partnera prikupljaju i distribuiraju informacije u pojedinim oblastima javnih politika: Evropska agencija za zaštitu životne sredine, Evropski centar za praćenje droga i ovisnosti od droga, Evropski centar za praćenje rasizma i ksenofobije, Evropska policijska služba, Satelitski centar Evropske unije i Evropski institut za sigurnosne studije;

Treće, Agencije koje promovišu saradnju između privrede i sindikata sa ciljem da se u pojedinim oblastima postignu kolektivni ugovori na evropskom nivou; Evropski centar za razvoj profesionalnog obrazovanja, Evropska fondacija za unapređenje životnih i radnih uslova i Evropska agencija za sigurnost i zdravlje na poslu;

Četvrto, Agencije koje izvršavaju pojedine programe i zadatke za EU – Evropska fondacija za obuku, Prevodilački centar za organe EU i Evropska agencija za rekonstrukciju.

Prilikom sprovođenja zakonodavnih akata EU, Komisija nema potpunu slobodu u oblikovanju konačnih rezultata. Savjet je kreirao jedan složen sistem komiteta sastavljenih od funkcionera nacionalnih vlada koji kontrolišu izvršne mjere Komisije¹⁵⁶. Ovo je poznato kao komitologija. Prema nekim od procedura sistema komitologije postoji podjela vlasti, gdje zakonodavci (vlade) mogu da kontrolišu izvršnu vlast (Komisiju). Prema drugim procedurama, međutim, komitologija je kreirala fuziju vlasti, gdje vlade država članica nameću svoje želje Komisiji i na taj način vrše i zakonodavnu i izvršnu vlast. Sistem

komitologije je ustanovljen odlukom Savjeta u julu 1987. godine (1987/373EEC), a reformisan odlukom Savjeta u junu 1999. godine (1999/468EC). Odlukama su ustanovljene tri vrste komiteta – savjetodavni, upravljački i regulatorni – kao i set pravila kojima se uređuje njihovo funkcionisanje. U svom izvještaju o aktivnostima komiteta komitologije iz 2000. godine, Komisija je nabrojala 224 različita komiteta.¹⁵⁷

Sastav komiteta zavisi od njihove uloge: komiteti koji su sastavljeni od nacionalnih službenika nedgledavaju sprovođenje zakonodavnih akata; privremeni komiteti sastavljeni od predstavnika privatnih interesnih grupa razmatraju pitanja za koja Komisija smatra da su neophodne šire konsultacije; komiteti sastavljeni od naučnika i stručnjaka savjetuju o tehničkim pitanjima. Prema savjetodavnoj proceduri Komisija ima najveći stepen slobode. Ova procedura se koristi u većini oblasti koje spadaju pod politiku konkurencije EU. Upravljačka procedura se najčešće koristi u oblasti Zajedničke poljoprivredne politike i u većini drugih oblasti javne potrošnje, kao što su regionalna politika, istraživanje i razvojna pomoć. Regulatornu proceduru je razvio Savjet u kasnim šezdesetim godinama u oblastima izvan poljoprivredne politike u kojima su vlade država članica željele da imaju veću kontrolu nad Komisijom nego što je bilo predviđeno procedurama savjetodavnog i upravljačkog komiteta. Ova procedura se sada koristi u oblastima kao što su sigurnost životinja, biljaka i životnih namirnica, zaštita životne sredine i saobraćaj. Na kraju, izmjenama iz 1999. godine, Odluke o komitologiji usvojene 1987. godine, ustanovljene su još dvije procedure prema kojima Savjet ima konačno pravo veta. Prvo, Komisija može preduzeti zaštitne mjere kako bi zaštitila interese EU ili države članice, obično za pitanja iz oblasti Zajedničke trgovinske politike. Drugo, u pojedinim slučajevima Savjet ima pravo da samostalno obavlja izvršne funkcije.

Organizacija zakonodavstva u Evropskoj uniji

EU ima klasični dvodomni zakonodavni sistem u kojem Savjet predstavlja „države“, a Evropski parlament „građane“. Nasuprot mnogim drugim zakonodavnim sistemima, u slučaju Evropske

¹⁵⁵ Majone, G. (2002) „Functional Interest: European Agencies“, in J. Peterson and M. Shackleton (eds), *The Institutions of the European Union* (Oxford: Oxford University Press).

¹⁵⁶ Vos, E (1997) „The Rise of Committees“, *European Law Journal*, 3(3):210 -29

¹⁵⁷ European Commission (2002) Report on the Working of the Committees During 2000. Official Journal No. C37. 2002, Item 2 (Luxembourg Office for Official Publication of the European Union).

unije, u procesu donošenja propisa Savjet ima jaču ulogu od parlamenta. Ipak, u slučaju usvajanja propisa po proceduri „saodlučivanja“ Evropski parlament i Savjet zajednički usvajaju propis. Konačno, uprkos činjenici da su glavni učesnici u Savjetu države, a u Parlamentu političke partije, unutrašnja politika i politička organizacija u ova dva doma je vrlo slična. Slika na sljedećoj strani prikazuje detalje o glavnim zakonodavnim procedurama Evropske unije: konsultacije, saradnje i saodlučivanja. Evropska unija je razvila dobro osmišljen i djelotvoran zakonodavni sistem. Savjet i Evropski parlament su sposobni da se nose sa tehničkim zadatkom uređivanja jedinstvenog tržišta, kao i da pomire različite državne, sektorske i društvene interese, koji su pogođeni procesom harmonizacije tržišta država članica. Kako bi odgovorili na ove izazove Savjet i EP su se razvili u visoko organizovane i decentrilizovane zakonodavne domove sa tendencijom da upravljaju radije putem konsenzusa nego konkurencije i podjela. No, ovo je ipak funkcionalistička logika: zakonodavna složenost i plurizam interesa dovode do zakonodavne specijalizacije i konsenzusa.

Savremeni teoretičari zakonodavnog ponašanja vide unutrašnju organizaciju Savjeta i Evropskog parlamenta i process njihovog pregovaranja i stvaranja koalicija kao proizvod racionalnog interesa zakonodavaca u EU – vlada u Savjetu i partijskih grupacija i članova u Parlamentu. Vlade određuju predsjedavajućeg Savjeta, a članovi Parlamenta biraju rukovodeće strukture Parlamenta kako bi uticali na utvrđivanje dnevnog reda.

Poput toga, sektorski savjeti i odbori EP omogućavaju učesnicima zakonodavnog procesa sa sličnim interesima i/ili neformalnim zahtjevima da monopolišu zakonodavni plan u određenoj oblasti, dok partijske grupacije omogućuju članovima EP i nacionalnim delegacijama koji imaju slične želje, da smanje transakcione troškove stvaranja koalicija i skupljanja informacija. Konzensus i prevelike većine u koalicijama i Savjetu i EP-u su, takođe, manje rezultat različitih društvenih interesa, a više posljedica institucionalnih pravila i političkih ciljeva učesnika. Neformalna velika koalicija Evropske narodne stranke i Partije evropskih socijalista u Evropskom parlamentu je rezultat potrebe za apsolutnom većinom u Parlamentu prilikom čitanja u najbitnijim zakonodavnim procedurama.

Postoje slični politički ciljevi ove dvije grupacije o mnogim pitanjima iz nadležnosti Evropske unije. Potreba za jednoglasnošću i strah od izolacije obezbjeđuje konsenzus u Savjetu. Konačno, stalna atmosfera suprostavljanja, institucionalnim interesima i političkim ciljevima, oličena je u dvodomnoj interakciji Savjeta i Evropskog parlamenta. Od prvog trenutka kada je prvi Parlament izabran na direktnim izborima, Parlament je pokušao da maksimalizuje svoj uticaj na zakonodavni proces: na primjer, prijetnjom da će spriječiti svaki pokušaj Savjeta da djeluje unilateralno prema verziji procedure saodlučivanja, definisane Ugovorom iz Maastrichta. Evropski parlament nije uvijek pobjeđivao, ali u poređenju sa mnogim nacionalnim parlamentima u Evropi, bio je vrlo uspješan u nastojanjima da Savjet i Komisija private amandmane na prijedloge propisa i u nastojanju da postepeno ojača sopstvenu poziciju i moć. Kao rezultat toga, u relativno kratkom vremenskom periodu, Evropska unija je evoluirala u nešto što bi bilo prepoznatljivo posmatraču dvodomnih parlamenata u drugim demokratskim političkim sistemima. Kao i svi zakonodavci, vlade država članica EU i članovi EP promovišu usvajanje zakonodavstva koje će zadovoljiti njihove birače i grupe koje ih podržavaju, koje unapređuju njihove ideološke ciljeve, a da bi ostvarili ove ciljeve, organizuju svoje institucije i takmiče se tj. saraduju međusobno slično kao što se to radi i u drugim zakonodavnim sistemima.

Pravosudna politika

Nijedan sporazum, ustav, propis ili izvršna odluka ne može da predvidi sve eventualne mogućnosti koje se mogu dogoditi; to su uvijek nepotpuni akti. Sudovi, često mogu da koriste svoje diskrecione odluke da bi oblikovali politički ishod, izvan očekivanja zakonodavaca. Borba između namjere zakonodavaca i diskrecije suda je ono što politolozi nazivaju „pravosudna politika“. Ona je posebno zanimljiva u Evropskoj uniji, gdje njen elastični ustav i priroda pravnih instrumenata omogućuju Evropskom sudu pravde (ECJ) i nacionalnim sudovima visok stepen diskrecije.

„Pravo EU“ (koje će se ovdje koristiti kao skraćenica za pravne akte evropskih zajednica i Evropske unije) čini poseban pravni sistem koji je odvojen, ali blisko povezan sa međunarodnim pravom i pravnim sistemima država članica

Evropske unije i potiče iz tri glavna izvora.¹⁵⁸ Postoje prvo, „primarni“ akti između država članica Evropske unije. Oni obuhvataju Pariski ugovor, Rimski ugovor, Ugovor o spajanju (kojim je stvoren jedinstveni institucionalni okvir), Jedinstveni evropski akt, Ugovor o Evropskoj uniji (Ugovor iz Maastrichta), ugovori kojima se mijenja Ugovor o Evropskoj uniji (ugovori iz Amsterdama i Nice), četiri ugovora o pristupanju, dva budžetska ugovora i različite konvencije kojima se mijenja osnova institucionalna struktura Evropske unije. Drugo, „sekundarni“ zakonodavni i izvršni akti Savjeta, Evropskog parlamenta i Komisije, koji poističu iz članova Ugovora. Član 249.

Ugovora o Evropskoj uniji definiše pet vrsta sekundarnih akata:

1. Uredbe, imaju opštu primjenu i obavezujuće su kako za Evropsku uniju tako i za države članice;
2. Uputstva, namijenjena su određenom broju država članica i obavezujuća su u smislu rezultata koji treba ostvariti, a vlasti država članica ih moraju uvesti u nacionalni pravni sistem;
3. Odluke, usmjerene sa državama članicama pravnim ili fizičkim licima i obavezujuće su u cijelosti;
4. Preporuke, mogu biti upućene bilo kojoj državi članici ili građaninu, ali nisu obavezujuće;
5. Mišljenja, imaju istu snagu kao i preporuke.

Ovim, formalnim, pisani izvorima prava, dodaju se „opšti principi prava“. Kao i u svim pravnim sistemima, primarni i sekundarni izvori prava ne mogu da razriješe sva pravna pitanja koja se pojeve. Član 220. Ugovora o Evropskoj uniji nalaže Evropskom sudu pravde da obezbijedi poštovanje „prava“, što je Evropski sud pravde protumačio na slijedeći način: kada primjenjuje primarne i sekundarne akte, može primjenjivati opšte pravne principe izvedene iz osnovnih principa Evropske unije (izražene u drugim članovima Ugovora ili u preambuli) ili iz ustava država članica.

Postoje četiri osnovne vrste principa:

Principi administrativne i pravne zakonitosti, koji potiču iz pravnih različitih država članica, poput „pravne sigurnosti“ (zakoni koji se ne mogu primjenjivati retroaktivno i stranka može imati legitimna očekivanja vezana za aktivnost (EU),

¹⁵⁸ Hartley, T.C. (2003) *The Foundation of European Law*, 5th edn (Oxford; Clarendon Press).

„proporcionalnosti“ (sredstva da se postigne cilj moraju biti odgovarajuća) i „proceduralne pravičnosti“ (poput prava da se bude saslušan i pravo na povjerljivost odnosa klijent – advokat; Princip ekonomskih sloboda, koji proizilazi iz Ugovora EU i uključuje „četiri slobode“ (slobodan protok roba, usluga, kapitala i radnika), slobodi trgovine i slobodnu konkurenciju; Princip osnovnih ljudskih prava, koja nisu definisana Ugovorom o EU, ali se nalaze u ustavima većine država članica, Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (Savjet Evrope) i u Povelji o osnovnim pravima Evropske unije; Princip političkih prava, koji je uveden deklaracijama država članica i odnosi se na Ugovor o EU, poput „transparentnosti“ (pristupa informacijama) i supsidijarnosti (Evropska unija može da djeluje samo u onim oblastima koje nisu obuhvaćene ugovorima, ako cilj ne može biti adekvatno postignut djelovanjem na nivou država članica).

Da bi primijenile ove izvore prava, države članice su osnovale Evropski sud pravde u Luksemburgu (ne treba ga miješati sa Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, koji je sud Savjeta Evrope). Evropski sud pravde ima po jednog sudiju iz svake države članice i osam opštih pravobranilaca.

Kako je određeno Ugovorom o stvaranju Evropske unije, Evropski sud pravde ima nadležnost u tri glavne oblasti.¹⁵⁹ Prvo, sprovodi postupak protiv država članica u vezi sa tužbama zbog popuštanja da ispoštuju obaveze preuzete iz Ugovora o osnivanju EU i obaveza proisteklih iz sekundarnog zakonodavstva EU.

Drugo, Evropski sud pravde, kao i mnogi nacionalni ustavni sudovi, ima ovlaštenja da sprovodi sudsku kontrolu zakonitosti zakonodavnih i izvršnih akata. Na osnovu člana 230., Evropski sud pravde može vršiti kontrolu zakonitosti akata (izuzev preporuka i mišljenja) Savjeta, Evropskog parlamenta, Komisije i Evropske centralne banke, i akte Evropskog parlamenta koji proizvode pravni efekat na treća lica.

Treće, prema članu 234. Evropski sud pravde ima nadležnost da daje odgovore na prethodna pitanja koja su mu uputili sudovi država članica. Prema

¹⁵⁹ Weatheril, S. And Beamumont, S. (2004) *EU Law: The Essential Guide to the Legal Workings of the European Union*, 4th edn (London Peguin).

ovoj proceduri svi nacionalni sudovi mogu pitati Evropski sud pravde za odgovore na pitanja koja se tiču slučajeva koji se nalaze pred nacionalnim sudom, a koji su vezani za neki aspekt prava Evropske unije. Evropski sud pravde ima nadležnost i u drugim oblastima u kojima se godišnje pojavi mali broj slučajeva. Ovo uključuje: tužbe za naknadu štete koje pokreće država članica ili privatno lice protiv institucija EU (član 235) i radne sporove između institucija Evropske unije i zaposlenih (član 236).

Rimski sporazum je stvorio novi pravni sistem, moćan nadnacionalni sud koji obezbjeđuje funkcioniranje sistema. Pa ipak, kada su potpisali sporazum, „očevi osnivači“ Evropske unije vjerovatno nisu bili svjesni dugoročnih posljedica svojih djela: postepene konstutualizacije Evropske unije kroz funkcioniranje pravnog sistema i putem presuda Evropskog suda pravde.

PRAVNA TEKOVINA EVROPSKE UNIJE (*acquis communautaire*)

Cjelokupno postojanje i funkcionisanje Evropske unije počiva na zakonima. Skup važećih zakona, politika i djelatnosti Evropske unije naziva se *acquis communautaire* ili pravna tekovina Evropske unije. On u stvari predstavlja jasan zahtjev za harmonizacijom odnosa među članicama.

U toku 2002. godine broj ovih propisa je povećan za oko 2340. Bitno je istaći da većina propisa ima ograničeno vremensko trajanje. Skoro pola vijeka utrošeno je na stvaranje pravne tekovine Evropske unije što je dovelo do toga da je Evropska unija suviše opterećena pravnom regulativom. Evropska komisija nije jedini krivac tome zbog toga što je veliki broj zakona donijet na inicijativu zemalja članica Evropske unije, Evropskog parlamenta, Savjeta ministara i drugih. Kada se malo bolje analizira pravna regulative Evropske unije, postavlja se pitanje jesu li evropske ekonomije sposobne da izvrše takve promjene koje se zahtjevaju od *acquis*. Evropski savjet iz Lisabona je postavio cilj za ovu deceniju, a on podrazumijeva da Evropska unija postane najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija znanja.

ZAJEDNIČKA VANJSKA I SIGURNOSNA POLITIKA

Zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici (engl. CFSP¹⁶⁰) Evropske unije, i pored njenog značaja, mjesta i uloge u ukupnoj integraciji, često se davao tretman sporednog značenja. Ovo pitanje, s obzirom na njegovu kompleksnost, zaslužuje izuzetnu pažnju, posebno kada se ima na umu činjenica da su u evropskoj integraciji još od njenog osnivanja pa sve do sada prisutne „dvije struje“, odnosno zagovornici „Evrope građana“ i „Evrope nacija“ i kada se stave na probu, nacionalni ciljevi izgleda da preovladavaju u odnosu na pristalice koje se zalažu za upravljanje zajedničkom evropskom vanjskom i sigurnosnom politikom.

Pa ipak, i pored svih prisutnih teškoće i razmimoilaženja, krajem devedesetih godina ubrzavaju se na uspostavljanju zajedničke vanjske i sigurnosne politike.¹⁶¹ Zajednička vanjska i sigurnosna politika (CFSP) i Evropska politika o sigurnosti i odbrani (ESDP) utemeljene su na zakonskim aktima, uključujući pravno obavezujuće međunarodne sporazume, i na političkim dokumentima. *Acquis* sadrži političke deklaracije, aktivnosti i sporazume. Države članica moraju biti u mogućnosti da održavaju politički dijalog u okviru CFSP, o skladu sa izjavama EU, da uzmu učešća u aktivnostima EU i da primijeni dogovorene sankcije i restiktivne mjere. Od države kandidata se zahtijeva da se, što je više moguće, usaglasi sa izjavama EU, i da primijeni sankcije i restiktivne mjere kada i gdje se one trebaju primijeniti. Prema tekstu ugovora iz Nice odbrambena politika se smatra jednim od zadataka Evropske unije o kojima donosi odluke Evropski savjet. Od država članica se očekuje da ih sprovode u skladu sa svojim ustavnim rješenjima. Naglašava se potreba vođenja računa o specifičnim obavezama onih koje pripadaju NATO-u, ali i ostalih čije su obaveze drugačije. Prihvata se orijentacija država članica na saradnju u oblasti naoružavanja. Bitno je podvući da ova aktivnost Evropske unije ne bi smjela da bude suprotna ili čak usporavajuća smetnja bilateralnoj saradnji, kad je riječ o dvije ili više članica Evropske unije i Atlantskog saveza, ali pod

¹⁶⁰ CFSP (engl.) u smislu terminološkog značenja je naziv za zajedničku sigurnosnu i vanjsku politiku Evropske unije.

¹⁶¹ Bodiroža, M. „EVROPSKA UNIJA“, Ekonomski fakultet, Brčko, 2006.

posebnim uslovima da to ne utiče negativno na razvoj ukupne politike bezbjednosti i odbrane utvrđene Ugovorom u Nici.

Iz svega navedenog je očigledno da se ne može računati na neke promjene u odnosu na zajednički evroatlanski pristup saradnji Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije, i ulozi NATO-a u doglednom vremenskom periodu. To je realnost od koje se ne može pobjeći bez obzira na sve negativne posljedice kojih je bilo, i kojih će neizbježno i dalje biti, ukoliko se politika ovih sila formira i sprovodi ne vodeći pri tome računa o interesima svih zainteresovanih strana. Model integracije po kome je koncipirana i utemeljena integracije je 1957. godine Evropska ekonomska zajednica, sada Evropska unija, bilo da je riječ o političkim, ekonomskim ili drugim¹⁶² segmentima savremenog života zasnovanog na demokratskom razvoju i zaštiti ljudskih prava i sloboda unutar pojedinih zemalja zaslužuje punu podršku. To nije slučajno što je Evropska unija postala privlačna svim zemljama starog kontinenta. Ovo posebno što bez povoljnih političkih uslova ostvarenje tog cilja nije moguće. To je, u stvari, i osnovni preduslov koji bez konstruktivnog doprinosa same Evropske unije neće biti ispunjen. Znači, da je opravdano nadati se da će sa uspješnim konsolidovanjem međunarodnih odnosa u Evropi kao cjelini Evropska unija biti u stanju da izvrši istorijski zadatak koji u ovom pogledu stoji pred njom.

PROCES O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU U EU REGIONA JUGOISTOČNE EVROPE

Kada je riječ o procesu pridruživanja, odnosno pripremi zemalja Jugoistočne Evrope u koje spada i Bosna i Hercegovina, to je u stvari dugoročni proces, ali moglo bi se reći i strateška politika Evropske unije prema zemljama koje pripadaju ovom regionu, a to su:

Albanija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Makedonija, Crna Gora, Hrvatska (koja polovinom 2013. godine postaje punopravna članica EU). Ovaj stav o procesu stabilizacije i pridruživanja uspostavljen je na prijedlog Evropske komisije 1999. Godine, koji je Evropska unija od tada do prve polovine 2013. Godine više puta razmatrala i davala istom novu podršku i sadržinu. Suštinu ovih procesa čine ekonomski i politički kriterijumi koje Evropska unija

ultimativno postavlja prema svakoj zemlji kandidatu koja želi da postane članica EU i isti se moraju striktno pridržavati. No kao osnovni elementi procesa stabilizacije i pridruživanja postavljeni u tri oblika:

Prvi, ugovorni odnosi- sporazum o stabilizaciji i pridruživanju nazvani kao nova vrsta ugovornih odnosa,

Drugi, razvoj privrednih odnosa, oličeni kao tzv. asimetrična liberalizacija trgovine uvoženjem autonomnih trgovinskih mjera,

Treći, finansijska pomoć, to je u stvari pomoć zajednice u obnovi i razvoju i stabilizaciji ili kako se često naziva Instrument predpristupne pomoći i dr.

Međutim na kraju je značajno podsjetiti da u posljednjim godinama su višestruko primjetni neujednačeni stavovi i kriterijumi prema zemljama kandidatima koje pripadaju regionu Jugoistočne Evrope, koji su skoro kočnica, a ne podsticaj. Na to sve imaju ne mali uticaj posljednja događanja koja su prisutna u EU jer je očito da ova zajednica već duži period nije ono što je prethodno bila i što to nije ni zajenica ravnopravnih prosperitetnih i solidarnih država, što se posebno očituje nakon usvajanja zajedničke valute, a posebno događaja oko pripreme za donošenje prvoga ustava koji je trebao da postane temelj država Evrope (Evropa država). Ovdje se zatim postavlja značajno i nezaobilazno pitanje, a to je svjetska ekonomska kriza i njen odraz na Evropsku uniju. Kao ključni primjer u kome su se načle članice EU Grčka, Portugal, Španija i najnoviji događaji na Kipru. Posebno bi nas daleko odvelo ako bi se odlučili vršimo komparaciju prema kriterijumu evropske razvijenosti u okviru zemalja članica EU. Primjera radi: Njemačke i Francuske i na drugoj strani Rumunije i Bugarske. Zatim pitanje šta je to polazište za jednu zemlju koja želi članstvo u EU i cilj je uz ispunjenje potrebnih uslova određen period priprema i koliko on traje. To je glavna nepoznanica za zemlje regiona Jugoistočne Evrope a posebno za Bosnu i Hercegovinu. I na kraju postavlja se pitanje da li su kriterijumi koji treba da se ispune mogući i realni i da li bi isti kriterijumi koji se postavljaju od EU mogli biti ispunjeni ili ne, ako bi se postavili sada pred većinu zemalja članica EU. Odnosno da ni jedna od starih zemalja članica ne bi ispunila kada bi se ponovo kandidovala za prijem u članstvo. Ovo znači da je nemoguće predvidjeti kada će i u kom

¹⁶² Bodiroža, M. „EVROPSKA UNIJA“, Ekonomski fakultet, Brčko, 2006.

vremenskom periodu Bosna i Hercegovina postati članica Evropske unije.

ZAKLJUČAK

Evropska unija početkom 2007. godine je zajednica 27 država članica. Kao organizovana ekonomska trgovinska i politička snaga po svim segmentima je naj snažnija i najveća svjetska integracija koja svakim danom postaje sve snažniji i nezamjenjiv faktor u međunarodnim ekonomskim i političkim odnosima utičući na sva svjetska zbivanja i očuvanje svjetskog mira. Skoro sve zemlje u tranziciji žele da se uključe u evropsku integraciju oličenu u liku Evropske unije. Spoljna bezbjedonosna i odbrambena politika posebno su definisane Amsterdamskim ugovorom iz 1997. godine, dok se ugovorom iz Nice detaljno reguliše saradnja Evropske unije sa NATO-om, Sjedinjenim Američkim državama i ostalim zemljama svijeta. Pravna regulativa Evropske unije utemeljena je na većem broju zakona što predstavlja jasan zahtjev za harmonizaciju odnosa među državama članicama. Osim toga, političke, ekonomske i trgovinske aktivnosti Evropske unije ispoljavaju se u mnogim sferama, počev od politike bezbjednosti, zdravstva i ekonomske politike, do inostranih poslova i zajedničke odbrane. U zavisnosti od razvijenosti svake zemlje članice pojedinačno, organizacija Evropske unije koncipirana je prema ispunjenju svog strateškog cilja, a to je da se prioritetni naponi čine kako bi se što prije eliminisao jaz između najrazvijenih i manje razvijenih zemalja članica, odnosno regiona i oblasti. Ovo su osnovni razlozi što je Evropska unija definisana kao **federacija** u trgovini, monetarnim odnosima, poljoprivredi i zaštiti životne sredine;

konfederacija u socijalnoj i ekonomskoj politici, zaštiti potrošača, unutrašnjoj politici; i kao **međunarodna organizacija** u spoljnoj politici. Glavna oblast na kojoj Evropska unija počiva jeste jedinstveno evropsko tržište, koje se bazira na carinskoj uniji, jedinstvenoj moneti (usvojenoj od strane 13 zemalja članica), zajedničkoj poljoprivrednoj politici, zajedničkoj politici u sferi ribarstva i drugo. 29. oktobra 2004. godine predsjednici i premijeri država članica Evropske unije (njih 25) donijeli su prvi ustav Evropske unije, koji trenutno čeka ratifikaciju pojedinačno svake zemlje potpisnice.

Evropska unija je najmoćnija svjetska, odnosno regionalna organizacija koja trenutno postoji u svijetu. U nekim oblastima gdje su države članice svoj suverenitet, odnosno dio nacionalnog suvereniteta prestupile Evropskoj uniji, može se reći da je Evropska unija i federacija i konfederacija. Unija nema pravo da uvodi dodatna ovlašćenja drugih članica na sebe bez dopuštenja određene države članice. Isto tako, određeni broj članica rukovodi samostalno svojim politikama od nacionalnog interesa, kao što su inostrani poslovi, odbrana, zajednička valuta i slično. Članice Evropske unije su da 29. oktobra 2004. godine na samitu u Rimu, uz prisustvo 25 predsjednika država i predsjednika vlada dogovorile, odnosno usvojile su tekst novog Evropskog ustava koji će, ako se ratifikuje od strane članica, ostati prvi zvanični ustav Evropske unije zamjenjujući sve dotadašnje ugovore. Međutim, ako Ustav ne prođe prilikom ratifikacije svih zemalja članica, u tom slučaju će biti neophodno ponovo otvoriti pregovore u vezi njegovog donošenja. No većina političara i državnih zvaničnika se slažu oko toga da je sadašnji pred – ustav neodgovarajući za trenutnih 27 država članica (kao i za buduće članice). Tako stariji političari (naročito u Francuskoj) imaju stav da ukoliko Ustav ne ratifikuje nekoliko članica treba nastaviti „bez njih“. Međutim da bi postigla svoj cilj, Evropska unija treba da oformi infrastrukturu koja prelazi preko državnih granica. Harmonizovani standardi prave veće i produktivnije tržište, dok države članice mogu da oforme svoju carinsku uniju.

LITERATURA

1. Aćimović, Ljubivoje: Nauka o međunarodnim odnosima, Naučna knjiga, Beograd 1987.
2. Babić, M: Međunarodna ekonomija, 4, Mate doo, Zagreb, 2000.
3. Begić, dr Kasim: Ekonomska politika, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2000.
4. Bodiroža, M: Evropska unija, III izdanje, Glas Srpske, Banjaluka, 2008.
5. Bodiroža, M, Petković, S, Erić- Bodiroža G.: Međunarodne finansije, finansijske i trgovinske institucije, Internacionalni univerzitet Travnik, Ekonomski fakultet, 2012.
6. Bodiroža, M: Međunarodna ekonomija, VI izdanje, Ekonomski fakultet Travnik, 2012.
7. BiH WTO tim, Bosna i Hercegovina: Suočavanja s pristupanjem Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), prezentacija u sklopu radionice "Upravljanje globalizacijom,

olakšavanje trgovine i pristupanje WTO- u", Sarajevo, 2004.

8. Kenichi Ohmae: Nova globalna pozornica- Izazovi i politike u svijetu bez granica, Mate doo, Zagreb, 2007.

9. Kovačević, M: Međunarodna trgovina, Ekonomski Fakultet Beograd, 2002.

10. Kozomara, Jelena: Spoljnotrgovinsko poslovanje, Međunarodni naučni forum Dunav-rijeka saradnje, Beograd, 2003.

11. Lopandić, Duško i Janićijević Milan: Sporazum iz Šengana-za Evropu bez granica, Međunarodna politika, Beograd, 1996.

12. Peter D. Schiff, "CRASH PROOF- How to profit from the coming economic colapse", John Welly & Sons, Inc., New Jersey, 2007.